T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI
GENEL GAZETECİLİK BİLİM DALI

GÖZETİM TOPLUMU VE İNTERNET: YENİ İLETİŞİM ORTAMLARINDA GÖZETİMİN DÖNÜŞÜMÜ

Doktora Tezi

RAMAZAN ÇELİK

İstanbul, (2014)

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI
GENEL GAZETECİLİK BİLİM DALI

GÖZETİM TOPLUMU VE İNTERNET: YENİ İLETİŞİM ORTAMLARINDA GÖZETİMİN DÖNÜŞÜMÜ

Doktora Tezi

RAMAZAN ÇELİK

Danışman: Yrd. Doç. Dr. MEHMET ÖZÇAĞLAYAN

İstanbul, (2014)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

GAZETECİLİK Anabilim Dalı GENEL GAZETECİLİK Bilim Dalı DOKTORA öğrencisi RAMAZAN ÇELİK'nın GÖZETİM TOPLUMU VE İNTERNET : YENİ İLETİŞİM ORTAMLARINDA GÖZETİMİN DÖNÜŞÜMÜ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 12.06.2014 tarih ve 2014-21/7 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi ....01.../..07..../....2014...

Öğretim Üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. MEHMET ÖZÇAĞLAYAN	
2.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. NECMİ EMEL DİLMEN	
3.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. MURAT ÖZGEN	
4.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. GÖKSEL AYMAZ	
5.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. İLKER CENAN BIÇAKÇI	

ÖNSÖZ

Kitle iletişim araçlarının her geçen gün etkisini yitirdiği günümüzde, bu araçların yerini yeni iletişim ortam ve teknolojileri almış, böylelikle iletişim başlı başına yeni bir değişim ve dönüşüm ile hayatımızın her alanına nüfuz etmiştir. Gözetim ise tarihten günümüze toplum ve birey üzerinde her dönem etkili olmuş ve toplumu şekillendiren bir olgu olarak özellikle iktidarların vazgeçilmez aracı haline gelmiştir. Bu çalışma, yeni iletişim ortamlarında gözetim olgusunun irdelenmesi ekseninde günümüz toplum yapısının hem toplum hem de birey açısından nerede konumlandırılması gerektiği üzerine önemli ipuçları vermektedir. Her ne kadar internet ve yeni iletişim ortamları bireyin hayatını kolaylaştırsa da konuya, iktidarın biyo-politikalar ile gözetimde akışkan bir döneme doğru gittiğini ve bireyin dijital bedenlenişi ile nesneleştiğini de unutmamak gerekmektedir. Bu çalışma bu nedenleri dikkate alarak ve konuya eleştirel yaklaşarak günümüzde gelinen noktaya vurgu yapmaktadır.

Yukarıda ana hatları ile özetlenen bu çalışmanın tamamlanmasında her zaman değerli katkıları ile çalışmaya yön veren ve desteğini esirgemeyen değerli danışmanım Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZÇAĞLAYAN'a, araştırmalarımı daha kapsamlı yapmamı sağlayan ve ufuk açıcı sözleri ile desteğini esirgemeyen değerli hocalarım Prof. Dr. Murat ÖZGEN ve Doç. Dr. N. Emel Dilmen'e teşekkürü borç bilirim. Bu çalışmanın özgün olabilmesi için mülakatları ile çalışmanın kapsamını genişleten ve bu konu ile ilgili daha kapsamlı araştırmalar ile gelecekte konunun daha da önemle irdelenmesi gerektiğini ifade eden, değerli Prof. Dr. David LYON'a, Prof. Dr. Oscar GANDY'ye, Hal NIEDZVIECKI'ye ve Emanuel Dimas de Melo PIMENTA'ya şükranlarımı sunarım.

Akademik görevime başladığım günden bu yana her an desteğini hissettiğim sevgili arkadaşım Öğr. Grv. Sertaç DALGALIDERE ve ailesine, bu zorlu süreçte her an her şeyi ile yanımda olan değerli arkadaşım Ozan KARASOY'a, varlığından güç aldığım değerli aileme, eşsiz sevgisini hissettiğim sevgili eşim Semra ÇELİK'e ve hayatımızın anlamlı olmasını sağlayan sevgili kızım Berra ÇELİK'e sevgilerimi sunarım.

Ramazan ÇELİK

İstanbul, 2014

GENEL BİLGİLER

Ad ve Soyadı: Ramazan ÇELİK

Anabilim Dalı: Gazetecilik

Bilim Dalı: Genel Gazetecilik

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZÇAĞLAYAN

Tez Türü ve Tarihi: Doktora, 1 Temmuz 2014

Anahtar Kelimeler: Gözetim Toplumu, İnternet, Büyük Veri, Yeni İletişim Ortamları, Sosyal Medya.

ÖZET

Gözetim Toplumu ve İnternet: Yeni İletişim Ortamlarında Gözetimin Dönüşümü

Bu çalışmada, toplumsal dinamiklerde gözetimin bir kavram ve kuram olarak tarihten günümüze nasıl konumlandığı üzerinden, iktidarlar ve bireylerin bu dinamiklerde oynadığı roller ele alınmıştır. Özellikle internet ve yeni iletişim ortamları ile tarihten günümüze gözetimin dönüşümünü kapsamlı olarak anlatan bu çalışmada, internet ve yeni iletişim teknolojilerinin etkisi üzerinden, akışkanlaşan bir gözetim ile karşı karşıya kalındığı gerçeğine ulaşılmıştır. Gözetimin her yerdeliği ve farkındalığının açıkça hissedildiği günümüz dünyasında, bireyin mahremiyeti de sadece iktidarın gözetimi ile değil kendi kendini teşhiri ile de yeni bir boyut kazanmıştır. *"Dikizleme Çağı*" olarak adlandırılan bu çağ ile birlikte bilgi iletişim teknolojileri izleme, gözetleme gibi bazı alanlarda iktidarları baştan çıkaran yetenekler sunmuştur. Bu araçlar vasıtasıyla baskıcı, totaliter ve antidemokratik eğilimlere yönelmenin olağan hale geldiği tespit edilmiştir. Bu nedenle bu çalışmada, e-devlet gibi uygulamaların, sunduğu pek çok olumlu gelişmenin yanında, kişi mahremiyeti ve demokrasi açısından olumsuz pek çok kritik tehlikeyi de bünyesinde barındırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal, politik ve ekonomik birçok etkeni içinde barındıran bu çalışma kapsamında, gözetim üzerine dünyada önemli çalışmalara imza atmış isimlerle gerçekleştirilen mülakatlar ile toplum ve bireyin tarihsel süreçte nasıl konumlandığı ve günümüzde nerede yer alması gerektiği üzerinde önemli veriler değerlendirmeye alınmıştır. Elde edilen verilerin ileride bu konu ile ilgili yapılacak olan

çalışmalara yön vereceği, özellikle de bu alanda gelinen noktada "büyük veri"nin gözetimde oynayacağı rol üzerinde araştırma yapmanın da önemli sonuçlar doğuracağı düşünülmüştür.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname: Ramazan ÇELİK

Department: Journalism

Field: General Journalism

Thesis Advisor: Assist. Prof. Dr. Mehmet ÖZÇAĞLAYAN

Thesis Type and Date: Phd., July 1, 2014

Key Words: Surveillance Society, Internet, Big Data, New Communication Media, Social Media.

ABSTRACT

Surveillance Society and Internet:

The Transformation of Surveillance in The New Communication Media

In this study, based on how surveillance has been positioned within social dynamics throughout the history, the roles that the (political) powers and the individuals have played within these dynamics is observed, as a concept and theory. In the study, which extensively evaluates the transformation of surveillance through the history up to now especially via the Internet and the new communication media, it has been concluded that the surveillance is increasingly gaining fluency based on the Internet and the new communication technologies. In today's world where the presence and awareness of surveillance is felt openly, the issue of the privacy of the individual has gained a new dimension, not only through governmental surveillance but also through the individual's self exposure. With this new age called *"The Age of Peeping"*, the new information technologies, have provided the governments new possibilities of tracking and spying in some areas. It has been observed that the inclination towards oppressive, totalitarian and anti-democratic rule has become common with these tools. Thus, the study has shown that, in addition to some positive developments offered by the applications like e-state, this process has many critical dangers such as the privacy of the individual and the democracy. In the content of the study, which incorporates many social, political and economic factors, by the help of the interviews with some outstanding authors and academics that developed internationally important studies on the surveillance, some specific data on how the society and the

individual have been positioned through the history, and how they should take place in today's world have been analyzed within this context. It is also considerable that, the data obtained here will lead to further studies about this subject, and especially about the role of "the big data" on surveillance, as a topic for further research.

Tezin Konusu:

Günümüzde gözetim olgusunun internet üzerinde ortaya çıkış biçimleri, özgürlükleri yayma idealinde olan yeni iletişim ortamlarında bu kavramın incelenmesini özellikle önemli kılmaktadır. Yeni iletişim sistemleri gözetimi, yeni yöntemlerle daha da kolaylaştırmaktadır. Tarihsel, kuramsal ve kavramsal olarak gözetimin doğuşu ve gelişiminin açıklanmaya çalışılacağı bu çalışmada, internet ile yeni bir boyut kazanan iletişimdeki değişimler temelinde gözetimin nasıl dönüştüğü irdelenecektir**.**

Amaç ve Önem:

Yeni iletişim teknolojilerinin toplumun her kesimi tarafından ilgi görmesi ve toplumun her kesiminden insanın bu ortamda kendine yer bulabilmesi nedeniyle söz konusu bu teknolojilerin kullanım alanı ve amacında yaşanan farklılaşmalar, bu olguyu yeni yaklaşımlarla incelemek gereğini ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkış kaygısı gözetim ve denetim olmamasına rağmen, zaman içinde başlıca işlevi gözetim ve denetime "veri" sağlamak haline gelen yeni iletişim teknolojileri, milyonlarca insan için günlük hayatın vazgeçilmez bir öğesi olmakla birlikte, modern bir fişleme yöntemi olarak da ifade edilmektedir.

Günümüzde yeni iletişim ortamları ile daha sistematik olarak ortaya çıkan gözetim olgusu, etkileri bakımından irdelenmesi gereken bir alanı teşkil etmektedir. Bu olgunun sosyolojik temellendirmelerinin yanı sıra, iletişim biliminde nasıl bir konumda olduğu ya da olması gerektiği ile ilgili çalışma yapılmasının sonuçları açısından önemine değinmek gerekiyor. Çünkü sistemin, başta herkesin yaptığını görmek isteyen ve kontrol mekanizmaları geliştiren eski yöntemlerini terk etmesi ve kontrol mekanizmalarında yeni arayışlara başvurması (örneğin etkileşimli iletişim akışı), yeni iletişim ortamlarını daha önemli bir konuma getirmiştir. Herkesin yaptığını görmek isteyen sistem, özellikle sosyal medyada özgürlük verme ideali ile kitleleri kontrol etmeye devam etmektedir.

Gözetim üzerine yazılan makale ve kitaplarda, teknoloji aracılığı ile sürekli değişen yeni ve sınırsız yöntemler, temelde siber alemde uçsuz bucaksız yeni bir dünya yaratırken, aynı zamanda kontrol edilme eyleminin de her yönü ile yeniden yorumlanması gerektiği sonucunu doğurmaktadır.

Gözetim toplumu ve internet temelinde bir çalışma yapmanın önemini ortaya koyarken, başlangıçta literatürde özellikle yeni iletişim teknolojilerinin hayatımıza katkıları üzerinde yoğunlaşan birçok çalışmanın olduğunu belirtmek gerekiyor. Ancak faydaları yanında genelde internet özelde sosyal medyanın birey ve toplum üzerinde olumsuz etkileri üzerine yeni bir çalışma yapmanın güncel sonuçlara ulaşmada etkili olacağı kanaati ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle etki alanı bakımından internetin kuramsal temelde etkilerinin sorgulanmasının yanında, sunduğu avantajları ve dezavantajları içeren bir araştırma yapmanın gerekli olduğu düşünülmektedir.

Yöntem:

Araştırmada, niceliksel ve genelleştirici değil, niteliksel ve keşfedici bir yaklaşım benimsenecektir.

Bu araştırma, niteliksel bilgiye ulaşmayı hedefleyen ve gözetimin toplumsal meşruiyetinin dinamiklerini belirlemeye yöneliktir. Araştırmanın amacı, günümüz gözetiminin toplumsal meşruiyetini sağlayan nedenleri ortaya çıkarmada geniş kapsamlı bir söylem ve içerik analizine yönelik çalışma yapmak ve bu alanda önemli eserleri olan iletişim bilimci, sosyolog, yazar vb. isimlerle mülakatlar yaparak internette gözetimde gelinen son noktayı ortaya çıkarmaktır. Bu araştırma, gözetim toplumu ve internet başlığı altında yeni iletişim ortamlarında gözetimin dönüşümünü; toplumsal, ekonomik ve siyasal yapıları ele alan makro seviyede irdelenecektir.

Kavramsal Çerçeve:

Bu konuyu incelemek istememizin nedeni, gözetimin yeni iletişim ortamlarında günümüz çalışmalarına nasıl yansıdığını tartışmak ve tespit etmektir. Özellikle gözetim konusu üzerine literatüre baktığımızda gözetim ve internet üzerinde yapılan çalışmaların ülkemizde yeterli olmadığı düşünülmektedir. Çünkü gözetim temelde ya sadece kavramsal olarak irdelenip toplumsal çerçeveye oturtulmak istenmiş ve yeni kavramlar türetilerek açıklanmaya çalışılmış ya da yeni iletişim ortamlarında gözetimin var olup olmadığı sorgulanmıştır.

Siyaset Bilimci Evgeny Morozov'un *İnternet Yanılsaması* adlı çalışmasında internetin güçlü etkiler döneminin bir ütopyadan ibaret olduğunu ve iktidarların aracı haline gelen bu ortamın aslında yerel düzeyde yapılacak çalışmalarla yeniden inşa edilmesi gerektiğini söylemesi, internette yaşanan bu dönemin gözetim kavramı üzerinden yeniden yorumlanması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Konunun netleşmesi açısından Morozov'un belirttiği dönem, bu çalışmada örnekler ile açıklanacaktır.

Gözetim toplumunda internetin etkisi, 'internet gözetim açısından nasıl değerlendirilmeli?' sorusunu ortaya çıkarmakta ve internetin iktidar tarafından nasıl kullanılması gerektiği sorunsalı da gözetimde nasıl önlemler alınacağı ile ilgili çalışmaların irdelenmesi gerektiğini göstermektedir.

Çağımızın yeni iletişim ortamlarında yaşadığı hızlı değişim ve dönüşümün internetin de çok eski bir iletişim aracıymış gibi kabul görmesine neden olması sorunun temelini teşkil etmektedir. Çünkü internet temelde o kadar da eski bir iletişim aracı değildir, burada teknolojinin hızı sürecin uzunmuş gibi algılanmasına yol açmaktadır. Bu da internetin getirmiş olduğu yeniliklerin eskidiği sonucunu ortaya çıkarmakta, ancak bir gözetim aracı olarak bu teknolojinin yeni yöntemler ile sürekli denendiği bir alan olmaktan uzaklaşamamaktadır. Burada, yapılan güncel akademik çalışmalar gelinen son noktada söylem analizi çerçevesinde yeniden yorumlanacaktır.

Varsayımlar

Bu araştırmadaki temel varsayım, kavramsal ve kuramsal temelde şimdiye kadar açıklanmaya çalışılan gözetim kavramının, internet ile birlikte toplumsal düzlemde etki alanın güçlü olup olmadığının tespitine yöneliktir ve internetin bu etki alanının günümüzde oynadığı rolün önemine vurgu yapmaktır.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Yapmış olduğumuz okumalarda gözetimin yeniden yorumu için konunun üç aşamada ele alınmasının sonuca ulaşmada etkili olacağı düşünülmektedir. Bunlar:

a. Kavramsal olarak gözetimin açıklanması ve tarihsel değerlendirilmesi. Yeni medya ile gerçekleşen ve Morozov'un *İnternet Yanılsaması* kitabı ile ortaya koyduğu "siber

ütopyacılık" kavramının gözetim olgusunu açıklamada yetersizliği iddiaları ile bu iddiaların örneklendirilmesi.

b. "İnternet merkezli" çözüm arayışları, kontrol edilmenin gerekliliğinin tartışılması. Ancak bunun da yine özellikle demokrasiyi sekteye uğrattığı saptamalarının incelenmesi.

c. İnternetin faydaları üzerinden yola çıkarak bu hizmetten yararlanan insanların ve birçok çağdaş kuramcının aslında Morozov'un dediği gibi internet yanılsaması ya da sanrısı yaşamaları. Burada internetin ortaya çıkarabileceği risk ve yanılsamalar açısından daha gerçekçi bir ölçüm yapılması, bunun için de internetin etkileri konusunda iyi yoğrulmuş ve tarafsız bir değerlendirmeyi ancak yerel zemine oturtarak açıklamanın gerekliliğinin ortaya çıkması. İnternetin etkilerinin yerel zeminde incelenmesi, bulunduğu coğrafyada kullanımına ve etkilerinin farklılığına vurgu yapmaktan ibarettir. Ayrıca elde edilecek bilgi, bulgu ve gözlemler yorumlanarak, niteliksel değerlendirmelerle sonuçlar çıkartılacaktır.

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

Akt.: Aktaran

ATM: Otomatik Ödeme Makineleri

ATÜT: Asya Tipi Üretim Tarzı

BDİ: Bilgisayar Dolayımlı İletişim

Bkz.: Bakınız

CMC: Computer Mediated Communication

CRM: Müşteri İlişkileri Yönetimi

Çev.: Çeviren

Ç.N.: Çevirmenin Notu

Der.: Derleyen

DNA: Deoksiribo Nükleik Asit

Ed.: Editör

EGB: Etkileşim Güdümlü Bilgi

FBI: Federal Soruşturma Bürosu

GPS: Küresel Konumlandırma Sistemi

G-7: Dünyanın Gayri Safi Milli Hâsılası (GSMH) en yüksek olan ülkeleri

Haz.: Hazırlayan

ICT: Information and Communication Technologies

IP: İnternet Protokol

KGB: Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnostri (Sovyet Devlet Güvenlik Komitesi)

KİA: Kitle İletişim Araçları

MERNİS: Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi

MOBESE: Mobil Elektronik Sistem Entegrasyonu

M.Ö.: Milattan Önce

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

NSA: National Security Agency

OECD: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

T.C.: Türkiye Cumhuriyeti

TDK: Türk Dil Kurumu

TGI: Transaction Generated Information

TTGV: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ……..1

2. ENFORMASYON TOPLUMU ve TEKNOLOJİLERİ……...4

2.1. TOPLUM ve TEKNOLOJİ.....4

2.2. SANAYİ DEVRİMİ'NDEN DİJİTAL DEVRİME GEÇİŞTE TOPLUMSAL DEĞİŞME…….11

2.3. ENFORMASYON TEKNOLOJİLERİ ve ENFORMASYON TOPLUMU……..18

2.3.1. Bilgi ve Enformasyon Kavramlarına Bakış……....22

2.3.2. Enformasyon Çağının Getirdikleri…….……31

2.3.2.1. Bilgisayar ve Bilgisayar Teknolojileri.…….36

2.3.2.2. Bilgisayar Teknolojilerindeki Üretkenlik Sorunsalı…….39

2.3.2.2.1. Bilgi Açığı Sorunu…….41

2.3.2.2.2. Dijital Bölünme Sorunu…….43

3. GÖZETİM OLGUSUNA KAVRAMSAL, TARİHSEL ve KURAMSAL BAKIŞ……46

3.1. BİR KAVRAM OLARAK GÖRME EYLEMİ……...46

3.2. BİR KAVRAM OLARAK GÖZETİMİN TANIMI……52

3.3. TARİHSEL BOYUT İÇİNDE GÖZETİM……..57

3.3.1. Tarihte İlk Gözetim Uygulamaları……..60

3.3.2. Modern Toplum ve Gözetim Uygulamaları……67

3.3.3. Gözetimin Meşruiyet Kazanması……70

3.4. KURAMSAL BOYUT İÇİNDE GÖZETİM...……..…….....78

3.4.1. Modern Dönemin Panoptik Stratejileri ve Kapatılma Olgusu……78

3.4.2. Foucault'nun Gözetim Kuramı ve Panoptikon...……81

3.4.3. Üretim İlişkilerinde Gözetim Üzerine Öncü Çalışmalar…….....88

3.4.3.1. Marx'ta Sınıf Mücadeleleri Ekseninde Gözetim……..92

3.4.3.2. Taylor ve Fayol'da İşletmeyi Ayakta Tutan Faktör Olarak Gözetim…….....96

3.4.3.3. Weber'de Kapsamı Genişletilen Gözetim……..101

3.4.3.4. Giddens'ta Modern Toplumun Kurumsallaşmasında Gözetim…..104

3.4.4. Gözetimin Edebi Tasavvuru Karşı Ütopyalar: Zamyatin, Huxley ve Orwell……...…….……..109

4. GÖZETİM TOPLUMU ve İNTERNET, GÖZETİMİN DÖNÜŞÜMÜ……...123

4.1. İNTERNET ve MODERN GÖZETİM……..123

4.1.1. Bir Gözetim Aracı Olarak İnternet……124

4.1.2. Panoptikondan Süper Panoptikona……133

4.1.3. Seyretme Eyleminde Sinoptikon……...141

4.1.4. Gözetimde Yeni Bir Yön: Omnioptikon……...145

4.2. İNTERNET ile GÖZETİMİN KÜRESELLEŞMESİ……149

4.2.1. Küresel Gözetim Sistemleri ve İstihbarat Faaliyetleri……..153

4.2.1.1. Truva Atı: Promis……...155

4.2.1.2. Dünyayı Saran Örümcek Ağ: Echelon……...157

4.2.1.3. E-Posta İzleyicisi: Carnivore……..159

4.2.1.4. Küresel İstihbarat Programı: Prism……161

4.3. GÖZETİM KAVRAMININ NİCEL ve NİTEL DEĞİŞİMİ…….164

4.3.1. İktidarın Sürekli Denetim Aracı: Biyo Politika…….168

4.3.2. Bireyin Dijital Bedenlenişi..……..173

4.3.3. Akışkan Gözetim ve Ban Optikon...…….179

4.4. GÖZETİM ve DENETİMİN "NORMALLEŞMESİ" ve İÇSELLEŞTİRİLMESİ……..……185

4.5. ELEKTRONİK MEDYADA MAHREMİYET SORUNSALI……191

4.6. METODOLOJİ ve ARAŞTIRMA BULGULARI…….202

4.6.1. Araştırma Yöntemi.……..203

4.6.2. İnternet ile Şekillenen Yeni Dönemde Yaşananlar ve Tartışmalar……...203

4.6.3. İnternetin Toplum Üzerindeki Etkisi……...….206

4.6.4. Sosyal Paylaşım Ağları ve Gözetim……...…..213

4.6.5. "İnternet Demokrasi Getirir mi?" Tartışmaları…..……..220

4.6.6. Dünyadaki Toplumsal Hareketler Ekseninde Gezi Parkı Eylemleri ve Gözetim.....……...……227

4.6.7. Görüşmecilerin Eserlerine Yönelik Soruların Değerlendirilmesi…….236

5. SONUÇ……238

6. EKLER……260

6.1. David Lyon Mülakatı…….…….260

6.2. Oscar Gandy Mülakatı…….……...262

6.3. Hal Niedzviecki Mülakatı…….……..270

6.4. Emanuel Dimas de Melo Pimenta Mülakatı…….……..278

7. KAYNAKÇA……288

8. ÖZGEÇMİŞ……..306

1. GİRİŞ

John Berger'in de ifade ettiği gibi konuşmadan bile önce var olan görme eylemi, bellekte yaratılan imgelere dönüşmekte, bu da hem görme organı olan gözü hem de görme eylemini önemli kılmaktadır. Michel Foucault'nun eserlerinde bu eylemin üzerinde önemle durması, disipliner iktidar anlayışının ortaya çıktığını ifade etmesi, gözetimde ve modern çağın başında meydana gelen toplumsal denetimde görme tekniklerinin zamanla gelişmesinin de bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Görme eyleminin bu kadar önemli olması, bu eylem ile vücut bulan gözetim kavramının da dikkatlice irdelenmesi gerektiğini göstermektedir. İletişimde konuşmadan bile önce var olan bu eylem, insanlık tarihinden günümüze toplumların en karakteristik kontrol etme aracı olarak farklı dönemlerde farklı yöntemlerle toplumsal bir olgu olarak kullanılmıştır. Klasik diyebileceğimiz toplumsal yapılarda düzenli ve sistematik bir özellik taşımayan gözetim eylemi, aydınlanmacı geleneğin görmeye ve deneyciliğe dayanması ile farklı bir boyut kazanmıştır. Bu nedenle bu sürecin sosyolojik olarak da irdelenmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmıştır. Burada Batı dünyasında endüstri ile teknolojik altyapının gelişmesi, değişen toplumsal yapının dinamiklerinde gözetimin rolünün de irdelenmesi gerektiğini göstermektedir. Toplumsal değişimin sonuçları bakımından, Zygmunt Bauman'ın ifade ettiği gibi zamanla her şeyin akışkanlaştığı modernitede gözetiminde akışkanlaşmaya başladığını söylemek mümkün hale gelmiştir.

Günümüzde ise yeni iletişim teknolojilerinin varlığı görme eylemini daha da önemli kılmaktadır. Bu bağlamda gözetimin iki önemli aktörü olan gözetleyen ve gözetlenen arasında kurulan bağlantının dikkatlice irdelenmesi önemlidir. Günümüzde görme eyleminin gözetlenen üzerinde kanıksanmadan kabul edilmesi, konunun dikkatle irdelenmesi sonucunu doğurmaktadır. Her geçen gün daha fazlasını görünür kılan teknolojilerle, insanoğlunun görme arzusu daha da kabarmaktadır. Görmenin gücü ile

görme ve iktidar arasındaki yakın ilişki, gözetim odaklı teknolojinin gelişimine ivme kazandırmaktadır.

Bu çalışma gözetim odaklı teknolojilerin zamanla daha da sistematik hale gelerek, gözetimin özellikle internette nasıl bir dönüşüme uğradığının toplumsal sonuçları ile ilgilenmektedir. Bu nedenle gözetim toplumu ve internet temelinde bir araştırma yapıldığından sistematik boyut kazanan toplum yapısı, Yoneji Masuda'nın "enformasyon toplumu" kavramı üzerinden tanımlanmaktadır. Zira teknolojik gözetim faaliyetleri ile verilerin toplanması ve anlamlandırılması bu kavramı tercih etmemizin en önemli nedenlerindendir. Ayrıca bilginin günümüzde hızlı bir biçimde çoğalması ve yayılması bu kavramın önemini artıran bir diğer nedendir.

Gözetim toplumu ve internet temelinde, yeni iletişim ortamlarında gözetimin dönüşümünü ele alan bu çalışma, üç ana bölümden ve sosyal bilimlerde tercih edilen niteliksel mülakat yöntemi ile elde edilen verilerden oluşmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde enformasyon toplumu ve teknolojileri başlığı altında toplum ve teknoloji bağlamı sorgulanmıştır. Özellikle teknolojik gelişmeler ekseninde sanayi devriminden günümüze toplumsal değişimin nasıl gerçekleştiği ile ilgili süreç tarihsel ve kuramsal açıdan ele alınmış, enformasyon toplumu olarak ifade edilen yeni toplum yapısı içerisinde sanayi devriminden günümüze gelinen süreç ayrıntılı olarak irdelenmiştir.

Gözetim olgusunu kavramsal, kuramsal ve tarihsel olarak irdelediğimiz ikinci bölümde ise, bir eylem olarak görme ve bir kavram olarak gözetim, etimolojik olarak değenlendirilmiş ve bu tanımlar temelinde bu olgular açıklanmaya çalışılmıştır. Tarihsel olarak gözetimi ele aldığımız bu bölümde, tarihte ilk gözetim uygulamaları ekseninde, modern dönemde daha da sistematik hale gelen bu uygulamaların nasıl meşruiyet kazandığı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Gözetimin kuramsal boyutunu irdelediğimiz bu bölümde, modern dönemin panoptik stratejileri üzerinden Foucault'nun kapatılma olgusu ve panoptikon metaforu ile ilgili geniş bir değerlendirme yapılmış, üretim ilişkileri üzerinden de gözetimin, Marx, Weber, Giddens, Taylor ve Fayol tarafından nasıl ele alındığı ile ilgili

bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca gözetimin edebi tasavvuru olan karşı ütopyalarda gözetime biçilen anlam da bu bölümde sorgulanmıştır.

Enformasyon toplumu olarak ifade edilen yeni toplum yapısının gözetim kavramı ve teknoloji ile bağlantısının aktarıldığı son bölüm, gözetimin yeni iletişim ortamlarındaki etkisinin kavramsal olarak yeni yön ve uygulamaların bütünlüklü anlatılması nedeniyle bir özgünlük taşımaktadır. Özellikle bilgisayarların günlük yaşamda kullanımının vazgeçilmezliği ile ortaya çıkan yeni gözetim uygulamaları ve yeni yönelimler ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. İnternet ile birlikte gözetimin küreselleşmesi, bu kavramın nicel ve nitel olarak değişimini de beraberinde getirmiştir. Bu değişimin, iktidarın biyo politika uygulamaları, bireyin dijital bedenlenişi ve gözetimin akışkanlaşması temelinde ne anlam ifade ettiği sorgulanmış, gözetimin normalleşmesi, birey tarafından içselleştirilmesi ve ortaya çıkan mahremiyet sorunsalı tartışılmıştır.

Günümüz gözetiminin toplumsal meşruiyetini sağlayan nedenleri ortaya çıkarmada geniş kapsamlı bir söylem ve içerik analizi ile araştırma yapılan bu çalışmada ayrıca bu alanda dünya çapında tanınmış ve önemli eserleri olan iletişim bilimci, sosyolog, yazar vb. isimlerle mülakatlar yapılmış, internette gözetimde gelinen son nokta elde edilen veriler ışığında değerlendirilmiştir. Görüşmecilerden alınan cevaplar üzerinden tasarlanan bu araştırmada, internetin toplum üzerindeki etkilerinden, yeni iletişim ortamlarında gözetime, internetin politik etkilerinden, toplumsal hareketler ekseninde gözetimin rolüne kadar birçok konu başlığı altında, internette gözetimin meşruiyetinin olup olmadığı, yeni iletişim ortamlarında gözetimin ne gibi sonuçlar doğurup doğurmadığı sorgulanmıştır.

2. ENFORMASYON TOPLUMU ve TEKNOLOJİLERİ

2.1. TOPLUM ve TEKNOLOJİ

Toplumbilim[1]in ana başlıklarından biri olan toplum kavramı, pek çok düşünür ve farklı bakış açısı tarafından ele alınan bir konudur. Toplum kavramı için yapılan tanımlamaların çeşitliliği, bir bakıma konunun derinliğini ortaya koymaktadır.

Toplumbilim, birincisi Marksizm ve yapısal-işlevselcilikle birlikte toplumsal yapıya, ikincisi Durkheim'in modern yapısalcı ve post-modernist çalışmalar ve söylem çözümlemesi ile birlikte toplumsal temsillere, üçüncüsü Max Weber'in tasarladığı çerçevede, bireylerin ve kümelerin anlamlı toplumsal eylemlerine odaklanan üç genel anlayışın bulunduğu; geleneksel ve modern toplumlar arasındaki derin toplumsal dönüşümleri anlamaya yönelik çabalardan doğan ve 'toplum'u konu alan toplumsal bilim dalıdır.[2]

İnsanlık tarihinde geçmişten günümüze insan, küçük bir grup ya da gruplarla yaşamıştır. İnsanın varlığı ancak diğer insanların varlığı ile anlam kazanabilmiştir. Doğa üzerinde bir arada olmak gerçeğinden hareket ederek, toplum; insanların doğa ile ilişkilerinin ve kendi aralarındaki ilişkilerin bir bütünü olarak tanımlanmaktadır. Çünkü temelde birlikte yaşam ile gelen bir ilişkiler bütünü vardır.

---

[1] Sosyoloji (Alm. Soziologie, Fr. sociologie, İng. sociology; esk. içtimaiyat) toplumun ilmidir. Sosyal olayları, sosyal müesseseleri, teşkilatlanma şekillerini, sosyal grupları, sosyal ilişkileri sosyal yapı özelliklerini ve yapıda ortaya çıkabilecek değişme eğilimlerini ele alarak inceleyen bir bilim dalıdır. Erkal, Mustafa. Burhan Baloğlu, ve Filiz Baloğlu, **Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü**, İstanbul: Der Yayınları, 1997, s.267.

[2] Toplumbilim, http://www.tubaterim.gov.tr/, Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2013.

Toplum, genel olarak ortak bir kültürü paylaşan, belli bir toprak parçasında yerleşik ve kendilerini birleşik ve özgün bir varlık olarak gören insanlardan oluşan bir grup olarak da tanımlanabilir.[3] Marshall'ın bu yaklaşımı, görüldüğü gibi topluma "kültür" ve "vatan" boyutlarını ekleyerek onu oluşturan insanların özgün olma iddiası taşıdıklarını vurgulamıştır. Yazarın bu vurgusu, toplumun en önemli özelliklerinden biri olan kültürü işaret etmektedir. Öyle ki her toplum, diğer bir toplumdan ancak "kültür" ve "medeniyet" gibi özgün nitelikleri sayesinde ayırt edilebilmektedir. Daha doğrusu kültür ve medeniyetin getirdiği zenginlikler ile ayakta kalınabileceği gerçeğine vurgu yapılmaktadır.

Toplum, her zaman belirli bir tarihsel gelişim basamağı üzerinde var olmuştur.[4] Toplumu ve onu oluşturan bireylerin düşüncesini tarihsellik temelinde ele alma çabası taşıyan ve sosyolojinin kurucusu sayılan Auguste Comte'a göre insanlık tarihi, birbirini takip eden 3 aşamadan oluşmaktadır.[5] Bunlar: Teolojik Aşama, Metafizik Aşama ve Bilimsel Aşama'dır.

Teolojik Aşamada insan, karşılaştığı her türlü durum ve olayı doğaüstü güçler ile anlamlandırma çabası taşır; doğa olayları ilahi güçlerin müdahalesi ile açıklanmaktadır. Dolayısıyla karşılaşılan durum ve olay ne olursa olsun toplum tarafından sorgulanmaksızın kabul edilir; yani bir anlamda insanın elde ettiği bilginin mutlak bilgi olduğu düşünülmektedir.

Metafizik Aşamada, karşılaşılan durum ve olayları (doğa olayları ya da özgürlük, erdem gibi) belli bazı soyut kavramlarla açıklama çabası vardır ve Comte, bu aşamayı bir sonraki aşamaya geçiş basamağı olarak görür.[6]

---

[3] Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, Osman Akınhay, Derya Kömürcü (çev.), 2.Baskı, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005, s.732.
[4] Manfred Buhr, Alfred Kosing. **Bilimsel Felsefe Sözlüğü**, Veysi Bildik (çev.), 2.Baskı, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1999, s.419.
[5] Ergun, Doğan. **Sosyoloji El Kitabı**, 1. Baskı, Ankara, Gerçek Yayınevi, 1973, s.120.
[6] Ergun, Doğan. s.39.

Comte'un düşüncesinde "3 Hal Yasası" olarak adlandırılan bu tarihsel aşamaların sonuncusu "Bilimsel Aşama"dır. Bu aşamada durum ve olayları anlamlandırma çabası, nedensellik ilkesi temelinde şekillenmiş; toplumlar gözlem yapmaya, sorgulamaya ve olaylar arasında ilişki kurmaya başlamışlardır.[7] Comte'un "Bilimsel Aşama" ile kastettiği, bu aşamada toplumun teknik açıdan ilerleme kaydetmesi ve teknoloji ile toplum arasındaki bağlantının somutlaştırılmasıdır.

Karl Marx düşüncesinde ana tema olan üretim ilişkileri, onun topluma ilişkin yaklaşımlarının da bir anlamda özünü oluşturmaktadır. Topluma ilişkin çözümlerini tarihsel yaklaşım içinde ortaya koyan Marx, toplumun gelişiminin, sosyo-ekonomik formasyonların[8] birbirini izlediği doğal bir süreç olduğu görüşündedir.

Marx, tarihsel materyalist kavrayış çerçevesinde toplumun temel iki yapı üzerine kurulu olduğunu öngörmektedir. Bu yapılar; mal ve hizmetlerin üretimi ve dağılımıyla ilgili ekonomik alt yapı ve devlet, hukuk ve aile gibi temel toplumsal, siyasal ve ideolojik üst yapıdır. Ekonomik alt yapı toplumun temel kuruluşudur. Bir üretim tarzı, tarihte zaman içinde belli bir noktada yaygınlık kazanmış ekonomik sistemi anlatmaktadır.[9]

Marx, toplumsal gelişim içinde en önemli unsurları; üretim araçlarını elinde tutan sınıf ile bu araçlardan yoksun olan sınıf arasındaki ilişkiler olarak tanımladığı "üretim ilişkileri" ve toplumun üretebilme yetisi olarak tanımladığı "üretici güçler" olarak görür. Marx'ın tanımını yaptığı bu iki kavram arasındaki çelişki, toplumsal ilerlemenin de önkoşuludur.[10] Çünkü bir yandan teknoloji gelişmekte ve üretim fabrikalarda artmaktadır, öte yandan "üretici güçler" ve "üretim ilişkileri" temelinde bir mücadele yaşanmaktadır.

---

[7] Ergun, Doğan. s.39.

[8] Sosyo-ekonomik formasyonlar belirli bir üretim tarzına dayanan ve insanlığın gelişme çizgisinde ilkel komün sistemi, köleci sistem, feodalizm, kapitalizm ve sosyalist formasyon evreleri olarak tarihte ortaya çıkan toplum tipleridir. M.Rosenthal ve P.Yudin, M.Rosenthal ve P.Yudin, **Materyalist Felsefe Sözlüğü,** Aziz Çalışlar (çev.), 2.Baskı, İstanbul; Sosyal Yayınlar, 1975, s.437.

[9] Alver, Füsun**. Gazetecilik Bilimi ve Kuramları,** 1. Baskı, İstanbul: Kalkedon Yayınları, Ocak 2011, s.95

[10] Erdoğan, İrfan. "Karl Marx, İnsan Toplum ve İletişim", ***İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi,*** Sayı:25 Yaz-Güz, 2007, s.199-200.

Sosyolojinin bir diğer önemli düşünürü olan Max Weber'e göre bireyler karşılıklı olarak toplumsal davranışlarını birbirleri ile uyumlu hale getirerek toplumsal ilişkileri oluştururlar. Toplumu bireyler arası ilişkiler bütünü olarak tanımlayan Weber için bu bütünlük de rastlantı sonucu gerçekleşmektedir ve Weber, toplumsal davranış içinde bireysel davranış tipleri geliştirerek; toplumsal yaklaşımını bireysellik temelinde ele almaktadır. Weber'in bireysel davranış tiplerini bir amaca göre ussal davranış, bir değere göre ussal davranış, duygusal ya da heyecansal davranış ve geleneksel davranış olmak üzere 4 başlık altında ele almak mümkündür.[11] Weber bireyi temel alan çalışmalarını "açıklayıcı sosyoloji" başlığı altında şu şekilde tanımlar:

> *"Açıklayıcı sosyoloji, bireyi ve bireyin davranışını temel birim ya da (tartışmalı benzetmeyi bir kez yapmamıza izin verilecek olursa) atom kabul eder. Bu yaklaşımda birey, anlamlı davranışın tek taşıyıcısı ve üst sınırıdır da… Genel olarak, 'devlet', 'dernek', 'feodalizm' ve benzeri kavramlar, sosyoloji için, insanların etkileşimini gösteren belli kategorilerdir. Dolayısıyla sosyolojinin görevi bu kavramları 'anlaşılabilir' eylemlere indirgemek, başka bir deyişle bunları, istisna tanımadan, etkileşime katılan tek kişilerin eylemlerine indirgemektir."*[12]

Emile Durkheim ise, toplumsal olayın ve toplumsal olanın bireyselliği aşmış olduğunu belirtir. Birey, sürekli etkileşim halinde olduğu sosyal çevresinin ve içinde yaşadığı toplumun ortak düşüncesinin ürünüdür.[13]

Durkheim, geleneksel toplumlarda işbölümüne ilişkin dayanışmayı mekanik dayanışma olarak adlandırır. Bu dayanışma türünde insanlar, genel olana uyum gösterme eğilimi taşırlar ve bireysel bilinç toplumsal bilinç içinde kaybolmuştur. Durkheim'ın modernite ile birlikte ortaya çıktığını belirttiği organik dayanışma türünde ise bireysellik ve bireysellikten doğan farklılıklar ön planda olup, insanlar birbirlerine daha bağımlı olmuş; ancak kendilerine yetemeyen insanlar haline gelmişlerdir. Durkheim'ın işbölümü

[11] Ergun, Doğan. s.91-93.
[12] Weber, Max. **Sosyoloji Yazıları**, Taha Parla (çev.), 12.Baskı, İstanbul: Deniz Yayınları, 2008, s.107.
[13] M.Rosenthal ve P.Yudin, s.122.

tanımından önce birey temelli toplumsal olguyu nasıl gördüğünü de burada vermek gerekmektedir.

> *"Birey üzerinde dış bir baskı icra etmeye muktedir olan ya da ayrıca, bireysel tezahürlerinden bağımsız, kendine özgü bir varlığı olup, belirli bir toplum çerçevesinde genellik taşıyan, sabit ya da sabit olmayan her yapma tarzı toplumsal olgudur."*[14]

Durkheim düşüncesinin ana başlıklarından biri olan "iş bölümü" zayıf durumda iken, dayanışma türü "mekanik"; gelişmiş durumda iken "organik" olarak adlandırılmaktadır.

Sosyolojinin kuruluşu ve gelişimi açısından önemli düşünsel sıçramalar sağlayan bu isimlerin kendi tarihsel konumları içinden günümüz toplumlarına ilişkin olarak bulundukları öngörüler, günümüz toplumlarının çok farklı kavramlar temelinde ele alınması gerektiğinden bir noktadan sonra işlevselliğini koruyamamakta; yani Comte'un toplumsal gelişimi 3 yasa ile sınırlaması, Marx'ın tüm açıklamalarının eksenine üretici güçler ve üretim ilişkilerini koyması, Weber'in rastlantı sonucu oluştuğunu belirttiği toplumsal ilişkiler ya da Durkheim'ın toplumsal olanın bireyselliği aştığı savunusu, çağımızda "bilgi" ya da "enformasyon" toplumu olarak yeni bir boyut kazanmış olan toplumu açıklarken eski yeterliliğini taşıyamamaktadır.

Bu durumun temel nedeni; "toplumsal değişme" olarak adlandırılan farklılaşmaların, topluma ilişkin çıkarımların güncellenmesi ihtiyacını doğurmasıdır. Çünkü toplumun olası sorunlarına ilişkin çözüm önerileri, ancak bu şekilde anlam ve işlevsellik kazanabilir. David Lyon, klasik sosyolojik mirasın günümüz toplum dinamiklerini açıklamada yetersiz kaldığını şu sözlerle ifade etmektedir:

> *"Marx, Weber, Simmel ve diğerleri etkileyici ve önemli araştırmalar sağlamış olsalar da, enformasyonel iletişim ağları toplumların oluşum özellikleri*

[14] Durkheim, Emile. **Sosyolojik Metodun Kuralları**, Enver Aytekin (çev.), 2. Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994, s.49.

hakkında ipuçlarını araştırmak için onların teorilerine dayanmak çağdışı kalmışlıktır. Aynı şekilde iddia ettiğim gibi, yeni teknolojileri kavrayan bazı ünlü sosyal teoriler, gözetleme tarafından ortaya çıkarılmış problemleri tamamen adil bir şekilde değerlendirmeyi başaramamışlardır. Bu, kısmen klasik sosyolojik mirası ve onun aksiyonla, hayatın materyal konumları ve politik yükümlülüğün gözlemleriyle ilgili değerlendirmelerini bir kenara atmaları nedeniyle olmuştur."[15]

Manuel Castells ise toplumun dinamiklerinde üretimin, yaratma yetisi ve sembollerin kullanımı ile toplumsal süreçlerde etkin olduğuna vurgu yapar. Castells'e göre yaratma ve sembollerin kullanımı gibi toplumsal süreçlerle (toplumun kültürü), mal ve hizmetleri üretme ve dağıtma kapasitesi (üretim güçleri) arasında yakın bir ilişki vardır. Tarihte ilk kez, insan aklı yalnızca üretim sürecinin belirleyici bir unsuru olmakla kalmamış, doğrudan bir üretim gücü olmuştur. Bu yüzden, bilgisayarlar, iletişim sistemleri, genetik şifre çözümü ve genetik programlama tümüyle insan aklını geliştirmekle kalmaz onun uzantılarıdır da. Ne düşündüğümüz, nasıl düşündüğümüz, gıda, barınak ulaşım ve iletişim sistemleri, bilgisayarlar, füzeler gibi mallarda hizmetlerde, hatta, sağlık, eğitim, imgeler gibi maddi ve entelektüel ürünlerde ifade edilir hale gelmiştir.[16]

Castells, toplumsal süreçlerde üretim ilişkilerinin dışında teknoloji ve toplum bağlamında da bir gelişim süreci olduğuna vurgu yapar. Castells'e göre teknoloji, büyük ölçüde bir toplumun kendini, devlet de dahil toplumun kurumları üzerinden teknolojik üstünlüğe sevk etme kapasitesini ifade eder. Üretim güçlerinin bu gelişiminin gerçekleşmiş olduğu tarihsel süreç, teknolojinin ve onun dokunduğu toplumsal ilişkiler ağının özelliklerine damgasını vurur.[17]

---

[15] Lyon, David. **Günlük Hayatı Kontrol Etmek: Gözetlenen Toplum**, Gözde Soykan (çev.), 1.Baskı, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2006, s.252.

[16] Castells, Manuel. **Ağ Toplumunun Yükselişi**, Ebru Kılıç (çev.), 2.Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s.41.

[17] Castells, Manuel. s.15.

Sosyal bilimcilere göre de toplumdaki değişimin itici gücünü teknoloji oluşturmaktadır. Bu görüşe göre, teknoloji insanın doğayı denetim altına alma mücadelesinde insan ile doğanın etkileşimi sonucu ortaya çıkar ve teknoloji, insanı, öteki canlılardan ayıran ve doğaya uyumunu sağlayan bir öğedir[18].

Tarihte aynı dönemde yaşayan toplumlar, özgün dinamikleri nedeniyle aralarında müthiş bir zaman farkı varmış gibi çok farklı karakterlere sahip olabilmekte; bu durum, toplumu ve toplumsal açıklamaları belli bir kalıp içine yerleştirmekten kaçınmayı gerektirmektedir.

Frankfurt Okulu'nun özellikle "Kültür Endüstrisi" temelinde eleştirisini yaptığı kapitalizm ve Fordist üretim anlayışının oluşumuna zemin hazırladığı tüketim toplumuna yönelik sorgulayıcı tavrı, günümüz toplumlarında internet teknolojileri temelinde yaşanan dönüşümünü anlamlandırmak açısından önemlidir. Bu nedenle eleştirel kuram çerçevesinde bu dönüşümü ele almak, yapısal devinimlerin de daha net anlamlandırılmasını sağlayacaktır.

Eleştirel Kuram Max Horkheimer'ın belirttiği gibi bir sınıfın o anki duygu ve düşüncelerinin formüle edilmesinden hareketle çıkarımlar yapmadığı için kuramın eleştirileri bugüne ilişkin çıkarımlar yapmaya da olanak sağlamaktadır.

> *"Eleştirel kuram esas olarak bir sınıfın (burjuva, proletarya vs.) o anki duygularının ve düşüncelerinin formüle edilmesine dayansaydı, bilim dalından yapısal bir farklılığı olmazdı; bu kuramın konusu, toplumun belirli grupları için tipik olan psişik içeriklerin betimlenmesi, sosyal psikoloji olurdu. Varlık ve bilinç ilişkisi, toplumun değişik sınıflarında farklı farklıdır… …Ancak kuramcı ve kendine özgü etkinliği, tahakküm altındaki sınıfla birlikte dinamik bir birlik olarak göründüğünde, öyle ki toplumsal çelişkileri serimlemesi sadece somut tarihsel*

[18] Özçağlayan, Mehmet, **Yeni İletişim Teknolojileri ve Değişim,** İstanbul: Alfa Yayınları, 1998, s.16.

durumun bir anlatımı olarak değil de bir o kadar da bu durumun içindeki uyarıcı, değiştirici etmen olarak göründüğünde, kuramcının işlevi öne çıkar.''[19]

Günümüzde her anlamda farklı niteliklere sahip olan pek çok sınıf bir arada yaşamakta ve dolayısıyla ortaya çıkan siyasal, sosyal ve ekonomik tercihler hem tek bir sınıfın seçimi olamayacak kadar belirgin hem de çağımızda her an her şeyin teknoloji başta olmak üzere değişime uğradığını göstermektedir. Böyle bir ortamda, yalnızca değişkenliği sebebiyle belirlenemeyecek kadar karmaşık özellikler taşıyan bir toplum yapısı ortaya çıkmaktadır. İşte bu yönüyle Horkheimer'ın 'kuramsal işlevselliği' günümüz dinamiklerinin değerlendirmesinde önemlidir.

2.2. SANAYİ DEVRİMİ'NDEN DİJİTAL DEVRİME GEÇİŞTE TOPLUMSAL DEĞİŞME

Tarihten günümüze sürekli üretim ile hayatta kalmaya çalışan toplum, üretimin getirdiği dinamiklerin dönüşümü ve değişimi ile toplumsal ilerlemeyi sağlayabilmiştir. Bu noktada toplumsal ilerleme ve değişim için, toplumu oluşturan ilişkilerin ve bu ilişkilerin oluşumunda belirleyici rol oynayan nüfus, ekonomi, kültür, siyaset, teknoloji gibi unsurların çeşitli sebeplerle farklılaşması sonucunda yaşanan değişmelerin tanımını yapmak açıklayıcı olacaktır.

Binlerce yıllık bir geçmişe sahip olan insanlık, tarihin başından beri hep varolma, fiziksel varlığını sürdürme mücadelesi vermiştir. Yokluk, yoksulluk, doğal felaketler, ölümcül hastalıklar ve savaşlarla geçen bir tarih. İnsanın doğayla ve diğer insanlarla (sınıflarla) hayatta kalma mücadelesi olan tarihin gelişimini kimileri Tanrının iradesi ile kimileri de kahramanların iradesi ile izah etmiştir. Aslında, din ve kahramanlara ilişkin fikir

[19] Horkheimer Max, **Geleneksel ve Eleştirel Kuram,** Mustafa Tüzel (çev.), 2.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012, s.362-363

ve düşünceler insanın toplumsal bilincinin dışavurumlarıdır. Dolayısı ile herhangi bir toplumsal olayı açıklarken de toplumsal varlık ile toplumsal bilinç arasındaki ilişki temel hareket noktasıdır.[20]

Toplumsal yapının değişken karakteri, toplumsal değişmenin ana nedenini oluşturmaktadır. Toplumu oluşturan bireylerin hem birbirleriyle hem toplumla olan ilişkileri ve toplumun siyasi, coğrafi, ekonomik, kültürel olarak diğer toplumlarla kurduğu ilişkiler; toplumsal yapının özü olan değişkenliği etkiler. Toplumsal değişmenin belli bir ölçüsü olduğunu söylemek yanıltıcı olacaktır. Çünkü her toplum kendi değişim dinamiklerini nüfus, ekonomi, kültür, tarih, siyaset, teknoloji gibi unsurlar ile oluşturur ve toplumun gelişimi onun bu özgün dinamikleri temelinde gerçekleşir.

Zygmunt Bauman "Küreselleşme" adlı kitabında toplumların kendilerini nasıl kurdukları ile ilgili bir soru sorar ve sorusunda yukarıda bahsettiğimiz toplumu oluşturan temel etkenlere şöyle vurgu yapar:

> *"Dönüp tarihe baktığımızda, coğrafi faktörlerin, yurt temelli birimlerin doğal ve yapay sınırlarının, nüfusların ve kültürel çevrenin ayrı kimliklerinin, bunun yanında 'içeri' ve 'dışarı' ayrımının –coğrafya biliminin temel geleneksel konularının- özünde ne oranda 'hız sınırlamaları'nın (ya da genel anlamda, hareket özgürlüğüne dayatılan zaman ve maliyet kısıtlamalarının) maddi kalıntıları/ürünleri olduklarını sorabiliriz."*[21]

Bauman'ın yukarıda bahsettiği hareket özgürlüğüne yönelik G. Marshall da bu hareket ile toplumda feminizm ya da sendikal hareketlenmenin bireylerin örgütlenmesini sağladığını belirtmektedir.

[20] Yaylagül, Levent. **Kitle İletişim Kuramları**, Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar, 3. Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010, s.11.
[21] Bauman, Zygmunt. **Küreselleşme,** 4.Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012, s.19.

Toplumsal değişme, özünde toplumun devinimi sağlayan bir olgudur. Ekonomik, siyasal, kültürel ya da teknolojik gelişmeler toplumda tarihsel olarak sınıflandırmaya gidebileceğimiz sonucunu doğurmaktadır. Göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçen insan üretim faaliyetleri çerçevesinde yaşam mücadelesi vermiş ve uzun tarihsel yelpazede tarım toplumunu oluşturmuştur. Sonrasında devrim olarak nitelenen sanayi toplumu oluşmuş ve üç yüzyıl toplum sanayinin getirdiği çarklar arasında şekillenmeye, dönüşmeye devam etmiştir. Teknolojinin gelişmesi ile de bilginin toplumların geleceği açısından önemli bir silaha dönüşmesi gelinen son noktayı ifade etmektedir.

Özellikle teknolojik gelişmeler ekseninde sanayi devriminden günümüze toplumsal değişimin nasıl gerçekleştiği büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle sanayi devriminden günümüze gelinen süreç bu konu başlığında ele alınacaktır.

Üretici güçler ve üretim ilişkileri çerçevesinde toplumsal değişmeyi açıklayan Karl Marx için üretim, tarihin itici gücüdür ve Marksist düşüncede toplumsal gelişme adeta bir zorunluluktur. Marx, toplumsal evrimin başlangıcından bu yana İlkel Komünal, Köleci, Feodal ve Kapitalist olarak geçirdiği aşamaların; toplumun üretici güçleri ve üretim ilişkileri arasında yaşan çelişkilerin birer sonucu olduğunu vurgular. Bu çelişkiler yaşanmaya devam ederken kapitalist aşamadaki günümüz toplumu özünde "bilgi" kavramının yer aldığı değişimler ile kendi içinde yeni açılımlar ve yeni refleksler edinerek farklı görünümler kazanmaktadır.

Karl Marx'a göre endüstrinin bir alanındaki radikal değişim, diğer alanlarda da değişimleri getirir.

> *Endüstrinin üretim tarzında olan bir devrim, örneğin taşıma ve iletişim araçlarında da devrim yapar. Marx Grundrisse'de Roma'daki ilkel cemaat üretim tarzının gelişmelerle yıkılıp gitmesini anlatırken, değişimi ve bu değişimle insanın, yeniden üretim ve iletişim biçiminin değiştiğini anlatır. Üretim tarzının değişmesiyle sadece yeniden-üretim faaliyetindeki somut koşullar değişmez, aynı zamanda üretenler (insanlar) değişir. İnsanlar kendilerinde yeni kaliteler*

yaratırlar, kendilerini üretimde geliştirirler, kendilerini dönüştürürler, yeni güç ve fikirler, yeni/ilişki iletişim tarzları, yeni gereksinimler ve yeni dil geliştirirler. Üretici emeğin bu gelişmesiyle aynı zamanda toplumun dayandığı üretim tarzı çözülür (değişir) ve üretim tarzındaki değişmeyle, somut birey, Romalı, Yunanlı vb olarak tanımlanan birey çözülür.[22]

Marx üretim ilişkileri temelinde toplumsal değişimi açıklarken, Alvin Toffler ise "Üçüncü Dalga" isimli kitabında, toplumsal değişmenin 3 dalga ile açıklanabileceğini belirtiyor. Toffler'a göre tarımsal devrim ile birinci değişim dalgası yaklaşık 1000 yıllık süreçte gerçekleşirken, ikinci dalganın endüstri devrimi ile gerçekleştiğini ve 3 yüzyıl devam ettiğini belirtmektedir. Toffler, üçüncü değişim dalgasını teknolojik gelişmelere bağlamaktadır ve bu değişim dalgasının birkaç on yılda tamamlanacağını iddia etmektedir.

Birinci dalganın M.Ö. 8000 civarında başladığını ve M.S. 1650-1750 yılları arasında bir döneme kadar dünyayı etkisi altına aldığını kabul edeceğiz. Bu noktadan sonra ikinci dalga etkisini hissettirmeye başladı. İkinci dalganın ürünü olan endüstri uygarlığı, belli bir noktada yatışana kadar dünyayı sarsmaya devam etti. İnsanlık tarihindeki bu en son dönüm noktası, 1955 yılında Birleşik Devletler'de başladı; yani, beyaz yakalıların ve hizmet işçilerinin sayısı ilk kez mavi yakalıların sayısını geçtiği zaman. Yine bu dönemde bilgisayar, ticari jet uçuşları, doğum kontrol hapı ve diğer yüksek etkili buluşlar ve gelişmeler ortaya çıktı.[23]

İnsanlık tarihinin en etkili sonuçlar doğuran toplumsal değişimleri Toffler'ın da belirttiği gibi ikinci dalga olan ve üç yüzyıl süren sanayi devriminin yaşandığı dönemdir. Örneğin, 19. yüzyılda İngiltere, James Watt adlı İskoç bir mucidin buharlı makinesi ile tanışmıştır. Buhar gücünden faydalanmaya yönelik çalışmalar James Watt öncesinde de mevcuttur; ancak Watt'ı "toplumsal değişme" başlığı altında ele alınmaya değer kılacak tüm koşullar onun döneminde buluşmuştur.

[22] Erdoğan, İrfan ve Korkmaz Alemdar. **Öteki Kuram,** 3. Baskı, Ankara: Erk Yayınları, 2010, s.210.
[23] Toffler, Alvin. **Üçüncü Dalga,** Selim Yeniçeri (çev.), 1.Baskı, İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2008, s.22.

İngiltere'nin bankacılık ve borsacılık alanlarında ileri bir durumda oluşu, nüfustaki artış, tarımda yaşanan gelişmeler, taşımacılığın gelişmesi ve bunların yanı sıra, en önemlisi Watt'ın buharlı makinesini çalıştıracak zengin yer altı kaynakları ile İngiltere, "Sanayi Devrimi" olarak adlandırılmış olan en önemli toplumsal değişmelerden birine sahne olmuştur.[24]

Özellikle Batı Avrupa ve Amerika'yı etkisi altına alan sanayi devrimi beraberinde II. Dünya Savaşı'nı getirecekti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra endüstrileşme dalgası iyice yükselirken, pek anlaşılmamış olan üçüncü dalga, dokunduğu her şeyi değiştirerek dünyaya yayılmaya başladı.[25] Bu devrim, sonuçları bakımından ne yazık ki 20. yüzyılın "savaş çağı" olmasına yol açmış; teknoloji alanında yaşanan gelişmeler, yaşanan can kaybının daha önceki savaşlar ile kıyaslanamaz şekilde artmasına neden olmuştur. II. Dünya Savaşı sanayi devrimi ile başlayan toplumsal değişmenin doğurduğu sonuçlar bakımından büyük önem taşımaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz bu "savaş çağı" günümüzde toplumsal değişmenin en temel dinamiği olan teknoloji ile "tüketim çağı"na dönüşmüştür. Özellikle teknoloji ürünlerinin tüketimi, çağımız için vazgeçilmez bir alışkanlık haline gelmiştir. Örneğin insanlar satın aldıkları ya da alacakları bilgisayar veya telefon gibi ürünlerin, çevrimiçi dünyanın anahtarı olduğunu bildiklerinden tercihlerini kendilerini çevrimiçi dünyaya en kolay dahil edecek ürünü seçmektedirler. Bu anlamda, bilgi vermek ve almak için bir önkoşul olan bilgisayar ya da telefon gibi ürünlerin tüketimi, teknoloji ürünleri alanında yaşanan gelişmelerin de körükleyicisi olmuştur.

Toplumsal değişmede Toffler'ın ikinci ve üçüncü dalga olarak ayırdığı ve bizimde "savaş çağı" ve "tüketim çağı" diye adlandırdığımız bu süreçlerde tüketim ilişkisi üzerinde durmak gerekiyor. Özellikle Amerikan ekonomisinin "tüketim" üzerine kurulu olması burada eleştirel bakışın dikkatlice yapılması gerektiğini gösteriyor. Zira Toffler,

[24]Hobsbawm, Eric. **Devrim Çağı: 1789-1848**, Bahadır Sina Şeker (çev.), 3. Basım, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2003, s.36-62.
[25] Toffler, Alvin. (2008), s.21.

kendi betimlediği üçüncü dalganın fütürist etkisinde kalarak üçüncü dalgayı göklere çıkarmakta ve şunları söylemektedir:

> *"Bu yeni uygarlık eskisine meydan okurken, bürokrasileri devirecek, ulus devletlerinin rolünü sınırlayacak ve emperyalizm sonrası, bir dünyada yarı bağımsız ekonomilerin oluşmasını sağlayacak. Bugün bildiklerimizden çok daha basit, çok daha etkili ama çok daha demokratik devletlerin kurulması mümkün olacak. Bu uygarlık, özgün bir dünya görüşüne, zaman, mekan ve mantığı ele alışında kendine has tarza sahip olacak. Daha da önemlisi, ileride göreceğimiz gibi, üçüncü dalga uygarlığı üretici ile tüketici arasındaki tarihi engeli yıkacak ve yarının ekonomilerinde 'üreten tüketici'lerin yaygınlaşmasını sağlayacak"*[26]

Halbuki Toffler'ın belirttiğine karşın, bürokrasiler, devletler, emperyalizm, birbirine bağımlı ekonomik sistemler teknolojinin de etkisi ile daha da güçlü olmak için çaba göstermekte, "üreten tüketiciler"in aksine daha fazla tüketen ve tükettiklerine bağımlı olan bir toplum yapısı oluşturmaktadır.

Sanayi Devrimi'nden sonra yaşanan toplumsal dönüşüm, teknolojide yaşanan ilerleme ile açıklanabilir. Öyle ki, internet bu dönüşümde en etkili araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle askeri amaç doğrultusunda geliştirilen internet, günümüz toplumunun dönüşmesinde etkin bir rol oynamış, bu etkinliğini gün geçtikçe arttıran bir iletişim aracı haline gelmiştir. Toplumsal dönüşüm gerçekleştirme amacındaki pek çok toplumsal hareket ve örgütlenme internet ile birlikte şekil değiştirmiştir. Geçmişte caddelerde, sokaklarda ellerinde pankartlarıyla boy gösteren gruplar, günümüzde anlık ileti paylaşımı ile internette parmak uçları ile boy göstermektedirler. Bu noktada iletişim kurmak ve bilgi edinmek işlevlerinin yanı sıra internet, bireylerin örgütlenmesine de imkan tanımaktadır. Ancak bu durum sürekli güncellenen bilgi ve nitelik değiştiren iletişimin sanal örgütlenmelerin kalıcılığı konusundaki etkisinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle günümüzde internetin etkinlik alanı ya da toplumu dönüştürüp dönüştüremediği

[26] Toffler, Alvin. (2008), s.17.

üzerine yapılan analiz ve çalışmalar internete biçilen ve bazen ütopik olabilecek açıklamaların yeniden ele alınması ve yorumlanması gerektiğini göstermektedir.

21. yüzyılın başında, sosyal değişimi anlamak için komünikasyon ve enformasyon teknolojilerinin merkez bir anlamı olduğu açıktır. Bilgisayar bağımlılığı, hem küresel bağlantılar hem de günlük yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Elektronik bağlantının dünyası iki taraflı çalışır. Küresel köyü kapımızın önüne getirir. Aynı zamanda, daha sonra işlemden geçecek, işlenecek, satışa çıkacak ve bizi ve hayat şanslarımızı etkilemek için kullanılacak olan kişisel verileri bizden alır.[27]

David Lyon, 21. yüzyılda yaşanan sosyal değişimi anlama ve açıklama çabasının komünikasyon ve enformasyon sosyolojisi[28] olarak adlandırdığı yeni bir sosyoloji alanı ortaya çıkardığını belirtmektedir. Modern yaşamın bireyin sosyalleşmesine imkan tanımayan yoğun temposu nedeniyle, teknolojinin iletişim alanında sunduğu yeni olanaklar pek çok kişi tarafından büyük ilgi görmektedir. Bu durum günümüzde yaşanan sosyal değişimi hem anlamlandırmak hem yeni iletişim ortamlarının neden milyonlarca kullanıcısının olduğunu mantıksal bir temele oturtmak açısından önemlidir.[29]

Bu sosyal değişim günümüzde insanların günlük yaşamlarındaki tüm alışkanlıkları değişime uğratmıştır. Çünkü "yeni kapitalizm", Hal Niedzviecki'nin ifadesiyle "bilgi toplama endüstrisi"[30] yaratmıştır.

İnsanlar internet ile birlikte sanal dünyada pek çok günlük yaşam gereksinimlerini giderebilmeye başlamışlardır. Sosyal medyada tercihlerini paylaşırken, internet üzerinden alışveriş ya da fatura ödemesi yaparken, kişisel verilerinin toplanmasına aldırış etmemekte ve tüm bu verilerinin çağımızda "tüketici" odaklı satış politikaları peşinde koşan ve pazar araştırmaları yapan şirketler için çok değerli veriler olduğunun farkına varamamaktadırlar.

---

[27] Lyon, David. (2006), s.218.
[28] Lyon, David. (2006), s.219.
[29] Öztürk Serdar, "En Eski ve En Yeni İletişim Medyası: İnsan", **Praksis,** Sayı: 24, 2010, s.120.
[30] Niedzviecki, Hal. **Dikizleme Günlüğü**, Gökçe Gündüç (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010, s.257.

20. yüzyılda ve kapitalizmin günümüzde yaşadığı dönüşümü anlamlandırmak açısından Karl Polanyi'nin 1944 yılında kaleme aldığı "Büyük Dönüşüm"[31] adlı çalışması, açıklayıcı yaklaşımlar içermektedir. Polanyi'ye göre, 19. yüzyıl uygarlığı; siyasal, sosyal ve kültürel açılardan kontrolden çıkmış bir piyasa ekonomisi sebebiyle çökmüştür. Çünkü ekonomik liberalizm, sosyal olayları ekonomik açıdan açıklamakta direndiği için, sanayi devrimi tarihini yanlış yorumladı.[32] İnsanın yaşamını sürdürmesinde en önemli unsur olan ekonomi; bireyi kendi oyununun ana karakteri kılmış ve bu oyunu kendi kurallarına göre yönetmeye başlamış; üretimi maddi bir getiri sağlamak olmayan unsurları da birer meta haline getirmiştir. Yine Polanyi'ye göre kontrolden çıkmış piyasa ekonomisinin meta haline getirdiği bu unsurlardan biri de "bilgi"dir. Bilgi, güç politikalarının başucu kitabı olmaya başladığından beri toplumsal değişme olgusunun da en güçlü dinamiği haline gelmiştir. Bunun yanı sıra bireyler tarafından güç olarak görülen bilgi, bireyin günlük yaşamını etrafındaki insanlar hakkında edindiği bilgilerden yola çıkarak kurgulamaya başlamasına yol açmıştır. Bu kurguda bireyin en büyük yardımcısı, günümüz için sosyal paylaşım ağlarıdır.

2.3. ENFORMASYON TEKNOLOJİLERİ ve ENFORMASYON TOPLUMU

"Elektrik ve elektronik medyalar devletlerarasındaki sınırları ortadan kaldıran, heyecanlı ve coşkulu bir kitle yaratmış ama özellikle insanların içinde

[31] Büyük dönüşüm ilk olarak 1944'te yayımlandı. Kitabın ilk cümlesi şöyle: "Ondokuzuncu yüzyıl uygarlığı çöktü." Karl Polanyi'nin çöktüğünü ilan ettiği ondokuzuncu yüzyıl uygarlığının can damarı ve temel biçimlendiricisi, kendi kurallarına göre işleyen piyasaydı; emek, toprak ve parayı metalar haline getiren ve insan toplumlarını uluslar arası düzeyde eşi görülmemiş bir kurumsal tekdüzeleşme içinde kendine kayıtsız şartsız bağımlı kılan piyasa sistemi… Polanyi'ye göre çöküş kaçınılmazdı çünkü kendi kurallarına göre işleyen piyasa sistemi insan toplumuyla bağdaşması imkansız bir şeydi. *Büyük Dönüşüm*, bu bağdaşmazlığın ve kaçınılmaz çöküşün hikayesi. Yani hem ekonomik liberalizmin hem de ona karşı kaçınılmaz alternatifler olarak ortaya çıkan faşizm ve sosyalizmin hikayesi. Polanyi, Karl. **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri,** Ayşe Buğra (çev.), 10. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s.11.

[32] Polanyi, Karl. s.74.

boğuldukları coşkun bir sele benzetilebilecek olan bir enformasyon yağmuru oluşturmuştur.''[33]

İtalyan Massimo Baldini yeni teknolojilerin gelişmesine paralel olarak medyanın devletlerarasındaki sınırları ortadan kaldırdığını ifade etmesinin yanı sıra, bu teknolojilerin yarattığı kitleyi heyecan ve coşku ile betimlemekte, bunun sonucu olarak da bir enformasyon yağmurunun oluştuğundan bahsetmektedir. Baldini'nin enformasyon yağmuru betimlemesi günümüz toplum yapısında nasıl yaşanıyor? sorusu bizi enformasyonun ve onun teknolojilerinin daha kapsamlı ele alınması gerektiği sonucuna götürmektedir.

İletişim tarihi açısından teknolojinin belirleyiciliği noktasında enformasyon toplumuna nasıl gelindiğini özetlemek gerekirse, öncelikle insanlık tarihi açısından üretim faaliyetlerinin teknolojik ilerlemede çok önemli bir yer kapsadığını belirtmek gerekiyor. Çünkü insanlık tarihi içerisinde dilin ve sözün gelişmesinde günümüzün karmaşık elektronik ve dijital kitle iletişimi sistemlerinin geliştirilmesine kadar geçen süre evrimci yaklaşımın iddia ettiği gibi düz ve çizgisel bir süreç değildir. İnsanlık tarihi nicel gelişmelerin belirli noktalarda toplumsal devrimler aracılığı ile nitel dönüşümlere yol açtığı sıçramalardan oluşan karmaşık ve diyalektik bir süreçtir.

İnsanlar üretimin etkisi ile sözü, resmi, yazıyı bulmuşlardır. Zaman içerisinde basım tekniklerini, fotoğrafı, telefonu, radyoyu, sinemayı, televizyonu ve bilgisayar sistemlerini geliştirmişlerdir.

İngiltere'de bir endüstri ve ticari etkinlik olarak 1890'lardan itibaren basının gelir kaynakları değişmiş ve böylece ticari basın ortaya çıkmıştır. 1910 ve 20 yılları arasında sinema popüler hale gelirken, 1920'li yılların ikinci yarısından itibaren yayınları yerleşik ve

[33] Baldini, Massimo. **İletişim Tarihi,** 1. Baskı, İstanbul: Avcıol Basım Yayın, 2000, s.104.

kurumsal hale gelmiştir. 1940'lardan itibaren televizyon yayın kurumları ortaya çıkmış ve televizyon gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.[34]

İletişim faaliyetlerinde kullanılan bu araçlar kendiliğinden bir şey ya da kendinde şeyler olarak anlaşılamaz. Böyle bir bakış dar bir teknolojik determinizm anlamına gelir. Bu teknolojik araçlar, belli toplum tiplerinin ve o toplum içindeki sosyal ilişkilerin doğasının esas sonucudur. Özellikle basın, sinema, radyo, televizyon ve internet gibi kitle iletişim araçları *kapitalist sistemin* üretiminin ve *yeniden üretiminin* bir parçası haline gelmiştir.[35]

Üretimin yeniden üretimi kapitalist sistem ekseninde eleştirel bir boyut kazanmaktadır. Başlangıçta insan var olabilme mücadelesi ile üretime süreklilik kazandırmış ancak üretim, sanayi devriminin çarklarının dönmesi için ekonomik, politik ve sosyolojik katmanlarında içinde yer aldığı çok boyutlu bir hal almıştır.

İletişim teknolojisinin belirleyiciliği görüşü 19. yüzyılda yeni iletişim teknolojilerinin, özellikle trenin kullanımının yaygınlaşması ile ön plana çıkmıştır. Sömürgelerdeki talanı ve denetimi perçinlemek için döşenen raylar gelişmenin, uygarlığın yayılmasının sembolü olarak sunulmuştur. 1950 ve 60'larda, bu belirleyicilik modernleşme kuramlarına eklemlendi: İletişim yapılarının, teknolojilerinin ve ürünlerinin yaygınlaşması her yerde yaşamı değiştirdi; dünyayı 1970'lerde ve 80'lerde *küresel köy* yaptı: 1990'lar ve 2000'lerde aynı zamanda, bilgisayar ve internet teknolojileri sayesinde, küreselleşen dünya enformasyon/bilgi toplumu olmaktadır; yeter ki evde, okulda, işte ve eğlence yerlerinde bilgisayarınız ve internet bağlantınız olsun. Yeter ki eve bilgisayar alın ve internete bağlanın; internet oyunları ile ve internette yaptıklarınız ile "bilgi toplumunun insanı" olursunuz.[36]

İletişim teknolojisinin belirleyiciliği görüşüne eleştirel bir bakış açısı ile yaklaşan Erdoğan ve Alemdar iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile "bilgi toplumunun insanı"

[34] Yaylagül, Levent. s.16.
[35] Yaylagül, Levent. s.18.
[36] Erdoğan ve Alemdar, s.142.

olursunuz savına karşı çıkmaktadır ve determinist bakış açısının sadece iddiaya dayandığını belirtmektedirler.

"Enformasyon toplumu" terimi ile "Sanayi Sonrası Toplum" fikri arasında birçok ortak nokta vardır. En azından enformasyon toplumu fikrinin kökenleri sanayi sonrası topluma ilişkin çalışmalarda bulunmaktadır. 1960'ların ve 1970'lerin popüler bir toplumsal bilim nosyonu olan "sanayi sonrası toplum" fikrinin şiddetli ve yıkıcı eleştirilere maruz kalması, kimilerine göre bu fikrin "enformasyon toplumu" şekline çevrilerek yeniden tedavüle sokulmasına yol açtı. Gerçekte Daniel Bell'in sanayi-sonrası toplum anlayışı ile enformasyon toplumu fikri arasında belli bir yakınlık saptanabilmektedir. Daniel Bell, telekomünikasyona dayalı yeni bir toplumsal çerçevenin gelişmekte olduğunu haber verirken, böylelikle sınıfsal çatışmaların, ideolojik manipülasyonların da kesinlikle sona ereceğini öne sürmekteydi.[37]

Enformasyon toplumu ile ilgili 1960 ve 70'li yıllardan sonra gerçekleşen değişimin ayrıntılarına baktığımızda ise, Lyon ve Bauman'ın enformasyon teknolojileri ile ortaya çıkan *"kaybolan bedenler"* tarifini dikkatle ele almamız gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Toplumsal değişimde temelde birey, genelde ise toplumun etkinliği, enformasyon toplumuna geçiş ile birlikte sorgulanmaya başlamıştır. David Lyon, modernitenin getirdiği ana sorunun iletişim ve bilgi teknolojilerinin büyümesi ve yayılması ile açığa çıkan "*bedenlerin kaybolması"*[38] olduğunu ifade etmektedir.

> *"1960'lardan beri bedenler artan bir oranda yok olmaya başladı. İletişim ve bilgi teknolojileri sadece fax ve sabit telefonları değil, aynı zamanda, e-posta, kredi kartı işlemleri, cep telefonları ve interneti de günlük hayatın içine sokmuştur. Bu da,*

[37] Mutlu, Erol. **İletişim Sözlüğü**, 6.Baskı, Ankara: Sofos Yayınları, 2012, s.96.

[38] Lyon, David. (2006), s.34.

ortak mevcudiyet olmadan da başka pek çok ilişkinin mümkün kılındığı anlamına gelmektedir.''[39]

Bauman'da toplumsal düzende hareket kabiliyetinin tüm teknik faktörleri arasında enformasyon naklinin özellikle büyük bir rol oynadığını ve bunun fiziksel bedenlerin hareketini gerektirmediğini, gerektirse de bu hareketin yalnızca küçük bir önem taşıdığını söyler. Bauman teknik araçların kararlı bir biçimde geliştirildiğini söyleyerek bunun enformasyonun kendi bedensel taşıyıcılarından bağımsız olarak yol almasını sağladığını da ifade ederek, bu araçların "gösteren"i "gösterilen"in etkisinden kurtardığına vurgu yapar.

Enformasyonun taşıyıcılarının ve nesnelerinin hareketinin enformasyonun hareketinden ayrı hale gelmesi, hareketin hızındaki farklılaşmalara da imkan verdi; enformasyonun hareketi, bedenlerin bir yerden bir yere taşınmasında ya da enformasyonun bildirildiği durumların değişiminde erişilebilen hızdan çok daha fazla bir hız kazandı. Sonunda, bilgisayarlar vasıtasıyla kurulan ve Dünya Çapındaki Ağ'ın (World Wide Web) ortaya çıkışı, enformasyon söz konusu olduğunda "seyahat" (ve katedilecek "mesafe") kavramının kendisini geçersiz kıldı ve enformasyonu hem teoride hem pratikte, bütün yerkürede aynı anda kullanılabilir hale getirdi.[40]

2.3.1. Bilgi ve Enformasyon Kavramlarına Bakış

Bilgi ve enformasyon kavramlarının konu başlığı olarak birlikte kullanılmasının tercih edilmesi, günümüzde bu iki kavramın birbiri ile karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. Bu başlıkta bu iki kavramının açıklanmasının yanı sıra kullanım açısından da farklılıkları verilecektir.

[39] Lyon, David. (2006), s.35.
[40] Bauman, Zygmunt. (2012), s.21.

Enformasyon kavramı bilgi kavramı ile karıştırılmaktadır. Örneğin enformasyon toplumu denildiğinde bu, çoğunlukla bilgi ve enformasyon kavramları arasındaki karmaşadan dolayı bilgi toplumu ya da bilişim toplumu olarak da adlandırılmaktadır. Bu karmaşıklığın önemli bir nedeni, "bilgi toplumu" kavramının teknolojiyi yoğun olarak kullanma, enformasyon teknolojilerine sahip olma ve bu teknolojileri kullanma oranıyla eşdeğer tutulmasıdır. Ancak, bilgi sadece çağımıza özgü değildir ve insanlık tarihi bir bakıma bilginin de tarihidir. Bu bağlamda günümüzde kullanılan "bilgi toplumu" kavramını insanlık tarihi kadar eskiye dayandırmak yanlış olmayacaktır.

Tarihte kullanılan bilgi toplumu ile günümüzdeki bilgi toplumu arasındaki farklılık, bilginin toplum içindeki ağırlığının ve işlevinin değişmiş olmasıdır. İlk bilgi toplumu ile günümüz bilgi toplumunu ayıran en önemli özellik; bilginin maddi bir değer kazanmış olması, bir başka ifadeyle günümüz toplumlarında metalaşmış olmasıdır. Bilgiye maddi olarak yüklenen değer; onu elde etme amacı güden veya ona sahip güçlerin yeni yönetim ve denetim sistemleri oluşturması çabasının da itici gücü olmuştur. Yani bilgi, basit bir bilme eylemi olmaktan çıkarak bir egemenlik aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Günümüz dünyasında bilgi en büyük güç olarak görülmekte, bireylerin gücü sahip oldukları bilgi ile ölçülmektedir.[41]

Bilginin egemenlik aracı olarak iktidar tarafından kullanılması ile ilgili çok sayıda örnek verilebilir. Verilecek örneklerden en etkileyicisi, Ortaçağ Avrupası'nı romanında konu alan Umberto Eco'nun "Gülün Adı" adlı eseridir. Zira o dönemde bilgi kiliselerde görev yapan ve toplumu yöneten din adamlarının tekelindeydi. Romanın da konusu bu tekelin üzerine kurulmuştu. İnsanlar bilgiye açtı ve bu bilgiye ulaşmak isteyen her insan buna ulaşmanın bedelini kendi canı ile ödüyordu. Çünkü din adamları toplumun geleceği olan kitaplara gözle görülmeyen zehirler sürmüşlerdi. Bunu bilmeyen ve o kitaplarda neler olduğunu merak eden insanlar ise gizlice ulaşıp o kitapları okurken bunu canları ile ödüyorlardı. Bu örnek bize bilginin ne kadar güçlü bir kavram olduğunu göstermektedir.

[41] Uraltaş Nazlım Tüzel ve L. Serah Bahadırlı. "Sosyal Medya / İletişim", Tolga Kara (Ed.), Ebru Özgen (Ed.), **Sosyal Medya / Akademi**, İstanbul: Beta Basım Yayım, 2012, s.21.

Bu bağlamda toplumların ayakta kalmasını sağlayan etkenin bilgiye sahip olmakla eş değer olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Zira bilgi, toplumun temel dinamiği olarak hem güç hem de bu gücün devam ettirilmesi adına önemli bir silahtır.

"Bilgi" ve "enformasyon" kavramlarının neden karıştırıldığı ile ilgili öncelikle kavram açıklamalarına değinmek gerekiyor. "Bilgi" ve "enformasyon" kavramları hatalı bir algılama sonucu birbirlerini ikame ettikleri ve aynıymış gibi kabul edildikleri için anlam karışıklığına yol açmaktadır.

İşlenmiş olgular, rakamlar ve benzeri materyaller "veri", söz konusu verilerin yararlı, anlamlı ve organize edilmiş biçimlerine "enformasyon", elde edilen enformasyonun amaçlara en uygun şekilde kullanılabileceği duruma dönüştürülmesi de "bilgi" olarak nitelenmektedir. Diğer deyişle enformasyon *"sınıflandırmaya sokulup kategorilere ayrılmış ve belirli bir düzene tabii tutulmuş veriler"*, bilgi de *"rafine hale getirilmiş ve genel ifadelere dönüştürülmüş enformasyon"* anlamında kullanılmaktadır.[42] Burada verilerin anlamlı organize edilmiş olması ile oluşan enformasyonun amaçlara uygun olarak kullanılması sonucunda "bilgi"ye ulaşıldığı kavram kargaşasını önlemekte, ayrıca veri, enformasyon ve bilgi üçlemesinin birbirinin tamamlayıcısı olduğu unutulmamalıdır.

Bu üçlemeyi aşamalar halinde ele alırsak;

I. Aşama: Materyalin bulunması ile "veri"nin elde edilmesi,

II. Aşama: Materyalin organize şekilde anlamlandırılması ile "enformasyon"un elde edilmesi,

III. Aşama: Materyalin amaca uygun olarak kullanılması ile "bilgi"nin elde edilmesidir.

Yukarıdaki üçleme ile sosyolojik kavramsallaştırma temelinde bilgi ve enformasyon toplumunun farklılıklarını vermek gerekirse, "Sosyoloji Sözlüğü"nde yer alan

[42] Dolgun, Uğur. **İşte Büyük Birader**, 1. Baskı, İstanbul: Hayykitap, 2005, s.22.

tanımı ile bilgi toplumu, ulusal ve uluslararası düzeydeki iletişimi kolaylaştırmak ve kütüphanelere, veri arşivlerine, özel kuruluşların ya da kamu kurumlarının kontrolündeki diğer enformasyon kaynaklarına daha kolay ulaşmayı sağlamak üzere düşük maliyetli enformasyon teknolojisinin, bilgisayarların ve telekomünikasyon araçlarının yaygın biçimde kullanıldığı bir toplumdur.[43]

Enformasyon toplumu ile ilgili kavramsal açıklamada ise başta Sosyoloji Profesörü Daniel Bell'in ismi ön plana çıkmaktadır. Bell 1976'da kalema aldığı Physics Today'de yayımladığı "Welcome to the post-industrial society" isimli makelesinde, sanayi sonrası toplumun bilgi toplumu olduğunu söyler. Bell, zaman içerisinde yaşanan teknolojik gelişmeler ile dönüşümün sağlandığını ifade eder. Enformasyon toplumunda, Bell'in vurguladığı şey "teorik" bilgidir. Burada üretim faktörleri açısından bilgi stratejik bir kaynak haline dönüşürken, ekonomik yapı içindeki sektörel dağılımda da, bilgiye dayalı hizmet sektörü ilk sırada yer almaktadır.[44]

Yeni toplumun dinamosu enformasyon teknolojilerinin ürünü olan "teorik bilgi"dir. Bu bilgi, yüksek teknolojiye dayalı olarak bilgi-işletim sistemleri tarafından bilimsel yöntem ve süreçlerce işlenip elde edilmesinden dolayı, bireysel nitelikteki tüm keyfiliklerden ve yargılardan uzaktır. Bu nedenle daha rasyonel ve güvenilir bir içeriğe sahiptir. Enformasyon toplumunda, teorik ve sistematize edilmiş bilgi ile teknolojilerin üretimi söz konusudur.[45]

Sanayi sonrası gelişen hizmet sektöründe bilgi ön plana çıkmıştır. İleri sanayi toplumu, hizmetler sektörü, bilgi üretimi ve yüksek nitelikli teknolojiye uygun insangücü kaynaklarının tesirliliği ile düşünülür olmuştur. Burada imalat sanayindeki ekonominin tesirliliği zayıflamış, mal yerine bilgi üretimi ön plana çıkmıştır.[46]

---

[43] Gordon, Marshall. s.199.
[44] Bell, Daniel. "Welcome to the Post-industrial Society", **Physics Today**, 1976, s.46.
[45] Erkan, Hüsnü. **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1993. s.96.
[46] Erkal ve diğerleri, s.145.

Thomas Stewart'a göre, bilgi toplumu adı verilen bu yeni düzen, bilgi sektörünün, bilgi üretiminin, bilgi sermayesinin, nitelikli insan faktörünün ve eğitimin sürekliliğinin ön plana çıktığı, yeni bilişim teknolojileriyle toplumu ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal açıdan sanayi toplumunun ötesine taşıyan bir gelişme aşamasıdır.[47]

Stewart bilgi toplumunun temel özelliklerini sanayi toplumunun özellikleri ile karşılaştırmalı olarak şu şekilde sınıflandırmaktadır:

- Sanayi toplumundaki maddi sermaye, bilgi toplumunda yerini bilgi ve insan sermayesine bırakmıştır.

- Sanayi toplumunda mal ve hizmet üretimindeki gelişmelerin başlangıcı olan buhar makinesinin yerini bilgi toplumunda bilgisayarlar almıştır.

- Sanayi toplumunda kol gücü önemliyken bilgi toplumunda beyin gücü önemlidir.

- Sanayi toplumunda insan sermayesi fiziksel ve düşünsel anlamda üretime katkı sağlamaktadır. Bilgi toplumunda ise, yükseköğrenim görmüş nitelikli insan sermayesinin üretime katılımı söz konusudur.

- Sanayi toplumundaki fabrikaların yerini bilgi toplumunda bilgi ağları ve veritabanları almıştır. Bilgi, dünyanın her tarafında üretilmekte ve iletişim teknolojileri aracılığıyla her tarafa yayılmaktadır.

- Bilgi toplumu işgücünden tasarruf sağlamaktadır. Kısa dönemde işsizliğe sebep olan bu durum, uzun dönemde yeni teknolojilerin küresel etkilerini ortaya çıkartmaktadır.

- Sanayi toplumundaki genel eğitimin yerini, bilgi toplumunda kişiselleştirilmiş eğitimin sürekliliği almaktadır.

[47] Aktan, Coşkun C. ve Mehtap Tunç. Bilgi Toplumu ve Türkiye, **Yeni Türkiye Dergisi,** Ocak-Şubat 1998, s.118-134.

- Sanayi toplumunda birincil, ikincil ve üçüncül endüstriler, tarım, sanayi ve hizmetlerdir. Bilgi toplumunda, dördüncü sektör olan bilgi sektörü ortaya çıkmıştır.

- Sanayi toplumundaki özel ve kamu iktisadi kuruluşlardan farklı olarak bilgi toplumunda gönüllü kuruluşlar da önem kazanmaktadır.

- Sanayi toplumunda başlıca üretim faktörleri, emek, tabiat, sermaye ve girişimcidir. Bilgi toplumunda beşinci üretim faktörü olarak teknik bilgi ön plana çıkmaktadır.

- Sanayi toplumunda üretilen mal ve hizmetlerin bir yerden bir yere taşınmasında uzaklık ve maliyet önemli iken, bilgi toplumunda bilgi otoyolları sayesinde tüketici ile bilgi arasındaki uzaklık önemini kaybetmekte ve maliyetler minimuma inmektedir.

- Sanayi toplumunda tüketici taleplerinin karşılanmasında mal ve hizmetlerin dolaşım hızı düşük, bilgi toplumunda ise dolaşım hızı yüksektir. Bu durum, bilginin sınırsız bir tüketici tarafından tüketilmesini ve yeniliklerin teşvik edilmesini sağlamaktadır.

- Sanayi toplumunda politik sistem temsili demokrasi iken, bilgi toplumunda katılımcı demokrasi anlayışının daha belirgin bir önem kazanacağı düşünülmektedir.

Stewart'ın sanayi toplumu ve bilgi toplumu arasındaki farkları belirttiği çalışmaya yönelik olarak, sanayi toplumunun hammaddelere bağımlı olduğu, üretim açısından makinelerin ve insanların koordinasyonuna dayandığı söylenebilir. Bilgi toplumunda ise enformasyon teknolojileri ile bilginin sunduğu imkanlar etrafında örgütlenen bir yeni toplum yapısının oluştuğu gerçeği ile karşılaşılmaktadır.

Bu yeni toplumsal yapı ile 1960'lı yıllardan itibaren Amerika ve Japonya gibi ileri derecede gelişmiş ülkelerde, yapısal özellikleri açısından farklılıklar arz eden köklü değişimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu değişimler paralelindeki toplumu tanımlamak için kullanılan kavramlar ele alındığında, ortaya kabarık bir liste çıkmaktadır. Yeni

toplumsal yapıyı Amittai Etzioni *"modernlik sonrası çağ"*, George Lichteim *"burjuva sonrası toplum"*, Herman Kahn *"ekonomi sonrası toplum"*, Murray Bookchin *"kıtlık sonrası toplum",* Kenneth Boulding *"uygarlık sonrası toplum"*, Paul Holmes *"kişisel hizmet toplumu",* Ralf Dahrendorf *"hizmet sınıflı toplum",* veya *"kapitalizm sonrası toplum"*, Zbigniew Brzezinski *"teknokratik çağ"*, Daniel Bell *"sanayi sonrası toplum"*, Peter F. Drucker *"bilgi toplumu",* Yoneji Masuda *"enformasyon toplumu"* ve Manuel Castells de *"network toplumu"* olarak adlandırmıştır.[48]

Bu kavramsallaştırmalardan ilk dönemlerde Bell'in sanayi sonrası toplumu genel kabul görmesine rağmen, sonraları Drucker'ın bilgi toplumu ve Masuda'nın enformasyon toplumu kavramları yaygınlık kazanmıştır. Buarada Castells'in ağ toplumu kavramı da unutulmamalıdır.

Özellikle enformasyon toplumu hakkında yaptıkları çalışmalarla bilinen Bell ve Castells'in görüşleri önemli referans kaynaklarıdır. Bell, enformasyon toplumu yerine "sanayi sonrası toplum" kavramını kullanarak, bilgiyi "bazı sistematik formlar içinde, iletişim araçları yoluyla başkalarına aktarılan, temellendirilmiş yargılar ya da deneysel sonuçlar sunan, organize edilmiş gerçek ve düşünsel ifade bütünü" olarak tanımlamıştır.[49] Bell'e göre bilgi kolektif bir üretimdir; bir kez üretildi mi karakteristik özelliklerinden dolayı herkese açıktır.[50]

Bu yeni dönemi Bell'den farklı olarak "ağ toplumu" şeklinde nitelendiren Castells, bilgi tanımında Bell'in tanımına katılmaktadır. Ona göre, "bilgi: mantıklı bir yargı ya da deneysel bir sonuç sunan, başkalarına sistemli bir biçimde iletişim aracıyla aktarılan

[48] Dolgun, Uğur. **Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna**, 1.Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi, 2005, s.103.
[49] Bell, Daniel. İletişim Teknolojisi: Gidişat Daha İyiye mi Yoksa Daha Kötüye mi, K.Ahmet Sevimli (çev.), Uğur Dolgun (der.), **Sosyo Ekonomik Perspektif**, Bursa: Asa Yayıncılık, 2001. s.309.
[50] Bell, Daniel. The Coming of Post-Industrial Society: **A venture in Social Forecasting**, New York: Basic Boks, 1973, s. xiv.

olgulara ya da düşüncelere ilişkin örgütlü ifadeler dizisi"dir. Enformasyon ise ona göre örgütlenmiş ve iletilen bir veridir.[51]

Peter Drucker'e göre, "bilgiden bilgilere geçiş" ile yeni toplumun temelleri atılmaktadır. Ancak bu toplumun işlerlik kazanabilmesi için, teorik ya da ihtisaslaşmış bilgi ile bu konuda uzman olan kişiler gerekir. Bu paralelde dünya ekonomisi, piyasa ekonomisi içinde kalıp bu piyasanın mevcut kurumlarını muhafaza etmesine rağmen, içeriği büyük ölçüde değişmiştir. Dünya ekonomisi yapısal özellikleri açısından hala kapitalist olarak kabul edildiğine göre, burada söz konusu olan enformasyon kapitalizmidir. Bu bağlamda, son altmış yıldır sermaye yoğun üretime dayalı olarak yapılanmış sanayiler, artık teorik bilgi ile enformasyonun üretimi ve dağıtımı gibi alanlara yönelmektedirler. Bunlar, bilgisayar-yazılım programları gibi enformasyon işleme araçlarını üreten sanayiler ile bu enformasyonu dağıtan şebekeler ve teorik bilginin üretimi/uygulaması ile ilgilenen –eğitim ve sağlık hizmetleri alanındaki- kurumlardır.[52]

Bell, Castells ve Drucker'ın tanımlarının yanı sıra yeni toplumsal yapıyı enformasyon toplumu olarak adlandıran ve tanımları ile geniş çapta kabul gören bir diğer isim ise Yoneji Masuda'dır. Masuda'ya göre bilişim toplumunda, enformasyon ağlarından ve veri bankalarından oluşan enformasyon hizmetleri alt yapıyı oluşturmaktadır. Burada lider endüstri bilişim endüstrisi olmaktadır; siyasal sistem yurttaşlarca özerk olarak işletilen katılımcı demokrasi olacaktır; toplumsal yapı çok merkezli ve birbirini tamamlayan gönüllü topluluklardan oluşacaktır; insan değerleri materyal tüketimden hedeflerin başarılmasıyla tatmin olunan değerlere doğru değişecektir.[53] Masuda'nın tanımlaması yukarıda bahsedilen tanımlara nazaran daha kapsamlı bir bakış açısı içermektedir. Çünkü enformasyon teknolojileri ile ilgili geliştirilen yeni sistemde alt yapı bilişim endüstrisi ile güçlendirilmiştir.

---

[51] Castells, Manuel. **Ağ Toplumunun Yükselişi**, Ebru Kılıç (çev.), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005. s.20.

[52] Dolgun, Uğur. (2005), (1), s.110.

[53] Masuda, Yoneji. "Image Of The Future Information Society", Frank Webster (Ed.), **The Information Society Reader**, New York: Routledge, 2004, s.16.

Masuda, enformasyon şebekeleri, veri bankaları ve enformasyon üretiminin çekirdek örgütlenmesini oluşturan hizmet sektöründeki kurumların, *"toplumsal simge olarak fabrikanın yerini alacağı"*nı savunmaktadır. Enformasyon toplumunun hizmet sektörü içinde yer alan bu kurumlar, altyapı görevi üstlenecekler; ekonomik yapıda yaşanan dönüşümle, enformasyon sermayesi maddi sermaye karşısında üstünlük sağlayacaktır. Bu açıdan bilgisayar ağları, sanayi toplumunun demir yolları ile otoyollarına benzetilmiş; enformasyon toplumunun altyapısını, başta internet olmak üzere bunların oluşturacağı öngörülmüştür.[54]

Gözetim toplumu ve internet temelinde, bir araştırma yapıldığından yukarıda bilgi ve enformasyon kavramlarının ne anlama geldiğini açıklamak kavram kargaşasının önüne geçmek adına önemlidir. Zira bilgi ve enformasyon kavramaları ile veri-enformasyon-bilgi üçlemesi arasında yapmış olduğumuz aşamaları dikkate alarak verinin belli bir amaç doğrultusunda elde edilen "bilgi"ye ulaşılmasından ziyade, verinin organize şekilde anlamlandırılması ile elde edilen "enformasyon" üzerinde durmanın daha anlamlı olacağı düşünülmüştür. Teknolojik gözetim faaliyetleri ile verilerin toplanması ve anlamlandırılması nedeni ile tezimiz kapsamında enformasyon kavramı tercih edilecektir. Ayrıca oluşan yeni toplum da Masuda'nın betimlediği gibi "enformasyon toplumu" olarak anılacaktır. Çünkü bilginin günümüzdeki en önemli özelliği hızlı bir biçimde çoğalması ve yayılmasıdır.

Bilginin oluşmasında öznenin bilinç düzeyinden öte elektronik bilinç önem kazanmıştır. Bu anlamda, bilginin bu özelliğini "enformasyon" kelimesi daha iyi tasvir etmektedir. Günümüzde alabildiğine gelişmekte olan "enformasyon teknolojileri" sayesinde her türlü enformasyon, süratle çok daha geniş insan kitlelerine ulaştırılabilmekte, böylelikle bir anlamda da dünya küçülmektedir. Dolayısıyla, insanlar arasında enformatik paylaşım ve bu etkileşimin aracı olarak bilgisayar ve internet teknolojisi de önemli bir yer almış bulunmaktadır. Bu nedenle enformasyon çağının doğuşu ve enformasyon toplumu ile

[54] Dolgun, Uğur. (2005), (1), s.112.

ilgili yapılacak olan açıklamalarda bilgisayar ve internet teknolojisi temelinde konular ele alınacaktır.

2.3.2 Enformasyon Çağının Getirdikleri

> *"Endüstri öncesi toplumun 'doğaya karşı' bir oyun olmasına karşılık, endüstri toplumu 'üretilmiş doğaya' karşı bir oyun, endüstri sonrası toplum 'kişiler arasında bir oyundur'. Bilimsel dünyanın, özellikle bir araştırma topluluğunun örgütlenmesi, bunun görünümüdür: hiyerarşi ve eşgüdümden çok, işbirliği ve karşılıklılık."*[55]

Fransız Armand Mattelart, endüstriyel bir sınıflandırma ile insanlık tarihini üretim ilişkileri temelinde bir oyun olarak algılamış, önce insanın "doğaya karşı bir oyun" ile varlığını sağladığını, endüstri toplumu ile üretim faaliyetlerinin teknolojik boyutunun "üretilmiş doğayı yarattığını" söylemiştir. Burada aslolan üretilmiş doğanın "kişiler arasında bir oyun"a dönüştüğü dönemdir ki, bu dönem endüstri sonrası dönemdir. Mattelart'ın bu tanımlaması, enformasyonun başlangıç dönemine yönelik bir atıf yapmada kolaylık sağlıyor. Zira endüstri sonrası toplumsal değişimlerin getirdiği dinamiklerin temelinde bir enformasyon toplumu yatmaktadır.

Mattelart'a göre endüstri sonrası toplumda sağlık, eğitim ve toplumsal hizmetlerin gelişmesi, özellikle de teknik ve profesyonel hizmetlerde araştırma, değerlendirme, bilgi işlem ve sistem analizinin çok artması önemlidir. Mattelart, profesyonel ve teknisyen sınıfının gelişme oranının, vasat iş gücünün iki katı, fen bilimcilerinin ve mühendisliklerin ise üç katı olduğunu söyler. Böylece "üniversitelerde, araştırma örgütlerinde, meslek topluluklarında ve hükümette" yerleşen yeni bir aydın sınıfı oluşur. Katmanlaşma açısından

[55] Mattelart, Armand. **Bilgi Toplumun Tarihi**, Halime Yücel Altınel (çev.), 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.63.

ve erk ölçeğinde, endüstri toplumunun baskın kişisi iş adamı, birincil toplumsal alanı şirkettir. Endüstri sonrası toplumda bu merkezilik, fen bilimcilerinin, üniversitenin ve araştırma merkezlerinin olur. Sınıfı yapılan iş belirlendiğinden, endüstri toplumunun "temel ilkesi" olan kuramsal bilgiyi derleyen ve sınayan bu toplumsal ulamdır.[56]

İnsanlık tarihinin şu ana kadar geçirdiği dönemleri Alvin Toffler üç döneme ayırmıştır. Toffler, bu dönemlerin her birini ayrı bir dalga olarak nitelendirir. Bu üç dalganın tarihsel gelişim aralığını şu şekilde özetler: Birinci dalga olan "tarım devrimi", yaklaşık MÖ. 8000 yıllarında başlar. Bu devrimle birlikte köylerde, ekili topraklarda yeni bir yaşam biçimi oluşmuştur. 1650-1750 yıllarından itibaren ise ikinci dalga olan "sanayileşme dönemi" başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki on, on beş yıl içerisinde sanayileşme dalgasının ulaşabileceği en yüksek noktaya vardığı sırada, yeryüzünde değdiği her şeyi değiştiren, ama ne olduğu henüz iyice anlaşılmamış olan "üçüncü dalga" başlamıştır. Toffler, üçüncü dalganın belirtisi olarak, ekonominin sektörel dağılımında faal nüfusun büyük çoğunluğunun hizmet sektöründe çalışmasını göstermektedir. Bu bağlamda, ABD'de 1956 yılındaki faal nüfus içinde hizmet sektörünün, imalat sektöründen daha fazla olması temel alınarak, ABD'nin enformasyon toplumu sürecine girdiği öne sürülür. Bu noktadan hareketle Toffler, dünyada üçüncü dalga olarak nitelendirilen dönemin başlangıç yerinin ABD olduğunun da altını çizer.[57]

Enformasyon çağını kendine has betimlemelerle anlatan Toffler, ölmekte olan endüstri uygarlığını teknosfer, sosyosfer, enfosfer ve enerji terimleri ile betimleyerek, günümüz dünyasında gerçekleşen değişimleri incelemektedir.

İster kapitalist, ister sosyalist olsun, bütün endüstri toplumlarında kişisel ve kitlesel mesajların hiçbir sorunla karşılaşmadan dağıtılması için, yaygın bir enfosfer, diğer bir deyişle, bir enformasyon, bilgi ve veri yayma ağı yaratıldı. Bu enfosfer, kişisel davranışları ekonomik üretimle birleştirirken, teknosfer ve sosyosferle iç içe kaynaşarak üçü ayrılmaz bir bütün haline geldi. Bu alanlardan her biri, büyük bir sistemin içinde kendine ait görevler

[56] Mattelart, Armand. s.62-63.
[57] Toffler, Alvin. s.22.

üstlenirler. Ama diğerlerinin desteği olmadan, birinin var olması mümkün değildir. Teknosfer zenginliği üretir ve dağıtır; sosyosfer, birbirlerine bağlı binlerce organizasyonu sayesinde bireylere toplum içinde oynayacakları rolü dağıtır. Enfosfer ise bütün sistemin çalışmasını sağlamak için gereken bilginin üretilip dağıtılmasını sağlar. Hepsi bir araya geldiğinde, ikinci dalga uygarlığında bir toplumun mimari temelini oluşturur.[58]

Toffler'a göre ikinci dalga uygarlığı, sorunları unsurlarına ayırma becerisini fazlasıyla vurguladı ama bu parçaları yeniden birleştirebilme becerisini aynı şekilde ödüllendirmedi.[59]

Toffler'ın ikinci dalgayı oluşturan dinamiklerin aksine üçüncü dalga olarak betimlediği yeni dönemin yeni bir sentezi başlattığına vurgu yapması, başta üretim faaliyetlerindeki değişimler olmak üzere toplumu oluşturan yapı taşlarının da geleneksel tarzdan uzaklaşması sonucunu doğurduğunu ifade eder.

> *Bugün artık yeni bir sentez çağının başlangıcında olduğumuza inanıyorum. Somut bilimden sosyolojiye, psikolojiden ekonomiye –özellikle de ekonomiye- kadar tüm entelektüel alanlarda, muhtemelen büyük ölçekli düşünceye, genel teoriye, parçaları yeniden birleştirmeye geri döneceğiz. Dolayısıyla bundan sonraki yaklaşımımız, yaşamımızı değiştiren değişiklik akımlarını aramak, aralarındaki gizli bağları ortaya çıkarmak şeklinde olmalıdır; sadece bunların her biri kendi başına önemli olduğu için değil, aynı zamanda bu değişimin akıntıları birleşerek daha hızlı akan büyük değişim nehirlerini ve nihayetinde de üçüncü dalgayı oluşturduğu için.*[60]

Toffler'ın yukarıda yaptığı tarihsel saptama ile açıklamaya çalıştığı enformasyon çağını bu kapsamda irdelemeyen düşünürlerde vardır. Tarihsel saptama ile sonuca ulaşmanın mümkün olmadığını belirten Daniel Headrick, enformasyon çağının başlangıcını Toffler'dan farklı olarak düşünmektedir. Ona göre enformasyon çağının ne zaman başladığı sorusu, özellikle enformasyon sistemlerini verimli bir analitik kavram olarak kullanan

[58] Toffler, Alvin. s.47-48.
[59] Toffler, Alvin. s.164.
[60] Toffler, Alvin. s.165.

tarihçiler için önemlidir. Bu tarihçilerin her birinin kafasında farklı bir tarih ve neden olabilmektedir. Bazı tarihçiler enformasyon çağının başlangıcını 19. yüzyılın sonlarına, demiryollarının geliştiği, büyük işletmelerin kıtanın bir yanından ötekine yayıldığı döneme götürürken, bazıları ise 19. yüzyılın ilk yarısında telgraf ve buharlı gazete matbaalarının ortaya çıkışına bağlamaktadırlar. Bunların yanı sıra 15 ila 18. yüzyıllar arasında matbaanın Avrupa uygarlığı üzerindeki etkisini inceleyenler de mevcuttur. Dolayısıyla hangi tarihin başlangıç noktasını oluşturduğu konusunda bir kesinlik elde etmek zordur. Bundan dolayı Headrick bir tarihsel başlangıç noktası saptamanın doğru bir yaklaşım olmayacağına değinerek bir saptama yapar.

Headrick enformasyon çağının başlangıcının olmadığını savunur. Çünkü bu çağ insanlıkla yaşıttır. Ancak tarih boyunca insanların ulaşabilecekleri enformasyon miktarında ve bununla başa çıkmak için üretilen enformasyon sistemlerinin arttığı dönemler vardır. Yazının, alfabenin, çift kayıt sisteminin, matbaanın, telgrafın, transistorun ve bilgisayarın ortaya çıkışı kendi dönemlerinde enformasyonun hızlanmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Ama bunlardan bir tanesini alıp tek olası neden olarak göstermek yanlıştır. Çünkü tarihte çok sayıda enformasyon devrimi olmuştur.[61]

Enformasyon çağının getirdiklerine yönelik Castells bu çağın kilit unsurunun enformasyon teknolojilerinin olduğunu belirtir. Castells'e göre sanayi toplumunun gerisindeki kilit unsur, enerjinin dağıtımı ve üretimi olduğundan, daha önceki sanayi devrimleri için buhar makinesinden elektriğe, fosil yakıtlardan nükleer enerjiye uzanan bir yelpazede yeni enerji kaynakları ne demekse, bu devrim için de enformasyon teknolojileri o demektir. Castells bu teknolojilerin başlangıcında iki endüstriyel devrimden bahseder: bunlardan birincisi, 18. yüzyıl sonlarında bulunan buhar makinesi, ikincisi yüz yıl kadar sonra elektriğin gelişmesiyle, içten yanmalı motor, bilim tabanlı kimyasallar, verimli çelik dökümü ve iletişim teknolojilerinin başlangıcı, telgrafın yayılması ve telefonun icadı gibi gelişmeleri kapsamaktadır.

[61] Headrick, Daniel. **Enformasyon Çağı: Akıl ve Devrim Çağında Bilgi Teknolojileri 1700-1850**, Zulal Kılınç (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002, s. 18.

Enformasyon teknolojilerinin gelişimine vurgu yapan Castells, yeni enformasyon teknolojilerinin çerçevesini şu şekilde belirtir: Mikro elektronik, bilgisayar, telekomünikasyon, dokunmaksızın bir cismi ışık yardımı ile algılayan opto-elektronik teknolojisi gibi birbirine yaklaşan teknolojiler. Bu birbirine yakın teknolojiler, "ağ teknolojiler" adı altında toplanmaktadır. Castells, bu teknolojilerin içine genetik mühendisliğini de dahil etmektedir. Günümüzde genetik mühendisliği alanındaki çalışmalar, sadece canlı maddenin bilgi kodlarının şifresini çözmeye, onu yönlendirmeye, hatta programlamaya odaklanmamıştır. Aynı zamanda biyoloji, elektronik ve enformatiğin uygulamaları ve malzemeleri gibi bilimlerden yararlanmaktadır. Daha da önemlisi genetik mühendisliği kavramsal yaklaşımlar açısından yukarıda sayılan bilimlere yaklaşır ve bu bilimlerle etkileşime girer. Bu teknolojik devrimin ayırıcı özelliği, enformasyon çağını niteleyen bilgi ve enformasyonun özelliğidir. Yani bilgi ve enformasyonun bilgi üretimine, bilgi işleme ve iletme aygıtlarına uygulanması, yenilik ile yeniliğin kullanımı arasında, ikisinin birbirlerini beslediği bir zincir oluşturma özelliğidir.[62] Castells görüldüğü üzere burada enformasyon çağı için bu çağda kullanılan teknolojilerin birbirlerini geliştirebilme özelliği üzerinde durmaktadır.

Bugünün teknolojik devriminin ayrıcı özelliği, bilginin ve enformasyonun merkezi önemi değil, bu bilgi ve enformasyonun, bilgi üretimine, bilgi işleme/iletme aygıtlarına uygulanması, yenilik ile yeniliğin kullanımı arasında, ikisinin birbirlerini beslediği bir zincir oluşturmasıdır. Bir örnek bu analizi biraz daha açık kılabilir. Son yirmi yılda yeni telekomünikasyon teknolojilerinin kullanımı üç ayrı aşamadan geçti: İşlerin otomasyonu, kullanım biçimlerinin denenmesi ve uygulamaların yeniden biçimlendirilmesi. İlk iki aşamada, teknolojik yenilik, Nathan Rosenberg'in teknolojisi ile *kullanarak* öğrenme üzerinden gelişti. Üçüncü aşamada kullanıcılar, teknolojiyi *yaparak* öğrendiler; ve ağları yeniden biçimlendirme, yeni uygulamalar bulma noktasına vardılar. Yeni teknolojinin devreye girmesi, kullanılması, yeni alanlarda geliştirilmesi arasındaki beslenme zinciri, yeni teknolojik paradigmayla daha da hızlandı. Sonuçta, teknolojinin kullanıcıları

[62] Castells, Manuel. s.38.

tarafından benimsenip yeniden tanımlanırken yayılması, teknolojinin gücünü sonsuzca artırır. Yeni enformasyon teknolojileri yalnızca uygulanacak araçlar değillerdir, aynı zamanda geliştirilecek süreçlerdir. Kullananlar ve yapanlar aynılaşabilir. Böylece kullanıcılar, internet örneğinde olduğu gibi, teknolojinin kontrolünü ele alabilir.[63]

2.3.2.1 Bilgisayar ve Bilgisayar Teknolojileri

Yeni toplumsal yapı, enformasyon teknolojilerinde yaşanan devrimsel nitelikteki gelişmelerin bir sonucudur. Bunlardan en önemlileri, enformasyon ile bilgiyi üretmek, iletmek ve dağıtmak yoluyla, toplumsal dönüşüme izin veren yüksek teknolojidir. Bu teknolojiler, bilgisayarlardan, küresel bilgisayar ağlarından, uydu yayınlarından ve telekomünikasyon sistemlerinden oluşmaktadır.

Enformasyon teknolojisi, en genel anlamda, yüksek teknolojinin sunduğu imkanlar doğrultusunda enformasyon ile bilginin, insanlar ve bilgisayarlar tarafından elektronik ortamda yeniden yapılandırılması, biriktirilmesi, işlenmesi, aktarılması, sergilenmesi, organizasyonu ve kullanılması olarak tanımlanabilir. Buradaki diğer temel kriter, elektronik yazılım/görüntü ve ses biçimlerindeki enformasyonun, tüm bunları, -sistem, şebeke, işlev ve süreçleri kullanarak- en hızlı şekilde ve en ucuz maliyetle gerçekleştirmesidir.[64]

Bell, Masuda ve Toffler gibi endüstri sonrası toplum teorisyenlerinin üzerinde hemfikir oldukları konu, enformasyon toplumlarının oluşmasının temel ekseninde bilgisayar ve bilgisayar teknolojilerinin bulunmasıdır. Çünkü ancak bilgisayarı oluşturan ağ teknolojisi sayesinde enformasyon çağına ait özellikler bu kadar hızlı bir şekilde yayılabilmiş ve her geçen gün toplumsal yaşamın süreçleri içinde değişik alanlarda

[63] Castells, Manuel. s.40-41.
[64] Dolgun, Uğur. **Şeffaf Hapisane Yahut Gözetim Toplumu: Küreselleşen Dünyada Gözetim, Toplumsal Denetim ve İktidar İlişkileri**, 1.Baskı, Ankara: Ötüken Neşriyat, 2008. S.129-130.

kullanılmaya başlanmıştır. Bu teknoloji, Mattelart için kuramsal olarak yeterince açık bir biçimde oluşturulmuş, bir başka deyişle sistemleştirilebilen, matematikselleştirilebilen, modellenebilen bir algoritmaya indirgenmiş bir problemi çözebilecek gerçek evrensel bir aygıttır.

Yoneji Masuda bilgisayarları kullanım amaçlarına göre şu şekilde sınıflamıştır. Masuda'ya göre bu aşamalar dört gruba ayrılmıştır. Birinci aşama 1945 yılı olan "bilgi aşaması"dır. Bilgisayarlar bu aşamada ulusal projelerin hazırlanmasında kullanılmıştır. İkinci aşama 1955 yılında başlamış ve "yönetim aşaması" diye adlandırılmıştır. Bilgisayarlar bu aşamada işletmelerin yönetimlerinde kullanılmaya başlanmıştır. Masuda'nın "toplum aşaması" diye adlandırdığı üçüncü aşama ise bilgisayarların daha yoğunluklu olarak eğitim ve sağlık gibi toplumsal hizmet alanlarında kullanılmasıdır. 1975 yılından beri devam eden bu aşamayla birlikte bilgisayarlar artık, kişisel bilgisayar olarak adlandırılmaktadır. İngilizce karşılığındaki gibi bilgisayarlar, bireysel amaçlar için kullanılmaya başlanmıştır. Böylece bilgisayarlar kişilerin günlük yaşamının ayrılmaz bir parçası olmuştur.[65] Bilgisayarlar için en önemli aşama 1980'li yıllardır. Bu yıllardan itibaren mikro bilgisayarlar, sonsuz kullanım potansiyeliyle ile hayatımıza girmiştir. Kişisel bilgisayarların gelişimi, sadece bilgisayar teknolojisini değil, ağa ait olarak gelişen diğer dijital teknolojilerin de gelişmesini sağlamıştır.

Masuda'nın kullanım amaçlarına göre ayırdığı bilgisayar teknolojisinden ziyade enformasyon teknolojileri temelinde daha genel olarak bir değerlendirme yaparsak eğer, bu teknolojileri *mikro-elektronik, telekomünikasyon, biyo-teknoloji ve nükleer teknoloji* olarak dört gruba da ayırmak mümkündür.

Enformasyon teknolojilerindeki çeşitlilik her geçen gün giderek artar ve daha da karmaşıklaşırken, bu teknolojileri genel anlamda, üç alanla sınırlamak mümkündür: İlki, *mikro-elektronik* olarak adlandırılan elektronik ve optik alanları ile yazılım sistemleridir;

[65] Dura, Cihan ve Hayriye Atik. **Bilgi Toplumu, Bilgi Ekonomisi ve Türkiye**, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2002, s.51.

ikincisi, *telekomünikasyon* ve üçüncüsü de, *biyo-teknoloji*dir. Ancak bunlara, *"nükleer teknoloji"*yi ekleyenlere de rastlanmaktadır. Enformasyon teknolojilerinin inanılmaz bir hızla büyümeye devam etmeleri ve çeşitlenmelerindeki temel unsur, mikro-elektronikle telekomünikasyon sistemlerinin birbirlerine giderek daha bağımlı hale gelmesi ve bütüncül biçimde sistemleşmeye başlamasıdır.[66] Tezin ilerleyen kısımlarında askeri amaçlar doğrultusunda geliştirilen bilgisayar ve teknolojilerinin kişisel bilgisayarların internet ile birlikte sivilleşmesinden, enformasyon teknolojilerinden enformasyon altyapısına, bu alandaki yeniliklerden bütüncül sistemlere kadar bütün gelişmelerin gözetim pratiklerine uygun zemini nasıl hazırladığı ile ilgili konulara genişçe yer verilecektir.

Bilgisayar ve teknolojilerinin hayatın vazgeçilmezi haline gelmesi uluslararası ölçekte enformasyon temelli bir takım çalışmaların yapılmasını da zorunlu hale getirmiştir. Çünkü bu teknolojiler enformasyon toplumunun alt yapısını oluşturmaktadır.

Bu teknolojilerin işletimine imkan tanıması amacıyla enformasyon toplumunun alt yapısına yönelik ilk proje, 1977 yılında OECD'nin "*Bilgi, Bilgisayar ve Haberleşme Politikaları Komitesi*"nde ele alındı. Daha sonra OECD, telekomünikasyon alt yapısının ve bunun üzerinde kurulacak enformasyon ağının tartışıldığı (*High Level Meeting of the Committee*) üst düzeyde bir toplantı düzenledi. Bu amaçla düzenlenen çok sayıda toplantının ardından, ABD'de başkan seçilen Bill Clinton ile yardımcısı Gore, üretkenliği azaltmakta olan ekonominin yeniden düzene sokulabilmesi için, devrimsel nitelikteki bir dönüşümü hedeflediler ve bu doğrultuda çalışmalar başlattılar. Bu çalışma, elektronik olarak taşınan enformasyonun optik olarak da taşınmasına imkan sağlamak amacıyla; enformasyonun çok büyük hızlarda işlenmesi/saklanması/iletilmesi yönünde güvenilir bir optik iletişim ağının, mevcut telekomünikasyon altyapısı üzerine kurulmasını hedeflemekteydi. Çeşitli evrelerden geçen çalışma, "*Ulusal Enformasyon Ağı Altyapısı"* olarak adlandırıldı. Ardından Kyoto'da 1994'te düzenlenen "*Dünya Telekomünikasyon Konferansı"*nda da, ülkelerin sadece kendileri için yeterli olmayacağına karar verilerek; posta/telefon/telgraf altyapısında olduğu gibi, enformasyon altyapısının da küreselleşmesi

[66] Dolgun, Uğur. (2008), s.132.

gerektiği vurgulandı ve *"Küresel Enformasyon Ağı Altyapısı"* fikri ortaya atıldı. Bunun sonrasında G-7 toplantısı düzenlendi. Burada Türkiye'nin de üyesi olduğu OECD ülkelerinin, devletin öncülüğü/düzenleyiciliği/desteği/katkısıyla, özel sektör tarafından kurulması planlanan Küresel Enformasyon Ağı Altyapısı için uygulayacakları devlet politikalarının çerçevesi çizildi.[67]

2.3.2.2 Bilgisayar Teknolojilerindeki Üretkenlik Sorunsalı

Toplumsal dönüşümün temelinde, sosyoekonomik nedenlerin olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu dönüşüm uygun bir zeminde gerçekleşmiş ve üretkenlik (prodüktivite) ile şekillenmeye başlamıştır. Örneğin, İngiliz Sanayi Devrimi'nin kökeninde, son derece güçlü bir ekonomi motivasyonu, karı gerçekleştirme ve büyütme motivasyonu vardır. Karın genişleyen ihraç pazarlarına yönelik imalat faaliyetiyle gerçekleştirilip büyütülebileceğinin görülmesi ise, İngiliz Sanayi Devrimi'nin temel dinamiğini oluşturmuştur. Bu dinamiğin başlattığı sürecin olmazsa olmaz koşulu ise, imalatın geliştirilmesi ve genişletilmesi; daha da önemlisi, prodüktivitenin yükseltilebilmesiydi. Bunu mümkün kılan faktör, teknik buluşların ve teknolojik yeniliklerin üretim organizasyonuna, üretim yöntem ve makinelerine uygulanabilmesi ve ekonominin bütün faaliyet alanlarına yayılmalarının sağlanabilmesiydi.

Büyük Britanya'nın mekanisyenleri/makinistleri (mühendisleri) hemen hemen bütün üretim makinalarında büyük yenilikler yarattılar. Genişleyen sanayi, kendisini yenileyecek teknolojiyi üretir hale geldi; kendisini teknolojik açıdan bir üst düzeyde yeniden üretecek hale geldi. Kısacası, İngiliz Sanayi Devrimi için uygun zemini, teknolojide kaydedilen ilerlemeler sağladı. Bu sürece daha yakından bakıldığında, teknolojide kaydedilen ilerlemelerin de genel olarak buhar teknolojisindeki gelişmelere

[67] Dolgun, Uğur. (2008), s.130-131.

dayandığı görülür. Bugün tanığı olduğumuz yeni toplumsal dönüşümde ise uygun zemini yaratan, *enformasyondaki devrimdir.*[68]

Çağımızı diğer çağlardan ayırt eden önemli nokta, enformasyon teknolojisinde kaydedilen devrimsel sıçramadır ve bunun üretim sürecindeki / iş sürecindeki yansımasıdır. Bu yansıma, iş sürecindeki yerleşik normlarda köklü değişikliklere yol açmaktadır. Ama, bu değişime yolu açmak için gösterilen muazzam çabanın ardındaki temel güdü, prodüktiviteyi artırabilme arayışıdır. Sanayi toplumları, toplumsal normlarını çağımızın enformasyon teknolojisi temelinde yeniden üretip yeni bir toplumsal yapıya -enformasyon toplumuna- evrilirken ekonomi sistemlerinin temel sorunu olan prodüktiviteyi artırabilmenin peşindedirler. Enformasyon toplumu, daha üretken hale gelme arayışı içinde ortaya çıkan toplumsal yeniden biçimlenişin, içinden geçtiğimiz tarihsel kesitteki adıdır.

Teknolojideki ilerlemelerin ortaya çıkışında prodüktiviteyi sürekli olarak yükseltebilme arayışının çok önemli bir rol oynadığı; hatta, zaman zaman belirleyici olduğu söylenebilir. İlerleyen teknolojideki her köklü dönüşümü de, bu bağlamda, prodüktivite artışındaki tıkanmalara dönemsel bir çözüm olarak görmek mümkündür. Bütün pazar ekonomilerinde, enformasyon ve telekomünikasyon teknolojilerini bütün ekonomik faaliyet alanlarında yaygınlaştırmak için gösterilen bunca çılgın çabanın temel nedeni de budur ve bu nedenden dolayıdır ki, bunca çabadan sonra, prodüktivitede beklenen artış olmayınca, Nobel Ödüllü Robert Solow bunun için "Bilgisayar çağı her yerdedir; prodüktivite istatistikleri hariç" demiştir.[69] Çünkü günümüz üretkenlik sistemi enformasyon teknolojilerinin altında bir paradoksa dönüşmüştür. Temelde bir bilgisayar çağı vardır, ama bunun istatistiklerini üretkenlik temelinde tutmak güçleşmektedir.

Tarihsel olarak bakıldığında, dönemsel ortaya çıkan, buhar ya da içten patlamalı motor teknolojileri, yaşamın hemen hemen bütün faaliyet alanlarını etkileyen ve köklü dönüşümlere neden olan teknolojiler iken, yeni dönem teknolojiler olan bilgisayar ve

[68] Göker, Aykut. Bilim ve Teknoloji Politikalarına Giriş İçin 'Enformasyon Toplumu' Üzerine Kavramsal Bir Bakış Denemesi, **TTGV Dergi**, Eylül 2001, s.3-4.
[69] Göker, Aykut. s.7-8.

teknolojileri, bütün ekonomik faaliyet alanlarına yayılmadığı, azami faydayı elde edebilecek düzeyde kullanır hale gelmediği ve bu teknolojilerin geliştirebilme becerisinin kazanılması vakit aldığı için özünde bir paradoks oluşturmaktadır.

'Prodüktivite paradoksu' olarak anılan bu olgu nedeniyledir ki, enformasyon-telekomünikasyon teknolojilerinin yaygınlaştırılması için gösterilen bunca çabaya rağmen, prodüktivite artışı geç gelmekte ve pek çok ülkede beklenen düzeyde olmamaktadır. Her ülkenin yeni teknolojileri öğrenip özümseme ve azami faydayı sağlayacak biçimde kullanabilir hale gelme yetenek ve kapasitesinin farklı olduğunu da unutmamak gerekir.[70]

Bu paradoksun toplumlarda farklılık göstermesi aynı zamanda "bilgi açığı"[71] ve "dijital uçurum/bölünme"[72] gibi kavramlarında türemesine sebep olmuştur. Genelde enformasyon özelde ise bilgisayar ve teknolojileri sadece ekonomik açmazlar yaratmamakta, aynı zamanda bireyler arasında ya da toplumda sosyolojik ve kültürel farkların daha da derinleşmesine neden olabilmektedir.

2.3.2.2.1. Bilgi Açığı Sorunu

İletişim araçları, enformasyon teknolojileri ve internet erişiminde yaşanan çeşitli gelişmeler, bilgisayarları insanların gündelik yaşamında daha etkin bir araç haline getirmiştir. İnternet erişimi ile her türlü enformasyona ulaşma, gündelik yaşamda bankacılık, sağlık, eğitim gibi hizmetlerden kolayca yararlanma, farklı kimliklerle

[70] Göker, Aykut. s.8.

[71] (Bilgi Uçurumu Hipotezi) Toplumdaki bilgi artışının yüksek statülü kesimlerde alt kesimlere göre daha fazla olduğunu öne süren yaklaşım. Bu yaklaşıma Türkçede bilgi farkı ve bilgi gediği de denmektedir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Mutlu, Erol. **İletişim Sözlüğü**, 6.Baskı Ankara: Sofos Yayınları, 2012, s.48-49.

[72] (Dijital Uçurum/Bölünme) "Digital Gap" olarak da ifade edilebilen dijital bölünme kavramı; değişik coğrafi alanlarda sosyo-ekonomik koşullar bakımından farklılık gösteren ticari işletmeler ve bireylerin, bilgi ve haberleşme teknolojilerine (ICT – Information and Communication Technologies) erişim imkanı ile internet kullanım amacına yönelik geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Sayısal bölünme, ülkeler arasında ve içerisinde değişkenlik göstermektedir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Aytun, Cengiz, Enformasyon Toplumu Sürecinde Dijital Bölünme, **http://ab.org.tr/ab06/bildiri/101.doc** Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2013.

toplumsal iletişimde bulunma gibi olanaklar gelişmiştir. Bundan ötürü Manuel Castells'in deyişi ile bireyler artık küresel ve yerel olarak örülmüş, birbiriyle bağıntılı ağ toplumu içinde yaşamaktadırlar.[73]

Castells'in "birbiriyle bağıntılı ağ toplumu" betimlemesi ya da diğer düşünürlerin yerelin ve küreselin bilgisayar teknolojisi ile bütünleşmesinin sağlandığını iddia etmelerinin yanı sıra bu durumun aksinin de olabileceği gözden kaçmamalıdır. Zira bu olumlu görüşlerin karşısında yer alan araştırmacılar ise, teknolojiye ve bilgiye ulaşma ve bu kaynaklardan yararlanma konusunda yoksul ülkelerin, toplumların, sınıfların, toplumda eşit şartlara sahip olmayan insanların içinde bulundukları durumun değişmeyeceğini, mevcut durumun daha da perçinleneceğini savunmaktadırlar. Yeni teknolojilerin toplumun sahip olduğu bilgi düzeyleri üzerinde ne gibi etkileri olabileceği henüz belli değildir. James Ettema, kişisel bilgisayarların yaygınlaşmasının çoğu sorun hakkındaki bilgiye kolayca ulaşabilmeyi sağlayacağını belirtmekle birlikte bilgisayar teknolojisini kullanan gruplarla, kullanmayanlar arasındaki bilgi seviyelerinin ve bilgi açıklarının gelecek araştırmalar için önemli bir konu olma özelliği taşıdığını belirtmektedir. Yeni teknolojilerin kullanılmasına bağlı olarak oluşabilecek bilgi açıkları özellikle toplumun değişik katmanları için söz konusudur. Yeni iletişim teknolojilerinin fiyatları pahalı olduğu için bu teknolojilerden daha çok maddi durumu iyi olanlar yararlanabilecek, yeni teknolojilerin sunduğu bilgiler sosyo-ekonomik statüsü yüksek olan kesimin kullanımına açık olacaktır.[74]

Toplumun değişik katmanları üzerinden açığın derinliğini ölçmeye çalışan Ettema, en etkili faktör olarak yeni iletişim teknolojilerinin pahalılığını göstermektedir. Bu günümüzde pek de geçerli bir neden olmamaktadır. Çünkü gün geçtikçe bu teknolojilere ulaşma imkanları daha kolay hale gelmekte ve bu teknolojiler daha da ucuzlamaktadır. Burada önemli olan toplumsal gelişmede ülkelerin sosyo-ekonomik ve kültürel değerlerde yaşam kalitesinin nasıl olduğunun göz ardı edilmemesidir.

---

[73] Binark, Mutlu. Ali Toprak, Ayşenur Yıldırım, Eser Aygül, Senem Börekçi, Tuğrul Çomu. **Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: "Görülüyorum Öyleyse Varım!"**, 1.Baskı, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2009, s.25.

[74] Şeker Bektaş, Tülay. **İnternet ve Bilgi Açığı**, 1.Baskı, Konya: Çizgi Kitabevi, 2005, s.54.

Natan Katzman, bilgiye erişimin ve bilgiyi kullanmanın sosyo-ekonomik farklılıklara bağlı olmasının, yeni teknolojilerden eşit olmayan şekilde faydalanma ve bu teknolojilerin eşit olmayan kullanımının bilgi açıklarını arttırdığını belirtir. Katzman'a göre, düşük sosyo-ekonomik statülü insanlar iletişim teknolojilerine eşit olarak sahip değilse ve bu nedenle bu araçları eşit olarak kullanamıyorsa bilgi açığı artabilmektedir. Katzman, yeni iletişim teknolojilerinin, bilgi seviyeleri yüksek olan ve iletişim yeteneğine sahip olan insanlara, bilgi seviyeleri düşük olan insanlardan daha fazla bilgi kazandıracağını ve iki kesim arasında zaten var olan bilgi açığının daha da genişleyeceğini ileri sürmektedir. Maddi imkanları yerinde olan insanların iletişim teknolojilerinin eski açıkları kapatmadan önce yeni bilgi açıkları oluşturacağını vurgulamaktadır.[75]

Sosyo-ekonomik statü üzerine kurulan, bilgi açığı hipotezi bilgiye kolay ulaşanın daha şanslı olduğunu belirtmektedir. Aradaki uçurumun büyümesi yeni teknolojilerin kullanımı ile elde edilen bilgiye dayandırılmak da ve bunun sonucunda da elde edilen bilgi ile statümüze güç kattığımız belirtilmektedir. Burada asıl dikkat etmemiz gereken, bilgi ve yeni iletişim teknolojileri ve bu teknolojilerle sağlanan bilginin elde edilmesi değil, bilginin işe yarayıp yaramadığının sorgulanmasıdır. Tezin ikinci bölümünde geniş bir şekilde yer vereceğimiz gözetim kavramını irdelerken, gözetimde gözetleyeni teşkil eden iktidarın bu teknolojiler ile bize gönderdiği bilgilerin denetlenip denetlemediğinin farkında olunmasının elde ettiğimiz bilginin mi, yoksa gözetlendiğimizin mi daha önemli olduğunu sorgulamamıza neden olmaktadır.

2.3.2.2.2. Dijital Bölünme Sorunu

Enformasyon ve telekomünikasyon teknolojileri 20. yüzyılı şekillendiren en etkili güçler arasında yer alırken, 21. yüzyılın belirleyicisi ise bilgisayar ve bilgisayar

[75] Şeker Bektaş, Tülay. s.55-56.

teknolojileri olmuştur. Enformasyon devrimi ile bu teknolojiler insanların yaşama, öğrenme ve çalışma şekilleriyle, sivil toplum ile devletin etkileşimini devrim yaratacak şekilde etkilemiştir. Bireysel ve toplumsal yaşamı kökünden değiştirmekte; çok ciddi ekonomik, sosyal, kültürel ve politik sonuçlar doğurmakta olan bu devrim, "Bilgi ve iletişim teknolojilerine ve hizmetlerine eşit erişememe" adını verdiğimiz "Dijital Bölünme-Digital Divide" başta olmak üzere pek çok soruna da sebep olmuştur.

Dijital bölünme ya da sayısal uçurum, bilişim ve iletişim teknolojilerine eşitsiz erişimi ifade etmektedir. E-devlet politikalarının temel hedefinin e-demokrasi olduğu göz önünde bulundurulduğunda öncelikli olarak, yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerine erişim konusundaki mevcut eşitsizliklerin (cinsiyete, yaşa, yerleşim yerine, eğitim durumuna ve sınıfsal konuma bağlı) ortadan kaldırılmasına yönelik asli bir politika geliştirilmesi gereği ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde e-devlet uygulamaları devlet ile yurttaş arasındaki mesafeyi kısaltmaktadır ancak bu durum enformasyon ve iletişim teknolojilerine erişebilirlik konusundaki mevcut eşitsizlikleri ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü "bilgiye erişebilenler ve erişemeyenler arasında ulusal ve uluslararası ölçekte giderek derinleşen uçurum yani dijital bölünme demokratikleşmeyi sınırlandırdığı gibi, yönetişim modelinin temel esasları arasında yer alan erişilebilirlik unsurunu da ciddi ölçüde tehdit etmektedir.[76]

Dijital bölünme çok boyutlu bir problemdir. Diğer bir bakış açısı dijital bölünmeyi bilgi ve haberleşme teknolojileri altyapısı, donanım ve yazılımlarının mevcudiyetini ele alan bir teknik konu olarak incelemektedir. İkinci boyutta ise teknik kaynakları amaçlar doğrultusunda yönlendirecek beceriler bulunmaktadır.

[76] Toktaş Arslantaş, Selma. Mutlu Binark, Ergin Şafak Dikmen, Işık Barış Fidaner, Elif Küzeci, Alkım Özaygen. **Türkiye'de Dijital Gözetim T.C. Kimlik Numarasından E-Kimlik Kartlarına Yurttaşın Sayısal Bedenlenişi,** E-Baskı, İstanbul: Alternatif Bilişim Derneği Yayınevi, 2012, s.20.

Kenneth Keniston'a göre genel anlamda zengin ve güçlü bireyler ile fakir ve güçsüz bireyler arasındaki ayrım olarak düşünülen dijital bölünmenin analitik bir inceleme ile üç boyutu bulunmaktadır. Bunlar:

1) Endüstrileşmiş ya da gelişmekte olan bütün ülkelerde var olan zengin, eğitimli ve güçlü olanlarla olmayanlar arasındakidir. Örneğin ABD'de yüksek gelirli ve eğitimli olanlarla düşük gelirli ve az eğitimli olanlar arasında bilgisayar sahipliği ve internet erişimi gibi konularda belirgin farklılıklar bulunmaktadır.

2) Daha az dikkat çeken lisan ve kültür alanlarındadır. Birçok ülke İngilizce ya da bir diğer batı Avrupa dilini konuşabilenler ile konuşamayanlar arasında bölünmüştür. Farklı kültürlere sahip olanlar, göçmenler, ya da yaşadıkları ülkenin dilini bilmeyenler eğitimde ve iş hayatında başarılı olamamaktadırlar.

3) İlk ikisinden sonra kaçınılmaz olarak ortaya çıkan zengin ve fakir ülkeler arasındaki genişleyen uçurumdur. 1999 Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Raporu, büyük ölçüde kuzeyli zengin ülkelerle güneyli fakir ülkeler arasındaki açığa işaret etmektedir. Uç noktadaki örnekleri ABD ve İsviçre, Almanya, Finlandiya, İzlanda gibi Kuzey Avrupa ülkeleri oluşturmaktadır. Bu ülkelerde hane halkının telefon sahipliği yüzde 90'ın üzerindedir. Bilgisayar sahipliği ve evden internet bağlantısı ortalaması yüzde 50'nin üzerindedir. Diğer uç noktada ise Afrika'nın büyük kısmı, Güney Amerika'nın büyük kısmı, Güney Asya, Çin, Endonezya kısacası dünyanın yüzde 80'i bulunmaktadır. Bunların telefon hizmetinden yararlanabilme oranı ise yüzde 3 ve altındadır. Evde bilgisayar sahipliği yüzde 1–2, evden internet bağlantısı ise bu oranın yarısı kadardır.[77]

Burada da ülkeler arasındaki dijital bölünmenin artmasının nedenleri sorgulanmaya değerdir. Eğer enformasyon ve iletişim teknolojilerine kapsamlı erişim, bir ulusa avantaj sağlıyorsa, erişim seviyesinde gecikme diğer ulus için dezavantaj oluşturuyor ve açığın büyümesine neden oluyor.

[77] Aytun, Cengiz. s.2.

3. GÖZETİM OLGUSUNA KAVRAMSAL, TARİHSEL ve KURAMSAL BAKIŞ

3.1. BİR KAVRAM OLARAK GÖRME EYLEMİ

"Görme konuşmadan önce gelmiştir. Çocuk konuşmaya başlamadan önce bakıp tanımayı öğrenir. Ne var ki başka bir anlamda da görme sözcüklerden önce gelmiştir."[78]

John Berger, görme eyleminin konuşmadan önce geldiğini söyleyerek aslında bu eylemin insanlık tarihinde ne kadar büyük bir etki yarattığını bize anlatmaktadır. Görme organı ve görme edimi ile nesnenin, imge olarak bellekte yer almasına neden olduğunun bilinmesi önemli bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü insanın doğaya adım atmasıyla birlikte ilk yaptığı şey, gözünü açarak çevresine bakması ve görmeye çalışmasıdır.

Görme ediminde ilk adım olan bakmak gözün dışarıya doğru hareketi iken görmek, gözün dışarıya doğru bilinçle hareketi, eş-anda ve devamında da algılamayı beraberinde getirmesidir. Bakmanın rast gelelik ve tesadüfilik taşıması, gözün açık olma zorunluluğu ile doğru orantılı iken, görmede rast gelelik ve tesadüfilik yoktur. Zorunluluk da yoktur. Açılması gereken göz açılır ve bireysel istekle de görme gerçekleşir. Göz, istediğini, isteyerek ve bilinçli olarak seçer ve görme eylemine dönüştürür. Gözün nesneye doğru yaptığı hareket onu belirleme amacını da beraberinde getirir. Nesne, görme ediminde "görünen"dir. Nesnenin görünen olması için uzayda var olması yeterli değildir. Görme

[78] Berger, John. **Görme Biçimleri**, Yurdanur Salman (çev.), 18. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2012, s.5.

yetisine sahip varlıkla da karşılıklı iletişim içinde olmalıdır. İletişim, zaman varsa vardır. Göz, karşılıklı görsel konumla nesneye temas eder ve onu olduğu yerden alır belleğe taşır. Daha sonra o nesneyle tekrar karşılaştığında, bellek o nesnenin işlevselliği çağrıştıran imgeleri harekete geçirerek tüm içsel tanımayı göze geri sunar. Görme edimi, nesnenin görünen hale gelmesinde zamanla doğru orantılıdır.[79]

Görme eyleminde imgenin önemine değinen Berger, imgeyi yeniden yaratılmış ya da yeniden üretilmiş bir görünüm olarak ifade eder. İmge ilk kez ortaya çıktığı yerden ve zamandan –birkaç dakika ya da birkaç yüzyıl için- kopmuş ve saklanmış bir görünüm ya da görünümler düzenidir. İmgeler başlangıçta ortada bulunmayan şeyleri gözde canlandırmak amacıyla yapılmıştır. Zamanla imgenin canlandırıldığı şeyden daha kalıcı olduğu anlaşıldı. Böyle olunca imge bir nesnenin ya da kişinin bir zamanlar basıl göründüğünü –böylece konunun eskiden başkalarınca nasıl görüldüğünü de- anlatıyordu. Daha sonraları imgeyi yaratanın kendine özgü görüşü de, yaptığı kayıdın bir parçası olarak kabul edildi. İmge Y'nin X'i nasıl gördüğünü kaydeden bir şey oldu. Bu da, bireysellik bilincinin gittikçe artan bir tarih bilinciyle birlikte gelişmesi sonucunda olmuştur. Bu son gelişmeyi kesin bir tarihe bağlamaya çalışmak acelecilik olur. Bununla birlikte Avrupa'da bu bilincin Rönesans'ın (Yeniden Doğuş) başlangıcından beri var olduğu kesindir.[80]

Görme ediminde imgenin öneminin yanı sıra bu edinimin bir üstünlük ifadesi olduğu gözden kaçmamalıdır. Görmeye dayalı bu üstünlük gerçekliği, kesinliği, tasarımlamayı, düşünmeyi, yorumlamayı, bilgiyi, egemenliği gücü ve iktidarı içerir. Nesnel gerçekliğin alanı, görünen ve apaçık ortada olan şeylerle çizilir. Bu anlamda egemenliğin ve gerçekliğin temeli olarak kendini gösteren görme, daima bir öncelik taşır.[81] Kendini gösteren görme aynı zamanda bireysellik bilincinin de tarih bilinci ile birlikte gelişmesi sonucunu doğurur. Örneğin bireyin kendini fark etmesi toplumsal düzende belli başlı temel

[79] Küçüköner, Mustafa. "Görme Üzerine Bir İnceleme", **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi**, Sayı:8, 2005, s.31.

[80] Berger, John. s.10.
[81] Dolgun, Uğur. (2008), s.30.

hak ve hürriyetlerin mücadelesini vermekle sonuçlanmıştır. Fransız Devrimi ile gelen özgürlük hareketleri bireyselliğin kendini fark etmesinin bir sonucudur.

Görme edinimi, bir yandan dünyaya sahip olmayı garantilerken, diğer yandan da dünyayı bireyler için bir 'evren yaparak', bireylere eylemde bulunma imkanı sağlar. Böylece, görmenin gerçeklik konusunda sağladığı kavrayış bireyleri eyleme iterek, görme unsurunu egemenliğin temeli haline getirir. Heidegger, *bir şeyi düşünmenin, ancak onun bize gözüktüğü ölçüde mümkün olabildiğini*[82]ifade eder. Düşünmekte olunan şey, bireylere verilmiştir; bireyler ancak bir olguyla karşılaşmış ve onu tahayyül edebilecek oranda görmüşlerse onu düşünmeye başlayabilirler.

Berger'e göre konuşmadan önce gelen görme eylemi ayrışıklığının benzerini Foucault'da da görürüz. Foucault, düşünmenin ancak bu ayrışıklığın arasında oluşan aralık içinde imkanlı hale geldiğini belirtir. Foucault buna 'bilgi ekseni' tanımlamasını yapar ve eksenin bu aralıkta oluştuğunu ifade eder.

Foucault için, bilgi eksenini oluşturan bu aralık boyunca, 'görme' ile 'sözce' arasında bir kopma ve birbirine geçiş söz konusudur. Gözüken okunanı, okunan da gözükeni kapsar. Ancak bu mücadelede, bunlardan her ikisi de aynı doğasal niteliklere sahip olmadıklarından, ortaya çıkan ikili yapı karşılıklı alakasızlıkların bağını ortaya koyar. Bununla birlikte, eserlerinde bu iki ayrışık biçimin yan yana oluşumlarını da tarihsel bir süreç içinde gözler önüne seren Foucault, bunu ilk olarak *Deliliğin Tarihi* adlı eserinde somutlaştırır. Burada delilik, hastanelerin içine kapatılan ve 'gözüken'dir. Foucault, aynı ortam içinde 'söylenen'e de değinerek, akıl dışı durumu betimleyen tıbbi ve edebi sözcelerden bahseder. Böylece, ayrışık bir biçimi vurgulayan ikilik fikrini ortaya koyarak, gözüken ile söylenenin aynı şey olmadıklarını belirtir. Burada deliliğin nesnesi akılsızlık değildir; içeri tıkılanlar deli oldukları için değil, toplum-dışı oldukları için buradadırlar.[83]

[82] Dolgun, Uğur. (2008), s.30.
[83] Dolgun, Uğur. (2008), s.31.

"Batı'da ilk kez deli, toplum karşısında anormallik ve anarşi olarak, dışlanacak kişi olarak görüldü. O zamana kadar deli marjinal bir kişiydi, ama hala topluma dahildi. Yalnızca marjinalleştirilmeye başlanmakla kalmayıp, maddi olarak, kişisel olarak, cisimsel olarak da toplumdan dışlanmaya başlanması için, gelişme yolundaki kapitalist toplumun bu yeni normları da gerekti. Fakat dışlanan delinin deli diye dışlanmadığını belirtmek ilginçtir: Dışlanmış olan şey, çalışma normuna tabi tutulamayan tüm bir kitledir. Batı'da kayda değer sosyolojik önemi olan çok ilginç bir gözetim altına alma sistemi bu noktada doğdu. Bu gözetim altına almanın asla tıbbi bir gözetim altına alma olmadığını belirtmek gerekir. Bu gözetim evlerine atanmış doktor yoktu, bu sakatları tedavi etmek, bu yaşlılara bakmak ya da deli olanları normal yaşama kavuşturmaya çalışmak söz konusu değildi."[84]

İtalyan Siyaset Bilimci Giovanni Sartori ise "Görmenin İktidarı" adlı kitabında görme eylemine farklı bir bakış açısı kazandırmış ve girişte kitabının temel odak noktası olan görme eylemi ile ortaya çıkan 'bilen insan'dan 'gören insan'a geçişten bahsetmiştir.

"Yoğun ve çok hızlı bir multi-medya devriminin içindeyiz. İnternet, kişisel bilgisayarlar, sanal alem gibi çok yönlü, ancak yaşamımızı ve görüşümüzü görmek edimine indirgeyerek bir örnek hale getiren bir süreç bu. Dolayısıyla bu kitabın temel sorunu televizyon, savı ise yazılı kültürün ürünü olan homo sapiens'in, (bilen insan), görüntünün, sesi iktidardan düşürmesi ile yerini homo videns'e (gören insan) bıraktığı üzerinde odaklaşmaktadır. Her şeyin görselleştirildiği bu dünyada görselleştirilemeyen çoğunluk sorunu ne olacaktır? Bizler, medyanın kim tarafından denetlendiği sorusu ile uğraşırken, aracın içeriğinin ve amacının gözden kaçtığının farkına varamıyoruz."[85]

---

[84] Foucault, Michel. **İktidarın Gözü**, Işık Ergüden (çev.), 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007, s.229-230.

[85] Sartori, Giovanni. **Görmenin İktidarı (Homo Videns: Gören İnsan),** Gül Batuş, Bahar Ulukan (çev.), 2. Baskı, İstanbul: Karakutu Yayınları, 2006, s.11.

İletişim Bilimci Nurdoğan Rigel ise, Sartori'nin kitabına hazırladığı sunuşta görmenin önceliğini, *"Beş duyu organı içinde birincil gerçeklik algısını üstlenen göz, aynı zamanda düşünsel sorunsalların da gizemini taşır"*[86] şeklinde ifade etmektedir.

Zeynep Sayın ise Rus düşünür Florenski'nin 'Tersten Perspektif' adlı eserine hazırladığı sunuşta gözün baktığı nesneyi nasıl esir aldığını şöyle özetlemektedir:

> *"Ortaçağ'ın bitiminden bu yana egemen olan anlayış, gözü dünyanın efendisi konumuna getiren ve ona dünyanın ve bu dünyanın ardında yatar görünmezliğin temsilini bahşeden görüştür. Yeniçağa özgü görme biçiminde ilk aşama, kaçınılmaz olarak perspektiftir. Bu sanatsal yöntem kartezyen egemenliğinin uzantısıdır. Onun sayesinde dünya ehlileştirilmekte, karşıdan bakılabilir ve denetlenebilir bir uzama dönüştürülmektedir. Ehlileştirilen bu uzama gözün karşısında ve gözün nesnesi olarak konumlandırılan 'beden' de dahildir."*[87]

Tarihsel ve felsefi kökenlerine inildiğinde ise görme olgusu özellikle Batı düşüncesi içinde her zaman imtiyazlı bir konuma sahip olmuştur. Görme bir metafor olarak felsefi içeriği bakımından gerçeklikle bağdaştırılmış ve gerçekliğin sınırı görülenle çizilmiştir. Platon idea öğretisiyle gerçekliğin temeline görmeyi yerleştirmiştir. Descartes ise bu düşünceyi takip etmiş ve görmeyi imtiyazlı konuma getirmiştir. Görme olgusu Aydınlanma ve Pozitivizm ile birlikte daha farklı bir boyut kazanmıştır.

Felsefecinin "seyirci" ve felsefenin de "spekülasyon" olarak görüldüğü batı felsefesi içinde; Platon'dan beri görme, daima felsefi gerçekliği kuran olgu olmuştur. Platon şeylerin özünü, onların algılanması –yani görülmesi- temelinde betimler. Doğru bilgi, düşüncelerin ve formun bilgisidir. Bu bağlamda *idea* (eidos), görme anlamına gelen *eido* fiilinden türer. Bu düşüncenin takipçilerinden olan Descartes, görmeyi, sezgi modeli olarak aynı mutlak ve

[86] Rigel, Nurdoğan. "Gözün Gastronomisi", Giovanni Sartori, **Görmenin İktidarı**, Gül Batuş, Bahar Ulukan (çev.), 2. Baskı, İstanbul: Karakutu Yayınları, 2006, s.7.
[87] Sartori, Giovanni. s.8.

imtiyazlı konuma bir kez daha yerleştirir. Ortaçağın ardından, perspektifin kazandığı önemle *gözü dünyanın efendisi olarak kabul eden anlayış* daha fazla bir ağırlık kazanmaya başlar. Kartezyen egemenliğin yansıması olan perspektif sayesinde, dünya ehlileştirilmekte/karşıdan bakılabilir ve denetlenebilir bir uzama dönüştürülmektedir. Görme olgusu, pozitivizmi kutsayan Aydınlanma düşüncesi açısından kilit önemdedir. Dini düşünce ile metafiziği kaldırıp bir kenara atan, kısa sürede felsefeye de yüz çevirerek bunların yerine pozitivizmi geçiren Aydınlamacı gelenek, temelde "görme"ye ve "ampirizm"e dayanır. Bu iki unsur, modernitenin hem kurucu öğeleri hem de vazgeçilmezidirler.[88]

Berger'in de ifade ettiği gibi konuşmadan bile önce var olan görme eylemi, bellekte yaratılan imgelere dönüşmekte bu da hem görme organı olan gözü hem de görme eylemini önemli kılmaktadır. Foucault'nun eserlerinde bu eylemin önemle üzerinde durması, disipliner iktidar anlayışının ortaya çıktığını ifade etmesi, ilerleyen bölümlerde yer vereceğimiz gözetime ve modern çağın başında meydana gelen toplumsal denetimde görme tekniklerinin gelişiminin ne kadar ehemmiyet arz ettiğini göstermektedir.

Aydınlanmacı geleneğin görmeye ve deneyciliğe dayanması, bu sürecin sosyolojik olarak da irdelenmesini gerektirmektedir. Çünkü yeni iletişim teknolojilerinin varlığı görme eylemini daha da önemli kılmaktadır. Günümüzde görme eyleminin gözetlenen üzerinde kanıksanmadan kabul edilmesi konunun dikkatle irdelenmesi sonucunu doğurmaktadır. Her geçen gün daha fazlasını görünür kılan teknolojilerle, insanoğlunun görme arzusu daha da kabarmaktadır. Görmenin gücü ile görme ve iktidar arasındaki yakın ilişki, gözetim odaklı teknolojinin gelişimine ivme kazandırmıştır. Bölümümüzün ilerleyen kısımlarında görme ve gözetlenen ilişkisi çerçevesinde sosyolojik boyutu ile konu ele alınacaktır.

Gözün ve görmenin insan yaşamındaki önemi, iletişim teknolojilerinin görme ve görüntü aktarma yönünde gelişmesine sebep olmuştur. Yeni iletişim teknolojilerinin insan

[88] Dolgun, Uğur. (2008), s.34-35.

yaşamı üzerindeki etkilerine geçmeden görme eylemi ile gelen gözetim kavramının irdelenmesi yerinde olacaktır.

3.2. BİR KAVRAM OLARAK GÖZETİMİN TANIMI

Gözetim, tarihin her döneminde karşılaşılan bir olgu olmuştur. Tarihsel süreç içinde yaşanan toplumsal gelişmeler, olguya farklı kimlik ve görünümler kazandırmakla birlikte içinde bulunduğumuz yüzyılda gözetim kavramının teknoloji ile birlikte geçmişe oranla çok farklı bir görünüm kazanması, konuya yaklaşımların da farklılaşması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Gözetimin tarihinin eskiye dayandığını söylemek, olgunun iktidar ile olan ilişkisi ile birlikte ele alındığında açıkça görülebilmektedir. Tarihin her döneminde var olmakla birlikte gözetleme, asıl işlevini modern yaşamın başlangıcı ve özellikle kapitalist sistem ile özdeşleşen ulus devlet ile birlikte kazanmıştır.

Gözetim kavramı sosyal ilişkilerin oluştuğu dönemlerden bu yana var olan bir kavramdır. Bununla birlikte, günümüzde oluşan gözetim kavramının algılanma şeklini birçok parametre değiştirmiştir; oluşan korku kültürü ve gözetimi sağlayan araçların aynı zamanda gündelik hayatın vazgeçilmez öğeleri olarak görülmesi bu parametrelerin başında gelmektedir. Günümüz gözetim teknolojilerine ek olarak, bireyler hemen her gün kullandıkları enformasyon teknolojileri aracılığıyla, incelikli bir gözetime maruz kalmaktadırlar. Bireyler bu gözetim saldırısı karşısında bir yandan kişisel bilgilerini kaybederken, bir yandan da bu bilgilerin gönüllü dağıtıcıları haline gelmektedirler. Aynı zamanda bireyler başkalarının özel hayatlarının göz alabildiğine sergilendiği bu sistemde, sanal teşhirin seyircisi olmak için de içten içe bir istek duymaktadır.[89]

[89] Güven Kesim, Sevgi. Medya Mahrem, Medyada Mahremiyet Olgusu ve Transparan Bir Yaşamdan Parçalar (içinde), **Gözetimin Toplumsal Meşruiyeti**, Hüseyin Köse (Ed.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 173.

Gözetim kavramı (Fr: vue, inspection, supervision, İng: view, supervision, inspection)[90] Türk Dil Kurumu'nun terimler sözlüğünde birçok anlamda kullanılmıştır. Yöntembilim Terimleri Sözlüğü'nde geçen gözetim, bu çalışmanın asıl anlatmak istediğini vermek açısından önemlidir. Yöntembilim Terimleri Sözlüğü'ne göre gözetim: "Bir çalışma ya da uygulama sürecini etkinlik ve amaca uygunluk bakımından yakından denetleme"[91] anlamına gelmektedir. Burada *"bir çalışma ya da uygulama sürecinin denetlenmesi"* tümcesi bize modern toplumlar ile özdeşleşen bu kavramın kapitalist sistemlerin yarattığı ulus devlet yönetimi altındaki bireylerin denetlemesini hatırlatmaktadır.

Gözetim kavramını ilk kullanan isim Gary T. Marx'tır. Gary Marx '*Surveillance and Society*' adlı makalesinde gözetim kavramını açılarken gözetimin, sözlüklerde tarihte suç işleme temelinde anlamlandırıldığını belirtmektedir. Gary Marx bu kavramının sözlükte 'özellikle şüphe duyulan kişinin kapalı gözetimi'[92] şeklinde yer almasının günümüz gözetim uygulamalarını tam olarak ifade edemediğini vurgulamaktadır. Ona göre bugünkü gözetim teknolojilerinin çoğu, özellikle bir şüphelinin yakalanması için değil, genel olarak ve kategorilere göre uygulanmaktadır. Gary Marx'a göre değişen gözetim kavramında göze çarpan diğer bir yenilik de gözetimin sadece önceden bilinen bir kişiye değil, aynı zamanda coğrafi alanlara, belirli zaman dilimlerine, şebekelere, sistemlere ve insan kategorilerine de uygulanabilir olmasıdır. O, ayrıca gözetimin sözlük tanımındaki, gözetim altına alınan objeyle bu işi yapan kişi arasında belirgin ayrımın da değiştiğini vurgular. Gary Marx, *"What's New About the 'New Surveillance'? Classifying for Change and Continuity*" adlı makalesinde gözetimin değişerek devam ettiğini belirtmektedir.[93]

---

[90] TDK, Yöntembilim Terimleri Sözlüğü, **http://www.tdk.gov.tr**/index.php?option=com_bilimsanat&arama=kelime&guid=TDK.GTS.51eda5935e7d99628189 Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2013.

[91] TDK, Yöntembilim Terimleri Sözlüğü.

[92] Marx, Gary T. Surveillance and Society, **Encyclopedia of Social Theory,** 2005, s.1.

[93] Marx, Gary T. "What's New About the New Surveillance"? Classifying for Change and Continuity", **Surveillance and Society**, Sayı:1, 2002, s.8.

Bu değişikliklere *"Gözetim ve Toplum"* adlı makalesinde değinen Gary Marx, gözetimi *'geleneksel gözetim'* ve *'yeni gözetim'* olmak üzere ikiye ayırmakta ve tarihsel süreçte bu kavramları açıklamaya çalışmaktadır. Yeni ve geleneksel gözetim arasındaki farklılıklar ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Gözetim kavramını ilk olarak 1985 yılında "Gözetim Toplumu: 1984 Tarzı Tekniklerin Tehdidi" başlıklı makalesinde kullanan Gary Marx, bu kavramı enformasyon teknolojilerinin, toplumsal denetim önündeki engelleri kaldırdığını ifade etmek amacıyla kullanmıştır.[94]

David Lyon ise, gözetlemeyi (gözetimi) kişisel verileri toplanan ve işlenen bireyleri etkileme ya da onları yönlendirme amacı ile girişilen her türlü çaba olarak tanımlamakta ve günümüzün en etkin gözetleme aracının bilgisayar olduğunu vurgulamaktadır. Lyon'a göre, 21. yüzyılın gözetlenen toplumları, her türlü gözetlemeyi mümkün kılan karmaşık bir iletişim ve bilgi teknolojisi ağına bağımlıdırlar.

Lyon, gözetlemeyi, hakkında veri toplananları etkileme veya idare etme amacıyla tanımlanmış ya da tanımlanmamış herhangi bir kişisel veri toplanması ve işlenmesi şeklinde tanımlar.[95] Günümüzde en önemli gözetleme aracı, toplanan verinin saklanması, eşlenmesi, geri getirilmesi, işlenmesi, pazarlanması ve dolaştırılmasına olanak yaratan bilgisayarlardır diyen Lyon, günlük hayatta gözetlemenin gittikçe büyüyen yoğunluğu o ya da bu kapitalist komplonun plütokratik bir dürtünün kötü etkilerinin bir ürünü olmadığını ifade eder. Lyon bu durumun hareketliliğe, hıza, güvenliğe ve tüketici özgürlüğüne değer veren toplumlarda politik ve ekonomik ilişkileri oluşturmamıza yarayan karmaşık yöntemlerin bir sonucu olduğunu söyler.[96]

---

[94] Tümurtürkan, Meral. "Gündelik Hayatın Gözetimi: Panoptikon Toplumu", **Ethos: Felsefe ve Toplumbilimlerde Diyaloglar,** Vol.3, No.2, Temmuz 2010. s.3.

[95] Lyon, David. (2006), s.12-13.
[96] Lyon, David. (2006), s.13.

Gözetim kelimesi günümüzde, ağırlıklı olarak olumsuz bir anlam taşımaktadır; ama birçok farklı içeriğe sahiptir ve bu konu da en çok tartışılan alanlardan birisi olmuştur. Örneğin Brian Martin "gözetim" sözcüğünün boş olmayan çağrışımlar uyandırmasının yanı sıra, diğerlerini yakından izleme anlamını içeren gözetimin o kadar da kötü olmadığına değinir. Martin, yakından izlemeyle, küçük çocukların incinmemesi için onları yakından izlemeyi veya hastaların sağlığının takip edilmesini kastetmektedir. Ona göre pek çok insan, denizde yüzmek ya da yüksek bir merdiven tırmanmak gibi risk taşıyan eylemlerde bulunduklarında birinin onları izlemesinden hoşlanırlar. Bunlar, "gözetim"in iyi ve olumlu anlamındaki örneklerdir.[97] Martin'in burada verdiği örnekler, yeni iletişim teknolojilerinin olumlu etkileri üzerinde önemle durduğunu gösterse de gerçekte bu teknolojilerin olumlu katkılarının her zaman ön plana çıkarıldığı unutulmamalıdır. Çünkü yeni bir icadın reklamını yaparken onun topluma yarar sağlayacağı mesajı her zaman ön plana çıkarılmakta, ancak maksadın hiç de öyle olmadığı sonradan ortaya çıkmaktadır.

Gözetimin ortaya çıkmasını, kişiler, gruplar ve kurumlar arası ilişkilerde var olması hedeflenen kuralların oluşturulma çabasının bir sonucu olarak değerlendirmek mümkün olabilir. Yani gözetim, iktidarlar tarafından toplumsal düzeni sağlamada bir araç olarak görülebilmektedir. Ancak bu olgu "gözetmek" ve "gözetlemek" sözcüklerinin arasındaki küçük farktan kaynaklanan çok büyük sorunlara kaynaklık etmektedir. Bu sorunlardan ilki enformasyonun meta olarak günümüzde, piyasanın en önemli değeri haline gelmiş olmasıdır.[98]

"Gözetmek" ve "gözetlenen" açısından gözetim kavramını incelediğimizde de karşımıza karmaşık bir yapı çıkmaktadır. Disiplin ve sosyal bakımdan gözetimin kültürünü Amerikan toplumu üzerinden inceleyen William Staples, gözetimdeki güç ilişkilerinin tek yönlü olmadığını, kasıtlı ve kararlı tertipler olarak karşımıza çıktığını ifade etmektedir.

---

[97] Güven Kesim, Sevgi. s.174.

[98] Çalışkan, Behlül. "Yeni İletişim Ortamlarında Gözetim Üniversite Çalışanlarının Gözetim Algıları", **Yeni İletişim Ortamları ve Etkileşim Uluslararası Konferansı,** İstanbul: Marmara Üniversitesi, 28-30 Nisan 2010, s.83.

Staples, gözetimdeki güç ilişkilerini kabul etmektedir. Ona göre, kesinlikle tek yönlü olmayan kasıtlı ve kararlı tertipler olarak karşımıza çıkan güç ilişkileri girdabına karışmış durumdayız. Bir polis memuru ileri teknolojili bir tarayıcıyla şüphelileri gözetlerken, bir yandan da devriye arabasına konulan video kamerayla merkez tarafından gözlenebilmektedir. Benzer şekilde, bir öğretmen, bir bilgisayar programını kullanarak öğrencileri gözlerken; kendisinin sınıftaki performansının da bu programla izlendiğini fark edebilir. Bu örneklerin hepsi bizlere gözetim konusunun sadece kavramsal analizinde değil, gözetleyen ve gözetlenen açısından da ne kadar karmaşık olduğunu göstermektedir. Özellikle de yeni iletişim teknolojileriyle bu karmaşalık daha da artmıştır.[99]

Gözetim kavramına devlet temelinde yaklaştığımızda ise gözetim, devlet için yönetimi altında yaşayan insanların davranışlarını kontrol edebilmek amacıyla onlara ilişkin her türlü verinin elde edilmesi ve arşivlenmesi anlamına gelmektedir. Devlet, yönettiği topluğu tanıdığı, bildiği ölçüde güçlü olmaktadır. Gözetim olgusunun sistematikleşmesi, devletin geleceğini güvence altına almak ve güvenliği sağlamanın temel amaçlar olduğu asker devletler ile gerçekleşmiştir. Asker devletlerin oluşturdukları ulaşım sistemleri, günümüzdeki iletişim ağının da ilk örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.[100] Burada gözetim toplumu ile kastedilen sıradan insanların kişisel yaşamlarına ait her tür ayrıntının devlet daireleri/istihbarat örgütleri ve büyük şirketlere ait veri bankalarında toplanması/işlenmesi/yorumlanması ve eşleştirilmesidir.[101] Halklarının kontrol edilebilir ve yönetime uyumlu nitelikte olması için devletler, bireylerin kişisel verilerinin günümüz tekniklerine kıyasla ilkel olarak oluşturulan dosyalama, sınıflandırma ya da arşivleme süreçlerini elektronik ortamlara taşımışlar; bürokrasinin tozlu rafları yerine elektronik verilerin depolandığı bilgi saklama aygıtlarını tercih etmeye başlamışlardır.

Gözetim kavramının tanımını yaptığımız bu bölümde devletler temelinde bireyleri kontrol altına almak isteyen sistemin bu noktada irdelenmesi gerekmektedir. Çünkü

[99] Güven Kesim, Sevgi. s.174.
[100] Dolgun, Uğur. (2008) s.52.
[101] Dolgun, Uğur. (2008) s.148.

gözetim olgusu sadece günümüz dünya düzenine özgü bir kavram değildir. Gözetim, sosyal ilişkilerin kurulmaya başladığı dönemden itibaren vardır. Bu nedenle gözetimin günümüzde enformasyon teknolojileri ile sahip olduğu ayırt edici anlamlarına ulaşmak için öncelikle kavramın tarihselliğinin irdelenmesi gerekmektedir.

3.3. TARİHSEL BOYUT İÇİNDE GÖZETİM

Gözetimin tanımını yaptığımız bölümdeki aktarımlarda, aslında iktidarların ve egemenlik yapılarının gücünü destekleyici bir araç olarak gözetim ile kendini var ettiğini söyleyebiliriz. Burada önemli olan devlete tabi olan nüfusun davranışlarını denetlemeye yönelik bilginin düzenlemesi sonucu ile bu davranışların doğrudan denetlendiğinin bilinmesidir.

Uğur Dolgun, yukarıda bahsedilen bu unsurların, ilk çağlardan bugüne kadar toplumsal örgütlenmelerin ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde süregelmiş bir faaliyetler bütününü yansıttığını söyler: İktidarlar ve egemenlik ilişkileri açısından gözetim pratikleri, ilk çağlarda kabilelerin, imparatorlukların ve monarşilerin gücünü daha çok şiddet ve baskı araçları yoluyla veya askeri amaçlarla pekiştirirken, bu, modern toplumlarda daha sistematik hale getirilmiş, şiddet/baskı araçlarının yerini, gözetmenlerle yöneticilerin uyguladığı çağdaş teknikler almıştır. Enformasyon toplumu olarak adlandırılan günümüzdeyse, gözetim pratikleri -yine iktidar ve egemenlik ilişkileri bağlamında- tümüyle yüksek teknolojinin imkanlarına dayalı bir karakteristiğe bürünmüştür. Görüldüğü gibi hangi dönemden bahsedilirse edilsin, gözetim faaliyetleri daima belirli grupların ya da kurumların amaçlarına hizmet eden bir rol üstlenmektedir.

Sosyal bilimlerdeki kuramlarda gözetim olgusu, her ne kadar modernite paralelinde ulus devlet ve çağcıl örgütlerle ilişkilendirilse de; ilk çağlardan bu yana gerek dinlerin gerekse kabile yapıları ile geleneksel devletlerin, toplumsal denetim amaçlı olarak gözetime

başvurdukları bilinmektedir. Bu açıdan gözetim, toplumun kendisi ile bağlantılı olarak, insanlık tarihi kadar eski temellere dayanmaktadır.[102]

Bireyin, toplumların gözetlenmesi hemen her toplumdaki yönetici kesimlerin ilgisini çekmiştir. Eski Asurlulardan itibaren hemen her imparatorluk kendi tebaası hakkında enformasyon toplama ve depolamakla ilgilenmiştir. Çünkü iktidarın sürdürülmesi, yönetim amaçları için gereken enformasyonun toplanarak depolanmasını gerektirir. Bu nedenle, *"gelmiş geçmiş bütün toplumlar, enformasyon toplumu olmuşlardır"*. Her ne kadar bu durum erken dönemde başlamış olsa da, enformasyonun toplanmasının düzenli, sistemli hale gelmesi, hatta bu durumun olağan bir gelenek haline gelmesi, erken yeniçağla birlikte mümkün olmuştur.[103]

Gözetimin tarihinin önemli bir başlık olarak irdelenmesi gerektiğinin temel nedeni, bu kavramın enformasyon teknolojileri ile gelişen yeni sistemlerle gözetimin de yeniymiş gibi algılanmasıdır. Oysaki gözetim insanlık tarihinin konuşmadan bile önce gelen görme eylemi ile gözetimin gerçekleştiğinin unutulmamasıdır.

Gözetimin bu kadar eski bir geçmişi olmasına rağmen, çıkış noktası olarak ısrarla ulus devlet ve sanayi toplumunun temel alınmasının başlıca iki etkene dayandırıldığı görülmektedir: İlki, Batılı kurumların modern tarih öğretilerini "*klasik antikitenin ve modern Avrupa uluslarının tarihleri*"ne dayandırmasıdır. Bunun dışında kalan diğer tüm öğretiler, ya göz önüne alınmamış ya da yanlış sayılmışlardır. Diğer bir neden de, konuyla ilgili kuramlarda sadece teknolojik araçların ön plana çıkarılması ve bu araçların etkileri üzerine saplanıp kalınmasıdır. Bu durum, sorunun özünün ve tarihi boyutunun göz ardı edilerek, gözetimin sanki yeni bir olguymuş gibi aksettirilmesine neden olmaktadır. Böylece, tarihsel süreç içerisinde toplumsal örgütlenmelerin ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla ortaya çıkan gözetime yönelik uygulamalar görmezden gelinerek, gözetim sadece

[102] Dolgun, Uğur. (2008), s.37-38.
[103] Aydoğan, Filiz ve Ayşen Akyüz. (Der.). **İkinci Medya Çağında İnternet**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2010, s.5.

son dönemdeki biçimselliği ve sonuçları açısından temellendirilir. Bunun sonucunda, gözetimin geçmiş dönemlerdeki mevcudiyetini ve uygulamalarını yakalamak da giderek zorlaş(tırıl)maktadır. Oysa sosyal bilimlerin işlevi, olayları tek tek ve özgün koşulları içinde, daha geniş yapısal ve tarihsel bağlamlar içine yerleştirilmesinde yatar. Bu nedenle ele alınan konular/olguların öncelikle tarihsel süreç içindeki serüvenleri izlenmeli ve değerlendirmeler bu süreç içindeki toplumsal gelişmelere bağlı olarak yapılmalıdır. Bu da gözetim olgusunun, toplumun ve çeşitli toplumlara ait örgütlenmeler ile iktidar yapılarının ışığında incelenmesi ile söz konusu olacaktır.[104]

Dolgun'a göre gözetimin tarihsel mevcudiyetinin yakalanabilmesi için gözetim faaliyetleri üç evrede ele alınmalıdır. Bunlar: *"pastoral nitelikli gözetim", "teknik gözetim" ve "enformatik gözetim*"[105]dir.

Pastoral Nitelikli Gözetim: Bu evrede toplumdaki yönetim erkini oluşturan kurum veya güçlere –dine, kiliseye, imparatora, feodal beylere vs.- biat eden insanların denetimi söz konusudur.

Teknik Gözetim: Bu evrede ise ulus devlet ile kapitalist sistemin kuşattığı örgütlenmeler bağlamında 'sistematik izleme' ön plan çıkar. Bu faaliyetler içinde, otoritenin kurulmasını sağlayan dokümanların bürokratik örgüt yapısı gereği dosyalanması ve saklanması ile kapitalist işletmelerde çalışanların belirli kriterlere göre gözetim altına alınması, devletin ve ekonomik sistemin gücünü destekleyici bir araç olarak gözetim etkinliklerinin temelini oluşturur.

Enformatik Gözetim: Günümüzde enformasyon teknolojileri/toplumuyla birlikte yeni bir işlerlik kazandığı görülen ve enformatik gözetim olarak adlandıracağımız son aşamada da; gözetim, bir yandan ileri teknoloji ürünü araçlarla diğer yandan da totaliter bir karakteristik kazanmaya başlayan iktidarlarla ilişkilendirilmektedir.[106]

---

[104] Dolgun, Uğur. (2008), s.38-39.
[105] Dolgun, Uğur. (2008), s.40.
[106] Dolgun, Uğur. (2008), s.40-41.

Dolgun'un bu sınıflandırması üzerinden gözetim pratiklerinin incelenmesi gözetim eyleminin daha da iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Burada yönetim erkini elinde bulunduranların bütün gözetim evrelerinde başrolde olması, aslında gözetimin güç elde etme ile birebir örtüştüğünü göstermektedir. Tarihte ayakta kalmak isteyen iktidar sürekli enformasyon akışı ile varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Çünkü iktidarın ve egemenlik ilişkilerinin gücünü destekleyici bir araç olarak gözetim uygulamaları, devlete tabi nüfusun davranışlarını kontrol etmeye yönelikti.

3.3.1. Tarihte İlk Gözetim Uygulamaları

Gözetim uygulamaları tarihsel süreç içerisinde tekniğin de gelişmesi ile değişiklik göstermiştir. Her dönemin kendine ait gözetim uygulamalarının olduğu bilinmekte, ancak bu uygulamaların temel karakteristiğini oluşturan asıl etkenin yazının ortaya çıkması ile şekillenmeye başladığı egemenlik ilişkileri ve gözetimdir.

Erdoğan ve Alemdar egemenlik ve mücadele koşullarının iletişimde kullanılan yöntemlerle birebir örtüştüğünü söylemektedirler. İletişimde sözlü gelenek, bir önceki neslin aktardığı ve bu neslin deneyimleriyle kazandığı bilgileri, sonraki nesle aktarmayı da beraberinde getirir. Böylece egemenlik ve mücadele koşulları yeniden üretilir. Yazının gelişmesi Mısır'da ikonsal temsil ve Sümerlerde semboller kullanan çivi yazısıyla başladı. Mısır'ın tarzı kaybolurken, Sümerlerin sembollerle başlattığı alfabe gelişerek dünyaya yayıldı. Böylece, söze semboller eklenirken, sözün yazıyla kaydı başladı. Yazının bulunması ve kullanılmasındaki itici ve biçimlendirici güç siyasal-ekonomik yönetimdi: *Amaç ekonomik ve siyasal ilişkilerin yönetimi.*

Yazılmış olanların içeriğinin ne olacağı ve olmayacağını belirleyen, yazıyı kullanan güç yapısıdır: Yazılı kalıntılarda yaşayan insanların başarıları, sorunları, yaşam koşulları, acıları, sevileri, halk öyküleri ve hikayeleri çok ender yazılır. Hemen hepsi *güçlünün*

egemenlik öyküsünü anlatır: Örneğin, bir eski Hitit metninde, bir boğanın krala ve ordusuna boynuzlarıyla Toros dağları arasından geçit açtığı ve onlara denizin ve Halep'in yolunu gösterdiği anlatılıyor. Sözlü ve yazılı geleneğin anlatıları, siyasal, teolojik ve ekonomik güçlerin dokümanlarıdır.[107]

İlk çağların tarımsal karakterdeki devletlerinin oluşumu, yazı ve semboller sisteminin icadıyla yakından bağlantılıdır. Yazı, gücün oluşumunu nedenleyen bilgi toplama ve saklama biçimi olarak, -yani, giderek büyüyen toplumların yönetimleriyle ilgili bilgileri kaydetme ve analiz etme aracı olarak- temel bir öneme sahiptir. Bilgi, tarihin tüm dönemlerinde stratejik bir değere sahip olmuştur. Buna bağlı olarak yazı, bilgilerin sistemleştirilmesi için gerekli zemini hazırlarken; bu sistemleştirme yoluyla da yönetimlere, halk üzerinde etkinlik kurma ve yönetme becerisi sağlamıştır. Bundan dolayı, kayıt altına alma aracı olarak yazının ortaya çıkışı ile egemenlik ilişkileri ve gözetim arasında tarihsel açıdan direkt bir bağlantı söz konusudur.

Gözetim faaliyetlerine yönelik olarak yazı, hem bir kayıt sistemi olarak topluluğa ait bilgilerin derlenmesinde hem de hiyerarşik bir tabakalaşma yoluyla alt sınıfların denetim altında tutulmasında önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, idari alanda uzmanlaşmış bir yönetici kadrosunun ortaya çıkışı, yönetenler-yönetilenlerin bilgi ve faaliyet alanları arasında keskin bir ayrımlaşmaya yol açmıştır. Yazının ve bilginin stratejik önemi bağlamında bunun sonucu da devletin yönetim dili ile halkın gündelik dilinin birbirinden kopuşu olmuştur. Toplumsal alandaki uzmanlaşma ile yönetici kadrosu, sahip olduğu imtiyazları korumak ve alt tabakaları yönetim alanının dışında tutmak için, bu eğilimi adeta bir kast sistemine dönüştürmüştür. Yakın Doğu'daki yönetimler din ve devlet işlerinde ölü Sümer dilini tercih ederken, ortaçağ Avrupa'sı da ölü Latinceyi kullanmış; bu şekilde ortaya çıkan hiyerarşi yapısı, yönetici-yönetilen ilişkisini idari alana ek olarak, inanç ve egemenlik alanlarında da temellendirmiştir. Bunun sonucunda devlet yönetimi, halk tarafından anlaşılmasına gerek olmayan ve topluluğun imanı sayesinde hayatiyetini sürdüren kutsal bir bilgi alanına, devlet yöneticileri de bu bilgiyi ellerinde tutan rahiplere

[107] Erdoğan, İrfan ve Korkmaz Alemdar, s.32-33.

dönüşmüştür. Bu durum, hem Doğu hem de Batı toplumlarında aynı ortak amaca hizmet etmiştir.[108]

Gözetim uygulamalarının tarihsel süreç içindeki seyri, Doğu ve Batı toplumları arasında iki farklı alanda incelemeye tabii tutulmalıdır. Çünkü birbirine karşıt iki farklı dünya arasındaki ayrımı böylelikle daha net hale getirmek mümkündür. Bunun nedeni toplumsal olayların her toplumda farklı bir gelişim örgüsüne sahip olmasıdır. Tezimizde de sürekli vurguladığımız gibi örneğin üretim ilişkilerinin farklılığından kaynaklanan değişik toplum tipleri oluşmuştur. Bu bağlamda Karl Marx, Batı toplumlarında feodalite hüküm sürerken, Doğu toplumlarında böyle bir yapının olmadığını, bunun yerine ATÜT'ün (Asya Tipi Üretim Tarzı: Toplumsal işbölümü ile gerçekleştirilen üretim tarzı) olduğunu vurgulamaktadır. Gözetim faaliyetlerinin de bu nedenle farklılık göstermesi yukarıda verilen örnekte de belirttiğimiz gibi toplumsal farklılıklar ile açıklanabilmektedir.

Doğu'daki toplum yapıları, yerleşik uygarlıklar göçebe toplumlar ve asker devletler şeklinde üçlü bir sınıflama içinde ortaya çıkar. Bunlardan ilki olan yerleşik uygarlıklar, özellikle sulama kanalları ve kamu işçileri nedeniyle, insanlık tarihi açısından, belirleyici bir özellik sergilemektedir.

Dolgun'un belirttiği gibi yerleşik toplumlarda dinsel inanç ile politik otoritenin birbirini takviye etmesi söz konusudur; karizmatik dinsel otorite ile devlet bürokrasisi iç içe geçerek, dini ve politik otoriteyi birleştirmişlerdir. Bunun sonuçlarından biri de, toplumsal ve kültürel faaliyetlerin aynı zamanda dini bir içeriğe sahip olması ve sosyo-ekonomik düzeni hedefler şekilde gözetim pratiklerine izin vermesidir. Ancak dinsel karakteristiğe sahip bu gözetim pratikleri, dini ve ahlaki öğretiler yerine, devlet yönetimi, toplumsal işbölümü ve ekonomik fayda gibi etkenlerce şekillendirilmiştir.

Gözetim pratiklerinin süreklilik kazanarak sistematikleşmesi, asker devletlerle olmuştur. Burada daha çok, devletin bekasının korunmasına ve sürdürülmesine yardımcı olacak şekilde, dış güçlere yönelen, pratikler öne çıkar. Asker devletler varlıklarını,

[108] Dolgun, Uğur. (2008), s.41-42.

kendileri dışındaki toplumlardan üretim fazlası sağlayarak sürdürürler. Örneğin bu farklı toplumlar arasındaki merkezi yolları ellerinde tutmalarıyla mümkün olmuş, merkezi yollar üzerinde kurdukları ulaştırma sistemleri, denetim ve gözetim pratiklerinin o dönemdeki temel mekanizmasını oluşturmuştur. Günümüzde enformasyon teknolojilerinin ilk atası olan bu ulaştırma sistemleri, iletişim faaliyetlerinin alt yapısını oluşturmuştur. Kırsal kesimlerin yalıtılmışlığının kırılması ve gözetim pratiklerinin işlerlik kazanmasında merkezi bir öneme sahip olan ulaştırma sistemleri ile posta yolları, aynı zamanda uygarlığın dinamosu rolünü de üslenmişlerdir.[109]

Doğudaki denetim ve gözetim pratikleri yerleşik hayata geçiş ile başlamış, sonrasında asker devletler ile sistematik hale gelmiştir. Bu pratiklerin varoluş ve gelişim aşaması, örgütlenme ve yönetim yapılarındaki ayrımlaşma nedeni ile Batı toplumlarında daha farklı yöntemler ile ortaya çıkmıştır.

Yunanlılığın ortaya çıkışı, Doğu ile farklılaşmanın bir sonucudur. Bu, Doğu-Batı ayrımını temel alacak şekilde, kölelik ilişkileri üzerine temellenir. Kölelik antikiteden itibaren, Batı'daki temel ilişkiler sistemini oluşturmuştur. Bu toplumun temel karakteristikleri ve zenginliği, kölelikle ortaya çıkan egemenlik ilişkilerine dayanır. Bundan, köleci bir toplumsal tabakalaşma biçiminin Doğu medeniyetinde görülmediği sonucu da çıkmaktadır. Batı Yunanlılık yoluyla, Doğu karşısında kimlik kazanmakla kalmamış, bu kimlikten yola çıkarak bazıları varlıklarını günümüzde de sürdüren toplumsal örgütlenmeler ile kurumların temellerini atmıştır. Bu bağlamda, Batı'daki toplumsal sınıflar ile devlet örgütünün ilk olarak Yunanla başladığı görülür. Bunlar da kölelikle bağlantılıdır. Yunan mirasını sahiplenen Batı'nın günümüzdeki temellerini atan bu durum; o günkü koşullar içinde Batı'nın kölelik yoluyla sınıfsız toplumdan sınıflı topluma adım atışının ifadesidir. Kısacası toplumun değer yaratan sınıfını oluşturan antikitedeki köleler, Batı uygarlığında emekçi sınıfın ilk öncülleri olarak görülmekte ve varlıkları bu yolla açıklanmaktadır. Buradan yola çıkıldığında köleci ilişkiler sistemine dayanan Yunan ile Roma'da, mevcut koşullar doğrultusunda gözetim pratikleri de kendini gösterecektir.

[109] Dolgun, Uğur. (2008), s.47-53.

Batı'daki egemenlik yapıları ile içiçe giren gözetim pratiklerine, yönetimsel yapısı ve sergilediği karakteristikler itibarıyla, asıl olarak feodal dönemde rastlanır. Batı'nın gelişim sürecinde temel bir aşama olan kölelik feodal döneme geçişi de –tarımla bağlantılı olarak- kendi ilişkiler sistemi içinde hazırlamıştır. Feodalizmin birincil özelliğini, üretim ilişkilerinin toprak üzerine kurulu olması ve kölelikle olan bağlantı oluşturduğuna göre, feodal yapıyı üç temel karakteristik içinde tanımlamak mümkündür: Toprak üzerinde insanı insana bağlayan tabi-iyet ilişkileri sonucunda, toprağa bağlı çalışanların toprak yanında toprak sahibine de kişisel anlamda bağlanarak köle haline dönüşmeleri, bunun sonucunda ortaya çıkan siyasal ve ekonomik atomlaşma ve nihai aşamada feodal rantın emek-rant olarak belirerek sisteme dışsal kalması.

Batı dünyası içinde imparatorluklar, feodal sisteme bir kurtarıcı gibi sarılmışlardır; çünkü feodal sistemle birlikte Batı, hem kendi içinde hem de Doğu'yla olan ilişkilerinde bir denge sağlamış olmaktadır. Ayrıca, kendisi için büyük bir yük teşkil eden nüfus sorununu da kırsal alanlar sayesinde çözmüştür. Batı Avrupa içindeki imparatorluklar mercek altına alındığında, bu çok daha açık şekilde görülmektedir. Feodal dönemdeki toplumsal denetim faaliyetleri, bir yandan imparatorluk topraklarını dış düşmanlara karşı koruma işlevini yerine getirirken, diğer yandan da sistematik bir gözetim aracılığıyla mevcut ilişkilerini güçlendirmiştir.[110]

Batı'da belirleyici bir güç olan feodalizmin yanında gözetim pratiklerinin teolojik boyutunun da unutulmadan aktarılması gerekmektedir. Zira özellikle Roma kilisesinin egemenliği döneminde bu pratikler daha belirgin olarak kendini göstermiştir. Bu dönemde iletişim tarzı ve içeriği teolojik öğretiye göre yapılıyordu.

Teolojik öğretiler, Roma kilisesinin egemenliği dönemlerinde Avrupa'nın her köşesine yayılmış kilise örgütlenmesi ve bu örgütlenmelerin düzenlediği ve yaydığı faaliyetlerle yapılıyordu. İnsanlar kilisenin, feodal beylerin ve monarşilerin egemenliğinin üretim ve bölüşüm ile ilgili baskısı ve şiddetinden, savaşlarına, yarışlarına ve turnuvalarına

[110] Dolgun, Uğur. (2008), s.56-61.

kadar meşrulaştırılmış faaliyetlerinin bütünleşik parçası olarak yaşıyorlardı.[111] Burada Fransız Etienne De La Boetie'nin 1577 yılında Cenevre'de yazdığı *"Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev"* adlı eserinden bahsetmeden geçmeyelim. Çünkü Fransız Boetie, bu dönemde özellikle kilise, feodalite ve monarşinin denetiminde olan insanları "gözetim" çerçevesi içerisinde, "zavallılık" ile eleştirmektedir. İktidara karşı bir manifesto niteliği taşıyan Boetie'nin söylevinde geçen bazı cümleler tarihsel gözetim pratiklerine getirilmiş en açık ve ilk eleştiridir.

> *"Zavallı sefil insanlar, akılsız halklar, kötü durumlarında kalmak için direnen ve iyiliklerini göremeyen uluslar! Sizler gözünüzün önünde, en güzel ve en parlak kazançlarınızın götürülüşüne, tarlalarınızın yağmalanmasına, evlerinizin ve eşyalarınızın çalınmasına seyirci kalıyorsunuz. Öyle bir yaşam sürüyorsunuz ki, hiçbir şeyin size ait olduğunu söyleyebilecek durumda değilsiniz. Tüm bu zarar, bu kötülük, bu yıkım size düşmanlarınızdan gelmiyor; hiç kuşkusuz düşmandan, yani öylesine yücelttiğiniz, uğrunda cesaretle savaşa gidip kendinizi ölüme atmaktan çekinmediğiniz o kişiden geliyor. Size böylesine hakim kişinin iki gözü, iki eli, bir bedeni var ve herhangi bir insandan daha başka bir şeye sahip de değil. Yalnızca sizden fazla bir şeyi var: O da sizi ezmek için ona sağlamış olduğunuz üstünlük. Eğer siz vermediyseniz, sizi gözetlediği bu kadar gözü nereden buldu?"*[112]

Doğu ve Batı toplumlarındaki asker devlet, feodalite, din gibi etkenler ile ortaya çıkan ilk gözetim uygulamaları, sonrasında "gözetim devleti" fikrinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Peter Burke, *Bilginin Toplumsal Tarihi* adlı kitabında, gözetim devleti fikrinin erken yeniçağda, 1650'lerden itibaren belirgin hale geldiğini, hükümetler için enformasyon birikiminin artması yönünde, istatistikler ve tabloların da gene bu dönemde ortaya çıktığını belirtmektedir. Örneğin, Almanya'da XVI. yüzyılda mahallelerde bulunan kiliseler

[111] Erdoğan, İrfan ve Korkmaz Alemdar. s.41.
[112] Boetie, Etienne de La. **Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev**, Mehmet Ali Ağaoğulları (çev.), İstanbul: İmge Kitabevi, 1995, s.27-28.

cemaatlerini denetlemek için hane halklarının kayıtlarını tutmuş, bu kayıtlar, arşivlerde arşivcilerin gözetiminde saklanmıştır. Hükümdarlar da nüfusun vergilendirilmesi, askere alınma işleri gibi sebeplerle yaşamları denetlemek için enformasyon birikimine yönelmişler, hatta bu hükümdarlardan XIV. Louis anılarında her şeyden haberi olmakla övünmüştür. Anthony Giddens da Burke gibi devletin özellikle de ulus devletin enformasyon toplama ve gözetleme işi ile meşgul olduğunu yazar. Giddens'a göre, otoriteyi sağlayan her kimse, nüfus hakkında bilgi toplamalıdır. Bu nedenle, enformasyon ve iletişim teknolojileri devlet için her zaman çok önemli olmuştur. Bunun birinci nedeni, enformasyonun toplumun yönetiminde, karmaşık toplumsal yapıların uyumunda ve bütünlüğünün sağlamasındaki katkısıdır. İkincisi, gene enformasyonun nüfusun sapkın kesimlerinin gözetlenmesinde ve denetlenmesinde oynadığı önemli roldür. Sonuncu önemi ise enformasyonun kamusal alandaki siyasal tartışmaların demokratik bir sürece sokulmasında üstlendiği merkezi roldür.[113]

Tarih boyunca "iktidar"ların en önemli araçlarından birisi olan "gözetim"in kökleri çok eskilere kadar gitse bile, toplumsal yaşamda gözetim pratikleri asıl ağırlığını modern zamanlarda hissettirmeye başlamıştır. Özellikle ulus devletlerin ve büyük ölçekli bürokratik örgütlerin gelişimine paralel olarak, gözetimin de yaygınlaşmasına tanık olunmuştur. Gözetim pratikleri bireyi, toplumu tahakküm altına almış ve bununla beraber daha kuramsal çerçevede yeni pratiklerle kontrolü sağlamaya çalışan iktidar anlayışı ortaya çıkmıştır. Çalışmamızın devamında gelişen yeni gözetim pratiklerinin modern topluma geçiş ile birlikte nasıl bir boyut kazandığına değinilecektir.

[113] Aydoğan, Filiz ve Ayşen Akyüz. s.5-6.

3.3.2. Modern Toplum ve Gözetim Uygulamaları

16. yüzyılda başlayan ve 20. yüzyılda dünyanın tamamına yayılan bir süreç olarak modernliğin en önemli bileşenlerinden biri kuşkusuz modern devlettir. "Aralarında eşgüdüm sağlanmış çok sayıda görevin hizmetindeki tek bir merkezden gelen bilgiyle harekete geçen ve o merkezce yönetilen bir makine" olarak tasarlanan bu yapı, ilk ortaya çıktığı günden beri hep bilgiye gereksinim duymuştur. Bu, modern toplumda değişimin ve rasyonelliğin kaçınılmaz bir sonucu olduğu gibi, kural koyma, bunlara uymaya zorlama, düzeni sağlama, vergi toplama, kamu hizmetleri sunma, özel teşebbüsler içi sosyal ve ekonomik yapıyı oluşturma, kısaca devletin modern dünyada ticari, diplomatik ve askeri gücünü geliştirme gibi hedeflerinin de bir gereğidir. Bu hedefler, bilgiye daha önce hiç olmadığı oranda gereksinim duyulmasına neden olmuş ve bilgi toplama kanalları ile bunları değerlendirme teknikleri de her geçen gün biraz daha gelişmiştir. Karşılıklı olarak birbirini besleyen bu iki durum, gözetimdeki farklılaşmayı da beraberinde getirmiş, modern devletin gelişimi ile birlikte merkezi gözetim de güçlenmiş ve yaygınlaşmıştır.[114]

Modern toplum yapısına geçiş ile birlikte bilgi toplumu olmanın önkoşulu olarak; teknolojik anlamda belli bir gelişmişlik düzeyini yakalamış olmak, bürokrasi ve modernite karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada bu çıkarımın ufuk açıcı en önemli sorgulamalarından birini David Lyon yapmaktadır:

> *"Neden modern toplumlar bilgi toplumlarıdır? Çünkü Alexis de Tocqueville ve diğerlerinin ondokuzuncu yüzyılın ortası gibi erken bir tarihte iddia ettiği gibi bunlar emsalsiz bürokratik belgelenmeye ve müdahaleye bağımlıdırlar. Modern hükümet yönetimi kişisel verilerin toplanması ve kayıtlanmasına bağımlıdır. Fakat aynı şekilde, modernitenin diğer anahtar parçası olan kapitalist yatırımlar, verimliliği ve karlılığı geliştirebilmek için, çalışanları, bilinmeyen bir dereceye*

[114] Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, (2012), s.94.

kadar izlemekte ve idare etmektedir. Bu nedenle modernite, gücü yaratmak ve devam ettirmek için veri ve bilgiye dayanmak anlamına gelmektedir."[115]

20. yüzyılda ise bilgisayar teknolojisinin ve merkezi veri bankalarının gelişmesi modern devletin "veri açlığı"nın giderilmesinde adeta bir devrim yaratmıştır. 1950'li yıllardan günümüze, devletler yurttaşlarına ilişkin kişisel bilgileri, artan oranda ve hızla, arşivlerin tozlu raflarından bilgisayarların ve ağların dijital koridorlarına aktarmaya başlamıştır. Bu zamana kadar çoğunlukla kişisel güven ilişkisi içerisinde arkadaşa, aileye, hekime aktarılan pek çok bilgi, artık soyut yapılanmalar içerisinde, kimlikleri bilinmeyen kişi ya da kurumlara elektronik ortamda iletilmektedir. Bu kişiler ya da çeşitli sistemler bizleri "veri imge"miz üzerinden kavrarlar. Pek çok kaynaktan edinilen bilgileri ilişkilendirebilmek ve "veri imge"leri yaratabilmek için ise sayılara başvurulduğu görülür. Bunun kaçınılmaz sonucu, 21. yüzyıl sakinlerinin artık yalnızca adları ile değil, kendilerini niteleyen pek çok sayı ile tanımlanmasıdır. Kimlik numarası, pasaport numarası, ehliyet numarası, okul numarası, banka hesap numarası, pek çoklarının yanında, yalnızca bir kaç örnektir.

Bütün bu gelişmeler, özellikle demokratik toplumlarda haklı bir tedirginliğe neden olur. İnsan onuru, özel yasamın gizliliği hakkı, bireysel özerklik gibi temel değerler başta olmak üzere, kişiler, hak ve özgürlüklerinin elektronik ortama aktarılan bilgileri dolayısıyla tehlikeye düştüğünü kavrarlar. Bilgisayarların ve veri tabanlarının kişisel bilgileri kayıt etme amaçlı olarak ilk aşamada yalnızca devletler tarafından kullanılması, ilk tepkilerin de devletlere yönelmesine neden olur. Devlet, "büyük birader"e benzetilir ve bireyler dijital kimliklerinin özel yasamın gizliliği hakkını koruyan kalkanı şeffaflaştırmaması için tepki gösterir. Hemen bu noktada belirtmek gerekir ki, kısa zamanda, "büyük birader" yanında gözetime istekli "küçük kardeşler" olarak adlandırabileceğimiz özel teşebbüslerin kişisel

[115] Lyon, David. (2006), s.64.

verileri işleme süreçleri de gözlemlenir ve bireysel şeffaflaşmaya tepki devlet yanında özel teşebbüslere karşı da gelişir.[116]

Büyük biradere benzetilen devlet ve onun duyduğu "veri açlığı" Dolgun'un da ifade ettiği gibi *"enformatik gözetim"*[117] ile 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmaya başlayan ve ileri teknoloji sayesinde vücut bulan bir alanı kapsamaktadır. Devlet tekelinde enformatik gözetim modern toplumda hangi gözetim uygulamalarına sahip, bunun irdelenmesi gerekmektedir.

Dolgun'a göre enformatik gözetim, telefonların dinlenmesiyle başlayan sürece kadar geri götürülebilirse de asıl devinimini telekomünikasyon, bilgisayar ve uydu teknolojilerine borçludur. Burada vurgulanması gereken gözetimin sistematikleşmesidir. Gözetimin sistematikleşmesi ve toplumsal yaşamı tümüyle kapsaması, modernitenin başlıca getirilerinden biri olan ulus devletle başlamış ve dünyanın iki bloğa ayrılmasıyla beraber bir uzmanlık alanı haline gelmiştir. Enformatik gözetimin ilk dönemi olarak kabul edilebilecek bu evrede, oyunun baş aktörleri ulus devletler ile onların istihbarat servisleri olmuştur. Ayrıca ulusal güvenliğin yanında ekonomik kaygıların da ön plana çıkmaya başladığı günümüzde ise, yüksek teknolojinin sunduğu imkanlar gerçekleştirilen istihbarat faaliyetleri, internet başta olmak üzere, elektronik gözetimin diğer biçimlerinin gündelik yaşamın her alanına yansıdığı alanlarda görülmektedir.

Ulus devletler ve onların istihbarat servislerine yönelik örnek vermek gerekirse; Sovyetler Birliği ile eski Doğu Bloğu ülkelerinde, tüm muhaliflerle şüpheli görülen vatandaşların adım adım takip edilmeleri; İngiltere'de İşçi Partisi'nin önde gelenleri ile diğer Batı Avrupa ülkelerinde Komünist Parti yöneticileri ve sendikacılar hakkında dosyalar tutulması; Amerika'da özellikle McCarthy döneminde ve Vietnam Savaşı sırasında yaşananlar gözetim faaliyetlerine verilebilecek en bilinen örneklerdir.[118]

[116] Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, (2012), s.94-95.
[117] Dolgun, Uğur. (2005) (2), s.26
[118] Dolgun, Uğur. (2005) (2), s.30

3.3.3. Gözetimin Meşruiyet Kazanması

Gözetim toplumuna geçiş ile birlikte gözetim eylemi de toplumsal bir meşruiyet kazanma noktasında ilerlemeler kaydetmiştir. Yeni iletişim teknolojileri ile birlikte gözetim uygulamaları yaşamın vazgeçilmezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Günlük hayatta, sosyal, kültürel, ekonomik vb. alanlarda teknoloji destekli tüm alış verişlerde ya da kullanımlarda sürekli gözetim altında olmak zorunda olan yeni bir toplumsal yapı ile karşı karşıya kalmış bulunmaktayız. Özellikle modern toplumda sistematik olarak ortaya çıkan ve istihbarat temelli yapılan gözetim uygulamaları günümüzde yeterince kanıksandığı için, gözetimin meşruiyet kazanmasının bu noktada elde edilen bir sonuç olarak karşımıza çıkması hiç de şaşırtıcı olmamaktadır.

Enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte, enformasyon toplumundan gözetim toplumuna geçişin gerçekleştiği söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında gözetimin, bir eylem olarak elde edilen verilerin toplanıp işlendiği siyaset ve güvenlikten, tüketim ve eğlenceye kadar geniş bir yelpazede kesintisiz devam ettiği söylenebilir. Bu veriler, onlarca özel kuruluş ve devlet tarafından küresel enformasyon merkezlerinde depolanmaktadır. Önümüzdeki tabloda, en kötümser yaklaşımla bireyler, ağlar üzerinde birer kod numarası olan dijital yurttaşlar haline gelmektedirler. Bireyin sayısal bedenlenişi ve dijital yurttaşa dönüşmesi üzerine önümüzdeki bölümlerde ayrıntılı olarak değinilecektir.

Gelinen noktada hem kamu kuruluşlarının hem de özel kuruluşların insanlar hakkında bilgi toplayabilmek adına kapasitelerini geliştiriyor olmaları aslında çok az insanın hoşuna gitmektedir. Kamuoyu anketleri, insanların çoğunun kendi gizlilik hakkına çok önem verdiğini ama başkalarının gizlilik hakkına aynı ölçüde önem vermediğini sık sık ortaya koymuştur. Ancak, gizliliğe saldırı konusundaki bu bilinç, insanları gözetime karşı toplu bir eyleme götürmemiştir. Bireyler, her gün elektronik posta kutularını dolduran spamlara, cep telefonlarına gelen yüzlerce reklam mesajına ve istemedikleri telefon aramalarına karşı tepkilerini dile getirmelerine rağmen, örneğin elektronik postalarını

dolduran bu spam adreslerinden isimlerinin silinmesini istemeye veya ima etmeye bile yönelmemektedirler. Kişisel bilgilerin her gün binlerce kuruluş ve devlet tarafından toplanarak mahremiyetin ya da özel alanın yok edilme durumuyla karşı karşıya bulunulmasına rağmen, gözetim araçları, toplu ya da bireysel bir tepkiyle karşılaşmadan çok hızlı bir şekilde artmaktadır. Bu noktada gözetimin meşruiyet nedenleri önem kazanmaktadır. Meşruiyet nedenlerinde Lyon'un belirttiği gibi bu teknolojilerin getirdiği yeniliklerin, modern toplumlar için, hayatın kalitesine olumlu katkılar olarak görülmesinin etkisi önemlidir. Yani gözetim, tek taraflı olarak iyi veya kötü değildir ve bu nedenle de kişisel bilgilerin saklanmasını, işlenmesini ve veri tabanlarının kullanılmasını çevreleyen ikilemler vardır.[119]

Gözetimin geldiği noktada İngiltere, Almanya ve ABD gibi ülkeler, "gözetim toplumları" olarak bilinir hale gelmiştir. Türkiye ölçeğinde de baktığımızda, Türkiye'nin enformasyon teknolojilerine sahip olma ve kullanma oranındaki artışla paralel olarak oluşan güvenlik paranoyasıyla beraber Türkiye'nin de bu teknolojileri çok hızlı bir şekilde hayatına soktuğu söylenebilir.[120] Hatta İngiltere ve ABD ile ilgili son dönemde ifşa edilen telefon dinlemeleri bu iki süper gücün gözetim ile ne kadar ilgilendiğinin bir kez daha ispatı olmuştur. Çalışmanın son bölümünde bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi verilecektir.

Özel kuruluş veya devlet kontrolünde gözetim de, devlet kontrolü üzerinden gözetim pratiklerini değerlendirmek önemlidir. Çünkü özel kuruluşlarda bir şekilde yine temelde devlete veri sağlayan kurumsal yapıdan öteye gitmemektedir. Bu nedenle gözetimin meşruiyetini iktidarı oluşturan devlet temelinde incelemek yerinde olacaktır.

Modern devlet yeni iletişim teknolojileri yoluyla toplumsal yaşamı ve yurttaşları denetler ve kontrol eder. Neoliberalizmin yönetim anlayışı olan yönetişim uzantısı olan e-devlet modeli bilgi toplanması ve işlenmesi üzerine kuruludur. Bu nedenle devlet sürekli olarak, bilgiye ulaşmak amacıyla gözetim yapmaktadır. Modern devlet, e-devlet sistemi gibi yeni uygulamalarla yurttaşları artan oranda gözetler ve denetlerken, yurttaşlar da yeni

[119] Güven Kesim, Sevgi. s.185.
[120] Güven Kesim, Sevgi. s.183.

iletişim teknolojileri yoluyla iktidar talep etmeden birbirilerini gözetlemeye başlamıştır. Böylece gözetim tüm topluma yayılmıştır. Artık yurttaşlar kişisel bilgilerini (kimlik bilgileri, ekonomik bilgileri, sağlık ve sigorta bilgileri, tüketim alışkanlıkları bilgileri, istihdam bilgileri, vb.) farklı işlemler için verip gönüllü olarak kayıtlanmaya katkıda bulunmaktadırlar. Bu bilgiler doğrultusunda yurttaşlar hem ticari hem de kamuya ait veri tabanlarında numaralar ya da kodlar olarak saklanıp işlenmekte; böylece sayısal bedenlere dönüşmektedirler.

Devletin yurttaşını kayıt altına alıp gözetlemesinin ardında üç temel unsur yatmaktadır: Bunlardan bir tanesi, modern devletin her şeyi hesaplanabilir ve okunabilir kılmak istemesidir. Nüfus sayımı, tapu, askere alma gibi işlemler aracılığı ile devlet, aslında yurttaşlarını daha anlaşılabilir ve dolayısıyla daha açık bir şekilde denetim altına almaktadır. İkincisi, devletin yurttaşlarını potansiyel suçlu olarak konumlandırmasıdır. Aslında bu, özellikle 11 Eylül 2001, Londra metrosu (7 Temmuz 2005) ve Madrid metrosu (11 Mart 2004) gibi birtakım terör saldırılarının ardından devletlerin gerekçe olarak sundukları bir madde olarak değerlendirilebilmektedir. Artık modern devlette suç her an, her yerde yapılabilir bir nitelik teşkil ettiği için, devlet, yurttaşlarını güvende tutmak adına kayıtlama gerekçelerini öne sürmektedir. Bir diğeri de ulusal güvenliğin sağlanmasıdır. Bu unsur aslında devletin herkesi potansiyel suçlu olarak konumlandırması ile alakalıdır. Bunun içindir ki, bu gerekçeleri öne sürerek devletler yurttaşlarını kayıt altına almaktadır. Dolayısıyla, enformasyon, modern devletin adeta gizli gözü haline gelirken; gözetim ise, yaşamın doğal akışını dengede tutmak, güvenliği sağlamak, risk yönetimini kolaylaştırmak ve okunaklı bir halk yaratmak için gerekli hale gelmiştir.[121]

Modern devlette gözetimin meşruiyeti, modern devletin her şeyi hesaplanabilir ve okunabilir kılmak istemesi, devletin yurttaşlarını potansiyel suçlu olarak konumlandırması ve ulusal güvenliğin sağlanması temelinde sağlanmaktadır. Özellikle günümüzde ulusal güvenlik adına yapılan gözetim uygulamaları bize gözetimde bir kurum olarak devletin neler yapabildiğini açıkça göstermektedir.

[121] Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, (2012), s.25-165.

Devletin iç ve dış düşmanlar olarak gördüğü karşı vatandaşlarını fişlediği istihbarat faaliyetleri, ulus devletle birlikte belirginleşen ulusal güvenlik kaygılarının artması ile yoğunluk kazanmıştır. Devletin kendi vatandaşlarını fişlemesi, eski Doğu Bloğu ülkelerinde olduğu gibi daha çok katı bir ideoloji üzerine kurulmuş olan devletlerde söz konusuysa da; demokratik sistemler olarak nitelenen Batı Avrupa ile Amerika'da da, gizli servislerin vatandaşlarını fişleme yoluna gittikleri bilinmektedir.[122]

Peki birey gözetimin meşruiyetinde tam olarak nerededir? Meşruiyet nedenlerinde Lyon'un belirttiği gibi teknolojilerin getirdiği yeniliklerin, modern toplumlar için, hayatın kalitesine olumlu katkılar olarak görülmesinin etkisi, tek taraflı olarak iyi veya kötü değildir ve bu nedenle de kişisel bilgilerin saklanmasını, işlenmesini ve veri tabanlarının kullanılmasını çevreleyen ikilemler vardır.

Bireyler, bu ikilem içerisinde bilgi ve güç arasındaki ilişkiye geri dönüp baktıklarında, bütün teknolojik gelişmelerin daima "daha iyisi için" olduğuna inandıkları noktada, gözetim kültürünün anlamı daha da genişlemektedir. Bu bağlamda da bazen uyuşturucu kontrolleri yapılmasının, parmak iziyle giriş çıkışların yapılmasının veya okul önlerine gözetim kameraları yerleştirme kararlarının alınmasının çok zorlayıcı sebepleri var gibi görünmektedir. Bu zorlayıcı sebepler, gözetlemenin her zaman iki yüzü olmasından kaynaklanmaktadır. İnsanlar bu ikilikten dolayı, onlara sunulan hız, güvenlik ve emniyet gibi olanaklardan yararlanmak için gözetim araçlarını basitçe ödenmesi gereken bedeller olarak görmektedirler.[123]

Lyon'a göre gözetleme organizasyonlarının bireye karşı bu derece güçlü olmasının birkaç nedeni vardır. Bunlardan ilki, bunların saf organizasyonel ve teknolojik güçleridir. Mahremiyet kanunları sıkı bir şekilde işlerken bile, potansiyel negatif özelliklerini tutan kişisel veri toplaması ve işlemlendirilmesinin şekillerini devam ettirmek için yolları düzenlerinde bulundurmaktadırlar. Fakat güçlü konumları için daha ileride olan bir başka neden ise, günümüz teknolojik gelişmiş toplumları kaplayan egemen (hegamonik) güçtür.

[122] Dolgun, Uğur. (2005) (2), s.30.
[123] Güven Kesim, Sevgi. s.184.

Bununla, daha baskın gruplar tarafından belirtilen sosyal hayatın genel yönü için pek çok insan tarafından verilen izindir. Bu izin içinde iki öğe vardır. Bir tarafta, hayatın çoğu alanında bir derece gözetlemenin gerekli olduğuna dair fikir birliği söz konusudur, diğer tarafta ise, mahremiyet ile ilgili olan hakların gerekli olduğu zaman gözetimi sorgulamak için doğru dili kapsadığına dair geniş görüş söz konusudur.[124]

Lyon, biraz gözetlemenin gerekli olduğuna dair fikir birliğinin pek çok alanda görüldüğünü dile getirmektedir. Vatandaşlar, doğru vergi dosyasına ya da işsizlik yardım kayıtlarına sahip olmanın getireceği faydaları talep etmek istemektedirler. Maaşları ya da yükselme şansları, bonusları (ek ödemeler) ya da başarıları belirlemek için bir çeşit izlemeye bağlı olan işçiler, yönlendirme olmamasındansa olmasını tercih edeceklerdir. Lyon'a göre, geceleri sokakta dolaşan insanlar, kameraların ve alarmların yerlerinde tekrar güven duyacaklardır ve hatta hastanedeki yeni anneler, bebeklerinin kaçırılmasını engelleyecek olan elektronik etiketlenmeden memnun kalabilirler. Bu, gözetleme gücünün pozitif ve üretici yanıdır. Yeni teknolojiler, zarardan ve sömürüden koruyucu ve önleyici oldukları sürece, bunlar tarafından üretilmesi beklenilen sosyal düzen zaten hazır olarak oluşacaktır.[125]

Gözetimin meşruiyetinde diğer önemli bir meşru neden de gözetim teknolojilerinin pozitif ve üretici gücünün yanında, gözetimin güvenliğin teminatı olarak görülmesidir. Gözetleme, G.T. Marx'ın değindiği "gizli polis" işinden daha çok, suçluları daha suç işlemeden önce tespit edip onları açığa çıkarmayı konu eden, "Azınlık Raporu"[126] filmine benzemeye başlamıştır. Devlet bu yabancılar toplumunda, ancak gözetim araçlarını

[124] Lyon, David. (2006), s.277-278.
[125] Lyon, David. (2006), s.278.
[126] *Azınlık Raporu (Minority Report, 2001*): Ünlü bilimkurgu yazarı Philip K. Dick'in bir kısa öyküsünden yönetmen Steven Spielberg tarafından uyarlanan film, 2054'te Washington DC'de geçmektedir. Filmde suç işlemeyi düşünen insanlar, bu suçları işlemeden önce tespit edilmektedir. Bu tespit işlemi, poliste yer alan suç öncesi biriminde çalışan üç insansı varlık ve bazı teknolojik aygıtlar sayesinde olmaktadır. Filmdeki önemli noktalardan biri de; polisin suçu işleyeceği öngörülen kişiyi, o daha suçu işlemeden önce yakalayıp tutuklamasıdır. Film, Dedektif John Anderton'un (suç öncesi biriminin başı) cinayet suçlamasıyla karşı karşıya kalması etrafında gelişir. Ayrıntılı Bilgi İçin **Bkz:** Güven, Kesim, Sevgi, s.185.

kullanarak suçluyu bulup masumu koruyabilmektedir. Bu sayede de bireyler, kişisel bilgilerini gönüllü olarak paylaşma noktasına getirilmektedir.

Gözetim teknolojileriyle sağlandığı düşünülen bu güvenlik nedir? Altheide'ye göre bu güvenlik, öncelikle bu teknolojilerin suça müdahale etme amacından çok, bu teknolojilerin caydırıcı olma etkisinden kaynaklanmaktadır. "Korkuya" yol açan "tehditleri" önlemenin aracı olan ve bir zamanlar arada sırada yapılan gözetlemeler artık sık sık olmaya başlamıştır. Özellikle suç ve son zamanlarda sık sık görülen terör olaylarına karşı insanların duyduğu korku ve bu korkudan kurtulma isteği, gözetlemeyi getirmektedir. Korku, insanlarda güvenlik arayışına sebep olur ve tabii ki güvenlik gözetleme üzerine kurulur. Bu yüzden kendimizi ne kadar çok güvende hissetmek istesek, o kadar çok korkarız, daha çok gözetleme isteriz, dolayısıyla bu mekanizmayı daha çok kabullenmiş oluruz.[127]

Günümüzde hiç kimseye güvenmeme sorunsalı ile karşı karşıyayız. Buradaki güvensizliğin yayılmasında medyanın rolü büyük etki taşımaktadır. Medya (KİA'lar, yeni iletişim teknolojileri, sinema vb.) günlük yaşamımızı, kararsızlık ve belirsizlik ile dolu yaşamların merkezine yerleştirmiştir. Medyanın sürekli olarak gözetlendiğimizi bize dayatması herkesin hem "gözetlendiğine" inandırılması sonucunu doğurmuş hem de medyaya olan bağımlılığı arttırmıştır.

Medyaya olan bağımlılıkla ilgili Lyon, komünikasyon ve enformasyon teknolojilerine olan bağımlılığın, şüphe götürmez bir şekilde, popüler ve politik hayal gücünde, insanlık için uğursuz olmaktan çok faydalı olarak görülebileceğini söylemektedir. Ancak bu teknolojilerin içinde de bir kararsızlığın olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda Lyon, bu teknolojilerin gözetleme rolleri içinde, risk yönetimi ve mükemmel bilgi sağlamak adına anlamlı potansiyellerini ispatlamak için fırsatlar sunduğunu, fakat her zaman derin bir şekilde kararsız olduklarını ifade etmektedir. Herminio Martins'in uyardığı

[127] Güven Kesim, Sevgi. s.185-186.

gibi, ‘yüksek düzenin ahlaki hayal gücü ve politik cesaretlendirmesine, teknolojik olasılıkların zorbalığına direniş için ihtiyaç duyulacaktır.’

Risk yönetimi ve mükemmel bilgi sağlamak adına enformasyon teknolojilerinin fırsatlar sunduğunu belirten Lyon, burada riskin gözetleme alanında iki şekilde çalıştığını söyler. Bir taraftan, gözetleme, riski minimuma indirmenin ve mümkünse önlemenin yolu olarak görülür. Önceden bilmek, önceden haber verip uyarmak, zorluklar ve tehlikeleri beklemek anlamına gelir. Fakat, diğer taraftan, gözetleme birçok kişi tarafından riskin nedeni, hükümetin özel hayata müdahalesinin ya da ticari kontrolün, kişisel tüketimi savunulamaz ve gereksiz işgalinin potansiyeli olarak görülmektedir.[128] Bu da bize gözetlemenin iki yüzünün bir başka yönünü göstermektedir.

Oluşan bu risk saplantısı, enformasyon toplumlarında pek çok ticari kurum tarafından da kışkırtılmaktadır. Tıpkı mahremiyetle ya da özel yaşamla ilgili yapılan tanımlamalardaki belirsizlikler gibi, risk kavramı da değişikliğe uğramıştır. Eskiden risk kavramının hem iyi hem de kötü bir anlamı vardı. Risk bu anlam ikiliği içinde cesaret ve erdem göstergesi sayılırken; bugün riskin olumsuz yanı, yıkıcılığı daha çok vurgulanmaktadır.[129]

Bu bağlamda Bauman’ın bireyin güven duygusu ve belirsizliği üzerine söyledikleri önemlidir. Çünkü Bauman geçmişten günümüze bir değerlendirme ile önce özgürlüğümüzün tehlikeye girdiğini, sonrasında bunun bedelinin çok ağır olduğunu ifade eder. Bauman, söz konusu bedelin güvensizlik olduğunu söyleyerek, kime ve neye güvenileceğinin açık olmadığını, çünkü hiç kimsenin işlerin nasıl gideceğini denetlemediği görülmektedir. Hiç kimse işlerin gerçekten de beklenen yönde gideceğine dair garanti veremez. Güvenliksiz koşullarda yaşamak riskli bir hayattır ve üstlenilen risklerin maliyetini ödemek zorunda olan eyleyen kişidir.[130]

---

[128] Lyon, David. (2006), s.94-284.
[129] Güven Kesim, Sevgi. s.189.
[130] Bauman, Zygmunt. **Bireyselleşmiş Toplum**, Yavuz Alogan (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, s.60-61.

Gözetlenmeye karşı gösterilecek olan tepkilerin biçimlenmesinde, gözetleme altındaki kişilerin gözetlendiklerinin farkında olup olmamalarının etkisi bulunmaktadır. Gumbert ve Drucker'ın bu konuda belirttikleri gibi, bireylerin gözetlendiklerinin farkında olmaları, öncelikle onların psikolojik davranışlarını etkilemekte; sokaklarda gördükleri kameralar karşısında davranış değişikliğine gidebilmektedir. Gumbert ve Drucker'a göre gözetlemeye karşı oluşan tepkiler, aşağıdaki senaryolarla açıklanabilir:

- *Gözetleme teknolojilerinin farkında olmama*: Böyle bir teknolojinin var olduğunu ya da geliştirilebilir olduğunu bilmeyen bireylerde bu teknolojiler, davranış değişikliğine yol açmaz ve bu bireylerde görülen değişiklikler sadece empozeedilen kurallar ve kültürel beklentiler çerçevesinde değerlendirilebilir.

- *Gözetleme teknolojilerinin farkında olmakla birlikte kullanım amacını bilmeme*: Bireyler gözetleme teknolojilerinin var olduğunu bilirler ve gözetim altında olduklarını bir ihtimal olarak görebilirler. Bu durumda insanların davranış biçimleri, Bentham'ın bahsettiği ve hapishanedeki bireylerin birileri onları izliyor olması ihtimaline karşı sergiledikleri davranışlarla benzerlik göstermektedir. Bütün sosyal performans bireylerin bu bilgilerine dayanır.

- *Gözetleme yapıldığının tam farkında olma*: Bireyler bulundukları ortamda gözetleme yapıldığını bilirler ve aslında bu gözetleme onların davranış biçimlerini belirler. Birey, gözetlemenin parametrelerinin ne olduğunu öğrenmeye çalışır. Farkında olma derecemize göre topluma açık bir yere girdiğimiz zaman değişik davranış biçimleri sergileriz. Kişi gözetlemenin hiç farkında olmazsa ortama yavaş yavaş alışır. Bu işlem, yavaş yavaş insanların beklediği gizlilikten sıyrılmalarını sağlar.

Bireyler gözetlemenin farkında oldukları zaman şu tür davranış biçimlerini sergileyebilirler:

- *Tepkisel Davranış*: Gözetleme teknolojisini kuran ya da yöneten insanlarda görülen davranış biçimi.

- *Farkında olmayı ihmal etme*: Sanki gözetleme yokmuş gibi davranma biçimi.

- *Gözetlemeye tepki vermeme*: Gözetlemenin bir kültürel ya da teknolojik norm olduğu varsayımı üzerine kurulu davranış biçimi.[131]

Gözetlemenin birey üzerindeki davranış biçimlerine etkisi bu kavramın kuramsal olarak da irdelenmesi gerektiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Çünkü bireyin davranışları üzerinden, ister iktidar isterse sistem diye adlandırdığımız şey, gözetim ile sonuca ulaşmaya, bilgi edinmeye çalışmıştır. Gözetim olgusu tarihsel boyutta faaliyetlerini sanayi ve teknolojinin gelişimi ile değiştirmiş ve en önemlisi de ileride genişçe yer vereceğimiz İngiliz Jeremy Bentham'ın ünlü hapishane modeli ile kapatılma olgusunun ortaya çıkmasını sağlamıştır.

3.4. KURAMSAL BOYUT İÇİNDE GÖZETİM

3.4.1. Modern Dönemin Panoptik Stratejileri ve Kapatılma Olgusu

Gözetim, sanayi ve teknolojinin gelişmesi, geleneksel karakter taşıyan gözetleme faaliyetlerinin modern ulus devletlerin oluşması ile birlikte boyut değiştirmiş ve günümüze kadar gelen ve tartışılan gözetim toplumunun temelleri kapatılma olgusu çerçevesinde yeniden inşa edilmiştir.

[131] Güven Kesim, Sevgi. s.189-190.

Tarihte birçok toplumda gözetim pratiklerine rastlanmasına rağmen, topluma adını verecek derecede önem kazanan gözetim, kurumsal niteliğe bürünerek ve toplumun kamusal ve gündelik yaşamının her boşluğunu dolduran bir hal alarak modern ulus devletlerde ayırıcı özelliğini kazanmıştır. Bu toplumların gözetim biçimini geleneksel toplumların gözetim biçiminden ayıran en önemli nitelik, Tanrının yeryüzündeki gölgesi olan iktidarların, Tanrıdan aldıkları bir özellik olan her şeyi gören gözlerinin, dinsel ve tanrısal kutsallıklardan arınarak tamamen dünyevileşmesi/dünyevileştirilmesi olmuştur. Bu dünyevileşme, örgütlü toplumun, bürokratik kurumların önderliğinde yaşam alanına kavuşmuştur.

Modernite ile birlikte gözetim, sistematik hale gelerek toplumsal yaşamın tümünü neredeyse kapsamıştır. Böylelikle gözetim, ulus devlet ve demokrasinin ayrılmaz parçası haline gelmiştir. Başka bir deyişle, ulus devlet, vatandaşlarının beklentilerini yerine getiren ve onları -çift yanlı biçimde- gözeten; ancak mutlak gücü de elinden bir an olsun bırakmayan bir iktidar olarak ortaya çıkmaktadır.[132]

Modern ulus devletlerde hükmetme ve denetim biçimlerinin kapsamı ve yoğunluğu geleneksel devletlere göre geniştir. Geleneksel toplumlarda yalnızca şehirlerde uygulanabilen düzenli ve doğrudan gözetim, modern örgütlenmedekiler kadar başarılı değildir çünkü modern örgütlenmelerde toplumsal aktörlerin ya gündelik yaşamlarının büyük bölümü (fabrikalarda veya bürolardaki çalışma zamanı gibi) ya da yaşamlarının önemli dönemleri (hapishane ya da akıl hastanelerindeki gibi) neredeyse sürekli bir gözetime maruz kalabilir.

Giddens, geleneksel, sınıflara bölünmüş toplumların (kabile kültürü, şehir-devletler, feodal sistemler, imparatorluklar) güç kullanarak cezalandırma şeklinde uyguladığı iktidarın, korkutucu ve tehlikeli olduğunu[133] söyler. Ancak iktidar, kurumsallaşmış pratiklerin tekrarlanması yoluyla sürekli olarak ve sessizce işlerse en güçlü haline ulaşır. Bu anlamda ve kurumlar aracılığıyla ifade edilen tahakküm, olumsuz çağrışımlarda bulunmaz.

[132]Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, (2012), s.25
[133] Giddens, Anthony. **Ulus Devlet ve Şiddet,** C. Atay (çev.), İstanbul: Devin yayıncılık, 2005, s.18.

Tahakküm, hakim konumdaki eyleyicilerin, diğerlerinin eylemlerini etkilemek için rutin pratiklerde sürdürdükleri denetim ve hükmetme biçimlerini ifade eder.

Bu rutin denetim ve hükmetme biçimleri tam da bu noktada kapatılma olgusunun açıklanması açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü kurumsallaşmış pratiklerin temelinde bir ehlileştirme söz konusudur. Bauman, modern yaşamdaki okulların, askeri kışlaların, hastanelerin, psikiyatri kliniklerinin, iş yerlerinin, fabrikaların ve hapishanelerin, rastlantısalın yerini kurallara, kendiliğindenliğin yerini normlara bıraktığı birer "düzen fabrikası" olduğunu söyler. Buralarda öngörülebilir ve denetlenebilir durumlar üretilir. Belirsizlikten kurtulmanın, modern yaşamın önemli bir özelliği olduğunu belirtir ve istenmeyenlerin, norm dışı davrananların hapishaneler, psikiyatri kliniklerine kapatıldığını[134] belirtir.

Modern yaşamda belirsizlikten kurtulmanın önemli yollarından olan kapatılma kurumları Batı'nın tümünü ağ gibi sarmıştır. İngiltere'de, kapatmanın kökleri hem çok daha eskilere dayanmaktadır hem de yasalar tarafından hararetle teşvik edilmiştir. Örneğin 1575 tarihli bir yasa, ıslah evlerinden her kontlukta en azından bir tane kurulmasını hükme bağlamıştır. Bu yasadan birkaç yıl sonra, uygulamanın kapitalist sistem ve düzen açısından faydaları açıkça ortaya çıkınca, bu alanda özel girişime izin verilmiş ve isteyen istediği kadar kurum açmaya başlamıştır. 17. yüzyılın başında gerçekleştirilen yeni bir düzenlemeyle, bir yandan toplumun ve '*düzen*'in yeniden üretiminin dinamosu olan kapatılma kurumlarından kendi yargı yetkisi içinde en azından bir tane kuramamış sulh yargıçlarına para cezası verilmeye başlanırken; diğer yandan burada kalanlara iş sağlayacak atölye, imalathane, tezgah kurma zorunluluğu ile buralara kimlerin gönderileceğine karar verme yetkisi yine yargıçlara ait olmuştur. Artık kapatma kurumları yeni bir anlam kazanırken, düzenin yeniden üretimi açısından sağladıkları yarar da ikiye katlanmaktadır. Bundan böyle kurumun hedefi, işsizleri kapatma değil, kapatılmış olanlara iş vermek ve onları toplumun refahı doğrultusunda çalıştırmaktır. Burada yaşanan 'yer değiştirme' çok

[134] Bauman, Zygmunt. **Parçalanmış Hayat-Postmodern Ahlâk Denemeleri**, İ. Türkmen (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 145.

açıktır: Bir yanda, istihdamın ve ücretlerin yüksek olduğu dönemlerde ucuz emek gücünün sağlanması; diğer yanda da, ekonomik kriz ile işsizliğin ortaya çıktığı dönemlerde aylaklığın eritilerek ayaklanmalara karşı toplumsal korunmanın sağlanması[135]dır.

Gözetim olgusuna ilişkin en temel vurgu modernitenin bireyler üzerindeki etkisi ve getirdiği yeni iktidar ilişkileri üzerine çalışmış olan Fransız filozof Michel Foucault'ya aittir. Gözetime ilişkin çalışmaların beslendiği Jeremy Bentham'ın hapishane modeli aslında Foucault ile gündeme gelmiştir.[136] Foucault, gözetimin modern ulus devletlerdeki yapılanışını kapatılma olgusu çerçevesinde kapsamlı ele almıştır.

3.4.2. Foucault'nun Gözetim Kuramı ve Panoptikon

Gözetimin modern ulus devletler ile birlikte yeni bir boyut kazanmasındaki ilk büyük etken kapatılma olgusu ve düzenin yeniden üretimi açısından anlam kazanan kapatılma kurumları olmuştur. Kapatılmanın ilk uygulanması ortaçağda salgın hastalıkları önleyebilmek nedeniyle ortaya çıkmış, 17. yüzyılda ise kapatılma konusunda köklü değişimler yaşanmıştır. Bu köklü değişimin en önemli örneği, Foucault'ya göre Fransa'da kurulan "Genel Hastane" adlı kurumdur.

Foucault 17. yüzyıl Avrupa'sında çok önemli bir değişikliğin meydana geldiğinden bahseder. Bu değişim sürecinin en önemli anı ise Foucault'nun "Deliliğin Tarihi" adlı eserinde "Büyük Kapatılma" diye adlandırdığı olaydır. 1656 yılında Paris'te Hopital General (genel hastane) adlı bir kurum kurulmuş ve birkaç ay gibi kısa bir süre içerisinde Paris nüfusunun azımsanmayacak bir bölümü bu kurumda gözaltına alınmıştır. Ancak Foucault'ya göre Hopital General'ın işleyişi ya da amacı bakımından hiçbir tıbbi düşünce

[135] Dolgun, Uğur, "Çalışma Yaşamında Gözetim", ***Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi***, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, sayı: 49, 2005, s.513-514.
[136]Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, (2012), s.26.

ya da amaçla ilişkisi yoktur. Tersine, bu kurum o dönemde Fransa'da örgütlenmekte olan monarşik ve burjuva düzeninin önemli bir parçası hatta makamıdır. Üstelik aynı yıllarda bütün Avrupa'da benzer gelişmeler meydana gelmiş, çeşitli ülkelerde nüfusun önemli bir kısmı sıkı resmi denetim altındaki kurumlarda kapatılmıştır.[137]

> *O dönemde, hiç ayrım yapmadan yaşlılar, sakatlar, çalışamayan veya çalışmak istemeyen kimseler, eşcinseller, akıl hastaları, müsrif babalar, hayırsız evlatlar kapatılıyordu; hepsi birden aynı yere kapatılıyordu*[138].

Foucault'ya göre bu büyük kapatılma sürecinin arkasında doğrudan doğruya ekonomik ve siyasi bir neden vardır: İspanyol ekonomisinde meydana gelen bir kriz sonucunda bütün Batı dünyasını etkisi altına alan ve ücretlerin düşmesine, işsizliğe, para kıtlığına neden olan ekonomik bir krizdir bu kriz. Foucault, böylece kapatılmanın ikili bir işlev yerine getirdiğini söyler: böyle bir ekonomik kriz anında aç kalan işsiz ve aylak kesimin başkaldırması tehlikesine karşın güvenli bir önlem almak ve kapatılmış olanların kriz geçtikten sonra ucuz ve kolayca denetlenebilir bir işgücü oluşturmasını sağlamak.[139]

Başlangıçta ekonomik tasarruf amacıyla kurulan bu kurumlar giderek işlevsiz, verimsiz ve zararlı bir hale dönüşmüşlerdir. Önceleri, aylak olan kesimi, yani çalışmak istemeyen kesimi çıkartıp iş kollarında kullanmak istemişler fakat bu gerçekleşememiştir. Onları ıslah etmeye harcadıkları kaynak, ekonomiye katkı yapmaktan çok zarar vermiştir. Böylelikle işsiz nüfus giderek artmaya başlamıştır. Bu arada kurumda kalanlar ise yalnızca delilerdir. Böylece bu kurum akıl hastanesi olarak karşımıza çıkmıştır. Akıl hastanesinin amacı delilere boyun eğdirmek, daha sonra çalışmaya özendirmek, ardından da onları çalıştırmaktı. Akıl hastanesi, delileri ailedeki tahakküm kurgusuna benzer bir kurguda tutmayı amaçlıyordu. Deli uzun bir süre küçük bir çocuk olarak büyümeden kalıyor ve bu dönem boyunca baba fikrini aklından asla atamıyordu. Klasik dönemde yoksulluk,

---

[137] Foucault, Michel. **Büyük Kapatılma**, Ferda Keskin, Işık Ergüden (çev.), 3. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, s.11-12.

[138] Foucault, Michel. Büyük Kapatılma, s.106.
[139] Foucault, Michel. Büyük Kapatılma, s.12.

tembellik, kötü alışkanlıklar ve delilik usdışı kaynaklı eşit birer suç olarak birbirlerine karışmıştı. Oysa 19. yüzyıla gelindiğinde delilik toplumsal bir eksikliğin göstergesi olarak sınıflandırılmaya başlandı. Deliler, toplum önünde değerleri gittikçe artan doktorların ellerine bırakıldı. Bu anlamda, olguculuk çağının akıl hastanesi yalnızca serbest bir gözlem, teşhis ve sağaltım alanı değildi. Ne var ki 19. yüzyılda us ile usdışı arasındaki diyalog koptu. Artık yalnızca usun delilik üstüne yaptığı monologlar söz konusuydu. Foucault, usun kaçırdığı bir takım boyutlar olduğunu ya da başka türlü söylersek deliliğin de bir bilgelik olabileceğini ileri sürer.[140]

Foucault'nun araştırmalarının temelinde hastane mimarisi üzerine yaptığı çalışmalarda bu projelerin incelenmesi sonucunda bedenlerin ya da bireylerin merkezi bir bakış altında tümüyle görünür olmalarının iktidarın ilkelerden biri haline gelmesi söz konusudur. Foucault, burada hapishanelerin bireyleştirici bir gözetim sağladığını şu sözlerle ifade eder:

> *Hava akımını ve havalandırmayı sağlayarak teması, bulaşmayı, istenmeyen yakınlıkları ve sıkışıklıkları engellemek gerekiyordu: Hem uzamı bölmek hem de açık bırakmak, gözetlenecek bireyleri titizlikle birbirinden ayırarak hem topyekûn hem de bireyselleştirici bir gözetim sağlamak.*[141]

Foucault'ya göre akıl hastanesinden başka hapishaneler ve klinikler de modern kapatma kurumlarıdır. Foucault'nun dikkat çektiği üzere bu kurumlar 17. yüzyıla kadar görülmemiştir. Foucault'ya göre hapishanenin işlevi suçu ıslah etmek değil, suçu sorunsallaştırarak suça eğimlilik adı verilen bir öznel deneyim kurmak ve "iyi çocukları" bu yeni ve bilimsel olarak tanımlanmış deneyimin içerimlediği normlara göre koşullandırmaktır. Foucault 19. yüzyıl Avrupası'na özgü bu disiplinci ütopyanın eksiksiz biçimini İngiliz filozof Jeremy Bentham'ın ideal hapishane olarak tasarladığı panoptikon[142]

---

[140] Sarup, Madan. **Post-yapısalcılık ve Post-modernizm,** A. Güçlü (çev), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2004, s.95-96.

[141] Foucault, Michel. İktidarın Gözü, s.86.

[142] Panoptikon, Jeremy Bentham ile gündeme gelmiş ve projenin büyük bir bölümü ona ait olsa da, esas olarak kardeşi Samuel Bentham'ın fikridir. 1789 yılında Samuel Bentham tarafından tasarlanan panoptikon,

kavramında bulduğunu söyler. Panoptikon; halka biçimli bir binadır, ortasında bir avlu ve avlunun ortasında bir kule vardır. Halka, hem içeriye hem de dışarıya bakan hücrelere bölünmüştür. Bu küçük hücrelerin her birinde, kurumun hedeflerine uygun olarak, yazı yazmayı öğrenen bir çocuk, çalışan bir işçi, ıslah edilen bir mahkum, deliliği yaşayan bir deli vardır. Merkezi kulede bir gözetmen vardır. Her hücre hem içeri hem de dışarıya baktığından gözetmenin bakışı tüm hücreyi kat edebilir. Hiçbir karanlık nokta yoktur ve sonuç olarak bireyin yaptığı her şey bir gözetmenin bakışına açıktır; bu gözetmen kendisinin her şeyi görebileceği, buna karşılık kendisini kimsenin göremeyeceği şekilde panjurlar, yarı açık bölme pencereleri arasından gözlemde bulunur. Bentham'a göre bu küçük ve harikulade mimari kurnazlığı bir dizi kurum kullanabilir. Foucault'ya göre panoptikon, aslında bir toplum ve iktidar türünün ütopyasıdır. Foucault, panoptik toplumu şu şekilde tanımlar:

> *"Kişisel ve sürekli gözetim biçimi altında, denetim/cezalandırma ve ödüllendirme biçimi altında ve ıslah biçimi altında; yani, bireylerin bazı kurallara göre dönüştürülmesi ve şekillendirilmesi biçimi altında bireylere uygulanan bir iktidar biçimi*"[143]

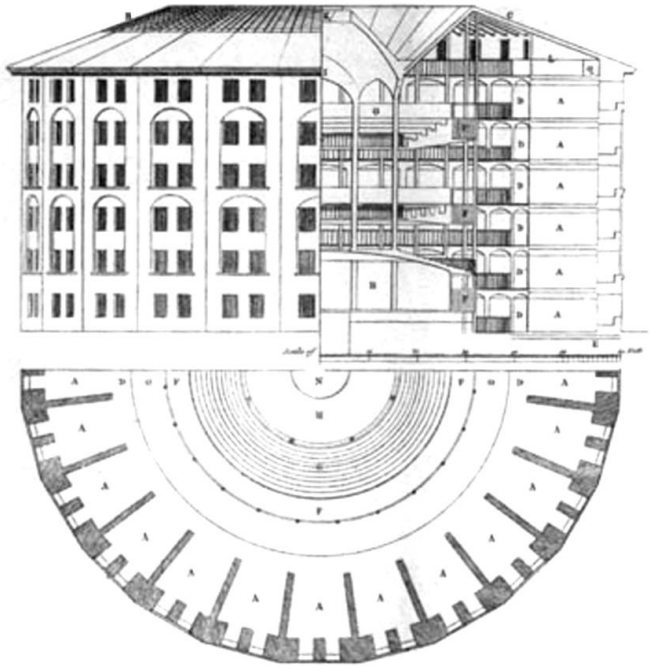
Burada, tüm toplumu kapsayacak şekilde kendini gösteren ve gözetim-denetim-ıslahtan oluşan üçlü yapı, günümüz toplumunda da geçerli olan iktidar ilişkilerinin temel boyutunu oluşturur. Bugün insanlık, Bentham'ın temellerini attığı ve programladığı panoptik toplumda hapis durumdadır. Panoptikon, toplum ve iktidar siyasalarının tüm çağlarda düşünü kurduğu bir ütopyadır.[144]

---

merkezi denetim ilkesine dayanarak, daha çok işçinin gözetim altında tutulmasını sağlayan bir yapı olarak düşünülmüştür. Jeremy Bentham, 1786'da Rusya'ya abisini ziyarete gittiğinde bu projeden etkilenerek, bu mimarinin gözetimevi olmasının ötesinde hapishane gibi çok sayıda insanı gözetim altında tutacak yapılara uygulayabileceğine karar vermiş ve bunun üzerine tasarladığı bu yapıyı 21 mektuptan oluşan "Panoptikon Mektupları"nda dile getirerek İngiliz hükümetine göndermiştir. Kaynak: Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, Türkiye'de Dijital Gözetim, s.26.

[143] Foucault, Michel. Büyük Kapatılma, s.237.

[144] Dolgun, Uğur. "Çalışma Yaşamında Gözetim", ***Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi***, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, sayı: 49, 2005, s.532-533.

Resim 1: Jeremy Bentham'ın Hapishane Modeli[145]

Foucault, bir toplum ve iktidar ütopyası olarak gördüğü panoptikonun içindeki iktidar tekniklerinin de çok çarpıcı olduğunu vurgulamaktadır. Foucault'ya göre Bentham'ın çalışmasında en belirgin olan şey, caydırmanın önemidir.

> *Sürekli olarak bir denetçinin gözü önünde olmak gerekir; bu durum, gerçekten de, kötülük yapma gücünü, hatta kötülük isteme düşüncesini bile neredeyse yok eder. İnsanların kötülük yapmasını engellemek, suç işleme arzusunu ortadan kaldırmak; tümü şöyle özetlenir: Yapamamak ve isteyememek.*[146]

Panoptikon'da gözleyenin kendisi gözlenenler tarafından görülmediği için gözlenenler tam olarak ne zaman gözlendiklerini bilemezler. Bu yüzden her zaman sanki gözleniyormuş gibi hareket etmek ve davranışlarını sınırlamak zorundadırlar. Foucault'ya göre panoptikon, disiplinin mahkumlar tarafından içselleştirilmesidir. Panoptikon ilkesinin hapishane dışında başka kurumlar tarafından da uygulanmasıyla birlikte iktidar son derece

[145]Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, Türkiye'de Dijital Gözetim**,** s.27.
[146] Foucault, Michel. İktidarın Gözü, s.94.

ekonomik, verimli ve etkili bir şekilde toplumu disiplin altına alır. Hapishane gibi sürekli gözetim ve denetim üzerine kurulu bir kurumun tüm görünür başarısızlıklarına rağmen ısrarla muhafaza edilmesinin ve benzeri kurumların hapishanenin disiplin tekniklerini izlemesinin nedeni de bu ince disiplin tekniğinin, bu mikro-mekanizmanın geliştirilmesine hizmet eden bir laboratuar işlevi görmesidir. Kapitalizmin ve burjuvazinin ihtiyaç duyduğu ya da kapitalist sistemin gerçek çıkarlarının bulduğu şey deliler, hastalar ve suça eğilimlilerin dışlanıp kapatılması ve sürekli gözetim altında bulundurulması değil; bu tür bir kapatmanın kullandığı teknikler ve prosedürlerdir.[147]

> *Belli bir andan itibaren burjuvazi için bir çıkar oluşturan, bu çıkarı temsil eden şey, dışlama mekanizmaları, gözetleme aygıtları, deliliğin, suça eğilimliliğin, cinselliğin tıbbileştirilmesi, bütün bunlar, yani iktidarın mikro-mekanizmasıdır ve burjuvaziyi ilgilendiren de budur.*[148]

Kapitalizmin ihtiyaç duyduğu disiplin, hapishanede ve benzeri kapatma kurumlarında geliştirilen bu teknik ve prosedürlerin tüm toplumsal kurumlara yayılmasıyla mümkün olmuştur. Bu yüzden Foucault'ya göre aslında Jeremy Bentham'ın tasarladığı hapishane binası hiçbir zaman inşa edilmemiş olsa da Bentham'ın düşü gerçekleşmiş ve panoptizm başka bir biçimde tüm Batı'yı etkisi altına almıştır.

İnsan eylemlerinin zaman-mekan sınırları içine hapsedilmesinin, toplumsal yaşamı düzenlemenin başlıca araçlarından biri olduğu varsayımından yola çıkan Foucault; toplumsal ağ içindeki mikro-iktidar ilişkilerini temel alarak, fabrika ile hapishane arasında analoji kurar ve kuramını Bentham'ın gözetime dayalı bir mimari biçim olarak geliştirdiği *panoptikon* metaforu üzerine odaklar.[149]

Alan Megill, panoptikon ile gözetlenenlerin iktidar içinde savunmasız kalmaları ile sistemde zaptedildiklerini söyler ve panoptikonun en önemli sonucunun bu olduğunu belirtir. Foucault'ya göre panoptikonun en önemli sonucu orada kalan kişide iktidarın

[147] Foucault, Michel. Büyük Kapatılma, s.18.
[148] Foucault, Michel. Büyük Kapatılma, s.19.
[149] Dolgun, Uğur. Çalışma Yaşamında Gözetim, s.532.

otomatik işleyişini garanti altına alan bir bilinçli ve sürekli görünürlük durumu yaratmasıdır. Amaç şeyleri gözetlemenin fiili olarak süreksiz olsa bile yarattığı etki bakımından daimi olmasını sağlayacak biçimde, iktidarın kusursuzlaştırılmasının iktidarın fiilen uygulanmasını gereksizleştirecek biçimde, bu mimari aygıtın onu uygulayan kişiden bağımsız bir iktidar ilişkisi yaratacak ve bu ilişkiyi sürdürecek bir makine olmasını sağlayacak biçimde; kısacası burada kalanların bizzat taşıyıcıları oldukları bir iktidar içinde zapt edilmelerini sağlayacak biçimde düzenlemekti.[150]

Burada görüleceği üzere panoptikon iktidarın gözü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün yaptıklarımızı gözleyen kocaman bir göz vardır. Foucault'nun deyimiyle dünya bir akıl hastanesiyse bu kurumun işleyişi elbette panoptikon tarzı bir yapı olabilir. Foucault'ya göre hepimiz disipliner sistemler içerisinde zapt edilmiş durumdayızdır. Ona göre bu sistemler burjuva toplumunun her yanında vardır ve biz farkında olmadan davranışlarımızı kontrol ederler. Bunların işleyişi ondaki kadar belirgin olmasa da Bentham'ın panoptikonuna benzeyen bir gözlem, gözetleme ve denetleme rejimine bağlıdır. Modern toplumda her türlü disiplin uygulaması Foucault'ya göre bakışın oyunu sayesinde mecbur eden bir mekanizmayı ön gerektirir. Bu disipliner iktidar görünmezliği sayesinde uygulanır; ama aynı zamanda uygulandığı kişilere bir mecburilik etkisi de yaratır.[151] Görünmezlik ile var olan iktidarın gözetlenende mecburilik etkisi yaratması günümüz teknolojileri ile gelen yeni gözetim pratikleri için bu yönüyle bizlere ideal bir bakış açısı sunmaktadır. Çünkü bu teknolojilere ihtiyaç duyan ve bu teknolojileri gözetlendiğini bildiği halde kullanan yeni bir birey tipi ortaya çıkmıştır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde gözetimin yeni iletişim teknolojileri ile yaşadığı dönüşüm ve bireyin konumu hakkında detaylı aktarım yapılacaktır.

Foucault, ideal yapısını panoptikon metaforunda bulan disiplinci sürecin tarihinin aynı zamanda modern ruh kavramının da tarihi olduğunu vurgular. Kapitalizmin 19. yüzyılda varmış olduğu noktanın ortaya çıkardığı iktidar mekanizması; bu mekanizmanın

[150] Megill, Alan. **Aşırılığın Peygamberleri,** T. Birkan (çev.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998, s.358.
[151] Megill, Alan. s.358.

kullandığı söylemsel pratikler ile söylemsel olmayan pratikler; yani insan bilimleri ve onların "insan"a dair ürettiği hakikatler ile bu hakikatlerin üretilmesi için oluşturulan kurumsal mekanlar ve prosedürler, deliliği akıl hastalığına, hastalığı patolojik vakaya, suçu suça eğilimliliğe dönüştürerek yepyeni deneyimler kurmuş ve Batı insanını bu deneyimlerin öznesi haline getirmiştir. Bu deneyimlerle kurulan bilinç ilişkisinin, yani öznelliğin yer aldığı mekandır modern ruh. Dolayısıyla eski Yunan'dan bugüne beden içinde hapsolduğu düşünülen ruh, siyasi modernlikle beraber bedenin ve güçlerinin terbiye edildiği, itaatkar kılındığı yer, "bedenin hapishanesi" haline gelmiştir.[152]

Büyük kapatılmanın gerçekleştiği asıl mekanın insan ruhu olduğunu belirten Foucault'nun bu benzetmesinin yanında onun dünyanın bir akıl hastanesi olduğu örneğini verdiği büyük kapatılmanın günümüzde de devam ettiğini anlatması anlamlıdır. Zira Foucault'ya göre günümüzde dünya, hastane modeline göre evirilme yolundadır ve yönetim bir tedavi işlevi edinmektedir. Yöneticilerin işlevi hakiki bir toplumsal ortopediye uygun olarak bireyleri gelişme sürecine uyarlamaktadır. Dünya, yöneticileri psikologlar ve halkı da hastalar olan büyük bir tımarhanedir. Geçen her günle birlikte, kriminologlar, psikiyatrlar ve insanın zihinsel davranışını inceleyen herkesin oynadığı rol büyümektedir. Bu nedenle siyasi iktidar yeni bir işlev edinmek üzeredir, bu işlev de tedavi ediciliktir.[153]

3.4.3. Üretim İlişkilerinde Gözetim Üzerine Öncü Çalışmalar

Mattelart, endüstriyel bir sınıflandırma ile insanlık tarihini üretim ilişkileri temelinde bir oyun olarak algılamış, önce insanın "doğaya karşı bir oyun" ile varlığını sağladığını, endüstri toplumu ile üretim faaliyetlerinin teknolojik boyutunun "üretilmiş doğayı yarattığını"[154] söylemiştir. Burada aslolan üretilmiş doğanın "kişiler arasında bir

[152] Foucault, Michel. Büyük Kapatılma, s.19.
[153] Foucault, Michel. Büyük Kapatılma, s.130-131.
[154] Mattelart, Armand. s.63.

oyun"a dönüştüğü dönemdir ki, bu dönem endüstri sonrası dönemdir. Mattelart'ın bu tanımlaması, enformasyonun başlangıç dönemine yönelik bir atıf yapmada kolaylık sağlıyor. Zira endüstri sonrası toplumsal değişimlerin getirdiği dinamiklerin temelinde bir enformasyon toplumu yatmaktadır.

İnsanlığın sınai ilerleme aşamasında attığı ilk adımlardan biri, üretimde insanın adale gücünü ikame etmek olmuştur. İlk dönemlerdeki saban kullanan adamın yerini insanlığın yerleşik toplum düzeyine geçmesiyle birlikte hayvanlar almış, daha sonraları da dizel motorlar bunların üretimdeki gücünü ikame etmiştir. Ancak her iki durumda da, insanın rehberliğine mutlak olarak ihtiyaç duyulmuştur. Sanayi toplumunun en karakteristik örneği olan Ford'un (Fordizm)[155] otomobil montaj hattında, üretimdeki bir arabanın bütün vida/ cıvata ve somunlarının tek tek insan eli tarafından sıkıştırılması gerekiyordu; ardından gelen yıllarda da imalat aşamasındaki hiçbir gelişme, üretimde insan elinin ve kol gücünün zorunluluğunu ortadan kaldıramamıştır.

Charlie Chaplin'in *Modern Times* (Modern Zamanlar) filmi fordist üretim için verilebilecek önemli bir örnektir. Üretim bandı işçisi Şarlo (Charlie Chaplin) karakteri, Taylorist ve Fordist yönetim prensiplerine dayalı üretim düzeninin emekçiye etkisinin karikatürleştirilmiş bir gösterisidir. Modern Zamanlar izleyicide iyi bir karikatür etkisi bırakır, güldürürken düşündürür. Mizahi bir toplumsal düzen eleştirisi olan film tüm zamanların izleyicisine endüstri ve özel teşebbüsün hikayesini ve insanlığın mutluluk için

[155]**Fordizm** Henry Ford'un öncülüğünü yaptığı, üretim bandının uygulamaya konmasını içeren üretim sistemi. Geçen yüzyıl boyunca en baskın olarak kullanılan üretim yöntemidir. 1920'li yılların başında uygulamaya konan yöntem, vasıfsız işçilerin bir üretim bandı oluşturduğu, kitle üretimi ve kitle tüketimi üzerine kurulu bir sistemdir. Her bir işçi üretim bandında çok küçük ve vasıfsız bir işle görevlendirilmiş olup, bütünün (yani üretilen ürünün) ne olduğu konusunda bilgisizdirler. Önceleri Gramsci tarafından Amerikan endüstriyel yaşam biçimini belirtmek için kullanılmış, daha sonra literatürde fordizm kavramı, kavramsal olarak kapitalist endüstrileşmenin daha çok II. Dünya savaşı sonrası gelişimiyle ilgili olarak kullanılmıştır. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: **http://tr.wikipedia.org/wiki/Fordizm** Erişim Tarihi: 21 Eylül 2013

verdiği mücadeleyi didaktik olmayan bir dille, sempatik bir tutunamayan üzerinden anlatır.[156]

Film, Fordizmin ve modernizmin yükselişini eleştirmektedir. Genellikle Smith, Weber, Fayol, Taylor gibi klasik kuramcılardan düşünsel altyapısını alan Ford'a ithaf edilen üretim hattı, toplumsal planda önemli dönüşümlere de yol açmıştır.[157] Filmde "Big Brother"ı çağrıştıran yönetici/patron, bir görüntü ekranı aracılığıyla bütün "işletmesini" kontrol etmektedir. Modern bilimlerin doğuşu ve modern toplumların ortaya çıkışının "modern birey" üzerinde gözetim, kontrol ve disiplin yarattığından hareketle bu filmin üretim ilişkileri üzerinden gözetimi açıklamada önemli bir örnek teşkil ettiğini söylemek gerekmektedir.

Üretim bandı işçisi Şarlo'nun adele gücü ile üretim gerçekleşirken, 1970 ve 80'lerde yaşanan gelişmelerle, enformasyon toplumunda bilgisayarların yaygınlık kazanması sonucunda bu durum kökten değişime uğramıştır. Makinelere koşulan mekanik adale gücü bilgisayarlar sayesinde kontrol edilebilir hale gelmiş, bilgisayarlar sahip oldukları duyargalarıyla duyabilir/görebilir ve karmaşık tüm proseslerin içinde insanı yönlendirebilir bir güce kavuşmuşlardır. Bunların sonucunda gerek bilgisayarlar gerekse diğer enformasyon teknolojileri özgül problemlerin üstesinden gelmeye, daha da önemlisi gerektiğinde yeni toplumsal yapının dinamiğini oluşturan enformasyon ile insanı/toplumu yönlendirmeye başlamıştır.[158] Bilgisayarların üretim bandında kullanıma sokulması, üretimin itici gücü olan işçinin yönetici/patron tarafından, yeni sistemler ile gözetimi, denetimi ve disiplinini daha da artırmıştır.

Fonksiyonları sürekli artan yeni teknolojiler ile gözetimin daha kolay hale geldiğini daha iyi anlayabilmek için, hem sanayi devrimi ile birlikte gelişen teknolojide

---

[156] Kırmızı, Meriç. Postmodern Zamanlarda Esnek Sömürü, **http://www.sendika.org/2008/01/post-modern-zamanlarda-esnek-somuru-meric-kirmizi/**, Erişim Tarihi: 11 Eylül 2013.

[157] Orhan, Kamil. "Modern Zamanlar" Filmi ve Dönemsel Bir Çalışma İlişkileri Yorumlaması, **Çağdaş Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi,** Cilt:1 Yıl: 2010, s.135.

[158] Dolgun, Uğur. Çalışma Yaşamında Gözetim, s.509.

bireyin yerini ve toplumun işleyişini hem de sanayi toplumundan enformasyon toplumuna geçişte üretim ilişkilerinin bireye ve topluma nasıl bir etkide bulunduğunu bilmek büyük önem taşımaktadır. Özellikle başlığımızda da belirttiğimiz gibi üretim ilişkileri çerçevesinde gözetim kavramını irdelemek istememizin nedeni, modern toplumlarda gözetimin ekonomik, politik ve sosyolojik birçok boyutta etkin olmasından kaynaklanmaktadır. 19. yüzyıl ve sonrasındaki süreçte görülen gözetim uygulamalarının modernite dahilinde değerlendirilmesi, bu dönemdeki gözetimin farklılıklarını ve gözetimin değişimini doğuran temel etkenlerin sanayi kentlerinin artışı, ulus devletin kendini tehlikelere karşı koruma güdüsü, devlet idaresi, kapitalist işletmelerin sayısındaki artışlar gibi etkenlerin değişkenliği ile açıklanabilir.

Gözetim tarihsel süreçte modernleşme ile birlikte kendine daha geniş bir yer edinmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi birçok sosyo-ekonomik faktöre bazı düşünürlerin ortaya attığı kuramlar çerçevesinde baktığımızda modern dönemin stratejileri bakımından ele alınan gözetimi anlatmak daha açıklayıcı olacaktır. Çünkü modernite çerçevesinde, fabrika ve bürokrasi ekseninde oluşturulan bu kuramlar, gözetimin insan hayatında kapladığı yerin neden sonuç ilişkileriyle daha iyi anlayabilmenin önemini ortaya çıkarmaktadır.

Gözetim olgusunun modernite içerisinde önemli bir yer edinmesi sonucu bu olgu, kuramcıların üzerinde durdukları temel sorunlardan biri haline gelmiştir. Her biri gözetimi kendi yaklaşımları ve çalışma alanları çerçevesinde açıklamıştır. Örneğin, Karl Marx üretim sürecinden hareket ederek gözetim olgusunu sınıf ilişkileri bağlamında analiz ederken, Max Weber, bir gözetim unsuru olarak bürokrasiyi incelemiştir. Marx, kapitalist ekonomilerde gözetimin emek ve sermaye arasında verilen mücadelede açığa çıktığını ve sermayenin, idari denetimi sağlayabilmek için işçileri gözetlediğini söylemektedir. Gözetimin sadece sınıf ilişkileri ile sınırlandırılmasına karşı çıkarak modern toplum içerisinde bir bütünsellikle açıklanması gerektiğini düşünen Weber'e göre ise gözetim, modern örgütler ile devlet idaresindeki yöneticilerin, bireyleri ve topluluğu fişlemeye

yönelik dosyalar tutması paralelinde, kişisel bilgileri içeren veri saklama tekniklerini ve bu verileri çağırma araçlarını geliştirdikleri bir yöntemi ifade eden bürokrasi ile çevrilidir.[159]

Modern dönemin kapatılma stratejilerini kapsayan süreçte, Karl Marx'ın kuramıyla sermayeyi emekten güçlü kılabilen bir unsur olarak sınıf ilişkileri bağlamında karşımıza çıkan gözetim, Taylor ve onun izinden giden Fayol'da bilimsel yönetim ilkelerinde işletmeyi ayakta tutabilecek disiplinin vazgeçilmez unsuru olarak yer almaktadır. Weber, bürokrasi kuramıyla, Marx ve Taylor'ın fabrika ekseninde konumlandırdığı gözetimi daha geniş bir perspektiften ele almıştır. Weber'in kuramında bürokrasi yapısına ve gözetim olgusuna bakıldığında, bu kavramın toplumsal bir denetim aracı olarak önemi daha net anlaşılmaktadır. Giddens ise gözetimi modern toplumlarda kurumsallaşmanın bir boyutu olarak vurgulamıştır. Marx, Weber, Taylor, Fayol ve Giddens'ın kuramsal yaklaşımlarına daha ayrıntılı bakıldığında, beş düşünürde de ortak paydanın üretim ilişkileri çerçevesinde şekillendiği görülecektir.

3.4.3.1. Marx'ta Sınıf Mücadeleleri Ekseninde Gözetim

Modern toplumda, sistematik izleme olarak adlandırabileceğimiz gözetim konusuna, ilk olarak Karl Marx dikkat çekmiştir. Marx'a göre gözetim, emek ve sermayenin arasındaki mücadelenin bir unsurudur. Köleliğin ortadan kalkması ve kapitalizmin gelişimine paralel olarak, emeğin eski yöntemlerle çalıştırılması imkânsızlaşmıştır. Biçimsel olarak özgür hale gelmiş olan işçilerin düşük maliyetle en yüksek üretimi sağlayacak şekilde çalıştırılabilmeleri için, kapitalist yöneticiler kendilerini işçileri denetlemek zorunda hissetmişlerdir. Bu sebeple işçileri gözetlemek/izlemek ve disiplin

[159] Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, Türkiye'de Dijital Gözetim, s.26.

altına alınmış bir güç olarak boyun eğmelerini sağlamak için, günümüzde "yönetim" olarak bildiğimiz şey gelişmiştir.[160]

Modern toplumlar beraberlerinde, güçlü bir gözetime dayanan kapitalist ekonomik sistemi yerleştirmişlerdir. Bu nedenle, modern teknik gözetimin ilk örneklerine kapitalist sistem içindeki fabrikalarda rastlanır. Fabrikalarda teknik gözetimin ilk örneklerine rastlanması aynı zamanda sınıf mücadelelerine de sahne olmuştur. Bu konuda Marx'ın sınıf mücadeleleri ekseninde gözetimi ele alması bu kapsamda yapılan ilk çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Marx, toplumun ekonomik yapısının temellerini oluşturan kapitalist üretimin iki karakteristik özelliğe sahip olduğunu belirtmektedir. Birinci özellik, ürünlerin meta olarak üretilmesi, ikincisi ise, üretimin dolaysız amacı ve belirleyici dürtüsü olarak artı-değer üretimidir.[161] Marx'a göre modern toplumun karakteristik özelliği, beraberinde en yoğun şekliyle gözetim boyutunu getiren kapitalist ekonomi sistemidir. Kapitalist üretimin diğer sistemlerden ayrılan devrimsel özelliği, emek süreci ekseninde özgür ücretli emek ile sermayenin karşı karşıya gelmiş olmasıdır. Burada gözetim, fabrikalardaki emek ve sermaye arasındaki mücadelede cisimleşirken; işçilerin gözetimi, sermaye adına idari denetimin sürdürülmesinin bir aracı olarak görülür. Önceki dönemlerdeki baskı ve zorlamaya dayalı çalıştırma biçimleri, sanayi toplumuyla birlikte ortadan kalkmış ve işçiler biçimsel olarak özgür olmuşlardır; ancak işçilerin en düşük maliyet ile en fazla üretimi sağlamaları ve piyasa içi rekabette öne geçilebilmesi açısından, gözetim en temel araç olarak görülmüştür. Bu paralelde, işçileri gözetlemek ve disiplin altına alınmış bir güç olarak boyun eğdirmek üzere, "*yönetim*" adı verilen teknikler dizisi geliştirilmiştir.[162]

Marx burada işçileri bir çatı altında toplamanın gözetim faaliyetleri açısından kilit öneme sahip olduğunu ve bu amaçla yeni teknolojiler geliştirileceğini ifade etmektedir. O

---

[160] Bozkurt, Veysel. "Gözetim Toplumu ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu?", **Birikim Dergisi**, Sayı:136, 2000, s.69.

[161] Alver, Füsun. s.95-96.

[162] Dolgun, Uğur. Çalışma Yaşamında Gözetim, s.524.

dönemde verimliliği azami noktaya çıkarmanın yolu olarak sadece, işçileri fabrika çatısı altında bir araya getirme ve makinelerin tam randımanlı çalıştırılması gibi teknik unsurlar üzerinde durulmuş, ancak işçilerin emeğinin üzerinde durulmamıştır.

Marx bunu bir adım daha ileri götürmüş ve işçilerin faaliyetlerinin gözlemlenmesi yoluyla emeğin disiplin altına alınması üzerinde yoğunlaşmıştır: *"Bu gözetim, yönetim ve aracılık işlevi, kendine bağımlı olan çalışma işlevinin ortaklaşa olduğu andan itibaren, sermayenin işlevi haline gelmiş ve kapitalist işlev olarak özel nitelikler kazanmıştır.*"[163]

Marx'a göre, üretimin içinde gerçekleştirdiği üç farklı zemin sözkonusudur: Meta üretimi, çalışanlar tarafından metanın üretildiği toplumsal ilişkiler ve bu toplumsal ilişkilerin ifade ediliş şekli olarak da bilgi üretimi. Üretim, her üç zeminde de ileri derecede bir gözetim eşliğinde gerçekleşir.[164]

Marx'ın ana amacı, üretimin yukarıdaki ilk zemininde geçerli kuralları, tarihsel olarak özgül bir iktisadi sistem olarak kapitalist üretim tarzı bağlamında ortaya koymak olmuştur. Marx, üretim tarzı kavramının en açık ve net tanımını *Kapital*'in üçüncü cildinde vermiştir:[165]

> "*Ödenmemiş artı-emeğin doğrudan üreticilerden çekilip alınmasının özel iktisadî biçimi, doğrudan üretimin kendisinden doğan ve kendisi de belirleyici bir öge olarak onu etkileyen, yönetenler ile yönetilenlerin ilişkisini belirler. Ama, bunun üzerine de, üretim ilişkilerinin kendilerinden doğan iktisadî topluluğun tüm oluşumu, böylece de aynı zamanda onun özel siyasal biçimi yerleşmiştir. Tüm toplumsal yapının ve onunla birlikte egemenlik ve bağımlılık ilişkisinin siyasal biçiminin, kısacası, buna uygun düşen özel devlet biçiminin, en içteki sırrını, gizli*

[163] Dolgun, Uğur. Çalışma Yaşamında Gözetim, s.524.
[164] Dolgun, Uğur. (2008), s.90.
[165] Çalışkan, Koray. "Kapital ve Disiplin", **Birikim Dergisi**, Sayı: 90, 1996, s.10-20.

temelini açığa vuran şey, her zaman, üretim koşullarına sahip olanlar ile doğrudan üreticiler arasındaki ilişkidir."[166]

Bu ilişki temelde kapitalist üretim tarzının meta üretimine bağlı olduğu gerçeğinin Marx tarafından ortaya atıldığıdır. Zira kapital, metanın üretimi ile güç kazanmış ve toplumsal bir etki yaratma da yine metanın üretimi ile sağlanmıştır. Metanın üretim aşamasında işçiler, iş bölümü, uzmanlaşma ve senkronizasyon gibi uygulamalara tabi tutulurken denetçiler tarafından sürekli izlenmektedir. Bu ilk zemindeki gözetim işçinin özne olarak da şekillendiği bir süreç olarak da kabul edilir ve toplumsal ilişkileri de kapsayarak, gözetim ikinci zemine kaymaktadır. İşçileri işçi konut ve mahalleleri gibi belirli alanlar içerisine hapsederek, hareketliliğin engellenmesiyle, gözetim fabrikadan çıkarak sosyal yaşamı da sarmaktadır. Marx'a göre üretim yalnızca özne için nesne üretmez, aynı zamanda nesne için de bir özne üretir.[167]

Marx'a göre nesne için bir özne yaratan üretimin fabrikalarda çalışan işçiler üzerinden anlatılması anlamlıdır. Zira Marx, fabrikadaki disiplini bir kışla disiplinine benzetir ve işçileri sanayi ordusunun erlerine benzetirken, gözcüleri de sanayi ordusunun çavuşları olarak nitelemektedir. Hammadde ve makineler gibi bir diğer sermaye bileşeni de bedenlerdir. Burada sermaye adına yapılabilecek en büyük yatırımlardan biri uysal bedenler yaratarak, üretimi garanti altına almaktır. Sermayenin buradaki hedefi öznenin bedenidir.

Fabrika'da işçinin gözlenmesi talebi, iç işbölümü ordununkine benzeyen bir atölye disiplinine neden olur. Gözü sürekli işçinin üzerinde olan gözleyici, fabrika disiplininin en önemli kaynağıdır. Bu aynı zamanda yeni cezalandırma tekniklerinin gelişmesi üzerinde de etkilidir. Zira *"gözleyicinin ceza defteri, köle efendisinin kamçısı yerine geçmektedir"*. Bedene verilen fiziksel ceza, sermayenin kendi kendisini cezalandırması olacağından, ücretten kesilen para cezası, fiziksel cezanın yerini almıştır. Bu yolla hem disiplin hem de ceza, kapital için karlı hale getirilmiştir. Atölyede meta üretimi sırasında bir taraftan da

[166] Karl, Marx. **Kapital**, Koray Çalışkan (Akt.).
[167] Karl Marx. **Kapital**, Koray Çalışkan (Akt.).

uysal ve yararlı bedenlerin üretimi amaçlanmaktadır.[168] Burada disipline etmenin temel unsur olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Zira Marx, disiplin ile gözetimin bedenleri uysallaştırdığını belirtmektedir.

3.4.3.2. Taylor ve Fayol'da İşletmeyi Ayakta Tutan Faktör Olarak Gözetim

Marx'ın sınıf mücadeleleri ekseninde değerlendirdiği gözetimi, *"bilimsel yönetim"*in ana ilkelerini ortaya atan Frederick Winslow Taylor ve Henry Fayol işletmenin unsuru olarak değerlendirmiştir. Taylor'ın yönetimi, çalışanları ne yapmaları, yapacakları işi nasıl ve ne kadar sürede yapmaları gerektiğinin planlanması ve belirlenen işlerin yerine getirilmesi için kontrol edilmesi şeklinde tanımlamıştır.[169] Burada kontrol işçilerin gözetim altından çalıştırılmasını kapsamaktadır. Taylor'ın ilkelerinde, işbölümü yapılarak çalışanların sorumlu oldukları alanda uzmanlaştırılması; işin uygulanması ve denetiminin farklı kişilerce yapılması; yetkinin yöneticilerde toplanması; personele bilimsel ilkeler doğrultusunda eğitim verilmesi; organizasyonun hiyerarşik bir yapı oluşturması yer almaktadır.

Taylor ve Fayol, çeşitli gözlemler sonrasında "*bilimsel yönetim*" olarak adlandırılan prosedürlerin çalışanların faaliyetlerini koordine etme ile yönlendirmeye nasıl hizmet ettiğini ve çalışanların davranışlarını gözlemlemenin bunda nasıl bir rol oynadığını ortaya koymuşlardır. Bunun sonucunda, gözetim eşliğinde çalışma bir sisteme ve '*rasyonel*' özellikte yönetim ilkelerine bağlanırken, uzmanlaşma ve işbölümü hiyerarşik bir düzeni nedenleyecek şekilde ustabaşılar ile profesyonel yöneticileri ortaya çıkarmış; gözetim, bu hiyerarşi düzeni içinde bilimsel bir teknik haline dönüşmüştür.[170]

---

[168] Karl Marx. **Kapital**, Koray Çalışkan (Akt.).
[169] Taylor, Frederick Winslow. **http://www.netmba.com/mgmt/scientific/,** Erişim Tarihi: 22 Eylül 2013.
[170] Dolgun, Uğur. Çalışma Yaşamında Gözetim, s.523.

Teknik gözetimin yoğun olarak uygulandığı yerler olan fabrikalar, Taylor'un "bilimsel yönetim" ilkelerini benimsemiştir. Bilimsel yönetim genel olarak, birer makine olarak gördüğü işçileri, sanayide ekonomik ve verimli bir biçimde nasıl kullanacağına yönelmiştir. "*Taylor'a göre vasıflı ya da vasıfsız her türlü beden işi analiz edilebilir ve bilginin uygulanmasıyla düzenlenebilir*"[171]

Emeğin yönetimini bürokratikleştiren, Taylor'un bilimsel yönetiminin ilk örneği, Ford'un 1907 yılında ürettiği ilk ucuz otomobil "Model T"nin üretim bandları olmuştur. Fordist üretimin tüm bir işçiler grubunun sadece bir fabrikada değil, pek çok fabrikada, dünyanın her yerindeki işçiler grubunun senkronizasyonuna, standartlaşmasına neden olduğunu daha önce de belirtmiştik. Burada en büyük etkiyi yeni oluşan gözetim tekniklerinin yaptığını gözden kaçırmamak gerekiyor.

Çünkü Fordist üretime göre bir grup işçinin üretimin sadece tek bir aşamasını aksatması, montaj bandı üzerindeki tüm üretim aşamalarında tıkanma ve gecikmelere yol açmaktadır. Bunu önleme açısından gözetim, en katı ve yoğun biçimselliğe bürünür. Önceki dönemlerde o kadar önemli olmayan zaman unsuru, fabrika üretimi içinde olmazsa olmaz bir zorunluluk haline gelmiştir. Makinelerin temposuna uymayı gerektiren bu zorunluluk, dinlenme ve yemek saatleri ile kahve molalarının standart sürelere bağlanmasına yol açmıştır. Bunun daha ileri bir aşamasında da sadece fabrikayla sınırlı kalmayıp yaşamın tüm alanlarına yansımış; dünya üzerindeki sanayi uygarlıkları senkronizasyonu benimsemek zorunda kaldıklarından, bütün ülkelerdeki çalışanlar sanki tek bir aileymiş gibi, aynı zaman dilimi içinde yatar, kalkar, işe gider ve eve döner olmuşlardır.[172]

İşçilerin bedensel güçlerinin titizlikle ölçülmesi ve gözetim eşliğinde program altına alınması sonucu ortaya çıkan teknikler bütünü, *yönetim* adı verilen kesin bir komuta sistemini gerektirmekteydi. Disipline edilen bireyin faaliyetleri, söz konusu ölçü kalıplarına göre bölümlere ayrılmalı; etkinlikler de, rahatça anlaşılabilmeleri için kısa ve net emirlerle

[171] Drucker, P. F., **Kapitalist Ötesi Toplum**, B. Çorakçı (çev), İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993, s.57.
[172] Dolgun, Uğur. (2008), s.85-86.

desteklenmeliydi. Ayrıca işletme içindeki uzmanlaşma ve işbölümüyle yaşanan bölünme, hedeflenen verimin sağlanması doğrultusunda parçaların yeniden ve planlı şekilde bütünleştirilmesini gerektiriyordu. Bunu sağlamak üzere, -gözetim temelli olarak- yönetici, koordinatör ve başkan gibi tanımlamalar adı altında yeni birimler ortaya çıktı. Bu birimlerde, işlerin ne şekilde yürütüleceği veya kimlere verileceği saptanmakta, üretim hedeflerine yönelik planlar yapılmakta, üretim/dağıtım ve haberleşme gibi alanlar arasında da bağlantılar kurulmaktaydı.

İşletme içinde bunlara yönelik çözümler, yönetim ve organizasyon sorunları üzerine eğilerek bilimsel yönetimin ana ilkelerini ortaya atan Taylor'dan geldi. Üretim alanındaki maddi koşulların düşünsel alandaki yansıması olan bu yaklaşım, fabrikadaki üretim sürecini zamanlama ve disiplin teknolojilerine bağlı düzenlemeler yapılmasına imkan verecek şekilde, en basit işlemlere bölme ve bu sayede üretim sürecinin detaylı analizini yapma üzerine temellenmişti. Burada üretim süreci, verimliliği ve kazancı arttırmaya yönelik olarak en küçük ve en basit işlemlere bölünürken, diğer yandan da işçilerin kişilikleri yok sayılıyor; sürekli bir gözetime dayalı olarak, sorumluluk/yaratıcılık ve kişilik gerektiren işlerden uzak bir iş örgütlenmesi ortaya konuyordu. Bunun sonucunda da, 'mekanik işçilerin' veya disipline edilmiş itaatkar bir işçi grubunun ortaya çıkışı hedefleniyordu.[173]

Hiyerarşik otorite ile katı örgüt yapısına dayanan '*bilimsel yönetim'* anlayışı içinde, özellikle üç temel nokta ön plana çıkmaktadır. Bir dizi basit deneye ve gözetime dayalı olarak çalışma sırasında ortaya çıkan savurganlıkları gözler önüne sermenin yanı sıra mevcut sorunların, olağanüstü becerilere sahip çalışanlar yerine, gözetime ve disipline dayalı bir yönetim anlayışı ile çözüleceğini kanıtlamanın dikkate alınması. Ayrıca en yüksek verimi sağlayacak yönetim anlayışının, sıkı bir gözetim ve belirlenen ilke/kurallara dayandığını ispat etmek, bu anlayışın üçüncü önemli noktasını oluşturmaktadır.

[173] Dolgun, Uğur. Çalışma Yaşamında Gözetim, s.526-527.

Taylor, işi gözlenebilir en küçük parçalara ayırmış ve her parçayı yapabilmek için gerekli çalışma süresini kronometre yardımıyla saptamak suretiyle hareket ve zaman etütlerine dayandırmıştır. İş akışı ve gözetim teknikleri gibi konulara yönelik olarak, üretim sürecinde verimliliği sağlayıcı rasyonalizasyonu hedefleyerek; hem organizasyonlarla ilgili fonksiyonel örgüt modelini geliştirmek suretiyle örgütlerde uzmanlaşma üzerine eğilmiş, hem de zaman ve hareket etütlerine bağlı olarak adıyla anılan ücret sistemini geliştirmiştir. Tüm bunlar standardizasyon ile mümkün olmuştur. İşçinin attığı her adımın ve yaptığı her birim işin, standart hale getirilmesi ve kesin biçimde tanımlanmasıyla bilimsel bir özellik kazanacağına inanan Taylor'a göre; yüksek verimliliği hedefleyen bir iş, standart özellikteki tek bir aletle ve standart bir süre içinde yapılabilir. Bilimsel yönetim gereği, sadece üretim aşamasındaki standartlaştırma yeterli değil; kişilerin kapasitelerini ortaya koyacak testlere dayalı olarak işe alma yöntemleri de standartlaştırılmalıdır.

Bunun yanında, bilimsel yönetim anlayışı iç süreçlerle de yakından ilişkilidir. Maliyetlerin ortaya konabilmesi için, işçilerin her yaptığının gözlemlenmesi yanında, yöneticiler tarafından değerlendirme altına alınması; bunun, üretimin en detaylı şekildeki denetimi ile bütünleştirilmesi ve en son aşamada çeşitli yöntemlere dayalı olarak enformasyon toplayan merkez yönetici personeli aracılığıyla üretimin planlanması gerekmektedir. Bu da, belirli bir görev tanımına bağlı olarak çalışan işçi hiyerarşisi üzerindeki merkezi gözetim sistemleriyle mümkündür. Bu nedenle işletme yönetiminin yeni biçimleri içinde işçiler, gözetimin giderek daha da yoğunlaştırılmış biçimlerine maruz kalır ve kendilerini daha fazla gözlenir olarak bulurlar. Bu gözetim giderek sadece işverenler tarafından değil, iş arkadaşları ve hatta kendileri tarafından uygulanır hale gelir.

Bu gözetim, sadece fabrikalarda çalışan işçilerle sınırlı kalmamıştır. Taylor'un açtığı yoldan yürüyen Fayol, *Genel ve Sınai Yönetim* adı altında yeni ilkeler geliştirmiştir. İşletmenin işlevlerini, yönetim/ticaret/finans/güvenlik/muhasebe ve teknik olarak altı kategoride toplayarak, sorunların yönetsel beceri noksanlığından kaynaklandığını ileri sürmüş; yönetimin işlevlerini, denetleme/ eşgüdüm/örgütleme/planlama ve yöneltme olarak belirlemiştir. En üst düzeyde verimin sağlanabilmesinin sıkı bir denetim ve gözetime bağlı

olduğu sonucuna ulaşan Fayol, yönetimde geçerli olan on dört temel ilke belirlemiştir: İşbölümü, otorite, disiplin, hiyerarşi, merkezi yönetim, yönetim birliği, komuta birliği, personelin birliği, personelin işe bağımlılığı, özel çıkarların genel çıkarlar doğrultusunda sınırlandırılması, emir verme, ücretleme, inisiyatif ve eşitlik. Bu ilkelerin tümü, uygulamada çalışanların sürekli gözetimini gerektirmekte; gözetim de, montaj bandı başındaki işçiden -idari ve yönetici sınıf da dahil- tüm çalışanlara kaymaktadır. Böylece, çalışanlar giderek kendilerine ait isteklerden ve ruhtan soyutlanmakta, düşünceleri/ ihtiyaçları ve hatta düşleri ellerinden alınmakta; içsel yaşantıları ise, ancak toplumsal sistemin karşılayabileceği arzuları üretecek şekilde 'toptan olarak yönetilmekte' ve programlanmaktadır.[174]

Fayol'un ilkeleri insan davranışlarına ve psikolojisine ters düşen klasik yönetim anlayışının temellerini oluşturmaktadır. Fayol'un kafasında cezalandırdığı ortalama insan tembeldir, iş yapmaktan kaçmanın yollarını araştırır. Bu nedenle onları yola getirecek katı ve müsamahasız bir disiplin ve ceza sisteminin planlama ve yürürlüğe konulmasına gerek vardır. Fayol özetle insanın üstün yetenek ve becerileri ile yaratıcılığını görmek şöyle dursun, onu tabiatına aykırı biçimde tanımlamış, üretim için duygusuz bir araç ya da robot gibi algılamış ve değerlendirmiştir. Taylor ve Fayol işletmeyi ayakta tutabilmek için gözetilen bireyin, sistematik bir gözetime tabi tutulmasını olması gereken bir zorunluluk olarak görmüştür. Hem Taylor hem de Fayol üretimin aksamaması için gözetimin yanında disiplin ve ceza sistemi ile de planlama yapılması gerektiğine vurgu yapmış ve emek veren bireyi ve onun yaşamını dikkate almamıştır.

[174] Dolgun, Uğur. Çalışma Yaşamında Gözetim, s.528.

3.4.3.3. Weber'de Kapsamı Genişletilen Gözetim

Gözetimle ilgili ilk dönem analizlerde, onu sadece fabrikayla sınırlamayıp tüm modern örgütleri kapsayan bir bütünsellik içinde ele almak suretiyle en etkili olmuş kuramcı Weber'dir; gözetimin kapitalist işletmelerde oynadığı rolü yadsımamakla birlikte, gözetimin sadece sınıf ilişkileriyle sınırlanmasına karşı çıkmış ve onu çok daha geniş bir perspektif içinde ele almıştır. Bu anlamda gözetim, modern örgütler ile devlet idaresindeki yöneticilerin, bireyleri ve topluluğu '*fişlemeye*' yönelik dosyalar tutması paralelinde, kişisel bilgiler içeren veri saklama tekniklerini ve bu verileri çağırma araçlarını geliştirdikleri bir yöntemi ifade eden "*bürokrasi*" ile çevrilidir. Marx'ın kuramının merkezinde yer alan kapitalist işletme ise, bürokrasinin sadece bir alt türüdür.[175]

Weber'in gözetimde belirleyici unsur olarak gördüğü bürokratik mekanizmanın gücü, bu yapının diğerlerine göre teknik üstünlüğünden kaynaklanmaktadır. Bürokratik örgütler, doğruluk, hız, kesinlik, dosya bilgisi, süreklilik, gizlilik, birlik, tam bağımlılık, sürtüşmenin ve maddi ve kişisel maliyetlerin azaltılması, nesnellik; kişisellikten arınmışlık ve hesaplanabilirlik gibi teknik üstünlükleri sayesinde modern yaşamı bir ağ gibi sarabilmiş, yaşamın her alanına nüfuz edebilmişlerdir.[176] Weber'e göre bürokratik yönetim, esasında bilgi temeline dayalı denetim anlamına gelir. Bu özellik, bürokratik yönetimi ayrıca rasyonel kılmaktadır. Söz konusu bilgi, yönetime olağanüstü güç sağlamaya yeten teknik bilgidir. Buna ek olarak bu bürokratik kuruluşlar ya da onları kullanan güç sahipleri, hizmetin bilgisine sahip olarak güçlerini artırma eğilimindedirler. Çünkü bu hizmeti yürütmeleri sırasında özel bilgiler edinebilir ve kendilerine özgü bilgi yüklü dosyaları da ellerinin altında bulunabilir.

Modern yaşamın getirisi olarak karşımıza çıkan bürokrasi, doğum ve ölüm kayıtları, kimlik bilgileri, adli sicil dosyaları, ikametgah bilgileri, elektrik, su, askerlik, telefon idaresi

[175] Dolgun, Uğur. Çalışma Yaşamında Gözetim, s.530.
[176] Weber, Max. s.332.

kayıtları, banka bilgileri vb. belgelerle doğumundan ölümüne dek herkesi izlemekte ve bilgi toplamaktadır. Buna göre bürokrasi, modern örgütler ile devlet idaresindeki yöneticilerin, bireyleri ve topluluğu fişlemeye yönelik dosyalar tutması paralelinde, kişisel bilgiler içeren veri saklama tekniklerini ve bu verileri çağırma araçlarını geliştirdikleri bir yöntemi[177] ifade eder.

Weber'in modernlikle özdeşleştirdiği iktidar kaynağı olan akılcı yasal otoritenin yönetim biçimi olarak bürokrasi, tüm modern kurumlara sirayet etmiştir ve gözetimle iş görmektedir. Buna göre, örneğin, kapitalist işletme de aslında bürokrasinin bir türünden başka bir şey değildir. Tüm toplumsal kurumlar bürokratik bir organizasyona sahiptir ve Weber'e göre bürokrasi aslında kapitalist piyasa ekonomisinin istekleri çerçevesinde şekillenmektedir.

> *Bugün resmi yönetim işlerinin hatasız, net, sürekli ve olabildiğince hızlı görülmesini talep edenlerin başında kapitalist piyasa ekonomisi gelmektedir. Normal olarak, çok büyük modern kapitalist işletmelerin kendileri de katı bürokratik örgütlenmenin başlıca modelleridir. Tüm iş yönetimi giderek artan doğruluk, düzenlilik ve en önemlisi işlemlerin hızlığı esasına dayanır hale gelmiştir.*[178]

Weber'in bürokratikleşme ile birlikte ortaya attığı önemli bir kavramda disiplindir. Weber'e göre disiplin de modernitenin evrensel şartıdır.

> *Alınan emrin tutarlı bir rasyonellik ve metodik bir uzmanlıkla tam olarak yerine getirilmesinden ibarettir. Burada her türlü kişisel eleştiri kayıtsız şartsız durdurulur, aktör gözünü kırpmadan ve kendini tümüyle vererek emri yerine getirmeye koyulur. Ayrıca, emirle yerine getirilen hareketler bir örnektir.*[179]

[177] Dolgun, Uğur. (2008), s.99.
[178] Weber, Max. s.333.
[179] Weber, Max. s.357.

Weber'e göre bu hareketler kitle örgütünün toplu eylemi olma niteliği taşımaktadır. Burada itaat edenlerin eşzamanlı olarak ya da çok büyük bir kitle halinde hareket eden gruplar olması şart değildir. Belli bir mekanda bir araya gelmiş olmaları da gerekmez. Disiplini belirleyen, çok sayıda insanın itaatinin rasyonel bir örneklik taşımasıdır.[180] Temelde itaat etmek merkeze alınmış ve mekan zorunluluğu ortadan kaldırılmıştır. Eş zamanlı ve bir mekanda gözetim değil, hayatın her yerinde disiplini sağlamak için gözetmek vurgulanmıştır.

Bütün disiplinler, askeri disiplinden doğar.[181] Bütün bürokratik örgütlerde gerçekleştirilen disiplinlerin kaynağı askeri disiplindir. Weber, askeri disiplinin modern dönem öncesi de aynı olduğunu söyler ve modern kapitalist fabrika döneminde de içeriğin değişmediğini ve yeni tanımların yapılmasının gerekli olmadığını ifade eder. Kapitalist fabrikanın buradaki tek farklılığı ise fabrikadaki örgütsel disiplinin tümüyle rasyonel bir temel üzerine kurulmuş olmasıdır. Çünkü fabrikada tek tek işçilerin optimum karlılığı, uygun ölçme yöntemlerinin yardımıyla, üretimin tüm öteki maddi araçları gibi hesaplanmaktadır.[182] Burada dikkatlerden kaçmaması gereken şey, kapitalist fabrikanın, askeri disiplini örnek alan yapısı ve modern panoptikonik gözetimin ilk örneği olmasıdır.

Kapitalist fabrikaların mimari yapısı da, yönetim biçimleri ve yetki sistemleri paralelinde şekillenen gözetim pratikleriyle yakından ilişkilidir. Çünkü itaati sağlamanın bir diğer önemli koşuluda, kapitalist fabrikaların mimarisine bağlıdır.

Gözetim faaliyetleri, yazılı kayıtlar ve dosyalamalar yanında kişisel etkinlikleri denetlemeyi de gerektirdiğinden; yetkiyi elinde bulunduranlar için, itaati sağlamanın diğer bir yolu örgütlerin mimarisinden geçer. Bu noktada Weber ile Foucault'nun teorileri iç içe geçerek, bir bütünsellik teşkil eder. Çalışma yaşamında mimari yapılar, genellikle hiyerarşi yapılanmasını da ortaya koyacak şekilde inşa edilirler; örgütsel mimari, hiyerarşik yapı içindeki kişi ne kadar yükselirse, en tepede oturanın makamına o kadar yakınlaşacağı bir

[180] Weber, Max. s.358.
[181] Weber, Max, s.360.
[182] Weber, Max. s.361.

ast-üst ilişkisine göre dizayn edilmiştir. Bu anlamda 'en üst kat' tabiri, örgütlerde tüm yetkileri elinde tutanlar anlamına gelir. Bunun yanında Foucault, örgütlerin mimari yapılarındaki '*görünürlüğün*' yetki kalıplarını nasıl etkilediğini, Weber'in bürokrasi kuramından yola çıkarak yeniden ele almıştır. Çalışanların görünürlüğü, çalışma yaşamındaki etkinliklerin gözetimi bağlamında; alt kadroların ne şekilde denetim altına gireceklerini belirler. Bürokratik yapılanma içinde, en üst makamlara kadar herkes gözetim altındadır; ancak, kişinin hiyerarşi yapılanması içinde yeri ne denli alt kademelerde ise, davranışları da o oranda daha sıkı bir gözetime tabi olacaktır.[183]

Gözetime dayalı iktidar ilişkileri Weber'e göre bürokratik işbölümleri üzerinden modern örgütlerde su yüzüne çıkar. Weber, toplumsal ilişkiler yayılımı içinde Marx'ın fabrikayla sınırladığı boyutu, bürokratik işbölümleri ile genişletmiştir. Weber'in gözetimin kapsamını genişleten analizleri önemlidir. Çünkü kullanılan gözetim tekniklerinin çeşitlenmesi ile birlikte hem devletin hem de örgütlerin yaptığı gözetimin içeriği ve alanları genişlemiştir. Bununla birlikte bu alanların genişlemesi gözetimin devlet ya da kurumlar tarafından disipline edici bir araç olarak kullanılması amacından onları uzaklaştırmamıştır.

3.4.3.4. Giddens'ta Modern Toplumun Kurumsallaşmasında Gözetim

Modern toplumda sınıf mücadeleleri ekseninde başlayan gözetim, işletmeyi ayakta tutan faktör olarak benimsenmiş, sonrasında ise bürokrasi ile fabrika ve örgütlenmeler temelinde kuramsallaştırılarak anlatılmaya çalışılmıştı. Ancak şimdiye kadar Marx, Taylor, Fayol ve Weber'in kuramsal açıklamaları gözetimi etraflıca anlatmada yeterli değildi ve sadece Weber'in gözetimin kapsamını genişletmesi söz konusuydu. Ancak gözetim Giddens'ta modern toplumlarda kurumsallaşmanın bir boyutu olarak ele alınmış ve diğer kuramcıların çalışmalarından daha kapsamlı ele alınmıştır.

[183] Dolgun, Uğur. Çalışma Yaşamında Gözetim, s.531-532.

Modernitenin toplum yaşamı ve birey üzerindeki etkisini inceleyen İngiliz sosyal bilimci Anthony Giddens, gözetim ve gözetlemenin iki farklı anlamı olduğunu söylemektedir: Bunlardan ilki, şifrelenmiş bilgi birikimidir. Aslında Giddens, burada kişilerin nesneler haline getirilerek kodlanmasından bahsetmektedir. Toplanan bilgiler, basit bir bilgi toplama işleminin ötesindedir; depolanan bilgi, belli bir sınıflama ve ayırt etme işlemi de içerdiği için nitelikli bir bilgi depolama işlemidir. Gözetlemenin ikinci anlamı ise, otorite kuran kişilerin diğerlerinin hareketlerini takip etmesidir. Modern toplumlarda, kişilerin hareketleri sınırları daha belirgin alanlar (fabrika, büro, hapishane, akıl hastaneleri) içinde gerçekleşmektedir. Böylelikle, toplumsal yaşama egemen gruplar diğerlerinin hareketlerini daha etkin bir şekilde izleme ve denetleme kapasitesine sahip olmuşlardır. Gözetleme olgusunu, Giddens'ın vurguladığı anlamlar ekseninde düşündüğümüzde, gözetimin modern toplumlarda modern olmayan toplumlara göre daha yaygın ve etkili bir biçimde uygulandığı ortaya çıkmaktadır. Kısacası, gözetleme "yönetim iktidarı" olarak modern devlette daha fazla önem kazanmıştır ve devletin "idari kapsamını" yönetmesine denk düşmektedir.[184]

Gözetimi öncelikli şekilde moderniteyle ilişkilendirerek, onun ayrılmaz bir parçası olarak kabul eden Giddens; modern toplumların idaresi ve işleyişinin, bürokratik kimlik kazanmış gözetim pratikleri ile mümkün olduğu görüşündedir. Bu yüzden gözetim, modern ve geleneksel toplumları birbirinden ayıran karakteristik özelliklerin başında gelir.[185] Giddens, gözetim pratiklerinin bürokratik kimlik kazandığını ifade etmekte, modernitenin kurumsallaşmasında bürokrasinin önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Giddens, modern toplumların hiçbiri diğerine indirgenemeyecek nitelikte dört büyük kurumsal boyutunun -kapitalizm, endüstriyalizm, askeri güç ve gözetim- bulunduğunu; bunlardan gözetim araçlarının, söz konusu kurumsal boyutlar paralelinde ortaya çıkan yönetimsel yoğunlaşma sonrasında, modernite içindeki örgütler açısından temel nitelikte bir işlevselliğe sahip olduğunu belirtir. Modern toplumda, bürokratik yapı ile

[184]Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, Türkiye'de Dijital Gözetim, s.15.
[185] Dolgun, Uğur. Çalışma Yaşamında Gözetim, s.535.

iç içe girmiş olan gözetim faaliyetleri; en karakteristik biçimleriyle, bir yandan enformasyonun kontrolüne diğer yandan da toplumsal etkinliklerin denetimine dayanır. Sahip olduğu işlevsellik içinde, bürokratik örgütlerin temel bir niteliği olarak kendini kuran gözetim faaliyetleri; diğer üç kurumsal yapıyla yakın ilişki içindedir ve bunların denetimini sağlama amacıyla en tepede konuşlanmıştır.[186] Giddens burada gözetimi modern toplumun kurumsallaşmasının bir boyutu olarak konumlandırmış ve gözetimi modernite bağlamında değerlendirmiştir.

Gözetim ile endüstriyalizm arasındaki ilişkisellik, fabrika ve işyerindeki yönetimsel gücü pekiştirerek, endüstriyalizmin gücüne ve yayılımına destek sağlar. Özellikle montaj bandına dayalı üretim içinde işçiler, makineler/ çalışma arkadaşları ve denetçiler tarafından sıkı bir kontrol altındadır. Üretimin maksimize edilmesi ve aksamaması açısından, modern toplumlarda yönetim işlevi temel bir zorunluluk olarak ön plana çıkmakta ve başlıca kontrol aracı da gözetim olmaktadır. Gözetim asıl anlamını ve işlevselliğini ise, tarihsel gelişim süreci içinde kapitalizm ile kazanır. Kapitalizmle birlikte, sınıf tahakkümünün doğası tümüyle dönüşüme uğramış; kapitalist sistemin özünü oluşturan emek sözleşmesi sonrasında ücretli emek görece bir özgürlüğe kavuşurken, önceki dönemlerde emek üzerinde uygulanan zorlamanın yerini bilimsel yönetim anlayışı almıştır. Emek sözleşmesine dayalı olarak, emek üzerindeki şiddet kullanımı dışlanırken, onun yerine gözetim pratikleri geçmiştir.[187] Kapitalist ekonomi ve onunla gelişen ulus devlet boyutunda, önceki dönemlerde baskı ve zorlamayla disipline edilen emek, yönetim anlayışı ile disipline edilmeye başlamıştır. Yani şiddetin yerini gözetim almış ve ulus devlet yönetimsel gücünü yoğunlaştırmış, gözetimi günlük hayatın her alanına yaymayı başarmıştır.

Gözetimin yoğunlaşmasını kapitalizm ve ulus devlet bağlamında ele alan Giddens, Foucault'dan yola çıkarak belli noktaları yeniden analiz etmiştir. Bu noktada gözetimin, kapitalizmin bir refleksi olmaktan öte kendi başına bir iktidar kaynağı olduğu konusundaki

[186] Dolgun, Uğur. Çalışma Yaşamında Gözetim, s.536.
[187] Dolgun, Uğur. Çalışma Yaşamında Gözetim, s.536.

görüşe katılan Giddens; yine de fabrika ile hapishane arasındaki analojiyi çok abartılı bulmuş ve Foucault'nun ulus devlet içinde idari iktidarın genel doğasını açıklarken, panoptizmin disipline edici iktidarını 'azami' gördüğü ölçüde yanılmış olduğunu belirtmiştir. Buna göre, Foucault'nun bürokratik örgütlerin yönetiminde en etkin yolun gözetimin en üst seviyeye çıkarılmasıyla elde edildiği şeklindeki görüşleri; hapishane gibi, zamanın tümünün orada geçirildiği ve insanların yaşamları üzerinde tam bir denetim yetkisine sahip kurumlar açısından geçerli olsa da, günün sadece belirli bir kısmını kapsayan ve disipline edici iktidarın fazlasıyla dağılmış durumda bulunduğu -fabrika, okul, devlet dairesi gibi- kurumlar açısından aynı geçerliliğe sahip değildir. Hapishanelerde, insanlar zorla kapatılmış olduklarından ve kendileri üzerinde idari baskı kuranlara karşı düşmanca duygular beslediklerinden, buradaki doğrudan gözetim kabul edilebilir. Fakat aynı durum, fabrika ve işyerleri için geçerli değildir; çalışanlar buraya zorla hapsedilmiş değildirler. İşyerinin kapısından içeri, kendi iradeleriyle ve "özgür ücretli emek" noktasında girerler. Çalışma, günlük yaşam içindeki zaman dilimlerinden sadece bir kısmını kapsar. Çalışanların istedikleri zaman çalışma koşullarını veya ücret artışlarını beğenmeyerek, yasal şekilde direnişe gitme hakları da bulunmaktadır. Yani, bedenler Foucault'nun söylediği kadar 'uysal' değildir. Bunun yanında, yöneticilerin hedeflere ulaşmak için çalışanların işbirliğini istedikleri kurumlarda; aşırı yoğunluktaki teknik gözetim, yaptıkları işe katılmak için fırsatların kendilerine kapatıldığını düşünecek olan çalışanları işe yabancılaştırır.

Günümüzdeki gelişmeler de, Giddens'in bu görüşlerini doğrulamaktadır. Montaj hattına bağlı üretim aşamasında çok sıkı bir gözetimin söz konusu olduğu ve hiyerarşinin en katı haliyle bulunduğu işletmeler, zaman zaman büyük sorunlarla karşılaşmışlar ve günümüzde bunları aşmak için 'esnek üretim' sistemlerine başvurmuşlardır. Burada hiyerarşi giderek basıklaştırılırken, gözetim görece şekilde çalışanların inisiyatifine

bırakılmıştır. Bu açıdan hapishane, tüm örgütleri kapsaması açısından karakteristik bir örnek oluşturmamaktadır.[188]

Gözetimin, riskleri ortadan kaldırmak için kullanılan bir araç olduğunu ifade eden bir sistem etrafında şekillenen günümüz dünyasında "risk" kavramını irdelemek ve Giddens'ın bu kavram ile ilgili açıklamalarını aktarmakta yararlı olacaktır. Giddens'a göre risk, gelecekteki olasılıklar düşünülerek etkin biçimde değerlendirilen tehlikeleri anlatmaktadır. Risk, geleceğini dine, geleneğe ya da doğanın azizliklerine bırakmak yerine kendisi belirlemek isteyen, değişime eğilimli bir toplumun harekete geçirici dinamiğidir. Risk, geleceği düzenlemenin, onu normalleştirmenin ve egemenliği altına almanın bir yolu olarak görülmüştür.

Günümüzde toplumların refahı, risklerin üretimi ile doğrudan ilişkili hale gelmiştir. Başka bir deyişle toplumsal yapı, modernleşmenin beraberinde getirdiği risklerle varlığını sürdürmektedir. Giddens'a göre risk toplumu, daha önceki toplumsal yapılardan daha tehlikeli ve sorunlu değildir. Çünkü, risk, gerçekleşmiş bir tehlikeli edimin yanı sıra "insan etkinliklerini, özellikle geleceğe dönük sonuçları bakımından denetleme özlemiyle yakından ilişkili" olması dolayısıyla yeni bir soruna işaret etmemektedir. Ayrıca riskler seçenekleri de çoğaltıyor olması dolayısıyla çok da sorunlu bir nitelik taşımamaktadır. Bunun içindir ki, Giddens'a göre, risk yönetimi olumlu sonuçları da beraberinde getirmektedir.[189]

> *"Küresel çağda riskin etkisi genelleşmiştir. Biz, modernliğin radikalleşmesi ve genelleşmesiyle açıklanan bir 'risk kültüründe' yaşıyoruz. Çeşitli değişimler bizi giderek daha çok risk terimleriyle düşünmeye zorluyor, yönlendiriyor. Bunlardan biri geleneğin bir arada tutma gücünün azalmasıdır. Toplumsal faaliyetler ne ölçüde geçmişte yapılmış olanlarla yapılandırılırsa, insanlar o ölçüde kaderle*

[188] Dolgun, Uğur. Çalışma Yaşamında Gözetim, s.537.
[189] Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, Türkiye'de Dijital Gözetim, s.21.

ilişkili olarak düşünürler. Gelecek olaylar hakkında ne kadar etkin kararlar alırsak, farkında olalım veya olmayalım, o ölçüde risk terimleriyle düşünmeye başlarız."[190]

Risk olgusunun hareketli ve "çok merkezli" olması dolayısıyla, toplumun sadece belirli grupları değil, önemli bir bölümü "risk gruplarına" dahil edilmektedir. Yığınların ve bireylerin risk kategorileri içerisinde ayrıştırılmaları, risk yönetimini kolaylaştırmaktadır. Böylece güvenlik olgusu aşkınlaştırılır. Bu noktada, Lyon bireylerin güvenliklerinin sağlanması uğruna özel yaşamlarının gizliliğinden ve mahremiyetlerinden vazgeçerek böylesine yüksek bir bedel ödemeye razı olduklarına dikkat çekmektedir. Lyon, ayrıca riskin ve güvenliğin sosyal refah için çok önemliymiş gibi görülebildiğini de ifade etmektedir. Bu özellikle geçmişin önemini minimuma indirgemeye çalışan ve şu anki siyaset ve işlevleri yönlendirmek için, hayal edilmiş geleceklere (simülasyonlara) dayanan toplumlarda görülmektedir.[191]

3.4.4. Gözetimin Edebi Tasavvuru Karşı Ütopyalar: Zamyatin, Huxley ve Orwell

Ütopya, aslında olmayan, tasarlanmış olan ideal toplum şekli anlamı taşır. Köken olarak Yunanca "yok/olmayan" anlamındaki *ou*, "mükemmel olan" anlamındaki *eu* ve "yer/toprak/ülke" anlamındaki *topos* sözcüklerinden türemiştir. Ham hayal manasına gelmektedir. Geniş anlamı ile zihinde tasarlanmış, felsefi ve ekonomik konularda olması arzulanan ve olacağı kabul edilen bir toplum şeklini savunan görüşe denir. İlk kez İngiliz filozofu Thomas More tarafından *Ütopya* (1516) adını verdiği eserde kullanılmıştır. Thomas More, Atlantik Denizi'ndeki bir adada hayali toplum düşüncesine bu kavramı

[190] Aysoy Mehmet. http://mehmetaysoy.wordpress.com/**gelenegin-sosyolojisi-ve-anthony-giddens**/, Erişim Tarihi: 29 Eylül 2013.
[191] Lyon, David. (2006), s.170.

uygun görmüştür. Thomas More, bu değerlendirmesiyle 16. yüzyıl İngilteresi'nin karışık ve düzensiz yapısından sıyrılarak yeni bir toplum yapısı tasarlamaktadır.[192]

Ütopyalar, bugün gerçekleşmesi imkansız toplum tasarımlarıdır. Ütopyalar üzerine görüşler iki biçimde ortaya çıkmıştır. Bir kısmı özendirici, istenen nitelikte, diğer bir kısmı ise korkutucu, ürkütücü ütopyalardır.[193] Korkutucu, ürkütücü ya da karşı ütopyalar olarak geçen bu türler günümüzde sıklıkla kullanılmaktadır.

Karşı ütopyaların ortak bir niteliği vardır, o da toplumları gelecekte bekleyen tehlikeleri göstermektir. Bu tehlike, bir yandan makineleşen bir toplumda insanın duygu, düşünce ve değer sistemleri ile yok olup gitmesidir. Öte yandan, insan özgürlüklerinin, demokratik hakların kurulacak bir despotik devlet tarafından yok edilmesidir. Bu ütopyaların amacı, insanları bu türden tehlikeler için önceden uyarmaktadır.[194] Karşı ütopya ile ilgili edebi eserler, gözetim teknolojilerinin gelişimi ile günümüzde daha da dikkat çeken bir konuma gelmiştir.

19. yüzyıldan itibaren Batı'da Platon'un Devlet'inden, Francis Bacon'ın Yeni Atlantis'ine; Doğu'da ise Farabi'nin Faziletli Şehir'inden, İbn-l Tufeyl'in Hayy Bin Yakzan'e kadar geniş bir felsefi ve edebi coğrafyayı kapsayan ütopya geleneğine karşı bir antitez olarak ortaya çıkan karşı-ütopya ya da günümüz tabiriyle distopya, modern kültür üzerinde etkisi gittikçe artan edebiyat türlerinden biridir. Bireyin Tanrı, devlet, insanlık ve benlik ilişkilerini mükemmel bir toplum ideali çerçevesinde tasarlayan ütopyalar, 20. yüzyıla damgasını vuran tarihsel olaylar (Stalinist Rusya, Nazi Almanyası, İkinci Dünya Savaşı, atom bombasının icadı, soğuk savaş vb.) karşısında inandırıcılığını yitirmiş ve totalitaryen tasarılar olarak yeniden yorumlanmışlardır.[195]

---

[192] Erkal, Mustafa ve diğerleri, s.308-309.
[193] Ütopya, **http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%9Ctopya**, Erişim Tarihi: 1 Ekim 2013
[194] Olumsuz Ütopyalar, **http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%9Ctopya**, Erişim Tarihi: 1 Ekim 2013
[195] Gültekin, Cenk. **Distopya**, http://www.aksam.com.tr/ekler/kitap/distopya/haber-244146, (13 Eylül 2013), Erişim Tarihi: 1 Ekim 2013.

Bireyin özgürlüğü üzerine inşa edilen ve despotizmi eleştiren karşı ütopyalara, 20. yüzyıla damgasını vuran tarihsel olaylar çerçevesinde bakmak aynı zamanda gözetim tekniğinin de bu dönemde kapsamını ne kadar genişlettiği üzerine cevap aramak adına önemli olacaktır. Bu nedenle başlığımızda da belirttiğimiz gibi Zamyatin'in "Biz" (1924), Huxley'in "Cesur Yeni Dünya" (1931) ve Orwell'ın "Bin Dokuz Yüz Seksen Dört" (1949) adlı romanlarına geniş bir perspektifte bakılacaktır.

Karşı ütopyalarda Zamyatin'in "Biz" (1924) adlı eseri bu alanda öncü bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Orwell ve Huxley gibi yazarların öncüsü ve esin kaynağı olan Zamyatin, onlardan çok daha önceki bir dönemde, karamsar bir çerçeve içinde kısıtlı kalmadan anti-ütopya türünü radikal bir eleştiri silahına dönüştürmüştür. Devrimin hiçbir zaman sona erdirilemeyecek bir süreç olduğunu, *"gerçek edebiyatın güvenilir ve gayretkeş görevliler tarafından değil, ancak aykırı ve asi ruhlular, çılgınlar ve hayalciler tarafından gerçekleştirilebileceğini"* savunarak resmi görüşlere karşı çıkmış, kuşağının en radikal isimlerinden biri olmuştur.[196]

Stalinist Rusya, Nazi Almanyası, İkinci Dünya Savaşı, atom bombasının icadı gibi önemli tarihsel olaylar sonrası 20. yüzyılın ilk distopya romanının bir Rus yazar olan Zamyatin tarafından yazılmış olması tesadüf değildir. Bolşevik Devrimi'ne bütün kalbiyle inanan Zamyatin, 1905 eylemlerine katılmış, sonrasında tutuklanıp Sibirya'ya sürgüne gönderilmiştir. Bolşevik Devrimi'nden sonra Rusya'ya geri dönen yazar, gittikçe totalitaryen bir yapıya bürünen proletarya diktatörlüğünün gidişatını sezinleyip Biz romanını kaleme almıştır. 26. yüzyılda geçen roman, sosyalist bir devrim sonrası kolektivizm kisvesi altında devletin bireyleri nasıl 'ben'liğinden koparıp tek tipleştirdiğini konu alır. Saydam cam duvarlar arkasında yaşayan insanlar, devlet tarafından sürekli izlenmekte ve diyetlerinden sevişme saatlerine kadar her şey devletin bürokratik aygıtları tarafından düzenlenmektedir.[197]

[196] Zamyatin, Yevgeni. **Biz**, Algan Sezgintüredi (çev.), 4. Baskı, İstanbul: Versus Kitap Yayınları, 2013.
[197] Gültekin, Cenk. **Distopya**, http://www.aksam.com.tr/ekler/kitap/distopya/haber-244146, (13 Eylül 2013), Erişim Tarihi: 1 Ekim 2013

Biz romanı gelecekte var olacak otoriter bir devletin inançlarına körü körüne bağlı olan bir vatandaş ve matematikçi olan D-503'ün günlüğüne yazdıklarına yer verir. Romanı oluşturan D-503'ün günlüğü, mutluluğun, düzenin ve güzelliğin sadece özgürlüğün olmadığı bir ortamda, matematiksel mantığın ve mutlak gücün demir prensiplerinde bulunabileceğini dikte eden bir hükümet doktrininin ilanı olarak başlar.

> *"Ben ENTEGRAL[198]'in Yapıcısı D-503, TekDevlet matematikçilerinden sadece biriyim. Sayılara alışık kalemimin gücü, benzer seslerin ve uyakların müziğini yaratmaya yetmez. Gördüğümü, düşündüğümü, daha doğrusu bizim düşündüklerimizi (aynen öyle: biz diyorum ve bu BİZ, bu kayıtların başlığı olsun) yazmaktan ötesine kalkışmayacağım. Ama bu kayıt elbette yaşamımızın, TekDevlet'in matematiksel kusursuz yaşamının bir türevi olacaktır ve eğer durum buysa, ben ne dilersem dileyeyim sonunda ortaya zaten bir epik çıkmayacak mı?"*[199]

D-503'ün kendi benliğinden bir şeyin ortaya çıkarılmasını bile "BİZ" olan iktidara bağlaması ve kendisi neyi isterse istesin bunun TekDevlet'in kahramanlığına bağlı olduğunu kabullenmiş olması birey ve devlet arasındaki ilişkinin de gözler önüne serilmesini sağlamaktadır.

> *"Bir yanda 'Ben', diğer yanda 'Biz' yani TekDevlet. Apaçık değil mi? 'Ben'in devlet karşısında hakka sahipliğini öne sürmek, bir gram, bir tona eşittir demekle tamamen aynıdır. Bölüşümü böyle açıklayabiliriz: Haklar tona, görevler grama. Ve hiçlikten büyüklüğe giden yol aynen şudur: Gramlığını unut ve bir tonun milyonda biri olduğunu hisset."*[200]

Zamyatin'in eseri olan Biz adlı karşı ütopyada bireylerin özel alanı hiçe sayılmıştır. Saydam cam duvarlar arkasında yaşayan insanlar, devlet tarafından sürekli izlenmekte ve diyetlerinden sevişme saatlerine kadar her şey devletin bürokratik aygıtları tarafından

---

[198] Romanda matematik hissini koruyacağı düşünülerek, dilimizde 'tümlev' anlamına gelen Entegral (Fr.) kelimesi tercih edilmiştir. Ayrıntılı Bilgi İçin **Bkz:** Zamyatin, Biz**,** s.1.
[199] Zamyatin, Yevgeni. s.2.
[200] Zamyatin, Yevgeni. s.122-123.

düzenlenmektedir. Romanın kahramanı olan D-503 gibi herkesin evlerinin duvarları şeffaf olarak inşa edilmiştir ve merkezi güç olan TekDevlet ve başındaki Velinimet onları her an rahatça gözetleyebilmektedir. Romanın en can alıcı kısmı olan şeffaf odalarda yaşamı romanın kahramanı şu şekilde ifade etmektedir:

> *"Eve varınca çabucak büroya uğradım, görevli memura 'pembe bilet'*[201]*imi verdim ve perdeleri kullanma belgesini aldım. Perdeleri sadece Seks Günü'nde kullanırız. Diğer zamanlarda tertemiz havadan yapılmış gibi duran bu duvarların ardında, göz önünde yaşarız. Birbirimizden saklayacak hiçbir şeyimiz yoktur. Ayrıca bu sayede Koruyucular zorlu ve asil görevlerini daha rahat yerine getirirler. Öbür türlüsünde ne olabilirdi, bilinmez. Belki eskilerin acınası hücre psikolojisinin nedeni saydamsız evleriydi…"*[202]

Görünmezlik ve mahremiyet burada hiçe sayılmakta ve "Koruyucular" olarak adlandırılan gardiyan vari sisteme hizmet edenlerin gözetleme görevlerinin asil bir davranış olduğu ifade edilmektedir. Roman ayrıca özgürlüğün aptalca olduğu üzerine de vurgu yapmakta ve suçtan arınmanın yolunun özgürlükten vazgeçmek olduğunun altını çizmektedir.

> *"İnsanı suçtan arındırmanın tek yolu özgürlüğünden arındırmaktır. Ve daha yeni (evrensel ölçekte yüzyıllar 'daha yeni'ye eşittir) kurtulmuşken birtakım zavallı geri zekalılar kalkıp…"*[203]

Zamyatin'in romanı karşı ütopyaların öncüsü olarak sistem karşısında bireyin hayatını ve sistemin çarklarını çok çarpıcı ele alan bir eserdir. Bugüne dair birçok gönderme yapan ve özgür olduğunu düşünen insanların aslında basit gündelik yaşam pratikleriyle bile iktidar aygıtına teslim olduğuna dikkat çeken romanda, sınırları belli, belirsizliğin olmadığı bir yaşam söz konusudur. Dolayısıyla mutluluğun kaynağı, kusursuz matematiksel bir yaşam olarak ileri sürülmektedir ve sayılarla kodlanmış bireyler söz

[201] Pembe bilet, romanda seks yapmak için izin alınan belge olarak ifade edilmektedir.
[202] Zamyatin, Yevgeni. s.21.
[203] Zamyatin, Yevgeni. s.39.

konusudur. İnsanlar tek tipleştirilerek, bürokratik devlete teslim edilmiştir.[204] En önemlisi de saydam cam duvarlar arasında her an denetlenebilen bir yaşamın var olmasıdır.

Bir diğer karşı ütopya olan Huxley'i "Cesur Yeni Dünya"yı (1931) kaleme almaya iten sebepleri incelediğimizde benzer bir kalıba rastlarız. Sanayi Devrimi sonrası İngiltere'de bir kimya fabrikasında çalışan Huxley, seri üretim ve teknolojik gelişme mantralı materyalizmin insanları nasıl makineleştirdiğine bizzat tanık olmuştur. Amerika ziyareti sonrası karşılaştığı hedonizm ve materyalizm merkezli toplum yapısı, "Cesur Yeni Dünya" romanına, sanat, edebiyat, din, felsefe gibi kültürel değerlerin yok olduğu, teknoloji ve haz merkezli distopik bir toplum vizyonu olarak yansır.[205]

Huxley'in Cesur Yeni Dünya adlı eserinde biyolojik gözetim uygulamaları konu edinmiş ve gelecekteki teknik ve bilimsel gelişimin toplum üzerindeki muhtemel etkileri, bunun geleneksel toplum değerleriyle çelişkisi ve getireceği sorunlar romanlaştırılmıştır.[206] Romanda bireyler olağanüstü genetik uygulamalarıyla şartlandırılarak, adeta üretilmektedirler. Bu roman, uysal bedenlerin öyküsünü en dikkat çekici haliyle tasvir ederken, bir yandan bilimsel-teknik gelişimin nimetlerini sergilemekte öte yandan kişiliğini kaybeden bireyin bedenine robot gibi hükmedilmesini anlatmaktadır.

Romanda bahsedilen Modern Toplum'da (Devlet), insanların yaşlanmadan ölmeleri sağlanıyor. Aşk ve evlilik ortadan kaldırılıyor. Modern Devlet'te aşk, sevgi, evlilik ve diğer hissi şeyler büyük ölçüde yok edildiği için aile kavramı da yoktur. Devletin uyguladığı şartlandırma insanları robotlaştıran bir "eğitim"dir. İnsanlar, Dünya Devleti'nde bebeklikten başlayarak bir eğitim ve öğretim serisinden geçirildikten sonra, düzenin kalıcılığı için devlete karşı yönelebilecek olumsuz etkilerden uzaklaştırılmaktadırlar.

---

[204] Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, (2012), s.32.

[205] Gültekin, Cenk. **Distopya**, http://www.aksam.com.tr/ekler/kitap/distopya/haber-244146, (13 Eylül 2013), Erişim Tarihi: 1 Ekim 2013

[206] Huxley, Aldous. **Cesur Yeni Dünya**, Edip İhsan Polat (çev.), Ankara: Yaba Yayınları, 1997, çevirmenin kitap hakkındaki notu, s.7.

Günümüzde genetik bilgilere kimlerin sahip olacağı ve denetleyeceği; genetik bilgilerin kimler tarafından hangi amaçlar için kullanılacağı başlıca sorunsallar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sahip olunan DNA bilgileri, söz dinleyen ve itaat eden nesiller oluşturmak adına suiistimal edilme tehlikesi barındırmaktadır. Böylece insan yaşamının ilk yıllarında, hatta daha yaşam başlamadan programlanan genlerle organizmalar mükemmellik isteği doğrultusunda düzenlenebilecek, böylece, itaatkar ve toplumsal düzen için tehdit oluşturmayan organizmalarla, ilerleyen aşamalardaki denetim ve gözetim faaliyetlerine olan gereksinim de ortadan kalkacaktır.

Biyo-teknoloji ile gelinen bu noktaya verilebilecek en iyi ve ilk örnek, Huxley'in Cesur Yeni Dünya'sında yer alan "Londra Canlı Üretme Yuvası ve Şartlandırma Merkezi"nde üretilen insanlardır.

> *"LONDRA, CANLI ÜRETME YUVASI VE ŞARTLANDIRMA MERKEZİ. Burada insan yumurtaları bilim adamları tarafından işlemden geçirilmiştir. Yumurtalardan doğanların zeki, ahmak ya da normal olmaları sağlanmıştır. Uzun ya da kısa boylu olmaları burada kararlaştırılmıştır. Sonra yumurtadan çıkan bu çocuklar talimden geçirilip eğitilmişlerdir. Kendileri için tahsis edilmiş özgün sosyal sınıf ve gruplara uyum sağlayabilmeleri için, onlara eğitim ve öğretim verilmiştir. Onların ne tür bir insan olabileceğine Dünya Devleti karar vermektedir. Bunun adı ŞARTLANMA'dır."*[207]

Romanda anlatılan Dünya Devleti İktidarı bu kontrolü sağlamak için öncelikle çocukları şartlandırma ve bazı ilaçlar yardımıyla telkin tekniğini kullanmaktadır. Beyni istenilen şekilde doldurulan ve şartlandırılan çocukları, geleceklerinde alkol ve uyuşturucu gibi maddelerden daha az zararlı fakat daha çok zevk verecek maddelerin bağımlılığı beklemektedir. Bunların yanında hep daha kolay kontrol etmek isteyecek olan iktidar, bir yandan insanlığın karakteristik özelliklerini kökünden değiştirmeyi sağlayacak ve onların

[207] Huxley, Aldous. s.9.

birey bazında değil toplum bazında işlerini kolaylaştıracak genetik uygulamaların çalışmalarını yapmaktadır.

Huxley'in "Şartlandırma Merkezi" olarak adlandırdığı binanın vecizesi ise, 'Toplumcu, Özdeşçi ve Dengeci'[208] olmasıydı. Toplumculukla Dünya Devleti'nde kastedilen, vatandaşlarının birbirleri ile barış içinde yaşamaları gerektiğidir. Onlar sadece devlete hizmet etmek için yaşamalıydılar. Özdeşçilik ise, değişik sosyal gruplar içinde yer alan her bireyin, bu gruplar içindeki herkes ile tamamen aynı durumda olması gerektiğini ifade eder. Yani onlar kendilerini farklı kılacak çabalardan kaçınmalıydılar. Dengecilikte anlatılmak istenen ise, Dünya Devleti'nde, vatandaşların emirlere itaat etmeleri ve tatmin edilmeleri gerektiğidir. Yani vatandaşlar herhangi bir yolla toplumu değiştirmeye kalkışmamalıydılar. Herkes için en iyisini zaten Dünya Devleti bilmektedir.

Kendi bireyini üreten totaliter devlet yapısının ise ardına sığındığı gerekçe zor kullanmaksızın ona koşulsuz inanan toplumu yaratmak ve onu kontrol edebilmektir. Zira totaliter düzeni gerçekleştirmenin yolu bireylerin ruhları, zihinleri ve bedenlerini kontrol edebilmekten geçmektedir.

Cesur Yeni Dünya'nın önemli olan başka bir yanı ise sanayileşme temelinde inşa edilen yenidünyanın Tanrısı olarak Ford'un merkeze oturtulmasıdır. Romanda, "Miladı Tarih" tarihin tozlu sayfalarına itilmiş onun yerine değişim için Ford öncesi ve Ford sonrası ayırımı kullanılmıştır.

> *"İnsanoğlu iyi bir üretim yapmayı ve aynı zamanda tüketici bir toplum oluşturmayı seçti. Devlet'in çocuk odalarında yetiştirilip, şartlandırılmayı ve planlı, suni doğum yapmayı tercih ettiler. Sınıf sistemini seçtiler. İnsanoğlunun bu tarihi, FORDUMUZ'UN ünlü MODELİ, ilk motorlu taşıtının takdiminin yapıldığı yıldan itibaren başlatıldı. (Ford Öncesi ve Ford Sonrası denilen tarih tanımlaması*

[208] Huxley, Aldous. s.10.

buradan kaynaklanır Ç.N.) İşte insanoğlu bu koşullarda Dünya Devleti'ni örgütledi. Bu yeni insana göre toplum her şey, birey ise hiçbir şeydi."[209]

Huxley'in romanında anlattığı dünya şimdilik uzak görünse de, biyo-teknolojide yaşanan gelişmeler hız kazandıkça insan bedeninin ve zihninin "büyük biraderler" tarafından ele geçirilmesinin aslında o kadar da ütopya olmadığı anlaşılmaktadır. Günümüzdeki biyolojik gözetim uygulamalarına yönelik çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde detaylı olarak yer verilecektir.

Huxley'in bağımlılık temeline oturttuğu Dünya Devleti'nin bireylerine yönelik ise günümüz küresel dünya ölçeğinde yaşananları dikkate alırsak, küreselleşmenin kültürel, sosyolojik, ekonomik, politik açıdan yarattığı "Dünya Vatandaşı" portresi ile bağımlılık ilkesini hayata geçirdiği görülecektir. Zira yeni düzende devletin varlığı her şey, bireyin varlığı hiçbir şeydi.

Huxley, toplumun baskıdan hoşnut bir hale gelerek, düşünme yetilerini kaybedeceklerini, teknolojiye taparcasına bağlanacaklarını ve bunun totaliter toplum düzeninden daha tehlikeli bir hal alacağını vurgulamıştır. Zira bireylerin bağımlı hale getirildiği maddeler olarak günümüzde bilgisayar, internet gibi yeni iletişim teknolojilerini örnek olarak verebiliriz.

Karşı ütopyalara belki de verilebilecek en çarpıcı örnek, İngiliz yazar George Orwell'ın kaleme aldığı "Bin Dokuz Yüz Seksen Dört" (1949) adlı romandır. Zamyatin, Huxley gibi gözetim toplumu hakkında yazın üretenler arasında, en çok bilinen ve etkileyici olan isim Orwell'dır.

Bin Dokuz Yüz Seksen Dört, Zamyatin'in öngördüğü ve Orwell'ın deneyimlediği stalinizmin en popüler eleştirilerinden biridir. Roman, totaliter bir tek parti yönetiminin gizli izleme programları, korku, propaganda, beyin yıkama, manipülasyon, sansür ile

[209] Huxley, Aldous. s.25.

vatandaşları üzerinde yarattığı yıkımı konu alır.[210] Roman, "Büyük Birader" ve "Düşünce Polisi" gibi kavramları literatüre kazandırmıştır.

Bu eserde işlenen hep daha iyi, hep daha huzurlu ve en önemlisi adaleti bütün hücrelerine sindirmiş, mükemmel bir devlet anlamlarını barındıran ve yaşanılası yer anlamındaki ütopyanın zıddı anlamlar içeren distopya, Orwell'ın geleceğe dair duyduğu endişelerin bir öngörüsüdür. İkinci Dünya Savaşı sonrası, İngiltere'nin baskıcı bir rejime doğru gittiğinin alegorik bir uyarısıdır. Yöneticilerin savı, yönettikleri insanlar için neyin iyi olduğunu onlardan daha iyi bildikleridir. Bu nedenle gerektiğinde ikili standartlar içinde düşünür ve davranır, ikiyüzlülük ederler. 'Bin Dokuz Yüz Seksen Dört'ü benzerlerinden ayıran bir önemli özellik buradadır: Yöneticiler insanların iyiliği için davrandıklarını öne sürmek, bu nedenle çelişkiye ya da ikiyüzlülüğe düşmek gibi bir düzeyi aşmışlardır. Onlar iktidar hırsı için iktidardadırlar. Bu distopik dünyada bireyin samimiyetsizce bile olsa bir değer arz etmediği, önemsenmediği iktidarca açıkça söylenmektedir.[211]

Orwell, romanında "büyük birader" adını verdiği dev bir bürokratik organizasyon tarafından, vatandaşların tele ekranlar aracılığı ile gözetim altında tutulduğu bir toplumu anlatmaktadır. Orwell, çağının çok ötesinde bir uzak görüşlülük ile yazdığı bu ünlü romanında, Büyük Birader adını verdiği dev bürokratik organizasyon tarafından vatandaşların 24 saat gözetim altında tutulduğu bir toplumu son derece çarpıcı bir biçimde anlatmaktadır. Orwell'ın çizdiği karanlık senaryo, vatandaşların düşüncelerinin dahi denetlendiği, totaliter bir topluma doğru gidildiği şeklindedir.[212]

Panoptikon gibi sürekli denetimi sağlayan iktidar aygıtlarına bir örnek olarak Orwell'ın romanında tele ekran olarak adlandırdığı 24 saat kapatılmayan ekranları verebiliriz. Bu distopik romanda kule ve gözetleyiciler yerine, tele ekranlar ve onlar

[210] Gültekin, Cenk. **Distopya**, http://www.aksam.com.tr/ekler/kitap/distopya/haber-244146, (13 Eylül 2013), Erişim Tarihi: 1 Ekim 2013

[211] İslamoğlu, Feyza, "George Orwell'ın 'Bin Dokuz Yüz Seksen Dört' Adlı Romanı ile Cengiz Aytmatov'un 'Gün Olur Asra Bedel' Adlı Romanının 'Düşüncesuçu' Bağlamında Karşılaştırılması", **Turkish Studies** International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Cilt:8, Sayı:8, Ankara, 2013, s.704-705.

[212] Bozkurt, Veysel. s.69.

aracılığıyla insanları gözetleyen "Büyük Birader" (*Big Brother*) gözetimi gerçekleştirmektedir. Ekranlarda görünen Büyük Birader insanlara sürekli gözetim altında olduklarını hissettirerek, davranışlarının disipline olmasını sağlamaktadır.[213] Romanın başkahramanı Winston Smith'in günlüğüne yazdıkları ile başlayan romanda, baskıcı ve disipline edici sistemde Büyük Birader'e "KAHROLSUN BÜYÜK BİRADER"[214] şeklinde haykırmanın, yine Winston'ın bilinçaltı veya bilinçli olsa bile düşüncelerinin bir gün mutlaka ortaya çıkacağını söylemesi, sistemin hep galip geleceğinin kabullenilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak Winston, sömürgecilikle gelen ve sonrasında şekillenen bireyin makineleşmesi ve özgürlüğünün elinden alınmasının iktidardaki kutsallığını bu haykırma ile kırmıştır.

Winston toplumun benimsemiş olduğu rejime, makineleşmeye, ferdi hiçbir fikrin ve hareketin olmamasına karşıdır. Fakat bu durumu belli edecek en ufak davranışı, onun buharlaşıp hiç yaşamamış gibi davranılmasına sebep olacaktır. Buna rağmen o esir gibi yaşayan topluluğa ayak uydurmaz. Esir almak, bedenleri başkasının hizmetinde hareket ettirmeyi varsayar. Dolayısıyla harekete geçirme esir almanın kurucu endişesidir. Zira nihayetinde insanların aslen kendilerine ait olmayan bir arzuyu gerçekleştirmek uğruna eyleme geçmeyi kabul etmeleri gayet tuhaf bir durumdur. Winston'a göre bu tuhaf durumu aşmanın bir yöntemi olmalıdır. Bu nedenle düşüncelerini aktardığı bir günlük tutar. Büyük harflerle 'KAHROLSUN BÜYÜK BİRADER' yazarak başladığı bu günlüğü, onun özgürlüğünün peşine düştüğü, yaşanılan baskıcı rejimin, İngiliz sosyalizminin prensiplerine sıkı sıkıya bağlı totaliter yapının yanlışlığını anlattığı ilk adımıdır. Böylece Winston korku dolu da olsa makineleşmenin bir adım ötesine geçmiş, bu tekdüzeliği zihnen kırmıştır.[215]

Orwell'ın otuz beş yıl sonrasının İngiltere'sini ve sosyalist rejimini anlattığı karşı ütopyasında, "Büyük Birader" diye nitelendirdiği bir liderin baskıcı tavrını eleştirir. Her an herkesi gözetleyen, kimseye özgürlük hakkı tanımayan, mahremiyet algısı olmayan bu

[213] Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, Türkiye'de Dijital Gözetim**,** s.32.
[214] Orwell, George. **Bin Dokuz Yüz Seksen Dört,** Nuran Akgören (çev.), 6.Baskı, İstanbul: Can Yayınları, 2004, s.23.
[215] İslamoğlu, Feyza. s.706.

adaletsiz sistem, insanların üzerine bir karabasan gibi çökmüştür. Bu sistem için Bin Dokuz Yüz Seksen Dört romanının çevirmeni Celal Üster şöyle der:

> *Her şeyin tümüyle devletin denetiminde olduğu, bellekten yoksun bırakılmış, her türlü muhalefetin yok edildiği bir toplum tehlikesine karşı bir uyarı niteliğindeki Bin Dokuz Yüz Seksen Dört, en genel anlamıyla 'ütopya'dır ama Orwell'ın bu yapıtını 'karşı ütopyacı bir roman' olarak nitelemek sanırım daha doğru olacaktır (...) ütopyalarda insanlığa sunulan bir 'düş'tür, karşı ütopyalarda ise bir 'karabasan'.*

Üster'in de karabasan olarak nitelediği bu roman aslında, geleceğe dair çok karamsar bilinçaltının dışa vurumudur.'Bin Dokuz Yüz Seksen Dört', idealize edilmiş kötü insanlar ve zor yaşam koşulları içinde, mahremiyet ve özgürlük arayışındaki Winston'ı konu edinir.[216] Romanda Winston'ın özgürlük mücadelesine yönelik eylemini, iktidarı nasıl yorumladığı üzerinden bakarsak eğer sonuç çarpıcıdır: "Özgürlük Kölelik"tir.

> *Önce gücün kolektif olduğunu anlamalısın. Birey, bireyselliğine son verdiği zaman güce kavuşabilir. 'Özgürlük Köleliktir'. Yalnız ve özgür olan insan her zaman yenilir. İktidar, insanlara hükmetmektir; bedenlerine ve özellikle kafalarına."*[217]

Romanda, insanları sürekli gözetleyip baskı ve denetim altında tutan "Büyük Birader" adında merkezi bir güç bulunmaktadır. Bu güç sürekli denetimi sağlamak için daha öncede belirttiğimiz gibi tele ekran adlı bir teknolojiyi kullanmaktadır. Romanın kahramanı Winston, günlüğüne "KAHROLSUN BÜYÜK BİRADER" diye yazar ve bu dikkat çekici bir şekilde hep büyük harflerle yazılmıştır. Oysaki tele ekrandan kaçarak böyle sözleri yazmak ve üstelik günlük tutmak tehlikelidir. Aslında günlüğü tutmak da tutmamak da pek fark etmiyordu. Çünkü "Düşünce Polisi" onu er geç ele geçirecekti. Eğer tek sözcük yazmamış olsaydı bile yine tüm suçları içine alan bir suç islemiş olacaktı. Buna

[216] İslamoğlu, Feyza. s.704-705.
[217] Orwell, George. s.213-214.

düşünce suçu deniyordu. Düşünce suçu sonsuza kadar gizlenebilecek bir suç değildi. Bir süre saklanabilirdiniz; ancak yıllar sonra bile eninde sonunda sizi yakalamalarını engelleyemezdiniz.[218]

Romanın önemli kişilerinden ve "Düşünce Polisi"nin üst yöneticilerinden olan O'Brien, romanda bireyin iktidara karşı bir değer arz etmediğini sürekli vurgular ve yapılan çalışmaların herhangi bir nedene bağlanmaksızın iktidar için yapıldığını söyler. O'Brien'e göre burada "amaç" iktidardır, bireyin "araç" olması çok da önemli değildir. Ona göre uygulanan rejim bugünün rejimidir, bugünü kurtarmak içindir ve rejimi sorgulamak yersizdir. Merkezi güç ve yapılanmalarında bir parti ve bu partiye bağlı birçok bakanlık bulunmakta ve bu birimlerin tamamı iktidara hizmet etme temelinde buluşmaktadır. Düşünce Polisi O'Brien romanda "amaç" olarak iktidarı şöyle betimler:

> *"Parti, yalnızca kendisi için güç ister. Bizi ilgilendiren başkalarının iyiliği değil, yalnız ve yalnız iktidardır. Servet, lüks, uzun ömür ya da mutluluk değil, yalnızca iktidardır. İktidar bir araç değil, amaçtır. Kimse bir devrime bekçilik etmek için diktatörlük kurmaz; devrim diktatörlüğü kurmak için yapılır. Baskı kurmanın amacı baskı kurmaktır. İşkencenin amacı işkencedir. İktidarın amacı iktidardır."*[219]

"Büyük Birader" ve "teleekran" Winston'u sürekli izliyordu. Partinin söylediği şey ne olursa olsun onaylamak durumunda kalıyor, bildiği doğruyu zihninden bile geçiremiyordu. *Sonunda parti iki kere ikinin beş ettiğini söyler, siz de buna inanmak zorunda kalırdınız. İki kere iki beş eder gibi matematiksel sorunlar, kavrayışın sınırlarını aşıyordu. Ayrıca, aklın çevikliğini, bir an en ince mantığı kullanma, öteki anda en belirgin mantık yanlışlarını görmeme yeteneği gerektiriyordu. Zeka kadar aptallık da gerektiriyordu ve aptallığı edinmek, en az zekayı edinmek kadar güçtü.*[220] Ancak Winston iki kere ikinin beş etmediğini çok iyi bilmektedir; fakat bunu düşünemiyordur bile. Çünkü düşünce suçu diye bir kavram da vardır. Bu kavram insanların zihinlerinin okunduğu, yanlış bir şey

[218] Orwell, George. s.23.
[219] Orwell, George. s.213.
[220] Orwell, George. s.224-225.

düşündüklerinde hemen yakalanıp buharlaştırıldığı anlamına gelmektedir. İnsanların doğruları düşünme özgürlüğü dahi yoktur. Aslında Winston'a göre Özgürlük, iki kere iki dört eder diyebilmektir. Buna izin verilirse, arkası gelir. Ancak iktidarın geleceği ve gücü için insanların bu özgürlüğü ellerinden alınmıştır.

Karşı ütopyaların en çarpıcı örneğini oluşturan Bin Dokuz Yüz Seksen Dört, iktidara karşı bireyin konumlanışından, düşünce suçuna, sürekli gözetimden özgürlüğe kadar birçok konu üzerinde günümüz dünyasının üzerinde tartışmasını sağlayan önemli bir kaynaktır. Özellikle gözetim teknolojilerinin çok önemli bir konuma geldiği günümüzde bu tarz kitaplara olan ilginin artması da bu noktada anlamlıdır.

İçinde yaşadığımız çağda sıradan vatandaşlar Orwell'ın Büyük Birader, Zamyatin'in Tek Devlet, Huxley'in Dünya Devleti ve Foucault'nun Panaptikon metaforunda olduğu gibi, daha çok gözetim altında olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Ancak Orwell'ın Stalin yönetiminden mülhem çizdiği türden bir yönetimin gerçekleşmeyeceği ortaya çıkmıştır. Ya da Zamyatin ve Huxley'in belirttiği baskı ve işkence ile insanlar üzerinde artık eskisi kadar fiziki güç kullanma ihtiyacı da kalmamıştır. Yeni teknolojiler yaygınlaştıkça bu yoldaki ihtiyaç azalma trendine girmiştir. Sürekli gözetim altında olduğunu düşünen insanlar, çok daha "uysal" yaratıklara dönüşmektedirler. Sistemin bireyi kendine hapsetmesi fiziksel etki sürecinden çıkmış, zihinsel süreçlerde kendine bağlar bir hal almıştır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde gözetim teknolojilerinin gelişmesi ile gözetim pratiklerinin Bentham'ın mimarisi ve Foucault'nun metaforu olan panoptikon'dan sonra günümüzde nasıl bir noktaya geldiği değerlendirilecektir.

4. GÖZETİM TOPLUMU ve İNTERNET, GÖZETİMİN DÖNÜŞÜMÜ

4.1. İNTERNET ve MODERN GÖZETİM

Jeremy Bentham'ın ideal hapishane olarak adlandırdığı panoptikonda, bireyin ıslahı dört duvar arasında gerçekleşmekte ve bu o dönem için önemli bir gözetleme tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak günümüzde gözetim şeffaf hapishane olarak ifade edebileceğimiz, elektronik ortamda serbestliğin temel alındığı bilgisayarlar ya da yeni iletişim teknolojileri ile hayat bulmaktadır. Daha önceki bölümlerde geleneksel gözetim örneklerine yer verdiğimiz bu çalışmada, bilgisayarlar temelinde inşa edilen yeni gözetim teknikleri ve gözetimin dönüşümü üzerine kapsamlı bir inceleme yapılacaktır.

Bilgisayar teknolojileri ile gözetimin bütüncül şekilde ele alınması noktasında Oscar Gandy'nin *"The Panoptic Sort"* yapıtında geçen panoptik sınıflandırma hakkında yazdıklarına değinmek enformasyonun ne kadar değerli olduğu noktasında bizlere fikir vermektedir. Küreselleşen gözetim ile birlikte, enformasyon günümüz güç sistemlerinin gelişmesinde ve yeniden üretiminde hayati rol oynamaktadır. Ayakta kalmak isteyen sistem, kendine sürekli yeni çıkış yolları aramaktadır. Çünkü gözetim, sadece klasik yöntemlerde olduğu gibi güvenlik ya da daha fazla üretim elde etmek için bireyi ehlileştiren bir yöntemler dizisi değil, aynı zamanda onun, yaşamının merkezine girerek onu yönlendiren bir yönteme dönüşmüştür.

Burada bu yönlendirmeye bir örnek vermek gerekirse, Gandy'nin pazarlama sektöründe ayrımcı teknoloji diye ifade ettiği *"kişisel bilgi ekonomi politiği"* incelemesine bakmak gerekiyor. Gandy'ye göre panoptikondaki kümeleme ve sınıflandırma süreci analiziyle, tüketici profili oluşturma süreci birleştirilir. Bu çalışma ayrımcı teknolojinin

işleyişini ana hatlarıyla belirlenerek sonuçlanan deneysel bir kişisel bilgi ekonomi politiği incelemesi[221] şeklinde ortaya çıkar. Gandy'nin ifade ettiği gibi "kişisel bilgi ekonomi politiği" çerçevesinde ise, günümüzde internet en önemli gözetim aracıdır.

4.1.1. Bir Gözetim Aracı Olarak İnternet

Çalışmanın bir önceki bölümünde, görme eylemi temelinde gözetimin kavramsal, tarihsel ve kuramsal boyutu ayrıntılı bir şekilde aktarılmaktadır. Bu bölümde ise, bir teori olarak gelişen bu kavramın, günümüz iletişim teknolojileri ve ortamları arasında vazgeçilmez olan ve tek başına medyada çoklu ortam yaratan internette nasıl konumlandırıldığı irdelenecektir.

Gözetimi bir teori olarak gören David Lyon, bu teorinin dört kolu olduğunu ve her birinin derin bir şekilde *modernite*nin klasik kavramlarıyla ayırt edilebileceğini söyler. Gözetleme; ulus devlete, bürokrasiye, teknolojik mantık olarak adlandırılan kavramla (kısaca teknolojik denilebilir) ve politikayla ilintili olarak anlaşılabilir. Dört kol ulus devlet yönelimi, jeopolitik ve askeri problemlerde gözetleme gerektiren politik zorunluluklara odaklanmıştır. Her durumda, gittikçe büyüyen bir işlemin bir parçası olarak vurgu, organizasyonların bireylerin hayatlarına -dolayısıyla gözetleme- karşı duydukları artan bir şekilde rutin, sistematik ve odaklanmış dikkat üzerindedir. Ayrıca her durumda, bilgisayarlaşmanın, gözetlemenin işlevlerini geliştirmek için, 1960'lardan bu yana ortaya konulduğu belirtilmektedir.[222]

Burada kısaca internetin ortaya çıkışı üzerinden bir değerlendirme yapmamız gerekirse, 20. yüzyılın son otuz yılında internetin ortaya çıkışı ve gelişimi, askeri strateji,

[221] Lyon, David. **Gözetim Çalışmaları**, Ali Toprak (çev.), İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2013, s.68.

[222] Lyon, David. (2006), s.221-222.

bilimin büyük işbirliği, teknolojik girişimcilik ve kültürellik karşıtı yeniliğin benzersiz bir bileşiminin ürünüydü diyebiliriz. Daha sonra dijital teknoloji, ses, görüntü ya da veri, her tür mesajın paketlenmesini sağladığında, bağlantıları kontrol merkezlerini kullanmaksızın iletebilen bir ağ oluşturuldu. Dijital dilin evrenselliği ve iletişim sisteminin ağ oluşturmaya yönelik saf mantığı, yatay, küresel iletişim için teknolojik koşulları hazırladı. Ancak 1990'larda internetin kullanımı, hiç başlamamışlar için hala zordu. Grafik aktarım kapasitesi son derece sınırlıydı, ayrıca bilgi bulmak, indirmek de bir hayli güçtü. Yeni bir teknolojik hamle, internetin toplumun geneline yayılmasını sağladı: İnternet sitelerinin içeriklerini yerlerine göre değil de, bilgiye göre düzenleyen, sonra da kullanıcılara istedikleri bilgiyi bulabilmeleri için kolay bir arama sistemini sunan yeni bir uygulama, 'world wide web' tasarlandı.[223]

1990'ların sonunda, internetin iletişim gücü, telekomünikasyon ile bilgisayar alanındaki yeni gelişmelerle birlikte, merkezsiz, ayrık mikrobilgisayarlar ile ana çerçevelerden, çok çeşitli formatlarda ortaya çıkan birbiriyle bağlantılı bilgi işlem aygıtları sayesinde bilgisayarlaşmanın yaygınlaşmasına doğru başka bir teknolojik değişikliğe yol açtı. Bu yeni teknolojik sistemde, bilgisayarların gücü, ortak internet protokollerini kullanan, genelde veri tabanı 'server'ları ile uygulama 'server'ları olarak ayrılan mega 'server'lara erişim kapasitesine sahip 'web server'ları etrafında örgütlenmiş iletişim içindeki bir ağa dağılmıştır.[224] Castells'in de ifade ettiği gibi günümüzde evde, işte okulda alışverişte, ulaşım araçlarında kısaca hayatın her alanında yeni iletişim araçları ile bu geniş ağa 'mega server'a bağlanır hale gelmiş bir toplum yapısı oluşturulmuştur.

Bu bağlanma hali, Lyon'un da yukarıda ifade ettiği gibi gözetleme teorisinin dört kolu, gözetlemenin modernitede neden bu kadar önemli olduğunu anlamak için kayda değer adımların atılması ile sonuçlanmıştır. Çünkü bu dört kol, bilgisayarlaşmanın diğer alanlara da yayılmasını olası kılarken bazı gözetleme fonksiyonlarını nasıl büyüttüğünü göstermiştir.

[223] Castells, Manuel. s.58-64.
[224] Castells, Manuel. s.66.

Toplumsal yapısı ve arz ettiği özellikleri açısından, ister enformasyon toplumu, ister gözetim toplumu, isterse de başka adlarla nitelensin, günümüz toplumunda değişmeyen unsur; enformasyon teknolojilerinin -özellikle de, kamusal ve özel alan ayrımı tanımadan tüm dünyayı elektronik ortamda birbirine bağlayan siber-uzay[225] içinde internetin- oynadığı dönüştürücü roldür. İnternet, hem giderek atomize olan ve yalnızlaşan, hem de içe dönük ve sıkılgan kişilik yapıları nedeniyle gündelik yaşamda toplumsallaşamayan bireylerin, 'diğerleri' ile iletişime girmelerine imkan veren ve kişileri adeta görünmez sicimlerle birbirine bağlayan yeni bir kamusal alana dönüşmektedir.[226] Toplum yapısı bilgisayarlaşma ile yeni bir boyut kazanırken, 'gizlilik' ve 'şeffaflık' kavramları da iktidar ilişkileri bağlamında iç içe geçmiştir.

Bireylerin tercihleri, düşünceleri ve eylemleri –kısacası onlara ait her tür bilgi- gittikçe şeffaflaşırken; egemen güçlerin varlıkları da, bu teknolojiler sonrasında alabildiğine gizli kalmaktadır. Bu anlamda internetin, söz konusu teknolojilerin gösterdiği gelişmeler sonrasında, aşağıdaki belirtilen alanlarda eşi görülmedik şekilde güçlendirilmiş panoptik bir aygıta dönüştüğünü söylemek mümkündür:[227]

- Bentham'ın evrensel bir 'denetim mekanizması' olarak planladığı panoptikon içinde bireyler; başlıcalarını 'güvenli gözaltı', 'kapatılma', 'yalnızlık' ve 'eğitim'in oluşturduğu çeşitli etkenlerin nesneleridir. İnternette ağa girenlerde, benzer şekilde, öncelikle enformasyonun/bilginin *nesnesi* haline dönüşürler. Günümüzde, teknolojik alt yapı imkanları doğrultusunda evrensel bir denetim mekanizması haline dönüşen internet, kapatmış olduğu sanal ortamda gündelik yaşam ile ilişkilerini kesmek yoluyla bireyleri gerçek dünyadan soyutlayarak bir anlamda yalnızlaştırırken, istediği anda bireyler hakkında her tür bilgi ve kişilik profillerine ulaşabilme imkanı sayesinde de güvenli gözaltına almış olur. Ayrıca, sanal ortamda sunduğu bilgi ve/veya

[225] Siber- uzay kavramı ilk kez, insan-makine ilişkiselliğinde ortaya çıkan dönüşümü ifade etmek için, William Gibson'un 1984 yılında yayınlanan *Neuromancer* adlı romanında kullanılmıştır. Ayrıntılı Bilgi İçin **Bkz**: Dolgun, Uğur, (2008), s.193.
[226] Dolgun, Uğur. (2008), s.192.
[227] Dolgun, Uğur. (2008), s.194-197.

enformasyon sayesinde istediği gibi yönlendirme imkanına da sahip olduğundan, kişileri bir eğitimin nesneleri haline getirir.

- Panoptik sistemle amaçlanan, bireyleri olmadıkları ve/veya olmayı hiç düşünmedikleri bir şeye dönüştürmektir. Aynı şekilde internette, içindeki neredeyse sınırsız seçme imkanları ve alternatifler doğrultusunda, kişileri *kendi iradeleri ile iradesizleştirerek;* titiz bir şekilde oluşturduğu enformasyonu –ve dezenformasyonu- ya da popüler kültür içinde kutsayarak ikonalaştırdığı 'imajlar'ı, herhangi bir zorlama olmaksızın bireyler bizzat kendileri isteyecekleri şekilde sunarak, bir süre sonra onları daha önce düşünmedikleri veya olmayı amaçlamadıkları kişiliklere/tüketicilere dönüştürme gücünü taşımaktadır.

- Panoptikonda bireyleri kapatma sürecindeki koşulları, kapatanların -iktidarların ve onların gözetim mekanizmalarının- amaçlarına azami derecede uyacak şekilde hesaplanmıştır. Buradaki amaç, arzu edilen davranışların, kapatanların istekleri doğrultusunda –yani dışarıdan- elde ediliyor olmasıdır. Bu noktada, ya kapatılanların iradelerinin olmadığı varsayılır ya da bunların iradeleri kasıtlı olarak dikkate alınmayarak bastırılır; kapatılanların davranışlarını, denetçilerin iradesi tanımlamalı/yönlendirmeli ve gözetim altında tutmalıdır. İnternet içinde benzer koşullar söz konusudur. Önceleri, her tür beklentiye uygun olarak sınırsız çeşitlilikte hazırlanmış sitelerde, bireysel tercihleri ve seçimleri doğrultusunda özgürce dolaşan katılımcıların çoğu; zamanla kendi seçtikleri ile değil, *kendilerine sunulmuş olanla* yetinmeye başlarlar. Kendi iradeleri ile seçimlerini yansıtan iç dinamikleri bastırılmaya ve kendileri için özel olarak 'düzenlenmiş' sitelerde dış dinamiklerce yönlendirilmeye başlarlar. Bunun en karakteristik örneği, Yahoo'nun 'Geocities' adı verilen amatör ağ siteleridir; katılımcılara siber-uzayda yön bulmaları ve rehberlik amacıyla hazırlanan bu sitelere kaydolanlar, kendilerine sunulan imkanlar ve

kolaylıklar nedeniyle, bir süre sonra bu yönlendirme olmaksızın hiçbir şey yapamayacak hale gelmektedirler.

- Panoptikonun temel mantığı, gözlemcinin merkezi konumu ile görülmeden görmenin en yaygın ve en etkin mekanizmalarıyla birleşimi içinde ortaya çıkar. Yani, bir bilgi asimetrisi söz konusudur: Denetçi kapatılanlar hakkında her şeyi bilirken, kapatılanlar denetçi hakkında hiçbir şey bilmezler. Kapatılanların her yaptığı, sürekli bir gözetim altındayken; denetçinin kendisi, nerede olduğu ve eylemleri, bir esrar perdesi altında gizlenmiştir. Burada hedeflenen her yaptıklarının gözlendiği inancı bilinçaltlarına işlenmek yoluyla, kapatılanların sürekli denetim altında olduklarını içselleştirmeleridir. Denetçinin her an her yerde olduğu düşüncesine karşı, kapatılanların özel yaşamları savunmasız şekilde apaçık ortadadır. Denetçinin gözünün sürekli üzerlerinde olduğunu düşünen kapatılanlar, artık kendi başlarına davranamaz hale geldiklerinden, iradelerini de özgürce ortaya koyamazlar ve iradeleri zamanla zayıflayarak ortadan kalkar. Bu durum, kapatılanları özgürlüklerinden yoksun bırakmakla kalmaz; eylemlerini yönlendiremeyecekleri ve yaşamlarını kurup yönetemeyecekleri bir durumu da ortaya çıkarır. Artık, kendi yaşamlarını onlar adına düzenlemesi için, denetçilere gereksinimleri vardır. Bu, *bilgi erişiminin asimetri ilkesi etrafında uygun şekilde düzenlenmesine dayanır.*[228]

Yukarıda da ifade edildiği üzere internetin temel mekanizması, diğer iletişim araçlarının simetrik bilgi akışından çıkarak asimetrik bir hal almasıdır. Bu da her eylem ve iletişimin, gözetime tabii olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Ancak bu, gözetimi gerçekleştirenlerin teknolojik bir esrar perdesinin altında görevlerini layıkıyla yerine getirmedikleri anlamına gelmemektedir. Çünkü birey yeni iletişim teknolojileri ile gözetlendiğini bildiği halde, bu iletişim araçlarından vazgeçemez hale gelmiştir. İnternete

[228] Bauman, Zygmunt. **Özgürlük**, Vasıf Eranus (çev.), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997, Akt: Uğur Dolgun, (2008), s.194-197.

girenlerin çoğu, bu teknolojilerin sağladığı imkanlar doğrultusunda her an denetlendiklerinin bilincinde olsalar bile, hatta iletişimde şifreleme yoluna gitseler bile bu, gözetleyenin kullandığı elektronik altyapı ve donanımları nedeniyle pek işe yaramayacaktır. Çünkü elektronik ağ üzerinde şekillenen özel yaşam ve etkinlikler, savunmasızca ve tüm çıplaklığıyla denetimcilerin gözleri önüne serilmektedir. Bu nedenle günümüz toplum yapısında bir önceki bölümde de bahsettiğimiz gibi karşı ütopyalar olan, *"BinDokuzYüzSeksenDört", "Cesur Yeni Dünya"* ve *"Biz"* gibi eserlerin okunması bir bilinç oluşturması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu eserlerin ortak özelliği insanlığı gelecekte bekleyen olası felaketleri göstermesi ve ideal toplumun antitezi olarak kötü sistem-kötücül toplum tasavvuruna dayalı edebiyat türü olarak, özellikle gençler arasında, son yıllarda giderek artan bir okuma trendine dönüşmesidir.

William Gibson'un ilk kez kullandığı kavram olan, kamusal ve özel alan ayrımı tanımadan tüm dünyayı elektronik ortamda birbirine bağlayan siber-uzay, bir iletişim ağı olmaktan öte, arz ettiği özellikler ve işlevlerinden dolayı toplumsal bir yapı olarak kendini ortaya koyarken; iletişim ağları da, post-modern bir kültürü ifade etmektedir. İnternet ise, elektronik cemaatlerin oluşturduğu sanal dünyada, *'panoptik bir alan'* olarak, toplumsal denetim ile gözetimin en güçlü mekanizması şeklinde insanlığın karşısına dikilir. Sonuçta, amansız bir bilgi-iktidar teknolojisi olarak insanlığın karşısına dikilen gözetimin; toplumsal gövdeyi, gözetim etkinliklerinin hem öznesi hem de nesnesi haline dönüşen bireyleri ve tüm bunlara yönelik biçimde varlığını sürdüren denetim faaliyetlerini içinde barındırdığı görülür. Nihai aşamada, analitik ve eleştirel düşünme yeteneğinden yoksun, akla ve sağduyuya dayalı olarak mantıklı çıkarımlar yapabilmekten uzak; siber-uzay içinde kaybolmuş ve neredeyse tüm yetenekleri de sanal etkinliklerin kıskacı içine sıkışmış bulunan bir toplum tipi ortaya çıkıyor. Bugüne kadar, gerçek dünya ile mücadele ederek onun değerlerini yansıtan insanlık, artık sanal bir dünyanın yaratımları içinden yansımaya

başlamakta.[229] Giovanni Sartori içinde yaşadığımız bu dönemi "Görmenin İktidarı" isimli eserinde şu şekilde ifade etmektedir:

> *İçinde yaşanılan bu dönem, iki açıdan olağanüstü bir nitelik taşımaktadır. Birincisi, Aydınlanma Dönemi'nde büyük bir ölçüde bertaraf edilen, böylece Batı uygarlığını iki yüzyıldan uzun bir süre rahat bırakan şarlatan ve büyücülerin tekrar ortaya çıkmış olmaları; ikincisi de, bu düzen karşıtlarının -örnek alacakları bir geçmiş deneyim olmamasına karşın- her zamankinden daha hızlı ve temkinli mücadelesidir.*[230]

Bu döneme özgü bilgisayarlaşma ile ortaya çıkan sonuçlarda dikkatle ele alınmalıdır. Zira Oscar Gandy'ye göre elektronik teknolojiler, değişik gruplara çeşitli ekonomik değerler verirken zorlanırlar ve bundan dolayı da eşitsizliğin üretimini bilgisayarlaştırırlar. Bu ayrımcı teknoloji aynı zamanda vazgeçerken, bir yandan da şanslarının yüksek değerdeki hedeflerini sıyırır.[231] Teknolojik olarak yürütülen anlayışı mükemmelleştirmek için olan kararlı eylem, günümüz kültüründeki derin bir arzuyu gösterir. Her yeni teknolojinin hiçbir zaman yeterli olmadığını görmek neredeyse esrarengizdir. Burada kapalı devre televizyon gözetlemesine bir örnek olarak bakıldığında: '*bir kameranız olduğu anda, bir sonraki köşenin arkasını görmek istersiniz ve infrared kameralar eklersiniz ve daha güçlü zoom (yakınlaştırıcı) mercekleri eklersiniz. Ve daha sonra, keşke onların ne konuştuğunu da duyabilseydim dersiniz ve kameranıza güçlü yönsel mikrofonlar eklersiniz…*'[232] Ellul, bu tekno kültürel zaruretin, insanların sosyal problemleri üstün bir kritiğe danışmadan çözebileceklerine dair yanlış bir batı düşüncesinden çıkan dinsel kökleri olduğunu iddia eder. Sonunda, insan zayıflık ve bağlılığına olan samimi bilgisi, bu tip modernist kibrine karşı Ellul takipçisi panzehirdir.[233]

---

[229] Dolgun, Uğur. (2008), s.197-198.
[230] Sartori, Giovanni. s.157.
[231] Lyon, David. (2006), s.228.
[232] Clive Norris'ten kişisel e-posta, Ocak 2000, Akt. Lyon, (2006), s.230.
[233] Ellul, J., **The Technological System**, New York: Continuum, (1980), Akt. Lyon, (2006), s.230.

David Lyon, "Gözetim Çalışmaları"[234] isimli kitabında internet ile birlikte gelişen gözetimi çeşitli başlıklar altında şu şekilde değerlendirmektedir:

İnternetin Ticarileşmesi: İnternette gezinme edimleri, pazarlamacıların tüketici öncelikleri, tercihleri ve özgeçmişleri hakkında da çok daha fazla kesin veri oluşturması amacıyla jeo-demografik verilere kolaylıkla eklenebilmiştir. Ticarileşme amacıyla çözümlenen veri tabanı, der Manuel Castells, doğrudan 'internet üzerinde özgürlük ve mahremiyetin dönüşümüne' yol açmıştır. Yalnızca bireyler olarak tüketiciler siteden siteye sörf yapmamaktadır, şirketlerde tüketici e-posta adresleri, telefon numaraları ve adreslerini satarak interneti veri takas etme aracı olarak kullanmaktadır.

İnternet İşyeri Gözetimin Tamamlayıcısı: İnternet yalnızca doğrudan ticari değil, aynı zamanda işyeri gözetiminin tamamlayıcısı olarak da pek çok gözetim türünün platformu olmuştur. İşverenler doğrudan internetteki tıklamaları kontrol edebilmekte, tuş vuruşlarını uzaktan gözetleyebilmekteyken, daha da kolay ve önemlisi, potansiyel işçilerinin geçmiş kaydını kolaylıkla çıkarabilmektedir. Özellikle 11 Eylül sonrası dönemde internet iş başvurusunda bulunan kişiler üzerinde başlı başına bir güvenlik kafesi aracına dönüşmüştür.

Lyon, veritabanı pazarlamanın, bilgisayar destekli tüketici gözetiminin ilk evresini oluşturduğunu, ikinci evrenin sörf aktivitelerinin çevrimiçi gözetimi, üçüncü evrenin ise bu iki evreyi birleştiren 'konum belirleme teknolojilerinin' kullanımı olduğunu söyler. Her ne kadar dünyanın hiçbir yerinde henüz gelişimini tamamlayamamışlarsa da, bu teknolojilerin sanal olarak yaşananları –tüketicilerin gerçek hareketlerinin izini sürmek, pazarlama ve diğer amaçlar doğrultusunda veri kullanımı vs.- dünyada da yapma teşebbüslerini simgelediklerinin altını çizmek gerekir.[235] Lyon, bu yeni teknolojileri iki başlık altında şöyle değerlendirir:

[234] Lyon, David. (2013), s.68-69.
[235] Lyon, David. (2013), s.69-70.

Mobil Gözetim ve M-Ticaret Terimi: (m, 'mobilin' m'sidir.) Son dönemde, hayli moda olmuştur ve Mark Andrejevic'in denemesiyle, mobil gözetim egemenliğinin başladığı yer de cep telefonlarının büyük çoğunluğunun gözetlendiği yer de işte burasıdır. Konum teknolojilerinin kullanıldığı mobil gözetim şu an henüz çocukluk evresindedir ancak bu alan, önemli bir potansiyeli barındırmaktadır.

Müşteri ilişkileri Yönetimi (CRM) ve Veri Madenciliği: Müşteri ilişkileri yönetimi (CRM) olarak bilinen şey de yukarıda ifade edilen evreler dışında sürekli genişleye gelmiştir. Bir zamanlar belli enformasyon teknolojisi 'araçlarına' atfen kullanılan CRM artık iş stratejisi bütününe işaret etmektedir. '*Veri madenciliği*' gibi yöntemleri kullanmayı sürdürüyor olmakla birlikte, artık iş dünyasının rekabetçi tutmanın da önde gelen yollarından bir olarak görülmektedir. Şirketler özgeçmişleri daha az ya da daha çok karlılığı resmeden farklı tüketici türlerine farklı tavır sergilemek amacıyla müşteri hizmetleri temsilcileriyle pazarlama departmanları arasında veri akışı sağlamaktadır.[236] Lyon bu evre ve sınıflandırmaların ortaya çıkan bilgi yönetimi endüstrisinde çeşitli şekillerde toplumsal ayrımların yaratıldığı, hafifletildiği, artırıldığı süreçlere katkı sağladığını[237] da sözlerine ekler.

Veri madenciliği, günümüz gözetim toplumu içinde belki de en önemli konu başlığıdır. Zira sistem (iktidar), elde edilen verileri anlamlı bir bütün haline getirerek, dijital bedenler yaratmaktadır.

Veri madenciliği (Data mining), büyük miktarlardaki verinin içinden geleceği tahmin edilmesinde yardımcı olacak anlamlı ve yararlı bağlantı ve kuralların bilgisayar programlarının aracılığıyla aranması ve analizidir. Ayrıca veri madenciliği, çok büyük miktardaki verilerin içindeki ilişkileri inceleyerek aralarındaki bağlantıyı bulmaya yardımcı olan ve veri tabanı sistemleri içerisinde gizli kalmış bilgilerin çekilmesini sağlayan veri analizi tekniğidir. Günümüzde neredeyse her eve bilgisayar girmiştir ve internet erişimi hemen hemen her yerden sağlanmaktadır. Disk kapasitelerinin artması, her yerden bilgiye

[236] Lyon, David. (2013), s.70.
[237] Lyon, David. (2013), s.70.

ulaşma olasılığı, bilgisayarların çok büyük miktarlarda veri saklamasına ve daha kısa sürede işlem yapmasına olanak sağlamıştır. Büyük hacimde veri bulunan her yerde veri madenciliği kullanmak mümkündür. Günümüzde karar verme sürecine ihtiyaç duyulan birçok alanda veri madenciliği uygulamaları yaygın olarak kullanılmaktadır. Örneğin pazarlama, biyoloji, bankacılık, sigortacılık, borsa, perakendecilik, telekomünikasyon, genetik, sağlık, bilim ve mühendislik, kriminoloji, sağlık, endüstri, istihbarat vb. birçok dalda başarılı uygulamalar görülmektedir. Son 20 yıldır Amerika Birleşik Devletleri'nde çeşitli veri madenciliği algoritmalarının gizli dinlemeden, vergi kaçakçılıklarının ortaya çıkartılmasına kadar çeşitli uygulamalarda kullanıldığı bilinmektedir. Kaynaklar incelendiğinde veri madenciliğinin en çok kullanıldığı alan olarak tıp, biyoloji ve genetik görülmektedir.[238]

Her şeyin enformasyona dönüştürülebilmesi sonucunda, başta bilgisayar olmak üzere internetin yarattığı etki, gözetimde yeni yönlerinde ortaya çıkabileceğini göstermektedir. Bu nedenle bu yeni teknolojiler sadece gözetleyenin değil gözetime maruz kalanında süreçte aktif rol üstlenebileceği sonucunu doğurmaktadır. İnternet ile birlikte insanların başkalarının hayatları hakkında öğrenme arzusundan tutun da sistemin asırlardır devam eden öğrenme arzusuna kadar birçok alanda gözetim eyleminin değişiklik göstermesi de yeni tür gözetim yön ve kavramların da ortaya çıkmasına neden olmuştur.

4.1.2. Panoptikondan Süper Panoptikona

Foucault'nun Panoptikon kavramı, 2 yüz yılı aşkın bir geçmişe sahip olmasına rağmen, hala günümüz dünyasının gözlenmesi için kullanılan bir mecaz olarak, yeni teknolojilerin de gelişmesiyle, hayatımızın her alanında etkin olmaya devam etmektedir. Bu mecaz, tarihin, modern batı toplumu başta olmak üzere tüm dünyada nasıl yansıtıldığının

[238] Savaş, Serkan, Nurettin Topaloğlu ve Mithat Yılmaz. "Veri Madenciliği ve Türkiye'deki Uygulama Örnekleri", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi,** Yıl:11 Sayı: 21, Bahar 2012, s.2-5.

anlaşılması açısından, hem çevremizdeki dünyayı anlayabilmemiz hem de ileriye doğru giden yolları görebilmemiz için son derece önemlidir. Foucault, panoptik gözetim sistemin sadece gözetleme amacıyla değil, hayatın diğer alanlarında da uygulanabildiğini, hatta insanları farklı kategorilere ayırmak için kullanılabileceğini savunarak "panoptizm"[239] kavramını geliştirmiştir. Foucault bilgi ve iktidar arasındaki ilişkiyi ve iktidardaki insanların kontrol dışına çıkanları belirleme ve ayırma, kültürle pekiştirilen normları yaratma eğilimleri olduğunu açıklamıştır.

Bauman, toplumsal düşünce alanında ikna gücü panoptikonunkine denk çok az alegorik imge vardır der. Bauman, Bentham'ın sonuçsuz kalmış bu projesini Foucault'nun, -modern dönüşümün, denetim güçlerinin modern yeniden konuşlandırılması ve yeniden dağıtılmasının bir metaforu olarak- çok etkili bir biçimde kullandığını[240] söyler. Lyon ise, Bauman'ın aksine özellikle bilgisayarlar hakkında söyleyecek hiçbir şeyi olmayan Foucault'nun, dijitalleşmiş gözetleme hakkında yeni radikal yaklaşımlara esin kaynağı olmasının ironik olduğunu söyler. Toplu olarak, bunlar postmodern bakış açıları olarak düşünülebilir. Fakat, Foucauldian ironinin kaynağının izini sürmek zor değildir. Foucault, panoptikon düşüncesini, modern zamanlardaki sosyal kontrolün örneğini popülerleştirmiştir.[241]

Gary T. Marx ise, *"Privacy and Technology"*[242] isimli makalesinde, Bentham'ın hapishane modelinin gözetlenen ile gözetleyen ilişkisini anlatmada mükemmel bir örnek olduğunu söyler. Marx, günümüz telekomünikasyon gelişmeleri ile Bentham'ın ön gördüğü tekniklerin daha da ilerisinde yeni anlamlar ve modern panoptik stratejilerin geliştiğini

[239] Panoptizm, toplumumuzun karakteristik özelliklerinden biridir. Kişisel ve sürekli gözetim biçimi altında, denetim, cezalandırma ve ödüllendirme biçimi altında ve ıslah biçimi altında, yani bireylerin bazı kurallara göre dönüştürülmesi ve şekillendirilmesi biçimi altında bireylere uygulanan bir iktidar biçimidir. Ayrıntılı Bilgi İçin **Bkz:** Foucault, Michel. "Büyük Kapatılma" 2011, s.237.
[240] Bauman Zygmunt. Küreselleşme, s.53.
[241] Lyon, David. (2006), s. 231.
[242] Marx, Gary T. "Privacy and Technology", **Telektronikk**, Volume 92 No: 1, 1996.

ifade ederek, günümüz teknolojileri içinde yer alan toplumun "maksimum güvenlikli toplum" haline dönüştüğüne[243] vurgu yapar.

İnsanlık tarihi kadar uzun bir geçmişe sahip olan gözetim olgusunun günümüzde yeni bir olgu olarak gündeme getirilmesinin ardındaki itici güç, enformasyon teknolojileridir. Yeni iletişim teknolojilerinin de etkisiyle, yeni iktidar ve toplumsal denetim pratikleri arasında merkezi bir yer edinen gözetim olgusu, gündelik yaşam ve toplumsal ilişkiler içerisinde daha da derin bir yer edinmiştir. Gözetimin post-modern toplum yaşamının her aşamasına işleyişini Lyon şöyle ifade etmektedir: "Eğer bir seyahate çıkmak zorundaysam ve eğer güzergahım da Kanada'dan Amerika'ya doğru ise, bütün evraklarımı dikkatli bir şekilde incelerim ve havaalanı güvenlik istasyonunda sınır geçiş kontrolleri için gerekli fazla zamanı hesaplayarak yola çıkarım. Havaalanına gelince başta güvenlik bölgesi ve havaalanı resepsiyonu olmak üzere gözetimin heryerdeliği var olan kameralarla aşikardır. Aslına bakarsanız ben havaalanına ulaşmadan önce gözetimim zaten başlamaktadır: Rezervasyon bilgilerim yemek tercihlerim, sağlık durumum gibi kendimle ilgili birçok bilgiyi açığa çıkarmaktadır".[244]

Lyon'un da altını çizdiği sistemin bu güvenlik sarmalı bugün sadece havaalanlarına özgü değildir. Günümüz toplumu, 20. yüzyılın sonlarından itibaren elektronik ağlar ve dijital gözetim teknolojileri dolayımıyla huzur ve güven arayışı içinde bulunan bireylerin kendi rızaları ile gözetlenmeyi arzu ettikleri bir topluma dönüşmüştür. Ancak sadece bireyin kendi rızası ile şekillenen bir sürecin olduğundan bahsetmek yeterli değildir. Çünkü günümüzde bireyler dünyaya geldikleri andan itibaren toplumsal yaşamın her aşamasında sistematik olarak kayıt altına alınmaktadır. Enformasyon teknolojileri ile; internette ziyaret edilen web sitelerinin izlenmesi, elektronik postaların okunması, akıllı (smart) kartlar yoluyla ekonomik işlemlerin denetim altına alınması ve bu yolla çıkarılan tüketici profillerinin veri bankalarında depolanması, şehrin dört bir yanına yerleştirilen

[243] Ayrıntılı Bilgi İçin **Bkz**: Marx, Gary T. "Privacy and Technology", **Telektronikk**, Volume 92 No: 1, 1996, s.40.
[244] Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, s.34.

MOBESE'ler, cep telefonlarının dinlenmesi, kredi kartlarının insanları tutsak alması[245] ve bunlar gibi birçok teknoloji odaklı eylem iktidarın denetim ve gözetim faaliyetlerini her geçen gün daha da güçlendirmektedir.

Gözetimin enformasyon teknolojilerinin gelişimine bağlı olarak yaygınlık ve işlerlik kazanması üzerine ilk çalışmaları yapan Gary T. Marx, 1985 yılında yazdığı "Gözetim Toplumu: 1984 Tarzı Tekniklerin Tehdidi" başlıklı makalesinde enformasyon teknolojilerinin gündelik yaşamın en küçük ayrıntılarını dahi izlediğine dikkat çekmektedir:

> *"Bir çocuk bakım merkezinin internet ağından bebeklerini denetleyen bir anne baba; işverenler için iş bulma formunu dolduran kişilerin ismini içeren veri tabanı; bir mağazada müşterileri tarayıp suratlarını şüpheli hırsızlarla eşleştiren video monitör; çalışanların e-postalarını ve telefon görüşmelerini denetleyen işveren; bir çalışanın her zaman nerede olduğunu gösteren sinyal rozeti; bir ATM'de bulunan gizli kamera; tuş basım sayısını ya da aranan anahtar kelime ya da model sayısını denetleyen bilgisayar programı; sokağın karşısına kadar bir evin sıcaklığını ölçen alet; uyuşturucu kullanımını belirlemek için kullanılan saç analizi; alkol seviyesini belirlemek için kendi kendine yapılabilen testler; kablosuz ve hücresel telefon görüşmelerini tespit eden tarayıcı; bir DNA örneği; bir kişinin doğru söyleyip söylemediğinin beyin dalgalarının denetleyerek belirlenmesi; arayan kişinin numarasının telefonda gözükmesi..."*[246]

Enformasyon teknolojilerin gözetim tekniklerinde yaşattığı bu değişimler Bentham ve Foucault'nun panoptikon modelinin kapsamının da genişlemesi gerektiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Öyle ki, yeni medya üzerine araştırma yapan birçok kuramcı bu alanda önemli çalışmalar yapmaktadır.

[245] Dolgun, Uğur. (2008), s.14.
[246] Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, s.34

Enformasyon teknolojilerinin gözetim toplumunun itici gücü haline geldiğini söyleyen ve "süperpanoptikon"[247] kavramını ilk kez kullanan ve geliştiren Mark Poster'dır. Poster, bu kavramı kullanmadan önce medyanın ve onun içinde yer alan terimlerin yapısının, kimliklerin ve nesnelerin arasındaki ilişkiler üzerinden gerçekleştiğini ifade eder.[248]

İnternet ile birlikte değişen gözetim pratiklerine yönelik Mark Poster, gözetim ve toplumsal denetim mekanizmalarının yeni biçimi olarak nitelendirdiği "süperpanoptikon"unda, hapishanelerden dışarı çıkarılan gözetim olgusu "duvarsız, penceresiz ve kulesiz" bir ortamda gerçekleştirilmektedir. İnsanlar gözetlendiklerinin ve siber mekanda bir yerlerde kayıtlı olduklarının farkında olmadıkları süperpanoptikonda, "siberuzayın dışında bir yerde bireylerin eğilimlerini denetleyen, kullanan ve satan başka bir gerçeklik" süregelmektedir. Böyle bir sanal dünyada aslında bireyler bir ağ şebekesi içerisinde yer almaktadırlar.[249] Örneğin Poster, interneti duvarların, pencerelerin, kulelerin, gardiyanların olmadığı bir alan olarak, toplumsal denetimin tahayyül edilemeyen olanaklarını yaratması açısından bir "süperpanoptikon" olarak değerlendirmiştir.[250]

Süperpanoptikon kavramı Mark Poster'in kullandığı ve David Lyon'un geliştirdiği bir kavramdır. Bilgisayarlar, bilgisayarlardaki veri tabanları ve bilgisayarlar vasıtasıyla gerçekleştirilen iletişim panoptikonu hapishaneden çıkarmaktadır. Özne, artık çeşitli kapalı kurumsal yapılarda değil, her yerde kurulmaya başlamaktadır. Bilgisayarlar vasıtasıyla bütün toplum her yerde gözetimin nesnesi olmaktadır. Böylece, insanlar, uzaktan işlenen, sınıflandırılan, çoğaltılan, değerlendirilen ve de pazarlanan bir nesne haline gelmektedir.[251]

---

[247] Süperpanoptikon kavramı, Mark Poster tarafından ilk kez kullanılmış, David Lyon tarafından geliştirilmiştir.

[248] Ayrıntılı Bilgi İçin **Bkz:** Venkatesh, Alladi. "The Mode of Information and the Cultures of the Internet-A Conversation with Mark Poster", **Center for Research on Information Technology and Organizations (CRITO),** Consumption Markets and Culture, Vol. 3 (3), 2000, s.2.

[249] Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, s.35.

[250] Aydoğan, Filiz ve Ayşen Akyüz, s.8.

[251] Öztürk, Serdar. "Filmlerle Görünürlüğün Dönüşümü: Panoptikon, Süperpanoptikon, Sinoptikon"**, Gazi Üniversitesi, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi,** Sayı:36, 2013, s.138.

Panoptikonun sibermekana taşınmış güncel bir versiyonu olarak elektronik veri tabanı üzerine yazdığı denemede Poster, "bedenlerimizin, şebekeler, veri tabanları, enformasyon koridorları içine çekildiğini" ileri sürer; ve bu yüzden, bedenlerimizin deyim yerindeyse "enformatik olarak bağlandığı" bu enformasyon depolayan yerlerden hiçbiri "artık gözlenmekten kaçabileceğimiz ya da etrafına direniş hattı çekebileceğimiz bir sığınak sağlamamaktadır". Her bir kredi kartı kullanımı ve hemen her bir satın alma eylemiyle çoğalan muazzam miktarlardaki veri, Poster'a göre, bir "süperpanoptikon"la sonuçlanır. Süperpanoptikonun panoptikondan tek farkı, depoya veri sağlayan gözetim altındakilerin, gözetimin birincil ve –*gönüllü*- unsuru olmalarıdır.[252]

Bauman, panoptikon ile "veritabanı" olarak nitelediği süperpanoptikonu birbirleriyle karşılaştırarak ele alır:

> *"Panoptikonun ana amacı disiplini sağlamak ve mahkumların davranışlarını tek bir kalıba sokmaktı; panoptikon her şeyden önce farklılık, çeşit ve çeşitlilik karşısında bir silahtı. Veri tabanı ve onun potansiyel kullanım alanlarının önünde ise böyle bir hedef yoktur. Tam tersine veri tabanının oluşmasında en büyük etkisi olanlar, kredi ve pazarlama şirketleridir ve kayıtların, kayda geçirilen insanların 'inanılırlık'larını, müşteri ve seçen olarak güvenilirliklerini doğruladığından ve seçmekten aciz olanların zararsız ziyansız ayıklandığından emin olmayı isterler; aslında, veritabanına dahil edilmiş olmak 'kredi verilmeye değer olma'nın birinci koşulu, bu yüzden de 'eğlence'ye giriş biletidir. Panoptikon sakinlerini üreticiler ve/veya askerler olarak ağına düşürür, onlardan rutin ve tekdüze davranış sergilemesini bekler ve talep eder; veritabanı ise güvenilir ve güvene layık müşterilerini kayda geçirir, hayatlarında peşinden koştukları kaydedilecek bir şey olmadığı gerçeği nedeniyle, tüketim oyununu oynama yeteneğine güvenilmeyen diğer insanları eler. Panoptikon'un temel işlevi, sıkı korunan mekanın dışına hiç kimsenin kaçamamasını sağlamaktı; veritabanının temel işlevi ise uygun vasıfları taşımayanların sahtekarlık yoluyla o alana*

[252] Bauman, Zygmunt. Küreselleşme, s.55.

girememesini temin etmektir. Veritabanı hakkınızda ne kadar çok enformasyon içeriyorsa, o kadar çok hareket özgürlüğünüz vardır."[253]

Robbins ve Webster'e göre teknoloji günümüzde artık o kadar sofistike hale gelmiştir ki, birisi ne zaman telefon etse, bankamatiği kullansa, kredi kartıyla otelde yer ayırtsa, veya internete girse veriler kayıt altına alınmakta, ölçülmekte ve daha sonraki kullanımlar için veri bankalarında biriktirilmektedir.[254]

Süperpanoptikonun üç işlevi vardır: tanımlama, sınıflandırma ve değerlendirme. Tanımlama, kimlik bilgilerini elde etme anlamına gelir. Doldurduğumuz formlar, internette verdiğimiz bilgiler insanları tanımlama stratejilerine örnek verilebilir. Bilgiler ele geçirildiğinde sınıflandırma aşamasına geçilir. İnsanlar ortaklaşa paylaştıkları çeşitli özellikler temelinde sınıflandırılır. Benzer karakterlere sahip olanlar benzer tipolojiler altına yerleştirilir.[255] Sınıflandırmada elektronik dünyada yaptığımız tercihler rol oynar. Örneğin bir online kitap alışveriş sitesinde kitap satın almamız, aldığımız kitabın türü v.s. bilgiler bu şekilde sınıflandırmaya olanak verir. Üçüncü ve son işlev, değerlendirmedir. Tanımlama, tüketicilerin kim oldukları bilgisini verir. Sınıflandırma onların ne çeşit insanlar oldukları karar vermeye yardımcı olur. Değerlendirme işlevi ise kişilerin ana yönelim içinde mi yoksa dışında mı olduğunu belirlemeye yardımcı olur. İnsanlar belli yönelimde tercihlerde bulunurlar. Kişilerin tercihlerine göre ana yönelimin içinde olup olmadıklarına karar verme, pazarlama stratejilerinden, politik değerlendirmelere kadar uzanan bir dizi sonuca yol açar.

Panoptikonda "Bir veya Birkaç Kişi" "Çoğunluğu" izlemektedir. Hatırlanacağı üzere, hapishanenin ortasındaki kuledeki gözetleyici, ya da alışveriş merkezlerinde kameranın başındaki görevli çoğunluğu izlemekte, ancak çoğunluk "azı" izleyememektedir.

---

[253] Bauman, Zygmunt. Küreselleşme, s.55-56.
[254] Öztürk, Serdar. s.139.
[255] Gandy, Oscar H., "Coming to Terms with the Panoptic Sort", "Computers,Surveillance, and Privacy" **(Minneapolis: University of Minnesota Press)**, Bkz: Serdar Öztürk, "Filmlerle Görünürlüğün Dönüşümü: Panoptikon, Süperpanoptikon, Sinoptikon"**,** Gazi Üniversitesi, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı:36, 2013, s.140

Süperpanoptikonda ise hem "az" "çoğu" izlemekte; hem de "çok çoğu" ve de "azı" izlemektedir. Bilgisayar örneğinden gidersek, örneğin bir kişi internete girebilir ve sitelerden mal veya hizmet satın alabilir. Bu durumda "az" anlamına gelen "ekonomik iktidar" alışveriş yapan kişinin tercihlerini izler, onu tanımlar, sınıflandırır ve değerlendirir. Diğer yandan bu kişi başkalarını sosyal medyada görebilir, izleyebilir. Buna karşılık kendisini, kendi paylaşımlarını gösterir. Böylece hem görür, hem de görünür. Herkes birbirini izler, herkes birbirini okur, işitir, görür. Herkes bir şeyler paylaşır ve karşılığında başkalarının paylaşımlarını bekler. İnsanlar paylaşım beklentisi içinde birbirlerini takip ederler. Üstelik cep telefonları gibi teknolojiler vasıtasıyla insanlar nerede, ne yaptığının bilgisini anında paylaşırlar. Göstermek ve görülmek temel bir davranış haline gelir.[256] Bu konuda çarpıcı bir eser niteliği taşıyan ve güncel olan Hal Niedzviecki'nin "Dikizleme Günlüğü" kitabının giriş yazısında, dikizleme kültürü üzerine Niedzviecki'nin ifadeleri anlamlıdır:

> *"Teknolojinin gelişmesiyle birlikte kendimizi birdenbire 'dikizleme kültürü'nün içinde bulduk. Bu kültürün, farklı kuşakları, farklı şekilde etkilediği gerçeğini yok saymak ise elbette tehlikeli bir saflık olur. Dikizlemek sadece yeniyetmelere, 20'li yaşlardaki gençlere has bir olgu değil. Hiç kuşkusuz gençler dikizlemeye, davranışlarının muhtemel sonuçları üzerinde pek fazla fikir yürütmeden balıklama dalıyor. Daha eski kuşaklar ise televizyonda bir realiti şov izler gibi, duruma kuşkuyla ve daha önemlisi temkinle yaklaşıyor. Temeli kendini teşhir etmeye dayanan bu narsis dürtünün nereden geldiğini merak ederken, bir de bakıyorlar ki bir Facebook hesabı edinmişler bile! Bu açıdan düşünüldüğünde, kuşaklar arasında farklılık birdenbire yitiriyor anlamını. Sonuçta hepimiz 'Dikizleme Kültürü'nün bir parçasıyız. Dahası, o kültür biraz da bizim katkımızla bu kadar hızlı gelişiyor; çünkü hepimiz kendimizi ve komşularımızı gözetlemeyi sever olduk"*[257]

[256] Öztürk, Serdar. s.140.
[257] Niedzviecki, Hal. Dikizleme Günlüğü, (2010), s.10.

Panoptikondan süperpanoptikona geçiş, gözetim pratiklerinin değiştiğini ve de kapsamını genişlettiğini göstermektedir. Gözetleme eylemi panoptikonda olduğu gibi birkaç kişinin çoğunluğu izlemesi ile gerçekleşirken, süperpanoptikonda çoğunluk birkaç kişiyi ve çoğunluğu izler hale gelmiştir. İktidarın gözetimi kitle üzerinde devam etse de, süperpanoptikonda çoğunluk *"gönüllü"* gözetleyenler olmuştur. Burada üzerinde durulması gereken en önemli sonuç ise gönüllü olarak gözetime dahil olan bireyin aslında gözetimin nesnesi ve de sürecin lokomotifi haline gelmesidir. Çünkü panoptik gözetimde şiddet ve dayatma üzerinden gözetim olurken, günümüzde gözetim teknolojilerinin de katkısıyla sistemin gönüllü gözetleyenleri ve gözetlenenleri olmuş bir toplum ile karşılaşılmaktadır.

4.1.3. Seyretme Eyleminde Sinoptikon

Sinoptikon, Norveçli Sosyolog Thomas Mathiesen tarafından 1987 yılında geliştirilmiş olan bir kavramdır.[258] Mathiesen sinoptikon kavramını, çok insanın; az insanı izlediği bir sistem halini alarak; panoptikon kavramının yerine gelmiş olduğu görüşündedir.

Öncelikle sinoptikonun etimolojik kökenine değinmek, kavramı daha iyi anlayabilmemiz açısından önemlidir. Sinoptik, Yunanca "eş görünümlü" (syn, "eş", opsis, "görünen") demektir.[259] İngilizce'de ise "synoptic" kelimesi "konuyu aynı yönden ele alan", "özet niteliğinde" gibi anlamlara gelmektedir.[260]. Burada, sinoptikonun "konuyu aynı yönden ele alan" anlamı üzerinden gözetim kavramına atıfta bulunabiliriz. Zira sinoptikon, "topluca gözetim altına alma; gözetim altındakileri bir noktaya odaklama" gibi bir özelliğe sahiptir. Bu gözetim biçimi ile panoptik gözetimin sınırlı bir mekandaki ve sınırlı sayıdaki

[258]Pimenta, Emanuel Dimas de Melo**. Low Power Society,** Chapter 8: **The City of Sun: Panopticon, Synopticon, Omniopticon - Big Brother and the Giant with Thousand Eyes,** s.272 http://www.emanuelpimenta.net/lowpower/download/english.html, Erişim Tarihi: 26 Ağustos, 2013.
[259] Sinoptikon, **https://tr.wikipedia.org/wiki/Sinoptik_İnciller,** Erişim Tarihi: 31 Ocak 2014.
[260] Sinoptikon, **http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/synoptic?q=synoptic**, Erişim Tarihi: 31 Ocak 2014.

kapatılanı tüm yönleriyle gözetleyip denetim altına almasının yerini, sınırsız bir mekan ve sınırsız sayıdaki insanın gözetlenmesi almıştır. İktidarlar, hükmetmek ve denetim altına almak istedikleri vatandaşlara kitle iletişim araçları ile sundukları imaj, ideoloji ve niyetlerle onları ayartarak denetimi sağlamakta ve izlemektedir.

Sinoptikon evreninde, dikizleyiciler kendi idolleri hakkında dev miktarda bir yapay bilgiye sahip olurlar -çoğu önceden üretilmiş, takma ad ya da "sanal maskeler" olan bilgiler- bu yeni ortamın içeriği de bir tür edebiyat olarak ortaya çıkar. Tüm dünyaya yayılmış reality şov programı olan 'Big Brother' (Büyük Birader) da bu olgunun uyarlamasından oluşturulmuş bir başka tuhaf olgudur.[261] Sinoptikon evreninde "dikizleme" eylemini gerçekleştiren "dikizleyiciler" dikizlenenlerin dev miktarda *yapay* bilgisine ulaşabilmektedir.

Burada önemli olan sadece dikizlenenler ile ilgili elde edilen yapay bilgiler değildir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer hususta yukarıda bahsedilen reality şovların nasıl bir etki yarattığının da sorgulanması gerektiğidir. Bu konuda Niedzviecki, bu tür programların 'Dikizleme Endüstrisi'nin *öncü ürünü* olduğundan bahseder:

Reality şovlar 'Dikizleme Endüstrisi'nin ilk ve en başarılı ürünü, ayrıca kar da getiriyor. Artık yapımcıların başarısı, sıradan insanların hayatından ne kadar kar elde edebildikleriyle ölçülüyor. "Dikizleme Kültürü" reality şovlarla başlamadı elbette ama hiç şüphesiz, olağan hayatların eğlenceli olabileceği fikrini bize kabul ettiren bu şovlardı. Reality şovlar, şu an olana ve geleceğe farklı bir anlam kazandırmanın yolu. Ne kadar büyük bir çoğunluğun "Dikizleme Kültürü'ne yenik düştüğünü anlamak istiyorsak, kimlerin reality şovlara malzeme olduğu üzerinde düşünmeliyiz.[262]

Thomas Mathiesen panoptikon ile sinoptikonun birbirinden farklı olduğunu dile getirir ve Foucault'yu paralel modern sürece gereken dikkati göstermediği için eleştirir. Sinoptikon, Foucault'nun çalışmalarında gözden kaçırdığı bir boyuttur. Foucault'nun

[261] Pimenta, Emanuel Dimas de Melo, s.286
[262] Niedzviecki, Hal. (2010), s.96.

çalışmalarında azınlığın çoğunluğu gözetlediği çok açıktır ancak Foucault, bunun tam tersinin de söz konusu olabileceğini, yani çoğunluğun da azınlığı gözetleyebileceğini gözden kaçırmıştır. Mathiesen'in deyişiyle, panoptik gücün ortaya çıkması, *çok fazla kişinin pek az kişiyi gözlediği bir durumdan, pek azın çok fazlayı gözlediği bir duruma* köklü bir dönüşümü temsil etmektedir. Bauman, Mathiesen'ın bu düşüncesini panoptik gücün kullanımında rollerin değişmesi üzerinden şöyle ele alır:

> *"Gücün kullanımında, gösterinin yerini gözetim almıştır. Modern öncesi zamanlarda güç, haşmetini, zenginliğini ve görkemini sıradan insanların gıpta, korku ve hayranlıkla seyretmesine izin vererek, kendini halkın zihnine nakşederdi. Yeni modern güç ise uyrukları tarafından seyredilmektense, gölgede kalıp onları seyretmeyi tercih etmiştir. Mathiesen'in bahsettiği süreç, -eskinin aksine- azın çok tarafından (tarihte görülmedik sayıda çok tarafından) seyredilmesine dayalı yeni güç tekniklerinin gelişimi sürecidir. Elbette, kastettiği, panoptikonun yanı sıra, yine yerinde deyimle sinoptikon adını verdiği başka bir güç mekanizmasının yaratılmasına önayak olan kitlesel medyanın, -en çok da televizyonun- durmaksızın yükselişidir."*[263]

Sinoptikonda "çok" "azı" izler. Bu çerçevede sinoptikonun temel medyası radyo ve özellikle televizyon gibi araçlardır. Kısaca, iletişim literatüründe "kitle iletişim medyası" olarak nitelendirdiğimiz araçlar sinoptikon modelinin temel unsurları arasında yerini alır. Geniş alanlara dağılan, birbirinden farklı yaşlara, sınıfsal konumlara, cinsiyetlere, tercihlere, kültürel arka planlara sahip insanlar, kültür endüstrilerince yaratılan aynı mesajlara maruz kalırlar. Mesajların içeriği önemli kişilikler, yıldızlar, kurmaca veya gerçek olaylar olabilir. Buna karşın, mesajların yaratımında alımlayıcıların doğrudan bir katkısı olmaz, onlar katılımcı değildirler; daha çok kendilerine sunulanları alırlar.

Sinoptikonda belirleyici olan, görünürlüğün değişmesidir. İnsanlar, az sayıdaki kurgusal veya gerçek karakterleri takip ederler. Televizyon örneğinden gittiğimizde

[263] Bauman, Zygmunt. Küreselleşme, s.56-57.

izlenilen televizyon karakterlerinin izleyicileri izlemeleri ve onlara doğrudan yanıt vermeleri mümkün değildir.[264] Burada her ne kadar televizyon üzerine vurgu yapılsa da dikkatlerden kaçırılmaması gereken şey, panoptikon ve sinoptikonun etki alanları üzerinden karşılaştırılması gerektiğidir. Bauman, sinoptikonun etkilerini *"seyretme"* eylemi üzerinden açıklamaya çalışır.

Panoptikon, uygulamada evrenselken ve ilkelerine bağlı kurumlar nüfusun büyük çoğunluğunu kucaklarken bile, doğası gereği yerel bir oluşumdu: Panoptik kurumun şartı ve etkileri, uyruklarının *hareketsizleştirilmesi*ydi; gözetimin amacı kaçışı önlemek ya da en azından özerk, tesadüfi ve düzensiz hareketleri engellemekti. Sinoptikon ise doğası gereği küreseldir: seyretme eylemi seyredenleri yerelliklerinden koparır; onları, bedensel olarak yerlerinde kalsalar bile, en azından tinsel olarak, uzaklığın artık bir mesele olmadığı sibermekana taşır. Sinoptikonun *seyredilen*den *seyredene* dönüşmüş hedeflerinin yerinde mi durduğunun yoksa hareket halinde mi olduğunun artık önemi yoktur. Nerede olursa olsun ve nereye giderse gitsin bu hedefler, çoğun azı seyretmesini sağlayan yurtsuz ağa bağlanabileceklerdir ve bağlanırlar da. Panoptikon, insanları seyredilebilecekleri bir konuma zorla getirdi. Sinoptikonun ise baskıya ihtiyacı yoktur; insanları, seyretsinler diye ayartır. Panoptikonda belli bazı seçilmiş yereller, öteki yerelleri seyrediyordu (Panoptikondan önce ise sıradan yerel halk, içlerinden seçilmiş olanları seyrediyordu). Sinoptikonda, yereller küreselleri seyretmektedir. [265]

Televizyon seyretmekle insanlar, sadece televizyon olaylarına ve karakterlerine değil, diğer izleyicilere de bağlanırlar. Ancak bu bağlanma, gerçek bir iletişim olmaktan ziyade hayal edilmiş, imgelenmiş bir iletişimdir. İnsanlar hayallerinde birbirlerine bağlanırlar. Bu bağlanmanın önemli sonuçları vardır. Şöyle ki, medyadan yayılan mesajlarla kurulan ilişki, disiplinin kurulmasına ve içselleşmesine katkı yapar. İktidarın artık özneleri sürekli izlemesine gerek yoktur. Kontrol, sembollerle sağlanır. Sembollerle kurulan ilişki vasıtasıyla çoğunluk azınlığın dünyasını izler.

[264] Öztürk, Serdar. s.140-141.
[265] Bauman, Zygmunt. Küreselleşme, s.57-58.

Toplum elemeden geçmiş kişilikleri seyretmektedir. Daha önce azınlık çoğunluğu izlerken, şimdi çoğunluk azınlığı seyretmektedir. Seyredilenler; seçkin yıldızlar, politika, spor, bilim, şov ve iletişim dünyasının seçkin insanlarıdır. Seyredilenler, seyredenlere genel bir hayat tarzının mesajını verirler; bunu kendi hayatlarına kendi hayat tarzlarına dair söylem ve davranışlarla yaparlar; imrenme yaratırlar. Bu seyretme edimi son derece haz verici olduğu için artık insanları baskıyla yönetmeye gerek de yoktur. Çünkü insanlar seyrederken sürekli eğlendikleri için baskı altında olduklarını bilmezler. Eğlence, artık dünyayı yönetmenin ideolojisi haline gelir. İnsanlar televizyon ekranlarında kendilerinden geçerek gerçek dünyanın gerçek problemlerinden uzaklaşırlar. Bu noktada eğlence artık gerçek ideoloji haline gelir.[266]

Süperpanoptikonu temsil eden bilgisayar, kısmen sinoptikon modelinin bazı özelliklerini içinde barındırır. Çünkü kitle iletişim araçlarının ürettiği enformasyonu çoklu ortam özelliği (multimedia) taşıyan internette de takip edebiliriz. Panoptikon insanları, yer ve zaman koşuluna bağlı tutup sürekli izlenme durumuna sokarken, sinoptikon baskısız, koşulsuz, eğlenceli ve merak dürtüsü ile bir seyretme eylemine sokmuştur. Söz konusu olan bilgisayar ve internet ise ve seyretme eyleminin de ötesine geçiliyorsa burada artık devreye omnioptikon kavramı girmiş bulunmaktadır.

4.1.4. Gözetimde Yeni Bir Yön: Omnioptikon

Gözetimde yeni bir yön olarak karşımıza çıkan ve yeni iletişim teknolojileri üzerinden yapılan gözetimde önemli bir kavram olan omnioptikonun etimolojik kökenine baktığımızda, Latince "omni" "bütün, her şey" anlamına gelmektedir. İngilizce de ise Latince'de kullanılan anlamlarının dışında "bütün yollar, bütün şeyler"[267] gibi anlamlara

[266] Öztürk, Serdar. s.142.
[267] Omnioptikon, **http://www.oxforddictionaries.com/definition/american_english/omni-,** Erişim Tarihi: 31 Ocak 2014.

gelmektedir. Omnioptikon; panoptik ve sinoptik yaklaşımların her ikisini birden içeren, fakat buna ek olarak "her insanın bir diğer insanı kontrol ettiği sistem"i tanımlamak için oluşturulmuş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Omnioptikon kavramıyla ortaya çıkan durum yalnızca panoptikon süreci (genelde halk üstünde uygulanan çoklu bir ispiyon sistemi) ve sinoptikon olgusunu (pek çok tv programı tasarımında, gazetecilik ve siyaset dünyası üzerinde etkin olan genel teşhircilik) birleştirmesi değil; teşhirciliğin, kontrolün ve narsisizmin yoğun biçimde kitlelere geçmesi ve kendini üstün gören insanlar toplumu oluşturmasıdır.[268]

Jeffrey Rosen, *"The Naked Crowd"* isimli kitabında, Mathiesen'in Foucault'yu panoptikonu açıklarken paralel modern sürece gereken dikkati göstermediği için eleştirisini hatırlatarak sinoptikon kavramını Foucault'nun çalışmalarında gözden kaçırdığını söyler. Rosen, çalışmasında sinoptikonun seyretme eylemi üzerinde yoğunlaştığını ifade eder ve günümüzde internet çağı ile birlikte yaşanılan tecrübelerin omnioptikon ile tanımlanması gerektiğine[269] vurgu yapar.

İnternet ile birlikte karşımıza çıkan omnioptikon kavramı, günümüz ileri teknolojisinin bir sonucu olan iletişim sistemlerine yöneltilecek eleştirel yaklaşımlar için önemli bir dayanak noktası teşkil etmektedir. Kameralar, e-posta hesapları, telefonlar ve bunun gibi yeni iletişim teknolojileri vasıtasıyla izlenen bireyler, şimdi de sosyal medya aracılığıyla ve en önemlisi de kendi istekleriyle bu gözetleme ve denetleme sisteminin içinde yer almaktadırlar.

"Low Power Society" adlı eserinde Emanuel de Melo Pimenta, günümüzde vatandaşların üzerinden yürütülen casuslukların, çeteler ve devlet, demokratik rejimler ve diktatörlük rejimleri hatta kişiler arası diyebileceğimiz eski ayrımların çok ötesine geçtiğini[270] ifade eder. Örneğin kameralar ile ilgili Pimenta'nın tespiti çarpıcıdır: "Çok farklı ülkelerde yerleşik milyonlarca web kamerası, eş zamanlı olarak çok çeşitli

[268] Pimenta, Emanuel Dimas de Melo. s.272-286.
[269] Ayrıntılı Bilgi İçin **Bkz:** Rosen, Jeffrey. **The Naked Crowd**, Reclaiming Security and Freedom In An Anxious Age, 2.Baskı, Toronto: Random House Trade Paperbacks, 2005, s.11.
[270] Pimenta, Emanuel Dimas de Melo. s.275.

özelliklerdeki insanların en özel görüntülerini yayınlamaktadır. Birden bire, önceden çok kişinin casusluk sayacağı durumlar, gizlilik ve yakınlık kavramlarını anlamsız bulan milyonlarca kişi tarafından cömertçe sunulmaya başlandı."[271] Bu tespit bize daha önce casusluk olarak addedilen eylemlerin şimdi genel geçer hal alması ile bireyin gözetlenirken gözetlediği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

İletişim teknolojisinde yaşanan gelişmelerle birlikte iletişim ve denetim arasındaki ilişki de giderek güçlenmektedir. Zira denetimi gerçekleştiren artık devlet, sistem ya da bilinmeyen büyük biraderler değil, toplumu oluşturan bireylerdir.

> *"İnsanlar, evlerinin dışına çıkmaksızın, bilgisayar ya da cep telefonu başında sosyalleşme pratiği içine girmektedirler. İletişimin bir ucu her daim denetimi işaret etmektedir. İktidarın her an her yerde her şeyi denetlemek, gözetlemek arzusu iletişim teknolojilerinin de temelde bu arzuya dönük kullanımını getirmiştir. Bu, iktidar için nasılsa, günümüz bireyleri için de öyledir. Burada, denetimin ve iktidarın göz ile ilişkisini bir kez daha anmak gerekir. İletişim teknolojilerinin gerek iktidar gerekse de mikro iktidarlar anlamında bireyler tarafından denetim ve gözetim merkezli kullanımı, her iletişim aracının bir tür panoptikona evrilmesine, sadece buna hizmet etmesine yol açmaktadır."*[272]

Omnioptikon ile denetimin bilinçli ya da bilinçsiz yapılması burada önem taşımamaktadır. Çünkü bireylerin "öğrenme ve görme arzusu" temelinde şekillenen yeni bir iletişim biçimi oluşmuştur. Bu yeni iletişim biçimi, beş duyu organını harekete geçirmeden iletişimin yeniden yorumunu yapan yeni iletişim teknolojileri ile (çevrim içi iletişim ya da sosyal paylaşım ağları vb.) vücut bulmaktadır.

> *"Görmek, iletişim teknolojileri ile birlikte, tüm duyular üzerindeki iktidarını ilan etmiştir. Aslolan, görmektir. Günümüzde iletişim, eşittir, görmek miti oluşturulmuştur. Toplumsal paylaşım ağları 'aslolanın görme' olduğu temelinde*

[271] Pimenta, Emanuel Dimas de Melo. s.287.
[272] Binark, Mutlu ve diğerleri, (2009), s.156.

derya denizdir. Birkaç örnek verecek olursak, Facebook toplumsal paylaşım ağında kullanıcılar birbirlerine doğum günlerinde çiçek, keyiflendiklerinde ya da efkarlandıklarında rakı, acıktıklarında adana kebap, aşık olduklarında kalp göndermektedirler. Facebook'ta görmek, yalnızca görmek değildir; dokunmak, duymak, koklamak, tatmaktır da."[273]

Howard Reingold'a göre, bir buçuk milyar kişinin çevrimiçi oluşu gözetim olgusunun gücünün karanlık yüzünü ortaya koymaktadır... Önceden büyük ağabeyden (devlet) korkardık. Şimdi bu komşularımıza, metrodaki insanlara dönüştü.[274]

Gözetimde değişen içeriğe yönelik, Facebook'ta olduğu gibi Twitter'dan da örnekler vermek gerekmektedir. Zira, Hal Niedzviecki yeni sistemler olarak ifade edilen bu sosyal paylaşım ağları için "kişisel bilgilerin deşifre edilmesi üzerine inşa edildiğini ve edileceğini"[275] söylemektedir. Niedzviecki, kişisel 500 milyonu aşkın[276] kullanıcısı olan Twitter'ın kurucularından Evan Williams ile 2008 yılında yaptığı görüşmede Twitter'ın bu denli ilgi görmesinin sebebini *'sanal olarak adlandırılan dünyanın aslında gerçek bir dünya olması'*[277] olarak açıkladığını belirtmektedir.

Twitter'ın kurucuları Jack Dorsey ve Evan Willams'ın bu vurgusu karşımıza aslında yine sanal dünyanın çelişkilerinden birini çıkarmaktadır. İletiyi "140 vuruşa" sığdıran mikroblog Twitter, gerçek dünyanın elektronik ortama yansıması olarak milyonlarca kullanıcının günlük yaşamının vazgeçilmez bir öğesi haline gelmiştir. Özellikle sosyal medyanın anlık ileti paylaşımına olanak sağlayan yapısı, kullanıcıları sürekli olarak doğruluğuna şüphe ile yaklaşmayı gerekli kılan bir bilgi yağmuruna maruz bırakmaktadır. Ayrıca, Twitter'ın verdiği başka bir histe *'kendi kendinize konuşmanın insana verdiği hisse benziyor'*[278] olmasıdır.

---

[273] Binark, Mutlu ve diğerleri, (2009), s.156-157.
[274] Pimenta, Emanuel Dimas de Melo. s.290-291.
[275] Niedzviecki, Hal. (2010), s.145.
[276] Aralık 2013 itibari ile bilinen rakam.
[277] Niedzviecki, Hal. (2010), s.145-146.
[278] Niedzviecki, Hal. (2010), s.146.

Steven Johnson'ın bahsettiği örnek bir olay sadece Twitter'ın ne kadar yaygın kullanıldığını değil *omnioptik toplumun* nasıl işlediğini de gösteriyor: *"Bu yılın başlarında Manhattan'da eğitim konulu tüm gün süren bir konferansa katıldım. Oturum Twitter'la eş zamanlı olarak sürdürüldü (salonda bulunan bir büyük ekran üzerinde)... Tartışma oturumla birlikte bitmeyip Twitter üzerinden devam etti."*[279] Bu örnek yukarıda bahsettiğimiz gerçek dünyanın elektronik ortama yansıması eylemine yönelik önem arz etmektedir. Ayrıca omnioptik olan toplumun çarklarının, sanal dünyada nasıl dönmesi gerektiği üzerine de bize ipuçları vermektedir.

Pimenta'ya göre, omnioptik gerçeklikte oluşan durum, az güçlü bir toplumu, simetrik bir yapıya yöneliyormuş gibi bir yanılsamayla sunarak, toplumda yaygın bir *bilgi mikro-asimetrileri oluşturmak*, bunu da demokratik ruhu güçlendirme gibi göstermektir. Bu nedenle, yeni gözetim araçlarını yerleştirirken kullanılan tüm söylemler, demokrasiyi garanti altına almak ve kişilik haklarını korumak iddiası üzerinden oluşturulur.[280] İşte tam da bu noktada, yeni gözetim araçları temelinde bu araçların kullanım amacını, Pimenta'nın da ifade ettiği gibi *bilgi mikro-asimetrileri* oluşturduğundan hareketle, demokrasi getirip getirmediği iddiaları temelinde gözetimin internetteki dönüşümü ve etkileri yapılan güncel çalışmalar temelinde sorgulanmalıdır. Çalışmanın bu bölümünde ilerleyen kısımlarda bu konu başlıkları dikkatlice ve ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

4.2. İNTERNET ile GÖZETİMİN KÜRESELLEŞMESİ

Bugünün ve geleceğin küresel güçleriyle ilgili tabloyu bütünsellik içinde görebilmek; söz konusu teknolojilere tek tek bakmak yerine, bunların sahip olduğu ortak güçleri bütüncül şekilde teşhis etmekle mümkündür. Küresel Enformasyon Ağı Altyapısı'na paralel olarak ilerleyen çalışmalar, bu eğilimleri her geçen gün daha da

[279] Pimenta, Emanuel Dimas de Melo. s.297-298.
[280] Pimenta, Emanuel Dimas de Melo. s.297-298.

güçlendirmektedir. Kullanımı kolay ve ucuz olacak şekilde planlanan telefon-televizyon ve bilgisayar şebekesi bu çalışmaların en bilinen örneğidir ve bu sağlandığında kişisel bilgisayarlarla tek bir hat üzerinde işlem yapmak mümkün olacak ve merkezileşme sağlanmış olacaktır.[281]

Küresel enformasyon ağı altyapısı çerçevesinde, Anthony Giddens'ın dediği gibi 'işleri uzaktan yapmak', günümüz dünyasını anlamak için bir anahtardır. Bu deyim, küresel gözetlemeyi anlamamız için bize kesinlikle yardım eder. Bir zamanlar, sözlü anlaşma ve el sıkışmalarıyla pekiştirilen anlaşmalar, şimdi uzaktan hatta otomatik olarak, örneğin dünyanın hisse senedi değişimlerinde devamlı yapıldığı gibi, ayarlanmaktadır. Yatırımın yapıldığı şirketlerin işlemini kontrol etmek ya da özellikle, bu şirkette çalışan işçilerin tam olarak ne yaptığını kontrol etmek uzaktan yapılabilir. Eşit olarak, şirketlerde müşterilerinin ne yaptığını daha titiz bir şekilde takip etmek isteyebilirler ve bu da uzaktan yapılabilir. Coğrafik bilgiler, bu değişik şekillerdeki uzaktan gözetlemelerin ve çok açık haritalamanın merkezinde olduğu için yardımlarına gelir. Coğrafik sistemleri GPS ile beraber çalıştırdığınızda ve gerekli uzaktan tanımlama araçlarını yerleştirdiğinizde, sonuçlar mükemmel olacaktır.[282] Lyon'a göre uzaktan tanımlamada internet teknolojisi ile gözetleme metotları ve işlevleri, çokuluslu ortaklıklar alanlarını bütün dünya üzerinde dağıttıkça, bir yerden diğerine akarlar. Küresel pazarlar, internet kullanarak izlenmektedir.[283]

Manuel Castells'e göre, küresel pazarlarda, yeni enformasyon teknolojisi şirketlerinin kalbinde, internetle ilgili şirketler yer alıyor; 21. yüzyılda da bu durumun giderek güçlendiğine tanık olacağız. Bunun öncelikli nedeni, iş yapma tarzı üzerinde büyük bir potansiyel etkiye sahip olmalarıdır.[284]

Peki, çokuluslu şirketlerin durumuna nazaran birey küreselleşme ve onun getirdiği gözetimde nerededir? Tüketici rolünü üstlenen birey ve oluşturduğu toplum, David Lyon'un vurguladığı gibi küreselleşmede en başta gözetleme teknolojilerinin, farklılıkları

[281] Dolgun, Uğur. (2008), s.131-132.
[282] Lyon, David. (2006), s.184.
[283] Lyon, David. (2006), s.182.
[284] Castells, Manuel. Ağ Toplumunun Yükselişi, s.187.

destekleme eğiliminde oluşudur. Böylece küreselleşme olgusunun toplum ve birey tarafından içselleştirilmesi kolaylaşır ve kendilerini kültürleri ile tanımlayan toplumlar birbirlerine benzemeye başlarlar.

Lyon'a göre küreselleşme belirgin olarak eşit olmayan bir işlemdir. Küreselleşme kavramı, genel, evrensel ve elbette ki bir şekilde dokunulmaz olarak görülmektedir. Bir açıdan her yerde aynı zamanda oluşsa da, değişik alanlardan bakıldığında, küreselleşme aynı nedenlere, rotalara ya da sonuçlara sahip değildir. Küreselleşme sosyal ve ekonomik farklılığı vurgular ve aynı zamanda, her yere Big Mac'lerin Coca Cola'ların gelmesi gibi sanal benzerlikler yaratır.[285]

Sosyal demokrasiyi, liberalizm ve sosyalizm dışında üçüncü yol[286] olarak gören Anthony Giddens'ın da belirttiği gibi iletişim ve bilgi teknolojilerinin yaygınlaşmasının küreselleşme süreciyle yakından bağlantılı olmasıdır. Giddens, sosyal demokrasi bağlamında teknolojik değişim ve küreselleşmenin önemle takip edilmediği takdirde sonucunun hüsran olacağını ifade etmektedir:

> *Eğitim, refah reformu, ekonomi, ekoloji ve suç kontrolü gibi sahalara yönelik politikalara, sosyal demokratlar başarıyla eğilemezlerse özellikle de küreselleşme ve teknolojik değişim bağlamında seçim zaferleri geçici özellikle olacaktır.*[287]

Giddens'ın da belirttiği gibi iletişim ve bilgi teknolojilerinin yaygınlaşmasının küreselleşme ile yakından bağlantılı olması bu bağlantının, bizi "küreselleşmiş gözetime" götürmesi ile sonuçlanmaktadır.

Gözetimin küreselleşmesi, tıpkı diğer küreselleşmeler gibi, hem başlı başına bir fenomendir hem de karmaşık karşılıklı ilişki halleri üreterek farklı ülkelerde farklı

[285] Lyon, David. (2006), s.182.
[286] Giddens, Anthony. **Üçüncü Yol ve Eleştirileri**, Nihat Şad (çev.), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2001.
[286] Giddens, Anthony. s.40.

şekillerde gerçekleşir. Benzer şekilde, gözetim, yerel koşulların genel eğilimlerde gerçek bir fark yaratması halinde 'küyerelleşir'. Farklı ülkelerdeki gözetim edimleri ekonomik ayrıcalıklar, teknolojik gelişim düzeyleri, hukuki denetim, sömürgeci geçmişi ve ABD ile mevcut ilişkileri de dahil, birçok etmenle ilişkilidir. Bir örnek, homojen değildir ve bu etmenlerin tamamı ya da bazıları tarafından sınırlandırılabilir ya da etkinleştirilebilir. Ayrıca, gözetim farklı ülkelerde farklı şekillerde algılanır ve bu da gerçek işleyişinde bir fark yaratır.[288]

Lyon'un ifadesi ile küreselleşmiş gözetleme, genel olarak adlandırılan, dünyanın pek çok yerine yayılmış ölçüdeki kapitalizmin genel ekonomik yeniden yapılandırılmasının ana bölümüdür. Sonuçları bölgeden bölgeye ve sektörden sektöre değişiklik gösterse de, uluslar üstü gözetleme işlemleri önemli her sosyal, ekonomik ve politik sektörde görülebilir. Bundan dolayı, polis iletişim ağlarının, kanun kaçakları ve göçmenlerin akımlarını izlemek ve takip etmek için, uluslar üstü çalışmalarını gelişmiş teknolojileri kullanarak yaptıklarını, piyasa şirketlerinin kişisel müşteri verilerini elde etmek için rekabet ettiklerini ve ayrıca, tüketim akımlarını izlemek, belirlemek ve takip etmek için gelişmiş bilgi teknolojilerini kullandıklarını görürüz. Ayrıca, askeri bilgi gibi bir nedenden dolayı geliştirilmiş sistemlerin, nasıl, uluslar üstü ekonomik ve teknolojik bilgi için bir diğer nedene alet olduklarını ve dünyanın bir köşesinde gelişmiş olan metotların veriler gibi, bir diğer bölgeye devamlı olan teknik akımları olarak gittiğini de görürüz.

Uluslar üstü gözetleme işlemleri, özellikle yeni teknolojiler tarafından olası kılındıklarında, kendileri de hızlı bir şekilde değişirler. Bu, küresel gözetlemenin, uzak bir ulus durumunda ortaya çıkmış olan ile aynı olmak zorunda olmadığı anlamına gelmektedir. Pek çok sektörde, önde giden eğilim, benzer davranışları taklit etmeye ve sezinlemeye çalışan sınıflandırıcı, ön alım gözetlemesine doğrudur. Fakat, değişik davranış şekillerinin uygulanacağı insan kategorileri arasında ayrım yapmak için değil ama, bu sınıflandırmalar bir çeşit gücü temsil ederler. Suçlu, etnik ve tüketici gruplarının hepsi bu çeşit bir ayrıma

[288] Lyon, David. (2013), s.194.

tabi tutulur ve ne kadar veri yapılandırması için sanal görünseler de ayırıcı araçlar, gerçek dünyadaki yaşam şansları için, gerçek sonuçlar doğururlar.

Gözetleme verileri, küresel alanlarda özgürce dolaşırlar. Pek çok durumda amaç güvenliği geliştirmek ve riski azaltmaktır. Özellikle, uyuşturucu trafiği ve uluslararası terörizm gibi yüksek profilli durumlarda gözetleme, hem ulusal hükümetler hem de günlük yaşamdaki sıradan insanlar için davet edilen bir güvence yaratır. Ya da en azından, 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi'ne ve Pentagon'a yapılan terörist saldırılardan önce yaratıyordu. O zamandan beri, güvenliğe dayalı gözetleme radikal bir şekilde basamak atlamıştır ve saldırıların görece olarak daha düşük teknik yapılarının tersine, yüksek teknolojiye dayanan öngörü belirten sağlamalar hala baskın durumdadır.[289]

4.2.1. Küresel Gözetim Sistemleri ve İstihbarat Faaliyetleri

Günümüz gözetim teknolojileri, temel olarak bilgisayar ağlarına dayalı olarak gelişmektedir. Enformasyon teknolojilerinin gözetim etkinliklerine temel katkısı bilgisayar temelli sürükleme ağları ve uydu korelasyonları yoluyla olmuştur. Bu teknolojilerin gözetime yönelik olarak birbirlerini desteklemeleri, hedef niteliğindeki bireylere / gruplara ve ülkelere hiçbir kaçış noktası bırakmamış; ayrıca küresel alanda egemenliklerini devam ettirmek ve daha da büyümek isteyen gelişmiş ülkeler, ekonomi ve sanayi casusluğuna ulusal bir politika olarak yaklaşarak, gözetim faaliyetlerine yeni bir boyut eklemişlerdir.[290]

Yeni gözetim sistemleri günümüzde istihbarat faaliyetleri için kullanılan önemli teknolojiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece eskinin istihbarat örgütlerinin yerini istihbarat ağları almıştır. Başka bir deyişle fiziki gözetimin yerini elektronik gözetim almıştır.

[289] Lyon, David. (2006), s.210-213
[290] Dolgun, Uğur. (2005) (2), s.81.

Yalnız ordu açısından değil, toplumun güvenliği açısından da dosttan düşmanın ayırt edilmesi için hem dışarıdaki hem de içerideki düşmanlar hakkında veri toplanması gerekmektedir. Askeri istihbarat eskiden fiziksel casusluk şeklinde yapılırken, günümüzde teknolojinin gelişmesiyle artık internet üzerinden hem içerideki hem dışarıdaki şüphelilerin izlenmesi olanaklı hale gelmiştir.[291] Ancak e-devlet uygulamaları, faydaları sebebiyle, kamuoyunca olumlu karşılanmasına rağmen, devletin, vatandaşların tüm bilgilerini dijital ortamlarda sakladığı bilgilerle gözetlemesi tedirginlik yaratmaktadır. Bu bilgiler muazzam bir güç ve fırsat, öte taraftan dehşet verici bir tehlike olarak karşımızda durmaktadır. Günümüze kadar telefon, faks gibi iletişim araçlarıyla yapılan haberleşmeler de, kişisel gizlilik açısından suiistimallere uğramış ve insanları mağdur etmiş olsa da, internet ve bağlı teknolojiler üzerinde toplanan verilerin kapsamı, sıklığı ve işlenmesinin kolaylığı, insanı sadece bir veri öznesi olarak değerlendiren erklere çok büyük bir imkan vermektedir. Bu durum bilim-kurgu filmlerinde ele alınan karanlık senaryoları andırmaktadır.[292]

Şüpheli olarak görülenlerin izlenmesinin teknolojik olarak olanaklı hale gelmesinin yanında, istihbarat servislerinin özel yetkilerinin olduğu da unutulmamalıdır. Bu konuda, Taraf Gazetesi yazarı, Ümit Kardaş'ın "İstihbaratın Denetim ve Gözetimi" başlıklı köşe yazısına baktığımızda, istihbarat servislerinin özel hayat veya haberleşmeye müdahale edebilmek gibi özel yetkileri bulunmaktadır. Bu yetkilerin insan haklarını kısıtlayabileceği açıktır ve bu nedenle belirlenmiş gözetim kurullarınca izlenmeleri gerekir. Avrupa Birliği Parlamenterler Meclisi, 1402 sayılı tavsiye kararında iç güvenlik servisleri sıklıkla yeterince kontrol altında tutulmadığından, kanuni ve anayasal güvenceler sağlanmadığı sürece insan hakları ihlalleri ve yetkilerin kötüye kullanılması riskinin yüksek olduğunu belirtmektedir.[293]

Gözetim faaliyetlerine yönelik istihbarat çalışmalarının son aşaması, ulusal güvenlik yanında ekonomik kaygıların da ön plana çıkmaya başladığı ve yüksek teknolojinin

[291] Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, Türkiye'de Dijital Gözetim**,** s.43-44.

[292] Şen, Bilal. "**Elektronik Gözetim**, http://www.**caginpolisi.com.tr**/eski_sitemiz/30/44-45-46-47.htm, Erişim Tarihi: 24 Şubat 2013.

[293] Kardaş, Ümit. "**İstihbaratın Denetim ve Gözetimi**", http://**www.taraf.com.tr**/umit-kardas/makale-istihbaratin-denetim-ve-gozetimi-1.htm, Erişim Tarihi: 11 Eylül 2013

sunduğu imkanlar doğrultusunda gerçekleştirilen istihbarat faaliyetleridir; bunlar, başta internet olmak üzere, elektronik gözetimin diğer biçimlerinin gündelik yaşamın her alanına yansıdığı alanlarda görülür. Bu paralelde, bireylere ait bilgilerin devlet kurumları, istihbarat servisleri ve büyük şirketlerin bilgi bankalarında işlenmesi ve gözetim pratiklerine hazır olarak saklanması hız kazanmıştır.[294] Öyle ki bu noktada Facebook ve Twitter gibi sosyal paylaşım ağları istihbarat servisleri için vazgeçilmez bilgi kaynakları olmuşlardır.

İstihbarat servisleri için, dünyayı saran örümcek ağ: Echelon, truva atı: Promis, e-posta izleyicisi: Carnivor, küresel istihbarat programı: Prism önemli olan ve açıklanmaya değer sistemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gözetim sistemleri küresel polis enformasyon sistemleri olarak kullanılmaktadır. Bu gözetim sistemlerinin dışında kullanılan birçok sistemde mevcuttur. Ancak yukarıda ifade edilen sistemler dünyada en çok bilinen sistemlerdir.

4.2.1.1. Truva Atı: Promis

Amerikan Ulusal Güvenlik Dairesi NSA'in kullandığı gözetim sistemlerinin başında, ABD'de bulunan Elektronik Gizlilik Kurumu (EPIC) ile ABD Hükümeti arasında yasal alanda çekişmelere yol açan ve mahkemeye intikal eden, Prosecutor's Management Information System (Promis) gelir. Gözetim alanındaki mevcut tüm sınırları aşan sistem, elektronik ortamda, bilgisayarlara yerleştirilmiş, 'truva atı' olarak işlev görmektedir.

Gözetimin boyutlarını inanılmaz derecede genişleten bu program, çeşitli ağlara yüklü verileri uluslararası sürükleme ağları yoluyla tek bir ağ üzerindeymiş gibi kullanma imkanı sağlamaktadır. İşleyiş mantığı olarak kişilerden öte 'nitelikler' ve 'nitelik grupları' üzerinde yoğunlaşan Promis, önce hedefle ilgili dekontlar/raporlar ve şirketlerle ilgili dosyalara bağlanır, ardından buradaki bilgilere dayanarak nitelik örneklemleri çıkarır ve

[294] Dolgun, Uğur. (2008), s.16-136.

bunların sonuçlarına göre kişilere ulaşır. Böylece hedefteki kişi veya düşman hakkında, dünya çapında her türlü bilgiyi toplamak mümkün olmaktadır. Tek gereken, elektrik, su ve telefon şirketleri, bankalar, havayolları, trafik şubesi, sigorta ve maliye gibi kurumların sürükleme ağına sahip bilgisayarlarına bağlanmaktır. Program, veri bankalarının sadece çeşitli nitelikleri açısından taranmasıyla sınırlı kalmaz; verileri, 'önemlerine' göre sıraya koyma ve gruplandırma yeteneğine de sahiptir. En önemli özelliği de "değişim profilleri" yapabilmesidir. Bu sayede, bir evde aniden telefon trafiğinin artması ya da elektrik tüketiminin anlamlı biçimde çoğalması gibi durumlarda, eve yeni insanların dahil olduğu sonucunu çıkarır. Bunun diğer bir anlamı da, başka evlerdeki, insan sayısında düşüşler olmasıdır. Böylece, bu ikisi arasında bir korelasyon kurar, bu evlerin her ikisinde de ikamet eden kişiler ve yakınlarını otomatik olarak belirler, ardından da bu kişilerle ilgili banka hesapları ve kredi kartı ödemeleri gibi dokümanlar inceleme altına alınır. Bu tip 'insansı' yargılar sonucunda, aranan kişilerin bu evlerde bulunup bulunmadığına dair, veriler etraflı bir tarama sonucunda ortaya konmuş olur.[295]

Nedret Ersanel'in belirttiğine göre Promis, başlı başına bir istihbarat silahıdır. Uluslararası sürükleme, (arama, tarama, bilgi toplama, izleme, bulma, vb) işlemleri, hedef bilgisayardaki yazılımların zayıf noktalarından girerek ve kendisini de gizleyerek yapılmaktadır. Promis örnekleme taraması için çok uygun bir yazılımdır. Hedefin belli olmadığı zamanlarda veya bulunamadığı durumlarda, örneklem bir kitle, programa verilmekte ve nitelikler sıralandıktan sonra araştırma yaptırılabilmektedir. Yazılım, benzerlikleri ve farklılıkları araştırarak elde edilen verileri kullanıcısının önüne koyabilmektedir. Dünyadaki mevcut bilgi bankalarının elden geçirilmesi, bu esnek ve çok yönlü program için çok kolaydır.[296]

Promis'in çok özellikli yönü çok amaçlı kullanımını da beraberinde getirmiştir. Özellikle ABD ve müttefiki İsrail tarafından bu sistem, NATO'nun dahi bilgisinin ötesinde kullanılmış bir yazılımdır.

[295] Dolgun, Uğur, (2008), s.155-156.
[296] Şen, Bilal. "Elektronik Gözetim", Erişim Tarihi: 24 Şubat 2013.

Amerika ve İsrail ortaklığında Promis'in Kıbrıs Rum Kesimi üzerinden yüze yakın ülkeye pazarlanması, sadece gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerle sınırlı kalmamıştır. Dünyanın patronu olma hevesindeki Amerika ile gizli ortağı İsrail'in lehine Ortadoğu'da dengelerin sağlanması veya yeniden oluşturulması amacıyla, Türkiye, İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan, Suriye, Libya, Mısır, Ürdün, ve Pakistan gibi stratejik öneme sahip ülkelere; Japonya, Rusya, İngiltere ve Almanya gibi dünya liderliğine oynayan büyük devletlere, Singapur, ve Güney Kore gibi korsan teknolojilere yatırım yapan ülkelere de satılmıştır. Promis, NATO'nun Avrupa kanadına ait askeri görevleri koordine etmekle görevli NATO genel karargahı Shape'ye de pazarlanmıştır. NATO'nun programı satın alırken bilmedikleri nokta, sistemde 'elektronik truva atı' bulunduğudur. Promis'e tuzaklı arka kapı yerleştiren Amerika ile İsrail, düşmanları yanında müttefiklerinin de haberleşmelerini dinlemiş, gizli servislerinin yaptığı operasyonlardan anında haberdar olmuştur. Bu sayede enformasyon teknolojisi, kendini yaratanlara karşı bir kez daha borcunu ödemiştir.[297] Görüldüğü üzere ABD ve İsrail kendi müttefiklerini de bir şekilde 'yeni truva atları' ile takip etmekte ve elde edilen veriler ışığında politika üretmeye devam etmektedir.

4.2.1.2. Dünyayı Saran Örümcek Ağ: Echelon

Teknolojide yaşanan son gelişmeler sonrasında enformatik gözetimin en gelişmiş ayağını, mahremiyetler ve bireysel özgürlükleri tümüyle ortadan kaldıran, ticari yaşam ile sanayi dünyasını istihbarat servislerinin yeni oyun alanı haline getiren Echelon adlı sistem oluşturmaktadır. Promis'in daha gelişmiş bir versiyonu olan bu program, sinyal istihbaratına en gelişmiş biçimiyle '*görüntü istihbaratı*'nı da ekleyerek, gözetim faaliyetlerine şu an için ulaşılan -veya bilinen- son noktayı koymuştur.

[297] Dolgun, Uğur. (2005) (2), s.84-85.

Dünya üzerindeki tüm iletişim sistemlerini denetleme imkanına sahip olan Echelon, "Dünyayı saran örümcek ağ" olarak da nitelenmektedir. Bu sürükleme ağı, uydular (satelitler) aracığıyla gerçekleştirilen tele-haberleşmelerin küresel gözetleme projesidir. Kökeni II. Dünya Savaşı'nda Nazi Almanyası'na karşı ittifak yapan ABD ve İngiltere koalisyonuna kadar uzanan Echelon, bu dönemde işe '*Enigma*' şifresini çözmekle başlamıştır. Bu iki ülke, 1947'de imzalanan Ukasa[298] Anlaşması sonrasında; İngiliz Uluslar Topluluğu üyesi Kanada, Yeni Zelanda ve Avustralya'nın elektronik istihbarat birimleri katıldı. Soğuk Savaş döneminde üye sayısını genişleten topluluk, Doğu Bloğu ile komşu olmaları nedeniyle, Batı Almanya, Norveç, Güney Kore ve Türkiye'yi -topraklarında üsler vermesi şartıyla- anlaşma kapsamında 'üçüncü ülkeler' olarak bünyesine dahil etti.[299]

Soğuk Savaş döneminin bitmesi ile birlikte, tek kutuplu dünyada Amerika ekonomik alanda süper güç olmuş ve diğer rakiplerini bertaraf etmiştir. Bu da istihbarat faaliyetlerinin de tek eksende yeniden dönüşümünü sağlamış ve Amerika, Echelon istihbarat sistemi ile dünyayı gözetlemeye başlamıştır. Dolgun'a göre Amerika'nın gerçekleştirdiği istihbarat çalışmaları, ezeli düşman olan komünist ülkelerin ellerinde bulundurdukları silahlara yönelik olmaktan öte; sanayi sırları, ihaleler, patentler ya da borsa işlemleri gibi sınai ve ticari istihbaratlara yönelmiştir.[300] Lyon ise, uluslararası istihbarat toplama sistemi olan Echelon'un, diplomatik görüşmeler, organize suçlar, terörizm ve siyasi tehdit oluşturduğuna inanılan muhalif grupları denetlemede çok daha güçlü ve çevrimiçi araçlar kullandığını belirtir. Bunun büyüleyici özelliklerinden biri de, işyeri denetimi ve polis gözetiminde bile ilk arananın çoğunlukla ticari anlamda kişisel verilere dayanıyor olmasıdır.[301]

Telefon görüşmelerinde hedef sözcükleri tarayabilen sistemleri 1970'lerden itibaren kullanmaya başlayan NSA, 1980'lerin sonuna doğru, bilgisayarları da kapsayan Echelon'u

[298]Ukasa, İngiltere'yi UK ve Amerika'yı simgeleyen USA kısaltmalarının birleştirilmesinden oluşturulmuştur.
[299] Dolgun, Uğur. (2008), s.158-159.
[300] Dolgun, Uğur. (2005), (2), s.95.
[301] Lyon, David. (2013), s.69.

geliştirmiştir.[302] Kullandığı en son teknoloji ürünü cihazlarla dünyayı tam bir gözetim çemberi içine alan Echelon, 1980'li yılların başından bu yana kısa dalga haberleşme sistemleri yanında telefon, teleks, faks bilgisayar, internet ortamındaki yazışmalar ile elektronik postalar ve uydu haberleşmelerini yakından izlemektedir. Elektronik ortamda mümkün olan en geniş gözetim faaliyetlerini gerçekleştiren Echelon, anahtar nitelikteki veri kriterleri doğrultusunda işlev görür.[303]

Echelon, milyonlarca mesaj arasından aranan sözcüklerin kullanıldığı elektronik mesajları tespit edebiliyor. 'Echelon Sözlüğü'nde bulunan hedef sözcükleri tarayan bilgisayarlar, aynı anda gelen mesajları sıraya koyarak taramayı sürdürebiliyor. 'Echelon' haberleşme ağı, Kuzey Amerika'da üç, İngiltere'de iki, Almanya, Japonya ve Yeni Zelanda'da birer, Avustralya'da iki üsden oluşuyor. Eskiden tüm dünyaya yayılan yüzlerce üsden yapılan dünyayı dinleme faaliyeti, artık sadece 10 üs ile dünyanın etrafında dönen yüzlerce uydunun ortak faaliyetiyle sürdürülüyor. Çeşitli ülkelerin haberleşme uyduları da Echelon'un hedefleri arasında yer alıyor.[304]

4.2.1.3. E-Posta İzleyicisi: Carnivore

Carnivore, diğer gözetim yazılımlarından biraz farklı olarak bir e-posta izleyici sistemidir. Carnivore, FBI'ın Amerika'da internet servis sağlayıcılarına (ISS) yükleyerek çalıştırdığı, tüm e-posta trafiğini kontrol eden bir sistemdir. Carnivore yazılımının görevi, bir ağ üzerinde geçen tüm e-posta paketlerini toplamak ve ne dönüp bittiğini takip etmektir. Bu sistem, gelen ve giden mesajların başlık kısmını okuyarak kimden geldiğini tespit etmektedir. Ancak burada sadece bireysel mahremiyetlerden öte, bireysel zan altında olma

[302] Aksiyon, "**ABD'nin Küresel Gözetim Sistemi**", http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-6456-11-abdnin-kuresel-gozetim-sistemi.html, Erişim Tarihi: 5 Şubat 2014.
[303] Dolgun, Uğur. (2008), s.159-160.
[304] Aksiyon, Erişim Tarihi: 5 Şubat 2014.

ihtimali de vardır. Örneğin; bir bilgisayar korsanı, masum bir vatandaşın e-posta hesabından, ABD başkanına tehdit ve şantaj içeren bir mesaj atabilir. FBI ise mesajı atan kişiyi değil de masum bir kişiyi takip ederek, bu kişiyi mahkemeye kadar taşıyabilir. FBI, online mahremiyet uzmanlarının, düşünce özgürlüğüne aykırı bulduğu sistemin, suçluları takip etmek için kullanıldığı görüşünde ısrar etmektedir. FBI yetkilileri, Carnivore'un sadece, önceden belirlenmiş kişilerin, şüphelilerin e-postalarını izleyebildiğini savunmaktadırlar.[305]

Carnivore yazılımının görevi, bir ağ üzerinde geçen tüm e-posta paketlerini toplamak ve kelime aramalarıyla hassas mesajları ayıklamaktır. Dünya e-mail trafiğinin yüzde 70'inin ABD'deki sunucular üzerinden yürütüldüğü düşünüldüğünde, Carvinore'un erişim sahasının büyüklüğü tasavvur edilebilir.[306]

2000'li yılların basında FBI'ın kullandığı Carnivore sistemi internet'te dolaşan milyonlarca e-posta mesajını kontrol edebilmekteydi. FBI'ın Carnivore sistemini kullanmasının amacı her seferinde internet servis sağlayıcıların (ISS) yönetimiyle iletişime geçmek yerine doğrudan ISS'lerin sisteminden bilgi almayı sağlamaktı. FBI'da müdür yardımcısı olan Donald Kerr, 2000 yılında Amerikan Kongresinde yaptığı konuşmada Carnivore yazılımının tıpkı ISS'lerin kullandığı ticari koklayıcı (*sniffer*) yazılımlar gibi çalıştığını, tek farkının FBI'ya yasal olarak hangi alanlarda dinlemede bulunacağını, hangi alanlarda bulunamayacağı konusunda ayrımlaştırma sağladığını belirtmektedir. Buna göre, örneğin mahkeme tek tip iletişimi (ör. e-posta) dinleme hakkı verebilir, ancak diğer iletişim çeşitlerini (ör. çevrimiçi alışveriş) bu hakkın dışında tutabilmektedir. Buna göre Carnivore yazılımı, izlemeye alınan kişinin gönderdiği ve ona gelen e-postaları izleyebilmektedir. Yapılan açıklamalara göre FBI bu teknolojiyi 1998 ve 2000 yılları arasında 25 kez kullanmıştır. 2002 yılında beş, 2003 yılında sekiz kez internet dinlemesi gerçekleştirdiğini ve bunların hiçbirinde Carnivore ya da daha sonraki verilen adıyla DCS-1000 yazılımının kullanılmadığı belirtilmiştir. Bu yazılım için FBI ne kadar para harcadığını belirtmese de

[305] Şen, Bilal. "Elektronik Gözetim", Erişim Tarihi: 24 Şubat 2013.
[306] **Online Ezoterik Sözlük**, http://**ezoteriksozluk.blogspot.com.tr**/2007/08/elektronik-gzetim-sistemleri.html , Erişim Tarihi: 6 Şubat 2014.

yazılım endüstrisindeki uzmanlar büyük olasılıkla 6-15 milyon dolar arasında bir para harcandığını iddia etmektedir. 2005 yılında yapılan açıklamada FBI sözcüsü Paul Bresson, e-posta içerikleri ve internet izlemesinde daha ucuz olmasından dolayı ticari izleme yazılımlarına geçtiklerini belirtmiştir.[307]

FBI'ın Carnivore sistemini kullandığının ifşası, 11 Eylül saldırılarından sonrada ortaya çıkmıştır. Ntvmsnbc'de[308] yer alan bir habere göre FBI, El Kaide'nin e-postalarını yanlışlıkla silmiştir. Haberde, FBI'ın, 11 Eylül'den bir yıl önce, Usame bin Ladin'in terör ağındaki bazı kişilerin e-mail kayıtlarını yanlışlıkla yok ederek, önemli bir soruşturmanın kanıtlarını ortadan kaldırdığının ortaya çıktığı ifade edilmektedir.

4.2.1.4. Küresel İstihbarat Programı: Prism

Yukarıda bahsedilen gözetim sistemlerinin yanında günümüzde en çok konuşulan ve küresel çapta yankı uyandıran yeni bir sistemin varlığı, dikkatlerin bu yeni gözetim sistemi üzerinde toplanmasını sağlamıştır. Zira, bu yeni gözetim sisteminin, Amerikan Savunma Bakanlığı, Merkezi Haberalma Teşkilatı (CIA) ve Ulusal Güvenlik Ajansı (NSA) gibi devlet kurumlarına danışmanlık hizmeti veren ünlü Booz Allen Hamilton şirketinin çalışanlarından biri, eski CIA uzmanı Edward Snowden[309] tarafından Haziran 2013'te ifşa edilmesi ile ABD'ye yönelik eleştiriler yapılmış ve ABD dinleme skandalının merkezinde dikkatleri üzerine çekmiştir. ABD'de hükümetin Amerikalıların telefon arama dökümlerini takip ettiğinin anlaşılmasıyla patlayan skandal sonradan büyümüş ve hükümetin Prism

[307] Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, Türkiye'de Dijital Gözetim**,** s.44

[308] Ntvmsnbc, "**FBI El Kaide'nin e-postalarını yanlışlıkla silmiş**", http:// **arsiv. ntvmsnbc.com /news/** 155260.asp, Erişim Tarihi: 6 Şubat 2014.

[309] **Kırılan 'Prizma' takip skandalını ortaya çıkardı**, http://**www.zamanamerika.com**/index.php/tr/gundem2/item/7972-haber-analiz-k-r-lan-prizma-takipskandal n-ac-ga-c-kard, Erişim Tarihi: 8 Şubat 2014.

(Prizma) programıyla 9 teknoloji şirketinin serverlarına girdiği ve kişisel bilgilere ulaştığı ortaya[310] çıkmıştır.

Snowden'ın The Guardian ve Washington Post gazetelerine sızdırdığı bilgilere göre NSA, istediği tüm iletişim kanallarına direk erişim imkanı veren bir sistem kurmuştu. Telekomünikasyon devi Verizon aracılığıyla kullanıcıların tüm telefon kayıtları kaydedilip saklanıyor, Apple, Facebook, Microsoft, Google ve Yahoo gibi teknoloji şirketleri aracılığıyla da online iletişim bilgileri depolanıyordu. Teknik tabirlerden arındırılmış haliyle; Amerikan istihbaratı, ünlü şirketlerin de işbirliğiyle, internet üzerindeki tüm iletişim kanallarına istediği anda ulaşabiliyor, kullanıcılara ait tüm bilgileri daha sonra kullanmak üzere depolayabiliyordu. Prizma adı verilen bu sistem, NSA'in merkezindeki bir uzmana, dünyanın herhangi bir yerindeki bir kullanıcıya ait tüm online hesaplara anında erişim hakkı veriyordu.[311]

Snowden'ın sızdırdığı belgelerde NSA'in gözetimi (en azından) iki boyutlu yürüttüğü belirtiliyor. Birinci boyut, telefon görüşmelerinin taraflarını, zamanını ve süresini içeriyor. Bu bilgilerden yola çıkılarak tüm toplumsal ağ ortaya konabilir. Kim kiminle, ne kadar (telefon konuşması sayısı ve süresine bağlı olarak) ilişkili bilgisi elde edilebilir. Daha sonra ise "bana arkadaşını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim" diyerek tehlikeli olabileceklere özel gözetim uygulanabilir. İkinci boyut ise Prizma'nın söz konusu şirketlerden elde ettiği verilerdir. Bunlar; e-posta içerikleri, sohbetler, bulutlarda yer alan dosyalar, VoIP görüşmeleri gibi doğrudan içerik verileri ve e-posta log'ları, IP adresleri, web araması kayıtları gibi internet üstverileridir.[312]

Snowden The Guardian ve Washington Post gazetelerine verdiği röportajlarda bu iki boyutun birleştirilmesinden de bahsediyor. Yukarıda adı geçen şirketlerin her birinin elinde devasa boyutlarda veri var. NSA geliyor ve hepsini birleştiriyor. Google'daki, e-postalar, izlenen videolar, yapılan aramalar, Microsoft ve Apple ürünü işletim

[310] **ABD'de şimdi Prizma bombası patladı**, http://**www.hurriyet.com.tr**/planet/23456393.asp, Erişim Tarihi: 8 Şubat 2014.
[311] Kırılan 'Prizma' takip skandalını ortaya çıkardı, Erişim Tarihi: 8 Şubat 2014.
[312] **Prism, Büyük Veri ve Direniş**, http://**yarimada.gen.tr**/?p=277, Erişim Tarihi: 26 Kasım 2013.

sistemlerindeki kullanım bilgileri, akıllı telefonlardaki iletişim ve konum bilgileri, Facebook'taki etkinlikler, PayTalk ve Skype sohbetleri tek bir merkezde toplanıyor ve ilişkilendiriliyor.[313] Sistemin bu kadar muazzam çalışması elde edilen verileri önemli kılmaktadır. Örneğin telefon dinlemeleri üzerinden, Angela Merkel'in dinlenmesi büyük yankı uyandırmış, İspanya, Fransa ve Amerika'da milyonlarca telefon görüşmesi dinlemeye alınmıştır. Bu dinlemeler ile elektronik ortamda elde edilen verilerin birleştirilmesi, sonuca ulaşma açısından önem taşımaktadır. Zira burada gözetim ile ilgili entegre bir yapının ortaya çıkması bu faaliyetin ne kadar kolay yapılabileceği sonucunu ortaya çıkarmakta ve bize '*yapay zeka*' ile bu anlamda nelerin başarılabileceğini göstermektedir.

Prizma gözetim sisteminin ifşası ile birlikte, gözetimde artık bir devrimin yaşandığı söylenebilir ki, o da dijital devrimdir. Zira yukarıda adı geçen şirket ve sosyal paylaşım ağları gözetimde yeni kanalları temsil etmekte ve gözeten ile gözetlenen arasında gözeten sırra kadem basmaktadır. Çünkü elektronik teknolojilerle elde edilen veriler gözetimin amacına hizmet eden en önemli araçlar olarak karşımıza çıkmakta ve bize Oscar Gandy'nin veriler ile tüketici profilleri oluşturan "*sınıflandırma*"sını hatırlatmaktadır. Bu konuda Dolgun, yeni gözetim teknolojilerinin gelişmesi bağlamında "*yapay zeka*"yı Gandy'nin veri sınıflandırması temelinde ele almakta ve bunun artık bir devrim niteliğinde olduğunu vurgulamaktadır:

> *Asıl devrim, enformasyon teknolojileri, -telekomünikasyon, uydu, bilgisayar, internet, veri yazılımı vb.- arasındaki ortaklıklardan doğmuştur. Artık yer küre, bir yandan sürekli olarak uydularla gözetlenirken, diğer yandan da bilgisayarlar yoluyla elde edilen enformasyon ayrıştırma, sınıflandırma ve anlamlandırmaya tabi tutulmuştur. Böylece işin içine 'yapay zeka' girmiş, insanlara/kurumlara ve devletlere ait her türlü bilgi artık sır olmaktan çıkmıştır.*[314]

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız küresel gözetim sistemleri ve enformasyon teknolojileri, görüldüğü üzere bir yandan gözetim faaliyetlerini sıradan bir uğraş alanı

[313] Prism, Büyük Veri ve Direniş, Erişim Tarihi: 26 Kasım 2013.
[314] Dolgun, Uğur. (2008), s.143.

haline getirirken, diğer yandan da bu teknolojileri üreten ve/veya elinde tutanları inanılmaz bir iktidar tekeline kavuşturmaktadır. Bu öylesine bir güçtür ki, "Büyük Ağabey"in kişileri /grupları gözetlemesi ve üzerinde denetim kurması için; bir telefon konuşması, kredi kartından yapılacak herhangi bir harcama, siber-uzaydaki yazışmalar ve/ya otomobillerdeki elektronik donanım içindeki bir çipin uydularla iletişime geçmesi yeterli olmaktadır. Sonuç olarak, insanların gündelik yaşamları, giderek kara-ütopyaların dünyasına dönüşmeye başlamış[315] ve gözetlenenler üzerinde de gözetim sıradanlaştırılmıştır.

4.3. GÖZETİM KAVRAMININ NİCEL ve NİTEL DEĞİŞİMİ

Gözetim bir kavram olarak tarihsel süreçten günümüze sürekli içerik değiştirerek gelmiş, nicelik ve nitelik açısından da farklılıklar göstermiştir. Gözeten ve gözetlenen ilişkisi içerisinde şekillenen bu olgu, Bentham'ın panoptikonunun çok ötesine geçmiş ve yeni iletişim teknolojileri ile yeni bir boyut kazanmıştır. Artık dünya kapalı kapılar ya da duvarlar arasında geçen gözetimden ziyade küresel boyutta şeffaf bir hapishaneye dönüşmüştür. Bu başlık altında gözetimin yeni boyutları hakkında ve ortaya çıkarılan yeni kavramlar üzerine aktarımlar yapılacaktır.

Günümüzde yaşanan gelişmeler paralelinde geçmişten bugüne toparlayıcı bir genelleme yapmak gerekirse; enformasyonun toplumsal ilişkiler yoluyla üretimi artık sona ermiş ve bireylerin, etkinliklerin ve mekansal alanların gözetimi ile elde edildiği yeni bir dönem başlamıştır. Gözetim toplumunun temel karakteristiklerini içeren mevcut uygulamaların ise, en genel biçimiyle üç alanda ortaya çıktığı görülür. Birincisi, küresel terör eylemlerine karşı ve ulusal çıkarlar için geliştirilen, bu arada kişisel mahremiyetler, alanını tümüyle ortadan kaldırarak uygulamaya sokulan gözetim pratikleridir. İkincisi, idari yapılanma ile yönetim şeklinin teknoloji sayesinde giderek sanal bir anlam kazanması ve

[315] Dolgun, Uğur. (2008), s.161.

elektronik devletin genel kabul görmeye başlamasıdır. Üçüncüsü de, kapitalist sistem içinde yaşanan dönüşümlerle, 'yeni ekonomi' olarak adlandırılan pazar sisteminde tüketimin ön plana geçmesi ve buna bağlı biçimde tüketici davranışlarının mercek altına alınarak yakından izlenmesidir.[316]

Lyon'a göre yirminci yüzyıl sonlarında ekonomi politik bağlam 'tüketici kapitalizmi'ne doğru geçer, yapılarda yeni dijital teknolojiler benimsenirken, gözetimin belli ciddi dönüşümlere uğradığı gittikçe daha görünür olmuştur.[317] Lyon'un belirttiği gibi, Orwellcı yaklaşımlar artık benimsenmemekte, gözetim ulus devletin ötesine geçmektedir. Çünkü yeni iletişim teknolojileri otomasyon ve sürekli kayıt tutmayı mümkün kılmakta, beden sadece hapishane duvarları arasında değil farklı yollardan izlenmekte, incelenmekte ve yönlendirilebilmektedir. Bu nedenle gündelik gözetim yerel ve doğrudandır ve böylelikle büyük nüfusların verileri sınıflandırma ve eleme için tutulmaktadır.

Gözetimin nicelik ve nitelik açısından modern gözetimden farkı Lyon'a göre postmodern bir gözetimin ortaya çıkması ile açıklanabilir. Gözetim teorisinin 'postmodern' versiyonları, Staples'ın deyimiyle, teknoloji tabanlı, bedeni nesneleştiren, gündelik, evrensel gözetim türlerinin altını çizer. Bunları incelemek gerekirse, teknolojiler gözetimi otomasyonun etkisi altında bırakır ve veri kopyalarına ya da gerçek karaktere ilişkin güveni gittikçe artırır. Mark Poster bu mesele üzerine birtakım tespitler yaparak post yapısal teorinin veri tabanlarını 'söylemler', veri kopyalarını ise eşzamanlı bir şekilde bağımsız ve bağımlı öğeler olarak görmemize nasıl yardımcı olduğunu gösterir. Poster'a göre bu, 'süperpanoptikon' çağında yaşadığımız anlamına gelir. Dolayısıyla, Foucault'nun 'içkin' öznelerini üretmek şöyle dursun, otonomilerinin farkında olarak, veritabanı söylemi bazılarının farkında bile olamayabildiği dağınık veri 'kimlikleri' ile nesneleştirilmiş bireyler üretir. Beden artık 'özel alan' olarak korunması gereken bir kale değildir. Halihazırda süperpanoptikonun bir parçası olmuştur.[318]

[316] Dolgun, Uğur. (2005), (1), s.213-214.
[317] Lyon, David. (2013), s.84.
[318] Lyon, David. (2013), s.84.

Günümüze yönelik gözetimi irdelediğimiz de birey temelli yapılan faaliyetlerin küresel sonuçlar doğurabileceği de dikkatlerden kaçmamalıdır. Zira meseleye küresel düzeyde bakacak olursak, Lyon'a göre teknolojik destekli gözetim, dünyanın kuzey ve güney yarım küreleri arasındaki uçurumun genişlemesine ve hızlanmasına neden olmaktadır. Lyon bu uçurumun ortaya çıkmasını kuzeyde yapılan bütünleşmelere ve ittifaklara bağlamaktadır.

Gözetimde bütünleşmeye dönük daimi bir arayış -Kuzey Amerika ve Avrupa gibi bölgelerdeki standart makine tarafından okunabilir seyahat dokümanlarında olduğu gibi- 'birlikte çalışılabilirlik' talepleri anlamına gelir. Bu aynı zamanda belli bir amaç için toplanan verilerin bir başka amaç için kullanılması yönünde de daimi bir baskı oluşturur. Ayrıca ağ tabanlı gözetim biçimleri de yine gündelik pratiklerin çok daha sıradan teftiş ve denetimlere tabi tutulduğu bir dünya yaratır. Kart okutmak, pin kodu istemek, foto kimlik çıkarmak; bunlar ve daha fazlası bugün artık gündelik hayatın kanıksanmış protokolleridir ve geleceğe dönük olarak gittikçe daha fazla çarpıtılmakta olan bir gözetim dünyası üretmektedir.[319] Lyon'un da ifade ettiği gibi gücün ittifaklar ile tek elde toplanmak istenmesi ve gözetim sistemleri ile 'birlikte çalışılabilirlik', iktidarın bu sistemlere ne kadar ihtiyaç duyduğunu da göstermektedir. Bu çalışmada, konu ile ilgili, iktidarın sürekli denetim aracı haline gelen biyo-politikalar hakkında ayrıntılı değerlendirme ilerleyen kısımlarda yapılacaktır.

Çağdaş gözetim olarak ifade edilen günümüz gözetiminde 'eş zamanlı' gözetime doğru gidildiği de ifade edilmektedir. Lyon "Vesikalı Yurttaş"[320] isimli kitabında, çağdaş gözetimin derinleştirilmiş ekranlarının eş zamanlı bilişim dünyasında görülebileceğini ifade etmektedir. Burada bilgisayarlar, apartmanlardaki sıradan odaların gündelik yüzeylerine yerleştirilmiş ve gerçek anlamda möblenin bir parçası haline gelmişlerdir. Eş zamanlı bilişim, bilişim dünyasında "üçüncü dalga" olarak görülür. İlk dalga, her biri pek çok insan

[319] Lyon, David. (2013), s.84.
[320] Lyon, David. **Vesikalı Yurttaş**, Gözetim Aracı Olarak Kimlik Kartları, Barış Baysal (çev.), İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2012, s.163.

tarafından paylaşılan ana bilgisayarlardan oluşuyordu. Bugünkü kişisel bilgisayarlar çağı ise ikinci dalga olarak görülebilir. Üçüncü dalga eş zamanlı bilişim, "durgun teknoloji"dir ve bu teknolojide teknolojik donanım ve yazılım arka plana gizlenir. Mikro bilgisayar çipleri çok sayıda gündelik aygıtın ve çevrenin içine gizlenmiştir ve bunların her birine bireyler erişebilir ve birbirleriyle iletişim kurabilirler.

Eş zamanlı bilişim, ağ bağlantılı bilgisayar sistemlerinin kişisel dataları halihazırdaki izleme, kaydetme ve işleme kapasitelerini iyiden iyiye artırır ve buna bağlı olarak aynı fenomen gerçekçi bir gözle pekala eş zamanlı gözetim olarak da görülebilir. Aynı şekilde, asgari seviyede bir işlerlik için, bireysel kullanıcıların kimliklerinin tespit edilmesi için araçlar bulunmalıdır ve bu da öz tanımlama biçimleri gerektirmektedir. Bu arada eş zamanlı bilişim organizasyonlara hem tüketicileri hem de yurttaşları tanımlama amaçlı yeni bir boyut sunmaktadır ve bu durum bu tür gelişmelerin gözetim potansiyelinin altını çizer.

Gözetimin bir potansiyel olarak arttığı günümüz dünyasında, bireyin nerede konumlandığı, iktidarın gözetimde ne gibi politikalar geliştirdiği ve ortaya ne gibi yeni kavramların çıktığı da irdelenmesi gereken konu başlıklarıdır. Çalışmada, bu konu başlıkları altında bireyin dijital bedenlenişinden, biyo politikalara, "akışkan gözetim"[321]den ban-optikona kadar, şu an yeni olan ve sonuçları gün geçtikçe daha da belirginleşen başlıkları irdelenecektir. Bu başlıklara geçmeden Lyon'un, gözetimde gelinen son noktayı nasıl gördüğünü aktarmak, aşağıda anlatılacak başlıklar için önemli ipuçları içermektedir:

> *Gözetim, modern dünyanın en önemli boyutlarından bir ve birçok ülkede insanlar gözetimin onları nasıl etkilediğinin fazlasıyla farkındalar. Yalnızca Londra ve New York değil, Yeni Delhi, Şanghay ve Rio de Janerio'da da kameralar kamusal alanların bilindik görüntülerinden. Tüm dünyada, havaalanlarını kullanarak yolculuk edenler sadece 20. yüzyılın pasaport kontrolüne değil, 11 Eylül'den beri hızla artan vücut tarayıcıları ve biyometrik denetleyiciler gibi yeni cihazlara da razı*

[321] Akışkan Gözetim kavramı, Zygmunt Bauman'ın "Akışkan Modernite" kavramı üzerinden David Lyon tarafından geliştirilmiştir.

olmaları gerektiğinin bilincinde. Bunlara güvenlik meselesi deyip geçsek bile, rutin ve sıradan alışverişlerimizle veya internet kullanımı ve sosyal medya içinde yer almakla alakalı diğer gözetim biçimleri de gittikçe yaygınlaşıyor. İnternette alışverişten binalara kadar çeşitli durumlarda kimlik göstermek, parola girmek ve şifreli kontrol biçimleri kullanmak zorundayız. Google, aramalarımızı sürekli kaydederek özelleştirilmiş pazarlama stratejileri geliştiriyor.[322]

4.3.1. İktidarın Sürekli Denetim Aracı: Biyo Politika

Panoptikon metaforunu merkeze koyarak hapishane ile fabrika arasında ilişki kuran Foucault, insanların yaşamlarındaki tüm alanlarda nasıl gözetim altına alındığına dikkat çekmiştir. Foucault, gözetlenen bireylerin, görüldüğünü ama göremediğini, böylelikle bir bilginin nesnesi olduğunu ama hiçbir zaman iletişim sürecinin öznesi olamayacağını vurgulamaktadır. Foucault'ya göre, bu durum panoptikonun en temel özelliğidir. Yani panoptikon tutuklanan, gözetlenen kişide "iktidarın otomatik işleyişini sağlayan bilinçli ve sürekli bir görülebilirlik halini" yaratmaktadır. Dolayısıyla, bu görünmeden görme edimi, ne zaman, nerede ve kim tarafından gözetlediğini bilmemesi dolayısıyla insanlarda her an gözetleniyor olma hissini yaratmakta ve bir süre sonra bu his doğallaşarak boyun eğmeyi kolaylaştırmaktadır.

Foucault, doğallaşmaya başlayan bu iktidarı "biyo-iktidar" olarak kavramsallaştırarak, bu iktidar modelinin "nüfus olarak ortaya çıkan bir canlılar topluluğuna özgü fenomenlerin (sağlık, doğum, uzun yaşam, ırklar) hükümet uygulamalarının karşısına çıkardığı sorunların nasıl akılsallaştırıldığını" anlattığını ifade etmektedir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, Foucault'da biyo-iktidar kavramı "bedenlere incelikle hükmederek, yaşamları dikkatlice yönetme üzerine kurulu"dur.

[322] Bauman, Zygmunt ve David Lyon, **Akışkan Gözetim**, Elçin Yılmaz (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, s.9-10.

Dolayısıyla bu iktidar biçimi, insanların doğumlarından ölümlerine dek hayatlarının akışını kendi içerisine çekmektedir.[323]

Günümüz dünyasında iktidar çok daha görünmez patikalara sahiptir. Mimari yapının yerini elektronik mimari almıştır. Hemen her köşe başına konulan kameralardan edinilen görüntü kayıtları, cep telefonlarının yaydığı sinyaller, bilgisayar IP numaraları, e-posta takip sistemleri, ilerisi, uzaya fırlatılan uydular aracılığıyla tüm dünya gözetim altında tutulmaktadır. Birkaç yıl öncesinde piyasaya sürülen Googleearth programı ile evinde, oturduğu yerde tüm dünyayı gözetleme olanağına erişebilen "sıradan" bireyler için iktidarın ne denli kapsamlı sistemlere sahip olduğunu düşünmek ürkütücüdür. Bugün teknolojinin ulaştığı bu korkunç nokta ile bireyin gözetlenmekten korunma olanağı yoktur. Cep telefonu, bilgisayar gibi görece daha yeni ve pahalı ürünler bir yana, televizyon ve hatta radyo dahil hiçbir teknolojik ürüne sahip olmayan, dahası evinden dışarı adım atmayan bireyler dahi bu enternasyonal gözetim ağına yakalanmışlardır. Isıya duyarlı takip sistemleri ile artık kapalı bir mekan içinde, sözgelimi evde dahi insanların tüm hareketleri rahatlıkla gözetlenebilmektedirler.[324]

Bedenlere incelikle hükmeden biyo-iktidar anlayışında "biyolojik gözetim" kavramını açıklamak yerinde olacaktır. Çok sayıda karşı ütopyaya da konu olan insanların biyolojik özellikleri yoluyla denetimleri, gözetim faaliyetlerinin bir tehdit unsuru olmaktan öte, nasıl büyük bir tehlike oluşturabileceklerinin de en güzel kanıtı. Sinyal istihbaratı olarak da adlandırılan bu çalışmalar, yakın gelecekte insanların uysal robotlar haline gelebileceğinin ipuçlarını vermektedir. Gözetim faaliyetlerinin doruk noktasını, genetik mühendisliği, biyoteknoloji, biyometri, ve sinyal istihbaratı desteğindeki *biyolojik gözetim* oluşturmaktadır.[325] Bu yeni alanlar her ne kadar insanlık tarihinin hayatını kolaylaştırmak ve ilerlemesini sağlamak üzerine inşa edilmiş gibi gözükse de, iktidarın kendi güvenliği için karşı ütopyalarda geçtiği gibi bireyi gözetim altında kontrol etme amacının merkezde olduğu gerçeğini hiçbir zaman değiştirmeyecektir.

[323] Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, Türkiye'de Dijital Gözetim, s.27-28.
[324] Binark, Mutlu ve diğerleri, (2009), s.146-147.
[325] Dolgun, Uğur. (2005), (2), s.114.

Bugün bilgi teknolojilerine her yıl trilyonlarca dolar yatırım yapılmakta. Bu teknolojilerin en etkin oldukları alanların başında, insan denetiminin/gözetiminin minimum düzeyde olduğu biyo-teknolojiler geliyor. Örneğin insan genomu projesi nedeniyle, -bilindiği kadarıyla- dünyanın 18 devleti ile bunların resmi ve özel kurumları arasında çok büyük bir bilimsel işbirliği ağı kurulmuş durumda; bu çalışmalar, proje kapsamındaki araştırmaları merkezi bir veri tabanında toplayan "The Genome Notebook"un geliştirilmesi ve bilgisayarların, biyolojik sistemlerin simülasyonları aracılığıyla, çok yönlü ve çok amaçlı deneylerin yapılması sayesinde yürütülüyor. Görüleceği üzere çalışma, belli sayıdaki büyük devlet ile onlara lojistik destek veren büyük şirketler üzerinden yürüyor.[326] Foucault'nun bulduğu ve Didier Bigo'nun *"Globalized (in) Security: The Field and The Ban Opticon"* isimli makalesinde geliştirdiği, *dispositif* (yani müdahale aygıtları) ile devletler ve onlara hizmet eden şirketler "bireylerin sınır aşırı hareketlerine odaklanan enformatik ve biometrik gözetim tarzlarını kuvvetlendirmeye yönelirler".[327]

Biyo-teknolojinin içerisinde yer alan biyometrik sistemler, genellikle güvenlik amaçlı olarak kullanılmakta ve cep telefonları, kişisel bilgisayarlar, bilgisayar ağları, otomatik ödeme makineleri (ATM) gibi sistemlerin kullanımında gizli bilgilerin istenmeyen kişilerin eline geçmesini önleyen teknolojileri ifade etmektedir. Biyometri, kişileri birbirinden ayıran ölçeklenebilir psikolojik ve davranışsal karakteristiklerin kimlik tespitinde kullanılan bilgisayar kontrollü sistemler olarak tanımlanabilir. Biyometrik sistemler, bir kişinin sadece kendisinin sahip olduğu fiziksel ve davranışsal özelliklerin tanınması prensibine göre işlev görmektedir. Buna göre, öncelikle kişisel kayıtlar toplanır ve bunlar bir kod verilerek sistemde depolanır; ardından, sistemden istenildiğinde depolanmış olan kayıtlar ile kişisel bilgiler karşılaştırılır ve bir sonuca ulaşılır. Başlıca biyometri teknolojileri yedi kategoride toplanmaktadır.[328] Bunlar:

Parmak İzi Tanıma: Adli makamların kullandığı geleneksel parmak ucundaki derinin tanımlanması yöntemi dışında, bu teknoloji termal görüntüleme sistemi yardımıyla

[326] Dolgun, Uğur. (2008), s.171.
[327] Bauman, Zygmunt ve David Lyon, (2013), s.67.
[328] Dolgun, Uğur. (2005), (2), s.115-116.

parmağın ısısından faydalanmaktadır. Parmak bir çip üzerinden geçirilmekte ve parmak ısısının izleri okunmaktadır; diğer bir sistemde ise, parmak izi tarafından emilen elektrik akımından yararlanılmaktadır.

El Geometrisi Tanıma: El ve parmakların fiziksel karakteristiklerinin üç boyutlu bir ortamda ölçülmesi prensibine dayanan bu sistemin kullanımı, diğer yöntemlere göre daha kolaydır. Bu nedenle, daha çok kullanıcı yoğunluğunun söz konusu olduğu yerlerde tercih edilmektedir.

Ses Tanıma: Diğerlerine nazaran, güvenilirliği en düşük olan sistemdir. Buna rağmen, insan sesinin davranışsal birimlerden oluşması bile tek başına belirleyici bir unsur olabilmektedir. Burada, ses frekanslarının üç boyutlu görüntüleri oluşturulmakta ve sesin en küçük birimleri özel yöntemlerle analiz edilmektedir.

Yüz Tanıma: İnsan yüzündeki yaklaşık elli ayrı noktayı inceleyerek, bu verilerden bir kalıp oluşturur ve bu yolla sonuca gider

Retina Tarama: Retinanın kendine özgü yapısının optik sistemler tarafından taranması prensibine dayanan bu teknolojinin güvenilirliği yüksektir. Ancak, kullanıcının belli bir noktaya sabit biçimde bakmasını gerektirdiğinden, kullanımı zordur.

İris Tanıma: Kullanıcı ile okuyucu arasında yakın temas gerektirmeyen, diğerlerine göre en güvenilir ve kullanışlı olan teknolojidir. İris özellikleri, üç metre ötedeki bir kameradan dahi tanınabilmektedir. Gözün renkli olan kısmında bulunan iris tabakası, her insanda farklıdır; hatta iki gözün iris desenleri bile birbirlerine benzemez.

Deri Altı Tanıma: Diğer bir sistem de, El Damar Tanıma cihazlardır. Cihaz, elin üst tarafındaki damarlardaki kan akışını tespit edip iki saniye içinde sonuca ulaşabiliyor. Sistem, herkesin damar dokusunun farklı olmasından hareketle işlev görmektedir. Daha çok havaalanları ile gümrüklerde tercik edilen bu teknoloji, diğerlerinden farklı olarak terörist saldırılara karşı geliştirilmiş bulunuyor.

Biyometrinin birçok alandaki kullanımının, doğrulama ya da denetleme ile alakalı olduğu ölçüde kimlik tanımlama ile de ilişkili olduğu söylenemez. Hem kimlik tanımlama hem de doğrulama, kişileri tanıma yollarından bazılarıdır fakat ikinci yol ilkinden daha az teknik bir meseledir. Doğrulama, göçmenlik bürosunda ya da mağaza görevlisinin önünde iddia edilen kişi olunup olunmadığını yanıtlayarak ortaya konan bir kimliği tasdik eder ya da çürütür. Diğer taraftan bir kimlik tanımlama sistemi daha kapsamlı "bu kimdir" sorusu ile ilgilenir ve bu sorunun yanıtı şablonlardan oluşan çok geniş bir veri tabanında yer alan kullanıcılar arasında bulunur.[329]

Biyo-teknoloji alanında önemli bir yer tutan *nöro-teknoloji* ise, sinir sistemi ile etkileşime geçen mikro ölçekli cihazlara dayanıyor ve başlıca ilgi alanını beyin/zihin kontrolü oluşturuyor. Uzun zamandır gizli olarak yürütülmekte olan bu çalışmalar içinde, özellikle NSA'in büyük önem verdiği projelerin başında gelen *sinyal istihbaratı* (signal intelligance) gözetim etkinliklerinin belli güçlerin elinde nasıl iktidar odaklı silahlara dönüştüğünü de ortaya koymaktadır.[330]

Biyometrik gözetim yöntemleri ilk bakışta, bireye ait bilgilerin anlamlı bir bütüne dönüştürülmesi yoluyla örneğin güvenlik amaçlı pratik sonuçlar doğuruyormuş gibi gözükse de, bu sebebin altında yatan gerçeği göz ardı etmektedir. Çünkü karşı ütopik eserlerde de yer alan -yazıldığı döneme göre fantastik olan- yöntemlerin giderek küresel çapta alana yayıldığı ve insan vücuduna hükmeden bir teknolojiye dönüştüğü görülmektedir. Her ne kadar kamu yararı, güvenlik ya da ekonomik gelişkinlik üzerinden yapılan üstün körü değerlendirmelerle bu teknolojilerin yararlı olduğuna vurgu yapılsa da, aslında asıl hedefin belirli iktidar güçlerine hizmet ettiği unutulmamalıdır.

[329] Lyon, David. (2012), s.180.
[330] Dolgun, Uğur. (2008), s.171-172.

4.3.2. Bireyin Dijital Bedenlenişi

Biyometrik yöntemlerin gelişmesi ile birlikte, iktidar dijital yöntemlerle insan bedenini de kontrol edebilecek güce kavuşmuştur. Gözetimde dijital yöntemler ile kontrol altına alınan beden, dijitalleşme ile karşı karşıyadır. "Dijital kodlar yoluyla tanımlanan bedenler, Van der Ploeg'in ve Katherine Hayles'in işaret ettiği gibi artık 'bilgi kaynağı' olarak görülebilir. Bildik modern anatomik-fiziksel tanımlamalar, dijital medyanın çok sayıda gündelik ilişkiye sızdığı bir dünyada artık çok anlamlı değildir"[331] diyen David Lyon, "Bilgi haline getirilmiş beden" konusunun, titiz bir sorgulamaya tabi tutulması gerektiğine vurgu yapar.

Lyon'a göre "bizzat beden" ile "beden hakkındaki bilgi" arasındaki ayrım hala korunuyor olsa da normatif ve etik açıklamalar, bu noktada yetersiz kalacaktır. Ayrım korunduğu takdirde biyometriye ilişkin potansiyel problemler, kaydedilen bedenin parmaklardan gözlere dek yeterli ölçütlere sahip olup olmadığı ya da işlenen bilginin bir takım gizlilik kurallarına uyup uymadığı gibi sorunlarla sınırlı olabilir. Van der Ploeg'in öne sürdüğü gibi bu tür sorunlara "bedensel bütünlük" fikri yanıt verebilir. Ploeg, bedenlerin "içinin" X ışınıyla alınmış görüntüleri ya da yine "içeriden" alınmış DNA örnekleri arasındaki benzerliği vurgulamaktadır.[332]

Beden gözetlemesi teknolojilerinin ortaya çıkması, insan ya da makinelerin hafızalarında tutulan şifrelenmiş sözler ya da numaralanmış kodlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Fiziksel bedenin bir parçası (göz, el, parmak, yüz, ses) tanımlama makinesine gösterilir. Kodlamanın kelimeler ve numaraların ötesinde olan ve ne hafızaya ne de bir kart üretme zorunluluğu olan başka bir bölümünde, beden bir şifreye dönüştürülür. Bedenin nasıl (yeniden) oluşturularak bir metin haline getirildiğinin dışında, bu erişim ve kapsamanın ve de gücün yetkilerinin dağılımının şu anda ne kadar bedenin bir parçasının

[331] Lyon, David. (2012), s.194-195.
[332] Lyon, David. (2012), s.195.

görüntülenmesine bağımlı olduğu hatırlatılır. Kimlikleri doğrulayan makine genellikle, tamamen aynı özellikleri gösteren dijital dosyayla biyolojik özellikleri kontrol eden bir çeşit komputerize edilmiş tarayıcıdır. Günümüzde beden gözetlemesi teknolojilerinin tutarlı bir özelliği, bilgisayara bağımlı olmalarıdır. Örneğin, Amerika'da FBI, 1990 yılında, devam eden bilgisayarlaşma programlarının bir bölümü olarak, 40 milyon parmak izi kartları ve suç tarihi kayıtlarını, dijital kayıtlara dönüştürmeye başlamıştır. Bilgisayar gücü büyüdükçe, daha önceden otomasyonun sınırları dahilinde olmayan uygulamalar da artmaktadır. Gözetleme çalışmalarına bakış açısından bakıldığında, bazı biyoteknolojileri, enformasyon teknolojileri olarak kabul etmek mantıklıdır. Bunun nedenlerinin bir parçası, bilgisayarlaşmanın, oluşturmak, depolamak, tekrar ele geçirmek, işlemleştirmek, özellikle biyoteknoloji konusunda değişik teknolojik alanlardan veri transferi yapmak konusunda ortak bir dijital dil sağlamasıdır.[333]

Dijital bir dilin sağlanması ancak dijital gözetim ile mümkündür. Dijital gözetim olgusu da kişisel bilgilerin gizliliğinin ve güvenliğinin ihlalinde potansiyel bir tehlike arz etmektedir. David Lyon, dijital gözetim alanlarını, amaçlarına ve neye hizmet ettiklerine göre sınıflandırarak, belli bir çerçeve oluşturmuştur. Bu çerçeve izleğinde, dijital gözetim alanlarını incelersek, kişisel bilgilerin gizliliği ve güvenliği konusunun önemi daha açık bir şekilde ortaya çıkabilecektir. Lyon dijital gözetim alanlarını, askeri ve istihbarat alanları, devlet yönetimi, nüfus sayımı ve suç kontrolü alanları, iş gözetimi ve denetimi alanları, tüketim ve tüketici yapılandırması alanları olmak üzere dörde ayırır. Aslında bu alanların günümüzde birbirleriyle bağlantılı olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalar göstermiştir ki, esas amaçlanan "assemblage" adı verilen, bu alanlardaki bilgilerin bir araya toplanması işlemidir.[334]

Lyon, bireyin dijital bedenlenişine yönelik, Peter Adey'in havaalanları üzerine yaptığı araştırmayı örnek vererek havaalanının en iyi asemblaj örneklerinden biri olduğunu ifade eder. Peter Adey'in çalışması, ilk günlerinden itibaren (1960'lar) havaalanı yayılma

[333] Lyon, David. (2006), s.151-154
[334] Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, s.43.

araçlarının, delikli kart teknikleri sayesinde havaalanı boyunca yolcu akışını 'görselleştirme' arayışında olduğunu göstermektedir. Bu soyut işlem daha sonraları parmak, el, göz ve yüzden yararlanan tarama araçlarıyla belli bedenlerin takibini sağlamak için büyütülmüştür. Bu sayede yolcular kimi zaman havaalanı bölgesine bile gelmeden sınıflandırılabilmektedir.

Bedenlerin 'enforme edilmesi' yalnızca veriyi paylaşılabilir kılmaz; bunun yanı sıra, ayırma, sınıflandırma ve profillemeyi de kolaylaştırır. Peter Adey'in gözlemine göre, bunun havaalanı içindekilerin hareketliliğini hızlandırması beklenir; ancak, bu işleyiş, tehdit ve imkan profillerine bağlı olarak farklı yolcu kategorilerine farklı şekillerde davranarak başarılır. Colin Bennett'in 'uçak bileti satın aldığında ne oluyor?' araştırmasından, kendi örneğinde, 'çok da olumsuz' bir sonuç çıkmamış olabilir; ancak, adı Bin Amin ya da Beşir olsaydı, başına neler gelebileceğini merak etmemek de doğrusu elde değildir. Netice itibariyle, Adey'in doğru saptamasıyla havaalanı artık bir *gözetim makinesi, 'teknoloji ve enformasyon ağlarının birleştiği bir asemblajdır'*; bu noktada hem profilleme ortaya çıkar hem de -sözgelimi, yolcuların hareketini dinamik olarak modellemede- simülasyonlar devreye girer. Yolcular sessizce düzene girip havaalanı boyunca ilerlemeleri için barkotlar gibi taranır, der Adey ve bunun, altında yatan varsayımlar ve bunu düzenleyen kavramlarla birlikte eleştirel bir incelemeyi de beraberinde getiren bir işlem olduğunu imler.[335]

Bireyin sayısal kayıtlanması noktasında kimliklendirmeden de bahsetmek gerekiyor. Kimlik ve kimliklendirme konuları günümüz toplumunda vatandaşlık ve aslında sıradan gündelik hayatın merkezi olagelmektedir. Manuel Castells, 'Enformasyon Çağı" üçlemesinin son cildine *Kimliğin Gücü*[336] adını vermiştir ve bugün, Richard Jenkins'in demesiyle, 'kimlik, öyle görünüyor ki, iltica hakkından kredi kartı hırsızlığına her şeyle ilişkilidir', bu bağlamda asıl önemli olan 'kimlik ve kimliklendirmedir'. Yirmi birinci yüzyılda, kimlik soruları kimliklendirme sorularından bağımsız yanıtlanamaz.

[335] Lyon, David. (2013), s.178-179.
[336] The Power of Identity, Oxford and Malden, MA: Blackwell, (1997).

Genel anlamıyla, büyük ölçüde yirminci yüzyıl boyunca gelişen iletişim araçlarının kullanımı azalmıştır. Yani, eski ortamlardaki hakim kişilerarası iletişim biçimleri, telgraf, telefon, daha sonra radyo, televizyon ve son olarak da internet gibi sistemlere aracılık etmiştir. Bir zamanlar iletişime doğrudan dahil olan bedenler (her ne kadar imgeleri fotoğraflarda, televizyon ve son olarak da çeşitli dijital kamera teknolojilerinde yeniden görünmüşse de) ortadan kaybolmuştur. Gelişen coğrafi hareketliliğin yanı sıra, bu yeni ulaşım ve iletişim teknolojilerinin sunduğu esneyen toplumsal ilişkiler yüz yüze iletişimdeki genel gerilemeye işaret etmektedir.

Günümüzde, özelde 11 Eylül sonrasında olmakla birlikte, aynı zamanda suçtan, özellikle de kimlik hırsızlığından duyulan korku gibi birtakım eğilimlerle de bağlantılı olarak, ulusal kimlik vatandaşlık ile fazla derinden ilgili olmaya başlamıştır. Bu durumu, hepsinin belki de en açık şekilde havaalanlarında görünür olduğu pasaportlar, ulusal kimlik kartları ve biyometri prizmasından doğru değerlendirmek mümkündür. Bunlar nüfus hareketlerini düzenlememize, kimin nereye ait olduğunu belirlememize yardım etmelerinin yanında, bu sayede devletin sınırlarının korunması ve güvenlik altına alınmasına da destek olur. Mark Salter'in eklemesiyle, herkesin sahip olması gereken pasaportlar bir fotoğraf ve bir numara yardımıyla her bireyi eşsiz olarak kimliklendirir ve ait olduğu ülkeyi ve taşıyıcının hangi ülkeye gönderilebileceğini gösterir.[337]

Lyon'un havaalanlarında biyometrik sistemlerin sağladığı kolaylıkları ifade etmesi, ulusların çipli kimlik kartlarına da zamanla geçtiğini göstermektedir. Özellikle ekonomisi gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler e-kimlik kartlarına yönelerek yurttaşlarının sayısal kayıtlanışını daha kolay hale getirmektedirler. Bu noktada ülkemizde yapılan çalışmalara değinecek olursak eğer, Türkiye, tüm nüfus kayıtlarını içerecek veritabanının kurulacağı ana bilgisayar sistemini Kasım 2000 tarihinde satın almıştır. Aralık 2000 tarihinde ise ana bilgisayar sisteminin kurulumu tamamlanmış, sistem kullanıma açılmıştır. Böylelikle milyonlarca nüfus bilgisi, merkezde olan bilgisayarlar aracılığı ile bir bilgi bankasında toplanmıştır.

[337] Lyon, David. (2013), s.179-182.

Bilgisayar Dolayımlı İletişim (BDİ) (*computer mediated communication*) araştırmaları dünyada yirmi yılı aşkın bir süredir devam etmektedir, buna karşın Türkiye'ye BDİ üzerine yürütülen araştırmalar son 10 yıl içerisinde önem kazanmıştır. Bu alandaki araştırmalarda genel olarak uzam (uzamın kullanım şekilleri ve toplumsal aktörlerin bu uzamda neler yaptığı, uzamı alımlama pratikleri) ve metin (sanal uzamda bedenin geride bırakılarak, ortamın kendisinin bir metin olarak ele alınması) incelemeleri yapılmaktadır. BDİ üzerine yapılan araştırmaların kendine özgü özellikleri vardır; öncelikle araştırma bilgisayar kullanılarak yürütülmekte ve elde edilen bilgilerin büyük çoğunluğu internet üzerinden edinilen verilere dayanmaktadır. Buna ek olarak, incelenen metin sürekli bir değişim halindedir, gerek kullanıcılar tarafından sıklıkla tasarımcılar tarafından geliştirilmesi/değiştirilmesi araştırmacılar tarafından alanın/metnin takip edilmesini zorlaştırmaktadır. Hızla değişim gösteren bu ortamda araştırma süresi de büyük önem kazanmaktadır, sürekli yeni bilgilerin eklenmesi araştırmacının elde ettiği bilgilerin güncelliğini etkilemektedir. Bu nedenle internet araştırmalarında istenen bilgiye kısa bir sürede ulaşmak ve araştırma süresini doğru belirlemek büyük önem kazanmaktadır.[338]

MERNİS (Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi) ile 1998-2000 yılları arasında uygulama yazılımları geliştirilmiş, Ekim 2000 tarihinde *Türkiye Cumhuriyeti Kimlik Numarası* tüm nüfus kayıtlarına verilmiştir. Pilot bölge uygulaması ise Ankara ve Kırıkkale illerine bağlı ilçelerde 18 Mart 2002 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Kasım 2002 tarihinden itibaren de MERNİS sistemi çevrimiçi olarak çalışmaya başlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının kayıtlanması açısından Türkiye'nin en büyük bilişim projesi olan MERNİS projesi, böylece 2002 yılında uygulamaya geçti. T.C. Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü bu projenin amaçlarını aşağıdaki gibi belirlemiştir:

- Nüfus mevzuatına uygun olarak merkez ve ilçe birimlerinde nüfus işlemlerinin bilgisayar ortamında yapılması ve merkezi veritabanının oluşturulması,

[338] Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, s.75-76.

- Türkiye Cumhuriyeti Kimlik Numarasının verilmesi,
- Kolay taşınabilir, kolaylıkla taklit edilemez modern nüfus kimlik kartlarının verilmesi,
- Nüfus ve aile istatistiklerinin hızlı ve sağlıklı bir şekilde alınması,
- Kamu kuruluşlarına ve vatandaşa elektronik ortamda bilgi hizmetlerinin verilmesi[339] şeklindedir.

Bu projenin amaçları kapsamında T.C. Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'nün asıl hedefi ise mevcut nüfus cüzdanlarını dünya standartlarına uygun şekilde çipli nüfus cüzdanlarına dönüştürmekti.

Türkiye'de 2000'li yıllarla birlikte, internet kullanımının hızla yaygınlaşarak artması sonucu, kişiler ve kurumlar işlerini artık çok büyük oranda e-ortamlarda gerçekleştirmektedirler. Bunun sonucunda e-posta, e-ticaret, e-devlet, e-imza, gibi kavramlar hızla klasik çalışma biçemlerinin yerine geçmektedir. Bu değişimi günlük yaşantımızda neredeyse her alanda görebilmekteyiz. Vergi ödemeleri yapmak, pasaport başvurusunda bulunmak, seyahat rezervasyonları yapmak, çalıntı cep telefonlarını sorgulamak vs. günümüzde artık sıradan olaylar olarak kalmışlardır.[340]

Türkiye'de devletin kurum ve kuruluşlarından hizmet almak amacıyla geliştirilen e-devlet uygulamaları, T.C. kimlik numarası üzerinden işlemektedir, bu nedenle Türkiye'de yurttaşın sayısal bedenlenişinin başlıca temsili olan bu numaralar elektronik ortamda stratejik bir öneme sahiptir. Bunun nedeni, yurttaşların çevrimdışı dünyada sahip oldukları kimliklerin çevrimiçi dünya içerisinde de tek bir numaraya (T.C. kimlik numarasına) dönüşmüş olması ve devasa bir kimlik paylaşım sistemi içine "veri" olarak dahil edilmeleridir. Sanal uzamda sayısal veriye dönüşen bu kimlikler çok daha rahat

[339] Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, s.69-70.
[340] Karaaslan, Enis. Serhat Koç ve Gökhan Akın. "Vatandaşlık Numarası Bazlı E-devlet Sistemlerinde Kişisel Veri Mahremiyeti Durum Saptaması", **İzmir Bilişim Hukuku Kurultayı**, 2010, s.1.

kayıtlanabilir, çoğaltılabilir ya da izlenebilir hale gelmektedir. Kişisel verilerin yasal olmayan şekillerde toplanmasını önlemek ya da dijital gözetimi engellemek için yüksek güvenlik önlemlerinin alınmasının gerektiğinin bu noktada altını çizelim.[341] Her ne kadar bu tarz önlemlerin gözetimin önüne geçeceği ifade edilse de, gelişen yeni gözetim sistem ve teknolojileri bunu doğrulamamaktadır.

Bilişim sürecinde yaşanan bu hızlı gelişmelerin sonucunda kişilerin, kurumların ve işletmelerin sahip oldukları veriler internet adı verilen bilgi ağından erişilebilir hale gelmiştir. Bu türden hizmetlerin internette sunulması oranının artması, açık ve özel ağlar arasındaki geçiş durumları, bilgilerin halka açık sistemlerde/sistemlerle paylaşılması gibi uygulamalardaki artış neticesinde artık bilgilere erişimin denetlenmesi son derece güçleşmiş ve güvenlik zayıflıkları da hayatımızın hoşnut olmadığımız vazgeçilmezleri arasına girmiştir. Artık kurumlar, e-sahtekarlık yöntemleri, bilgi hırsızlığı, bilgisayar korsanları, e-saldırılar, bilgi sızdırma ve potansiyel iç saldırılar gibi çok geniş bir yelpazedeki tehlike ve tehditlere göğüs germek zorundadırlar.[342] Ancak tehlike ve tehditleri önlemek zorunda kalan kurumlar, bireyin dijital bedenlenişi ile de sürekli denetimi ve gözetimi sağlamak konusunda ellerinden geleni yaparak, dijital bir dünyanın varlığı ile kendi güçlerine güç katmaya devam etmektedirler.

4.3.3. Akışkan Gözetim ve Ban Optikon

"Akışkan Gözetim" bu çalışmada gözetimde gelinen son noktayı anlamak ve sonuca ulaşmak adına önemli bir kavramdır. Örneğin modernizm, insanlık tarihinde nasıl, modernite öncesi ve sonrası diye farklı bölümlerde inceleniyorsa, gözetimde bir eylem, kavram ve kuram olarak Bentham'ın hapishane modelini temel alıp, günümüze kadar değişik kuram ve görüşlerle incelenecek bir olgu haline gelmiştir. Bu saptama, Zygmunt

[341] Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, s.84.
[342] Karaaslan, Enis ve diğerleri, s.1.

Bauman ile David Lyon'un görüşleri çerçevesinde şekillenen "Akışkan Gözetim" isimli çalışmanın önsözünde Lyon'un cümleleri ile şu şekilde aktarılabilir:

> *"Gözetimin günlük haberlerde giderek daha çok yer bulması, hayatın pek çok alanında hızla ön plana çıkışının bir yansıması. Aslında gözetim zaten yıllardır sessizce artıyor ve modern dünyanın temel özelliklerinden biri haline gelmiş durumda. Modern dünya, nesiller boyunca kendini dönüştürdüğünden, gözetimde sürekli değişen bir karaktere büründü. Günümüzün modern toplumları o denli değişken görünüyor ki, bu toplumların 'akışkan' aşamada olduğu söylenebilir. Daima hareket halinde ama kesinlik ve sınırlardan yoksun olan günümüz vatandaşları, işçileri, tüketicileri ve gezginleri de hareketlerinin gözetlendiğinin, izlendiğinin ve takip edildiğinin farkındalar. Gözetim akışkanlaşıyor."*[343]

Akışkan gözetim, Bauman'ın "Akışkan Modernite" isimli çalışmasından esinlenerek ortaya atılmış bir kavramdır. Bauman'ın akışkan modernite çalışması temelinde "Akışkan gözetim", gözetimi bütünlüklü bir biçimde tanımlamanın bir yolu olmaktan ziyade bir yönelimdir; yani günümüzün değişken ve sarsıcı modernitesinde gözetim konusundaki gelişmeleri konumlandırmanın bir yoludur. Gözetim özellikle tüketimcilik alanında gevşekleşir. Bir amaçla toplanan kişisel veriler, başka bir amaçla da kolayca kullanılabildiği için eski statüko bağları çözülmektedir. Gözetim bugüne kadar akışkanlığa yanıt verip onu yeniden üreterek, hayal bile edilemeyecek yollarla yayıldı. Sabit bir kabı olmayan ama "güvenlik" talepleriyle çalkalanan ve teknoloji şirketlerinin ısrarlı pazarlamalarıyla sarsılan gözetim her yere dökülüyor. Bauman'ın akışkan modernite mefhumu, gözetimi yeni yollardan çerçeve içine alıyor; gözetimin mevcut gelişiminin nedenleriyle ilgili çarpıcı içgörüler ve gözetimin en kötü yönleriyle nasıl başa çıkılabileceği konusunda üretken fikirler sunuyor.[344]

Lyon'a göre gözetim, modernitenin temel boyutlarından biridir. Lyon, günümüzde "geç modernite" ya da "postmodernite" olarak tanımlanan modernitenin "akışkan"

[343] Bauman, Zygmunt ve David Lyon, (2013), s.7.
[344] Bauman, Zygmunt ve David Lyon, (2013), s.10-11.

modernite olarak adlandırılabileceğini ifade eder. Burada Bauman'ın, modernitenin bir takım değişik yollarla akışkanlaştığını söylemesi, Lyon'un bu tabiri kullanmasını sağlamış ve bu noktada ortaya iki özelliğinin çıkması sonucunu doğurmuştur. Bunlardan birincisi, bütün toplumsal biçimlerin yenilerinin oluşmasından daha büyük bir hızla çözülüyor olmasıyken, ikinci özellikle ise iktidar ile politikanın birbirinden ayrılıyor olmasıdır.

> *Gözetim, küreselleşmiş bir dünyada, ulus devletlerle birlikte ama onları aşarak akışkan bir şekilde dolaşır, belli bir zamansal ve mekansal uzaklıkta iş görür. Politik kontrol olmaksızın iktidar büyük bir belirsizlik kaynağı haline gelirken, politika da birçok insanın hayat problemleri ve korkularıyla alakasızmış gibi görünüyor. Devlet güçleri, güvenlik teşkilatları ve özel kurumlar tarafından uygulanan gözetim gücü bu tasvire mükemmel uyum sağlar.*[345]

Yukarıda bahsedilen toplumsal biçimlerin çözülmesi ve iktidar ile politikanın birbirinden ayrılması, akışkan modernitenin, gözetim üzerindeki yansıması, çok açık biçimde görülen iki temel özelliğidir; ama Lyon'a göre bu noktaya iki bağlantıya daha değinmek yerinde olacaktır. Bunlardan birincisi yeni medya ile akışkan ilişkiler arasındaki karşılıklı ilişkidir diğeri ise sosyal medyanın gözetimde etki alanının belirlenmesidir.

Lyon, bazı görüşlerin toplumsal parçalanmadan yeni medyayı sorumlu tuttuğunu ifade eder. Bauman ise sürecin karşılıklı işlediğini belirtir. Buna göre, yalnızca -veya zorunlu olarak- sosyal medya toplumsal parçalanmanın bir sonucu değil, aynı zamanda toplumsal parçalanma da muhakkak ki sosyal medyanın sonucudur. Bauman, akışkan modernite içerisinde iktidarının hareketinin serbest bir akışta olması gerektiğini belirterek; bariyerler, tel örgüler, sınırlar ve kontrol noktalarının üstesinden gelinmesi veya alt edilmesi gereken baş belaları olduğunu söyler. Özellikle de toprak temelli toplumsal bağların yoğun ve sıkı ağları ortadan kaldırılmalıdır. Bauman'a göre, iktidarların işlemesini mümkün kılan, her şeyden önce bu bağların kırılganlığıdır.

[345] Bauman, Zygmunt ve David Lyon, (2013), s.13-14.

Sosyal medya ise tartışmalı bir konudur. Zira birçok aktivist sosyal medyadaki twetlerin ve mesajlaşmaların toplumsal beraberlik ve politik örgütlenme için büyük bir potansiyel oluşturduğu kanaatinde. Kendilerini toplumun yüzde 99'u olarak adlandıranların, dünyanın en zengin ülkelerindeki yüzde 1'in sahip olduğu ayrıcalık ve güce karşı geniş katılımlı bir protesto eylemi olan 2011'deki Occupy Hareketi'ni veya Arap Baharı'nı düşünün. Ne var ki bu alan, en başta zaten gözetlendiği için dikkatle izlenmelidir. Sosyal medyanın varlığı kullanıcıların izlenmesine ve edinilen bilgilerin diğerlerine satılmasına bağlıdır. Sosyal medyanın direniş için sunduğu olanaklar çekici ve bazı açılardan da yararlı olabilir; fakat gittikçe akıcılaşmakta olan bir dünyada kalıcı ilişkiler kurabilmek için gerekli koşulların olmaması ve sosyal medya içerisindeki gözetim gücünün yerleşik ve etkili olması nedeniyle aynı zamanda da kısıtlıdır.

Bu durumda, akışkan modernite -ve burada akışkan gözetim- kavramı, kısaca gözetim olarak adlandırdığımız, *gözetleme, izleme, takip etme, sınıflandırma, kontrol etme ve sistemli olarak izleme* dünyasında neler olduğunu anlamamıza ne kadar yardımcı olabilir? Tek kelimeyle basit bir cevap verecek olursak yanıtımız "bağlam" olur. Gözetimin yayılışını, teknolojik bir olgu veya "toplumsal kontrol" ve "Büyük Birader"e işaret eden bir şey olarak yorumlamak kolaydır. Ancak bu yaklaşım, bütün vurguyu araçlar ve zorbalar üzerinde yoğunlaştırır ve gözetime yol açan olayları atlar; gözetime itaat eden, gözetimi sorgulayan veya onu yenemeyeceğini anlayıp oyunu kurallarına göre oynamaya karar veren sıradan insanları görmezden gelir.

Yeni gözetimin saydam olmayışı, kısmen onun teknik karakterleriyle ve organizasyonlar içinde ve arasındaki karmaşık veri akışıyla, kısmense, "ulusal güvenliği" veya ticari rekabeti çevreleyen gizlilikle ilgilidir. Dahası, Bauman'ın deyimiyle panoptik-sonrası akışkan modernite dünyasında kişisel organizasyonlar tarafından kuvvetle emilen bilgilerin büyük bir çoğunluğu aslında kişilerin kendileri tarafından cep telefonları kullanarak, alışveriş merkezlerine giderek, tatillerde seyahat ederek, eğlenerek ve internette gezinerek sağlanmaktadır. Düzenli olarak, kendiliğimizden ve hatta isteyerek her gün kartlarımızı kullanıyor, posta kodlarımızı söylüyor ve kimliklerimizi gösteriyoruz.

Bauman'a göre bu tür gözetim uygulamaları ve tam gözetim kurumlarının "bütünlüğü" kendini bu şekilde açıkça gösteriyor; *yönetilenlerin "kendilerini ifade etmelerinin" tek yolu aslında yönetenlerin içtenlikle istediklerini yönetilenlerin kendi ellerliyle yapmalarıdır.*[346]

Günümüz bireyi, kamusal alanın izlenirliğinin kendilerini nasıl etkilediğinin bilincinde. Deleuze'ün "kontrol toplumu" dediği o sarmaşık yapı, bütün hareketlerimizi (gittiğimiz yeri, internetten satın aldıklarımızı, şifrelerimizi, kredi kartlarımızı) gözetliyor. Bunlara alışmış olmamız da işin kreması. Bentham'ın o meşhur panoptikonunun hayatımızın hemen her alanına uyarlanmış biçimiyle karşı karşıyayız. Dahası buna uyumluyuz da: Her an her yerdeyiz; hep görüntüdeyiz ya da kadrajdayız. Hareket eden her şey, görünmeyen denetleyiciler tarafından izleniyor, elektronik teknolojiler sayesinde (üstelik bizim de yardımımızla) gözetlenmek olağanlaşıyor. Duvarlar ve pencereler (sanal değilse) anlamsızlaşıyor.[347] Gözetlenmenin olağanlaşması, duvarlar ve pencerelerin sanal değilse anlamsızlaşması, bizi akışkan gözetime götürmektedir.

Akışkan gözetimde daha geniş analiz yapma imkanına yönelik, Didier Bigo'nun "ban optikon" kavramını da aktarmak başlığı tamamlama açısından önemlidir. Öncelikle bu kavramı açıklamamız gerekirse; Bigo profil çıkarma teknolojilerinin belli başlı gözetim biçimlerine kimlerin tabi tutulacağını belirlemede kullanılmasını, "ban-optikon" olarak adlandırıyor. Bu tabir, yeni bir "küreselleşmiş güven(siz)lik"in polis, sınır görevlileri ve havayolu şirketleri gibi uluslararası "huzursuzluk yöneticileri"nin gittikçe artan planlı faaliyetlerinden doğuşunun tastamam bir teorik analizinden geçer. Bu da Foucault'nun ortaya attığı müdahale aygıtlarını *(dispositif)* bizlere hatırlatır. Ortaya çıkan ise küresel bir panoptikon değil, ban optikondur. Dispositif, yalnızca belli bir ulus devletten değil, amorf ve birleşmemiş bir küresel güç demetinden dışlanan insan kategorilerini yaratarak kimin hoş karşılanıp kimin karşılanmadığını gösterir.

[346] Bauman, Zygmunt ve David Lyon, (2013), s.14-62.
[347] Bulunmaz, Ali. "Akışkan Gözetim", **Cumhuriyet Kitap Eki**, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kitap/37509/_Akiskan_Gozetim_.html, Erişim Tarihi: 19 Şubat 2014.

Bigo, panoptikonun günümüzde merkezi bir göstergesi olmadığını ve *dispositif* diye bir şeyin varsa bile parçalı ve heterojen olduğunu savunur. *Dispositif,* başka aktörlerle birlikte "bireylerin sınır aşırı hareketlerine odaklanan enformatik ve biometrik gözetim tarzlarını kuvvetlendirmeye yönelen" devletler ve şirketler üzerinden işler. Bigo, bunun ulusaşırı düzeyde bir güvensizlik biçimi olduğunu (ve de aslında panoptikon olmadığını) söyler. Ban optikonun yukarıdaki etmenlere dayalı olarak üç özelliği vardır; liberal toplumlar içerisinde istisnai bir güce sahiptir (olağanüstü haller rutinleşmiştir), profiller çıkarır (gelecekteki olası davranışlarından korkulan bazı grupları ve tedbir olsun diye dışarıda bırakılmış insan kategorilerini ötekileştirir) ve dışlanmayan grupları normalleştirir (malların, sermayenin, bilginin ve insanların serbest dolaşımına inanılmasını sağlar).[348] Burada ban optikonun şemasının stratejik işlevi, *bir azınlığın profilini istenmeyen olarak çıkarmaktır*.

Bauman, Bigo'nun ban optikonunun çerçevesinin etkinlik bakımından bu kadar geniş olmadığını belirtmektedir. Bigo, Bauman'a göre istenmeyen göçmenlere odaklanıyor ama sınırların kontrol noktalarındaki gözetim teknolojisi "ban optikon" vakalarından yalnızca biridir.

> *İstenmeyen göçmenler meselesi, panoptikonun yaptığı gibi "içeride tutmak"tan ziyade "uzak tutmak" işi çerçevesinde düzenlenmiş, yaşam sıvılarını ve gelişim enerjisini panoptikonda olduğu gibi disipline edici itkiler yerine güvenlikçi kaygıların şu anki durdurulamaz yükselişinden alan daha genel bir gözetim felsefesi ve gözetim donanımı fenomeninin yalnızca bir yönüdür.*[349]

Bauman, güvenlik siteleri, alışveriş merkezleri, süpermarketleri kuşatan kapalı devre kamera sistemlerinin ban optik cihazların en yaygın ve kalıp oluşturan başlıca örnekleri olduğunu ifade eder.

[348] Bauman, Zygmunt ve David Lyon, (2013), s.66-67.
[349] Bauman, Zygmunt ve David Lyon, (2013), s.69.

İşte "çevrimiçi" ve "çevrimdışı" hayat tanımlaması ya da nitelemesi tam burada devreye giriyor: Tüketim toplumuna ve fark edilme dürtüsüne ayak uyduranlar "şanslı" çoğunluk içinde "çevrimiçi" bir yaşam sürüyor; kitleyle yakınlık kurmanın yolu da buradan geçiyor ve kişi "ağ"a dahil oluyor. İçine girilen ağ, belli bir noktadan sonra her alana nüfuz ediyor; akışkan modern dünyanın insan ya da çalışanları kişisel panoptikonlarını kendi bedenleri üzerinde büyütmek ve taşımak zorunda kalıyor. Kişi, tüketici pazarının cazibesine kapılarak "kendisinin bekçisi olmak üzere eğitiliyor". Gözetim toplumunu yaratan gözetim teknolojisi, bütün imkanlarını kullanarak iki cephe geliştiriyor. Bauman'a göre ilki, bir cephede hapsetmek (çitin içine almak), diğeri dışarıda bırakmak (çitin dışına itmek). Karar vericiler, böylelikle istediğini çok fazla açıklama yapma gereği duymadan içeri buyur edebilirken, istemediğini de belli bir noktada ya da kampta durdurabiliyor.[350]

4.4. GÖZETİM ve DENETİMİN "NORMALLEŞMESİ" ve İÇSELLEŞTİRİLMESİ

> *Yirmibirinci yüzyılda bireyler, gerçek insan ihtiyacının otantik bir ifadesi olmaktan ziyade, esasında konformist, ve ayrıntılı şekilde yönlendirilen güç ilişkilerinin ürünü olan bireysellik arayışına mahkum olmuş gibi görünüyor. İşte, bizim dünyamız: odak grupları, ayrıntılı gözetleme donanımları ve milyarlarca evde anında yayımlanan maçlar. Daha önce hiç olmadığı kadar yalnız ve kendimizleyiz. Aynı zamanda kolektifin de çok yakın bir parçasıyız. Hayatımızın her veçhesi izleniyor, tarihsel olarak kaydediliyor, arşivleniyor ve beğeniler, ihtiyaçlar, alışkanlıklarla arzular bağlamında muazzam bir bilgi yığınına ve bin yıllık Homo Sapiens faaliyetine dönüşüyor.*[351]

Gözetim ve denetimin normalleşmesi ve içselleştirilmesi bize iktidar ve birey arasında kurulan ilişkinin sorgulanması gerektiğini hatırlatmaktadır. Çünkü sürekli

[350] Bulunmaz, Ali. Akışkan Gözetim, Erişim Tarihi: 19 Şubat 2014.
[351] Niedzviecki, Hal. **Ben Özelim**, Sibel Erduman (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, s.165.

izlenmek, kaydedilmek, arşivlenmek temelinde Niedzviecki'nin deyimiyle elde edilen muazzam bir bilgi yığını ile homo sapiensten (düşünen insan), Sartori'nin homo videnside (gören insan) geçildiğini söylemek mümkündür. Pekiyi bu gerçekten doğru mudur ya da düşünen insandan gören insana geçilirken ne kastedilmektedir? Görmek birey için yeterli midir, ya da görmek bireyi düşündükleri bakımından garanti altına alabilir mi? Bu tarz sorular temelinde, yeni iletişim teknolojileri ile her yerde olan bireyin çevresi hakkında her şeyi görmesi onu ayrıcalıklı yapabilir belki ama, onun iktidar tarafından hiçbir fiziksel takibe gerek duyulmadan, yeni iletişim teknolojileri sayesinde sürekli denetlendiği ve gözetlendiği gerçeğini değiştirmemektedir. Bu nedenle panoptik düzende devam eden gözetim hiçbir zaman önemini kaybetmeden bireyi gözetlemeye devam etmektedir.

Panoptikonun iktidarın kendini yeniden kurduğu temel mekanizmalarından biri haline geldiğini savunan Bauman, modernleşme süreci ile birlikte panoptik stratejilere daha sık başvurulduğunu dile getirir. Bauman, panoptikonun yapay bir mekan olduğunu savunmaktadır. Panoptikonun aslında güç ilişkileri içerisinde "mekanın şeffaflığını bilinçli bir biçimde manipüle etmek ve iradi olarak yeniden düzenlemek"[352] için yapılandırıldığını ifade etmektedir.

Böylelikle mekanın iktidar için kolaylıkla erişilebilecek bir haritası da ortaya çıkmaktadır. Bauman böyle bir iktidar stratejisinin modern öncesi dönemlerden farkını, seyretmek ve seyredilmek üzerinden kurmaktadır. Modernite öncesinde kendisini ve gücünü benimsetmek için seyredilmeyi tercih eden iktidar ve güç odaklarının yerini artık yeni modern dönemde gücünü uyruklarını gözetim altında tutarak sağlayan ve buradan beslenen iktidarlar almıştır.[353] Bauman'a göre, gücün ve kontrolün modernleşmesinin hayati öneme sahip veçhelerinin mükemmele yakın bir metaforu olan panoptikon tekniklerinin yeni ve geliştirilmiş versiyonları doğal bir eğilim gösteriyor[354] ve bu gözden kaçırılmamalıdır.

[352] Bauman, Zygmunt. (2012), s.40.
[353] Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, s.31.
[354] Bauman, Zygmunt. (2012), s.54.

Bauman, bu noktada Foucault ile ortak paydada buluşarak iktidarın sürekli her yerdeliğine vurgu yapmaktadır. Öyle ki, yeni iktidar teknikleri "karşılıklı bağımlılık ve sürekli karşılıklı angaje olma durumu"[355]nu gereksiz görerek iktidarını sağlamaktadır. Buradan hareketle, iktidarın her yerdeliğini anlayabilmek için aslında gözetim olgusunu toplumsal denetim ve iktidar ilişkileri içerisinde ele almak gerekmektedir. Deleuze'ün denetim toplumunu takiben Foucault'nun disiplin ve güvenlik toplumu modelleri aslında gözetim olgusunun işleyiş haritasını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Beden üzerinden otorite uygulayan disiplin toplumunun aksine, güvenlik toplumu otoritesini, bir bütün olarak topluma, 'insanların yaşamları' üzerine uygulamaktadır. Denetim toplumunda ön plana çıkan temel nokta, "disiplinci kulluğun zemin kaybetmesi ve yerini başat hükmetme tarzı olarak hizmetçiliğe bırakması"na[356] dayanmaktadır. Denetim toplumunda ön plana çıkan bir diğer olgu da güvenliktir. Güvenlik kavramı, Deleuze'ün çizdiği denetim toplumunun sınırları içerisinde "bireysel ya da sayısal bedenin yerine denetlenmesi gereken 'bölünebilir' bir materyalin kodunu koyan bir nitelik kazanmaktadır".[357] Güvenliğin sağlanmasındaki temel paradigma ise gözetim ve denetimin her yerdeliğidir. Disipline dayalı iktidar, hapishane, okul, fabrika gibi kapalı alanlarda işlerken, denetim "gizil" bir biçimde her yerdedir.[358]

İktidarın gözünün sürekli toplumun üzerinde olmasına rağmen iktidar, çok da fazla göz önünde değildir. İktidarın özünde gizliliğin yattığı dikkate alındığında iktidarla toplum arasında asimetrik bir ilişkinin olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Gözetim toplumlarındaki asimetrik güç ilişkisine vurgu yapan isimlerden biri de Kiyoshi Abe'dir. Bu ilişki biçimine örnek olarak da "*The Myth of Media Interactivity: Technology, Communications and Surveillance in Japan*" makalesinde Japon toplumsal paylaşım ağlarından biri olan Mixi üzerinden örnek vermektedir. 20 milyondan daha fazla kullanıcısı olan Mixi'de kullanıcılar sistemde bütüne dahil olamamaktadır. Ancak kendi sayfalarını

[355] Bauman, Zygmunt. (2011), s.38-39.
[356] Holland, E.W. "**Şizofreniden Toplumsal Denetime**", içinde Deleuze'de Toplum ve Denetim, Ali Akay (der.), Barış Başaran (çev.), İstanbul: Bağlam Yayınları, (2005), **Akt**: Toktaş ve diğerleri, s.31.
[357] Deleuze, G. "**Denetim Toplumları Üzerine Ek**", Müzakereler, İnci Uysal (çev), İstanbul: Norgunk Yayıncılık, (2006), **Akt**: Toktaş ve diğerleri, s.31.
[358] Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, s.31.

kontrol edebilmektedirler. Buna karşın bütün veriler tek bir sistemde kayıt altına alınmaktadır. Böylece kullanıcı oluşan büyük bir veri tabanına dahil olmakta, iktidarın heryerdeliğini hissetmemektedir.[359]

Gözetim ve denetimin normalleşmesinde "güvenlik" üzerinde de durmak gerekmektedir. Lyon'a göre, 21. yüzyılda güvenlik (ki artık bununla çoğunlukla eksik tanımlanmış bir "ulusal" güvenlik kastediliyor) birçok ülke içinde ve arasında siyasi bir öncelik taşıyor ve elbette, gözetim dünyasının en temel tetikleyicisi. Güvenliği sağlamanın en önemli araçları, göründüğü kadarıyla yeni gözetim teknikleri ve teknolojileridir.[360] Bauman ise güvenlik temelinde gözetimin görünülürlüğüne bağımlı hale geldiğimizi şu şekilde ifade etmektedir:

> *Öyle görünüyor ki artık hepimiz ya da en azından büyük bir çoğunluğumuz güvenlik bağımlıları haline gelmiş durumdayız. Tehlikenin her yerde olduğuna, güvenliksiz ve şüphe sahasının kapsamlılığına, güvenli bir birlikte yaşamın yalnızca devamlı teyakkuzun eseri olabileceğine dair dünya görüşünü yutup sindirdiğimiz için, gözetime ve gözetimin görünülürlüğüne bağımlı hale geldik.*[361]

Bauman'ın da belirttiği gibi gözetime ve gözetimin görünülürlüğüne bağımlı hale gelmek noktasında verilebilecek en iyi örnek yeni iletişim ortamları veya enformasyon teknolojileri dediğimiz alanın içinde yer alan sosyal paylaşım ağlarının varlığıdır.

Dolgun'a göre günümüzde, sınır tanımaz bir hızla tırmanış gösteren enformasyon teknolojilerinin gelişim trendine bağlı olarak, gerek özel gerekse kamusal alanlar içinde kalan tüm gündelik yaşam ve toplumsal ilişkiler, elektronik göz(ler) veya -popüler deyimle- "büyük ağabey" tarafından sürekli izlenir hale gelmiştir. Bentham'ın hayalini kurduğu, Foucault'nun akademik alanda kuramsallaştırdığı ve Orwell'ın karşı-ütopya şeklinde

[359] Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, s.31-32.
[360] Bauman, Zygmunt ve David Lyon, (2013), s. 101-102.
[361] Bauman, Zygmunt ve David Lyon, (2013), s. 105.

tahayyül ettiği panoptik toplum, 20. yüzyılın sonlarından itibaren dünyayı saran elektronik ağlar ve siber-uzay sayesinde artık mümkün hale gelmiştir.[362]

Günümüzde internetin yaygınlaşmasıyla birlikte, sinoptikondan omniptikona geçilmiştir. Artık çoğunluğun birbirini izlediği bir gözetim süreci söz konusudur. Burada da sosyal paylaşım ağları olan Facebook, Twitter gibi araçlar üzerinden insanların birbirlerinin yaşamlarını gözetim altında tuttuğu görülmektedir.[363]

Bu noktada, bireylerin gözetlenmekten haz duymaya evrilmesi durumu ele alınmalıdır. Toplumsal kaygı, artık gözetlenmek değil, göz önünde bulunamamak yönündedir. Görünürlüklerini, erişilebilirliklerini arttıran teknolojik araçlara büyük bir istek ve arzu ile yönelen, her an, her yerde görünür olmak kaygısı taşıyan bireylerin toplamı anlamında bir teşhir toplumundan söz etmek artık hiç de abartı sayılmamaktadır. Bauman'ı izleyerek, dersek: Toplumun gözetlenmekten zevk alması, hatta iktidarın istemine gerek kalmadan kendisinin gözetlenmesini istemesi (teşhircilik) toplumun iktidara teslimiyetini gösterir; panoptikon insanları seyredilebilecekleri bir duruma zorla getirir.[364]

Facebook gibi toplumsal paylaşım ağları ile gözetim arasındaki bağlantıyı çalışmamızın ilerleyen kısımlarında daha ayrıntılı ele alacağız. Ancak yukarıda da değinildiği gibi özetle, toplumsal paylaşım ağları üzerinde varoluş gösteren bireyin, internet öznesi olarak hem röntgenci, hem teşhirci hem de muhbir olmayı başarabildiğini ya da iktidar tarafından bu ortamlarda gözetimin içselleştirildiğini söylemek hiçte yanlış olmayacaktır. Bu içselleştirme gözetimin, zamanla normalleşmesine ve farkındalığının ortadan kalkmasına sebep olmaktadır.

[362] Dolgun, Uğur. (2008), s.22.
[363]Toktaş Arslantaş, Selma ve diğerleri, s.33.
[364] Binark, Mutlu ve diğerleri, (2009), s.152.

Ülkemizde gözetimin normalleşmesi ve farkındalığının sorgulanması ile ilgili bilimsel araştırmalara örnek olarak, Cemile Tokgöz'ün yüksek lisans tezinde[365] yer alan *"Yeni İletişim Ortamlarında Bireyin Gözetim Farkındalığı"* adlı araştırma gösterilebilir.

Tokgöz, araştırma kapsamında 4 yüzü aşkın kişiye uygulanan anket çalışmasından toplanan verilerin analizi ile sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Araştırmanın tasarımında en genel soruyu oluşturan konu, bireyin ne denli gözetim altında tutulduğunun farkında olup olmadığı ve en temel hipotez de bireyin yeterli farkındalık düzeyine sahip olmadığı yönünde iken, araştırmanın sonucunda birey yeterli farkındalık düzeyine sahip çıkmıştır. Farkındalığı oluşturan etmenler faktör bazında incelendiğinde, katılımcılar gözetim yoğunluğunun farkında, telefon ve uydu gözetiminin farkında, gözetimin mahremiyeti ihlal ettiği düşüncesine sahip ve gözetimin uygulanmasında etik çerçevesinde davranılması gereğini destekler yönde yanıtlar vermişlerdir.

Katılımcıların, gözetim güvenlik ilişkisine ve gözetim mahremiyet ilişkisine yaklaşımlarını ölçen faktörler bağlamında verdikleri yanıtlara bakıldığında, çoğunluğun katılım gösterdiği düşünce, mahremiyetin güvenlik pahasına bile olsa önem arz ettiği yönündedir. Katılımcıların gözetim farkındalığını etkileyen demografik özelliklerin başında ise eğitim gelmekte ve katılımcıların yüksek oranla lisans ve lisansüstü eğitim düzeyinde olmaları sonuç olarak çıkan yüksek farkındalık düzeyini olumlu yönde etkilemektedir. Katılımcıların farkındalıkları gündelik hayatta kullandıkları gözetime yönelik teknolojiler ve gündelik hayatta maruz kaldıkları gözetim uygulamaları olduğunda yüksekken, biyoteknoloji ya da uydu gibi teknolojiler de yüksek olmakla birlikte diğerleri kadar yüksek çıkmamıştır.

Son olarak, araştırmanın temel hipotezlerinden bir diğeri ise, bireylerin teknolojiden vazgeçme eğilimlerinin düşük olduğu üzerine kurulmuştur. Araştırmanın sonuçları gözetime yönelik teknolojilerden vazgeçme eğilimlerinin düşük olduğu hipotezini

[365] Tokgöz, Cemile. "Bilişim Çağında Toplumsal Denetim Aracı Olarak Gözetim Olgusu ve Yeni İletişim Ortamlarında Bireyin Gözetim Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, (2011), s.228-229.

doğrulamıştır. Yeni iletişim ortamlarında birey gözetim farkındalığına sahiptir fakat gözetime yönelik teknolojilerden vazgeçme eğilimi düşüktür.

Tokgöz'ün araştırmasında da değindiği gibi, yeni iletişim ortamlarında var olmayı isteyen birey, röntgencilik veya teşhircilik noktasında gözetlediğini ya da gözetlendiğini kabul etmekte, buna rağmen bu ortam ve teknolojilerden vazgeçemeyeceğini belirtmektedir. Bu da bize, Niedzviecki'nin "Dikizleme Günlüğü" isimli kitabında yer alan ve sosyal paylaşım ağları için söylediği *"artık yeni sistemler, kişisel bilgilerin deşifre edilmesi üzerine inşa edilecek"*[366] sözünü hatırlatmakta, iktidarında bu dijital çağda, şeffaf odalara bile gerek kalmadan, sayısal bedenler üzerinde alabildiğine at koşturmasına sebep olacaktır. Çünkü sistemin *"bireyi gözetim altında tutması artık bir olasılık değil gerçektir"*.

4.5. ELEKTRONİK MEDYADA MAHREMİYET SORUNSALI

Mahrem, öznenin görünür varlığının, iktidar görünmezliğinin oyuncağı haline getirilmiş bir siluetidir. Dahası, denetleyen gözün iktidarı, kendini görünmez kıldığı ölçüde kapsama alanını da genişletmiştir. Bireyin özgün, kamusal bir gruba ait olan mevcudiyetindeki parçalanmışlık; bazılarının deyimiyle, duygularını kamera önünde göstermeye ve yeniden canlandırmaya istekli "duygu-ötesi mağdur"lar yaratmıştır. Artık, mahremiyet mağdurlarının "öyküleri" ya da genel olarak kamusal mağduriyet senaryoları özel alanda değil; tümüyle tartışmalı bir düzlemde ve sınırları belirsiz bir kamusal alanda sahnelenmektedir.

"Gözün vicdanı", yerini, her yerde gözün "iğdiş eden" yasasına bırakmıştır; artık her şey seyirlik ve gösteriye dönük, her yer dışa açılma eğiliminin heveskar iştahıyla dopdoludur. Bu, içsel yönelimli varoluş anlatısının sonu, dışsal yönelimli görsel tele-varoluş çağının başlangıcıdır. Yeni iletişim ve gözetim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte

[366] Niedzviecki, Hal. Dikizleme Günlüğü, (2010), s.145.

yaygınlaşan panoptik/sinoptik güç kullanımı, yaşamın her alanında mahremiyetin geri dönüşsüz biçimde parçalanması ve gaspıyla sonuçlanan ölümcül örnekler ortaya koyarken; söz konusu süreç, neyin toplum yaşamıyla, neyin bireysel yaşam alanıyla ilgili olduğuna ilişkin de can alıcı sorular ortaya koymaktadır. Bu yönüyle, mahremiyetini, öznelliğini ve özgürlüğünü televizyon ekranı adlı kansız sunakta (burada seyretme eylemi ile ön plana çıkan sinoptikon ifade edilmektedir) sınayan bireylerin adeta görünmez bir iktidarın ıslahevlerine dönüşmüş olan yaşamları da artık geleceğe ilişkin hiçbir anlamlı vaat sunmamaktadır.

Görünme ve algılanma arzusu, bir isteği veya arzuyu görünür kılmanın önüne geçmiştir. Varlığın en güçlü bileşeni olan arzu, her şeydir; bireyin kendi bedeni ve aklı üzerindeki egemenliğidir. Bedensel yoldan kavranan dünyevi yaşamın hazları, arzu odaklı yeni bir mülkiyet biçiminin doğuşuna tanıklık etmektedir ve bu yeni mülkiyet biçimi, fiziksel itkilerin pazarlamaya elverişli cazibesini hiç olmadığı kadar artırmıştır. Bireyin özel yaşam alanına giren hisleri, cinselliği, aile ilişkileri, hastalıkları, inançları, meslek sırları, planları, mektupları, yalnızlığı, yatak odası vb. özelliklerinin eriştiği alenilik düzeyi o noktaya varmıştır ki artık davranışı gizli tutma iradesinin perdelediği varsayılan kutsanmış öznelliğin de hiçbir muteber tarafı kalmamıştır.

Baudrillard'ın, bilgisayar tabanlarındaki sayısal bir veriden ya da ekranın beyaz camında soluk bir imgeden ibaret kalan görüntüsüyle boy gösteren insanın bizatihi kendisinin hiçbir gerçekliğe sahip olmadığını belirten keskin yargılarını da bu çerçevede büyük ölçüde okumak gerekmektedir. Bir zamanlar Andre Malraux'nun dediği gibi, belki de insanlar öteden beri "şu küçük rezil sırlar kümesini" merak etmektedirler; aslında böylelikle merakların gidermeye çalıştıkları şey aracılığıyla aşmayı düşündükleri, kendilerini bir nesne olarak duyumsadıkları zamanlardaki görüntülerinin, bir başkası tarafından gözetlenen bedenlerinin erotik hazzına gark olmak yanında, belki de kendi itik imgeleri hakkında öteden beri üzüntü verici bir bilince sahip oluşlarıdır. Özel alanlarının gönüllü ifşasının kitlesel bir yarışa dönüştüğü bir yaşam biçimine bunca umut ve bel

bağlamazlardı aksi halde.[367] Bu nedenle açıkça, yeni iletişim teknolojileri ile kamusal ve özel hayat ayrımının giderek bulanıklaştığı bir mahremiyet olgusuna doğru gittiğimizi söylemek yanlış olmayacaktır. Burada kamusal ve özel yaşamın irdelenmesi, ayırt edilmesi ve eğer sınırları varsa bu sınırların belirlenmesi, mahremiyetin daha kapsamlı ele alınmasını sağlayacaktır.

Toplumsal yaşamın bir kamusal bir de özel yönü bulunduğu fikri, 17. yüzyıldan bu yana Batı Avrupa siyasal düşüncesinde merkezi bir yer tutmaktadır. Liberal siyasa açısından 'geniş anlamda' devlet alanı ve toplumsal alan, 'dar anlamda' da ev alanı ve ev dışı alan olarak ayrımlaştırılan bu iki kavram; kamusal dendiğinde *devleti*, özel dendiğinde de *evi ve mahrem yaşamı* kapsamaktadır.

İnsan haklarının ayrılmaz bir parçası olarak *mahremiyet hakkı*, modern devlette bireysel özgürlüklerin teminatıdır. Kamusal alandan ayrı olarak, kişilerin kendilerine ait olan dünyalarıyla buradaki her tür pratiği kapsayan şekilde özel alanda hayat bulan mahremiyetler; geri çekilebileceğimiz veya kaçabileceğimiz bir bağışıklık alanı, kamusal alanda ihtiyaç duyduğumuz silah ve zırhları ile kenara bırakabileceğimiz veya kaçabileceğimiz ve dış dünyada korunmak için giyilen çalımlı kabuğu çıkarıp attığımız bir yer olarak tanımlanabilir. En genel şekliyle üç tip mahremiyetten bahsedilebilir. Bireyleri saran fiziksel alanın korunmasını içeren *mekansal mahremiyet*, bireylerin haksız ve zarar verici müdahalelere karşı korunması olarak *bireysel mahremiyet*, özel nitelikteki verilerin toplanmasının/saklanmasının/işlenmesinin ve dağıtımının ne şekilde yapılacağını denetlemenin bireylere ait olması anlamında da *enformasyon mahremiyeti*. Günümüzde bu alanlardan her üçü de, teknolojik gelişmelere bağlı olarak ciddi şekilde ihlallere konu olmaktadır.[368] Bu ihlaller neticesinde mahremiyet bir sorunsal olmaktadır.

Özel hayat alanlarının sömürgeleştiği, gün yüzüne çıkıp özellikle medya üzerinden deşifre edildiği, piyasaya sunulup metalaştığı bahsinden hareket edilecek olursa, kamusal

[367] Köse, Hüseyin. **Medya Mahrem**, Medyada Mahremiyet Olgusu ve Transparan Bir Yaşamdan Parçalar, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, s.10-12.
[368] Dolgun, Uğur. (2008), s.209-210.

alan içinde aynı yazgının geçerli olduğu bir çağın kültürel çıkmazlarını yaşıyor olduğumuzu itiraf edelim. Güçlü bir kamusal alan yoksa, bireyselliğin yaşanabildiği güçlü bir özel alanda olamaz. Bu iki alan, her şeyden önce, birbirini besleyen, etkileşim içinde olan ve birbirini destekleyen alanlar olarak düşünülmelidir.

Richard Sennett'in adlandırmasıyla, mahremiyetin bütünlüklü -ya da parçalı- bir ideoloji varsa eğer, tartışmayı bu ideoloji bağlamında yürütürken, kuşkusuz bazı yerleşik kavram çiftlerine başvurmakla işe başlanabilir. İç/dış, bireysellik/kitlesellik, kamusal/özel, mahremiyet/anonimlik, ben odaklılık/biz odaklılık, aktif/pasif[369], kendi/başka, teşhircilik/röntgencilik, itiraf kültürü/ezoterik kültür vs. Düşünümselliğin yeri geldikçe bu kavram çiftleri -ancak bunlar karşıtlıklar olarak düşünülmemeli- ve bunlara eklenebilecek kavramlarla birlikte yürütülmesi, aradığımız vizyonun ifade edilip netleştirilmesi için perspektif genişliği sağlamaya katkı sağlayabilir.

Sennett, '*Kamusal İnsanın Çöküşü*'nde, 'mahrem bir toplum tasavvuru'ndan söz etmektedir. Sennett, günümüzde yığınla insanın daha önce görülmedik ölçüde kendi yaşam öyküleri ve özel tutkularıyla ilgilenmesinin bir özgürleşmeden çok bir tuzak olduğunun ortaya çıkmış olduğunu söylemektedir. Mahremiyet, sıcaklık, güven ve duyguların açıkça ifade edilmesini çağrıştırdığından, insanların kendi deneyim ufukları içinde bu psikolojik ödülleri toplumsal yaşam alanlarının büyük çoğunluğunda bulamamaları nedeniyle dışlarındaki, kişi-dışı dünyanın onlara yararsız, bayat ve bomboş göründüğünü söyler. Çağın insan tipinin, kendine dönük, ben-odaklı olduğu, toplumsal olay ve olgulara psikolojik temelli baktığı söylenebilir. Bu insan tipinin kaynağını kavramak içinse, yeni küresel kapitalizmin üretim ve tüketim ilişkileri incelenmelidir.

Çağımızın kültürünün küresel, parçalı ve kaotik olduğu hesaba katıldığında, mahremiyetin çözülüşünün bir diğer kaynağı olarak insanların nasıl bir hayat yaşayacaklarına dair toplumsal ortak kod ve değerleri olmadığı fikri incelenmeye değerdir. İnsanların diğerlerinin mahremiyet alanlarını doğallıkla gözetlemeleri ve bunu bir hak

[369] Bu kavramlar için Rainer Funk'un postmodern insanın psikanalizini incelediği *Ben ve Biz* adlı çalışmasına başvurulabilir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: Köse, Hüseyin. **Medya Mahrem**, (2011), s.63-64.

olarak görmelerinin ontolojik bir nedeni de olabilir. "Bu hayat nasıl yaşanmalı? Nasıl bir hayat insanı mutlu eder? Ben kimim? Ne Yapmalıyım?" gibi soruların en pratik ve kolaycı çözümü başkalarının nasıl yaşadığına bakmaktır. Bu insani arzu yanında, mahremiyete ilişkin edinilen bilginin iktidar ve güç sahibi devlet, kurum, şirket ve kişilerce kötüye kullanımı da söz konusudur ve günümüzde teknolojik iletişimsel araçlar, bireyin bu kötüye kullanımdan kolayca zarar görebileceği denli gelişkindir.[370]

Burada Lyon'un "kaybolan bedenler" teoremine dayanmak yerinde olacaktır. Zira gözetlenen toplumların yükselişi bütünüyle kaybolan bedenlerle ilgilidir. Bir şeyleri uzaktan gerçekleştirdiğimiz zaman, bedenler yok olur. Bir telefon açmak sesle iletişim kurmak anlamına gelir, ama e-posta gönderdiğimiz zaman, bu tip bir somutlaştırmanın izi bile kalmaz.[371] Lyon'un da belirttiği gibi özel ve kamusal alanın sınırının giderek bulanıklaşması günümüz gözetleme teknolojilerinin olması ile ilgilidir. Teknoloji özel ve kamusal alanda yeniden bir yapılandırmaya neden olurken, beden de bu noktada en çok etkilenen olarak karşımıza çıkmakta ve kaybolmaktadır.

Kaybolan bedenler teoremi, mahremiyete yeni bir eğilim verir. Göçmen olan dünyamızda, yabancıların toplumu, aslında gözetlemeye yol açacak bir şekilde mahremiyet aramaktadır. Kişisel kimlik numaraları ve barkodlanmış kartlar gibi güvenin işaretleri, uygunluğu ve itibarı göstermek için istenmektedir. Görünüşe bakılırsa, ev içinin ya da bedenlerin özel alanları gelişen gözetlemenin karşısında, fiziksel alan gittikçe daha da az önem sahibi olduğu için, bir koruma olamamaktadır. *Elektronik teknolojiler* yeni problemler doğurmaktadır ama somutlaşmış kişinin ve adaletin önemini düşünmek yeni yöntemler önermektedir. Her şeye rağmen, bu yeni teknolojiler, hiçbir zaman kendi kendilerine, özerk olarak işlemezler. Görülmez sosyal sınıflandırmaya ve somutlaştırmak

[370] Kete, Nazmiye. Medya Mahrem, Medyada Mahremiyet Olgusu ve Transparan Bir Yaşamdan Parçalar (içinde), **Yoksulluk, Mahremiyet ve Ölüm İlişkisini Medya Üzerinden Okumak**, Hüseyin Köse (Ed.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, s.62-66.
[371] Lyon, David. (2006), s.33.

için geldikleri nedenlere hizmet ederler. Bu, onların neden yeni bir sosyal düzen tarzı olarak düşünülmesi gerektiğinin cevabıdır.[372]

Günümüzde kamusal rıza, itaat, gündemi belirleme, toplumu yönlendirme pratikleri, özellikle teknolojideki gelişmelerle birlikte, bir yandan kamusal alanın yapısını, içeriğini, epistemik varoluşunu belirlerken; aynı zamanda da bireyi tümüyle kuşatan, kontrol eden, gözleyen-gözetleyen panoptik bir mekanizma olarak özel alana da müdahale etmekte, kamusal-özel alanı gerektiği gibi belirleme özelliğine sahip olabilmektedir. Sosyolojik olarak *"elektronik göz", gösteri topumu", "gözetim toplumu"* olarak nitelediğimiz bu çağda, insanların mahrem alanları giderek alenileşmekte, *"kamusala açık hale getirilmekte", "herhangi bir yasal ve yargısal denetim olmaksızın, telefon dinleme ve gizli kayıt faaliyetleri önlenemez"* yaygın bir hal almaya başlamaktadır. Gözetim toplumundaki tehlike, mahremiyetin ihlalinin siyasal-yönetsel bir erke, kısaca devlete bağlı bir dizi faaliyetten daha fazlasını içeriyor olması, bilfiil toplumun kendisinin bir "gözetleyen/gözetlenen" pozisyonuna eşanlı dönüşmesidir. Özellikle internet ve bilişim teknolojisinin siber-uzay olarak adlandırılabilecek dönüşümleriyle birlikte, özel yaşam alanlarını tamamen denetim altına almaya dönük sosyolojik bir perspektif gelişmiştir. Bu anlamda, "gizlilikte bir sosyal ilişkidir" diyen Lyon, ve "süperpanoptikonlar" tanımlamasıyla da Poster, günümüz toplumlarının belirleyici özelliğine dikkati çekerler. Bu yeni toplumsal süreç ya da Lyon'un da deyimiyle, "dijital olarak kodlanan bilgi aracılığıyla yapılan gözetim, veritabanlarında kullanılan dille yeni özneler yaratır.[373]

İnternet ve bilişim teknolojisinin siber-uzay olarak adlandırılabilecek dönüşümleriyle birlikte mahremiyet de bir dönüşüm yaşamaktadır. Bauman'a göre anonimlik üzerinden mahremiyet silikleşmektedir, zira internet ile öldürdüğümüz anonimlik neticesinde mahremiyet hakkımızı da kendi rızamızla katletmiş bulunmaktayız

[372] Lyon, David. (2006), s.57-58.

[373] Aslan, Cumhur. Medya Mahrem, Medyada Mahremiyet Olgusu ve Transparan Bir Yaşamdan Parçalar (içinde),**Türkiye'de Özel Alanın İfşası ve Mağduriyet Halleri**, Hüseyin Köse (Ed.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, s.94-95.

ya da bize sunulan harikalar karşılığında ödenecek bir bedel olarak mahremiyet kaybına rıza göstermekteyiz.

Mahrem olan her şey artık potansiyel olarak kamusal alanda yapılıyor ve kamunun tüketimine açık halde; sayısız sunucularından herhangi birinde kayıtlı olan herhangi bir şeyi internete "unutturmak mümkün olmadığı" için, sonsuza değin de ulaşılabilir kalacak. "Anonimlikteki bu aşınmanın sebebi, her yere yayılmış olan sosyal medya hizmetleri ucuz cep telefonu kameraları, internetteki ücretsiz fotoğraf ve video siteleri ve belki de hepsinden önemlisi insanların neyin kamusal neyin mahrem olması gerektiği konusundaki anlayışlarının değişmesidir.[374] Niedzviecki'nin "Dikizleme Günlüğü" eseri mahremiyetin günümüzde nasıl bir hal aldığı ile ilgili önemli ipuçları vermektedir. Niedzviecki kitabının girişinde "abartılı paylaşım"[375] tanımını yaparak konuya girmektedir. *"Webster's New World Dictionary and Thesaurus"* editörlerinin 2008 yılında bir araya gelerek ortaya attıkları "abartılı paylaşım" tamlamasını yılın buluşu seçmeleri, onu aynı zamanda yılın en popüler sözcüğü haline getirmiştir. Popülaritesi olan abartılı paylaşım; "şahsi bilgileri ortaya sermek; kişinin bir blogda veya başka bir yayın organında özel hayatını teşhir etmesi; teşhire maruz kalan kişiden ısrarla onay beklemesi" şeklinde tanımlanmaktadır. "Abartılı paylaşım" adlandırması, günümüzün elektronik medyasında yaşananları özetlemektedir. Günlük yaşamın akla gelebilecek her türlü basit alışkanlığı, sosyal medyada gözetlemek ve gözetlemek isteyen milyonlarca insan tarafından paylaşılmakta; bununla birlikte mahrem olanın paylaşımı, sosyal medya kullanımının ve kullanıcılarının en büyük çelişkilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Facebook ile ilgili yapılan bir tanımlama mahrem alanda paylaşımın nasıl bir noktaya geldiğini bize göstermektedir.

> *Facebook toplumsal paylaşım ağı, mahrem alanın, "kendine ait olanın" ve bedenin kamusallaştığı, denetimin/gözetimin gözetlenen tarafından meşru kılındığı;*

[374] Bauman, Zygmunt ve David Lyon, (2013), s.30.
[375] Niedzviecki, Hal. Dikizleme Günlüğü, (2010), s.7.

internet öznesinin aynı anda röntgenci, teşhirci ve muhbir olmayı başarabildiği bir kamusal alan olarak değerlendirebilir.[376]

Bedenin özelden çıktığı ve kamusallaştığı, mahrem alanın gözetleyen tarafından gözetime tabi tutularak meşru kılındığı, mahremiyet sınırları içinde bireyin hem röntgenci, hem teşhirci hem de muhbir olabilmeyi başarabildiği bu dönemi, Niedzviecki, "Dikizleme Çağı"[377] olarak adlandırmaktadır. Siber dedikodunun zirveye çıktığı bu "Dikizleme Çağı"nda, kaynağın güvenilir olması, görülenin gerçek kabul edilmesi için hiçbir zaman bir ön koşul değil. Bir bilgiyi gerçek kılan şey, kaç insanın o linki verdiğine, bilgisayarına indirdiğine ya da paylaştığına; yani bilginin ne kadar dağıldığına bağlı olarak değişkenlik gösteriyor. Bu çağ, aynı zamanda cep telefonlarının kamera fonksiyonu taşıdığı ve olayların bu sayede anında paylaşılabildiği bir çağ. Niedzviecki, çağımızda tüm insanların "Dikizleme Kültürü"nün parçası olduğu vurgusunu yapar. Sosyal medya kullanıcıları, internet ortamındaki bu dikizleme kültürünün, dedikodu boyutunu aşmış sistemli bir gözetleme platformu olduğunun farkında değildir. Her türlü sanal kıpırdanma, pek çok kişisel tercihin birer elektronik yansıması ya da daha net bir ifadeyle gözetleme eylemini anlamlı kılan ve sistematik bir şekilde işlenmiş bilgi haline getirilen verilerdir.

Elektronik gözetim de mahremiyet algısının değişmesine paralel olarak kanıksanmaktadır. Örneğin sosyal paylaşım ağları, mahremiyet kavramının içeriğini de diğer pek çok kavramınki gibi yeniden üretmektedir. Alışkanlıklarla birlikte kavramları da yeniden üretmeye başlayan sosyal medya, sanal bir sosyallik ortaya çıkararak sosyalleşme kavramının içeriğini de teknolojinin getirdiği yenilikler neticesinde yeniden şekillendirme çabasına girmiştir. Bu yeni dönemde insanlar, paylaştıkları anlık ileti, fotoğraf, video ya da arkadaş listelerindeki kişi sayısıyla doğru orantılı olarak sosyalleşmiş sayılmaktadırlar.

Dikizleme Kültürü bir reality şovdur. YouTube, Twitter, Flickr, MySpace ve Facebook'tur. Dikizleme Kültürü, 21. yüzyılın teknoloji toplumunu adına ister eğlence, ister kişisel gösteri, ister dikkat çekme diyelim, bedenleri ve ruhları ile

[376] Binark, Mutlu ve diğerleri, (2009), s.186.
[377] Niedzviecki, Hal. Dikizleme Günlüğü, (2010), s.158.

sürekli soyunan ve bu bitmeyen striptizi izleyen büyük bir kalabalığa çevirmektedir. Dikizlemek, giderek toplumsal bilinci dönüştüren mekanizma olarak anlam kazanmaya başlıyor.[378]

Bireylerin sosyal ağlara yönelmesindeki temel motivasyon bilinçaltında yatmaktadır. Beğenilmek, takdir görmek, alkışlanmak, dikkate alınmak ya da sözlük anlamıyla "izlenmek" genel olarak çoğu insanın bilinçaltındaki çocuğa hitap etmektedir. Tüm bunlara ek olarak sosyal ağlar, normalde iletişim kurmayacak kişileri yakınlaştırarak, tam da adına uygun "sosyal" bir hizmet de görmektedir. Sosyal ağlar bu anlamda bireyleri değiştirmemiş, ancak var olan bazı sosyal yönelimleri körüklemiş, sosyal normlar ya da mahremiyet anlayışımızın değişimini hızlandırarak "içimizdeki çocuğu belki de kendisinden önceki hiçbir araç ile kıyaslanamayacak ölçüde kışkırtmıştır". Bu durum da teşhirin körüklenmesi yoluyla siyasi ve ticari denetimi, yani, sosyal ağların "distopik" yanlarını beraberinde getirmektedir. Sosyal medya, propaganda ve kitlesel eğlence yoluyla, denetimin yeni bir aracı da olma potansiyeli taşımaktadır. Sosyal medyada anonim kalabilme imkanı, gözetlemeyi (dikizleme, röntgenleme) kolaylaştırarak güç odakları kadar, insani içgüdülere de hizmet etmektedir.[379]

Aynı zamanda bireyler, diğerleri tarafından izlenerek kendilerini onlardan ayıran özelliklerini vurgulama çabasına girişmektedir. Bireyi bu çabaya sevk eden en önemli şey, otoritenin bireyleri aynılaştırma çabası sonucunda günümüzde bireysel farklılıkların ortadan kaldırılmasına duyulan ihtiyaç ve bu süreç içinde bireyin kendi varlığını ispat etme isteğidir. Birey bu gayreti içinde ne yazık ki kendi yaşam öyküsünün bu sanal endüstri için bir meta haline geldiğini görememektedir. Özel olanı paylaşmak, giderek daha normal algılanmakta, gerçek yaşamda bireyin en yakınıyla paylaşmaktan kaçınacağı sırlar kim olduğu bilinmeyen pek çok insanla paylaşılmaktadır.

[378] Niedzviecki, Hal. Dikizleme Günlüğü, (2010), s.8-28.
[379] Uyanık, Faik. Sosyal Medya: Kurgusallık ve Mahremiyet, **Kocaeli Üniversitesi Yeni Medya Kongresi,** 2013, s.14

İnternet ve sosyal medyayı kullanma biçimimizin sosyal ilişkilerimizle ilgili birçok şeyi açığa çıkardığı vurgusunu yapan Lyon, mahremiyette yaşanan değişim üzerine odaklanır. Lyon'a göre günümüzde mahremiyetle ilgili sorular sürekli değişmekte ve eskiden sanıldığından çok daha karmaşık hale gelmektedir. Örneğin *Foucault'nun bugün insanların içini döktüğü blogları veya "özel" Facebook gönderilerini itiraf gibi değerlendirip değerlendirmeyeceği, tartışılması gereken bir konudur. Aynı zamanda neyin "kamusal" neyin "özel" olduğu da tartışılmalıdır.*[380]

Bauman'a göre ise gizlilik, mahremiyetin sınırlarını çizer ve belirler. Mahremiyet ise, bir kimsenin kendi alanı, bölünmemiş özerkliğinin bölgesidir. Bu alan içinde kişi kapsamlı ve bölünmez bir biçimde "ben neyim ve kimim"e karar verme gücüne sahiptir. Günümüz itiraf toplumunun ortaya çıkışı ikircikli bir meseleydi. İtiraf, modernitenin en önemli icatlarından biri olan mahremiyetin zaferinin alameti olmanın yanı sıra, zirveden baş döndürücü bir hızla düşüşünün başlangıcının da alametiydi. O halde tam da mahremiyetin zafer anıydı. Mahremiyet kamusal alanı istila etti, fethetti ve sömürgeleştirdi; ama maalesef gizlilik hakkını, yani en belirleyici özelliği ve en el üstünde tutulan ve en hararetle savunulan ayrımcılığını kaybetmek pahasına. Bugünlerde, mahremiyetin ifşa ve ihlal edilmesi bizi çok da fazla korkutmuyor, hatta tam tersine çıkış kanallarının kapanması korkutuyor. Mahremiyet alanı gittikçe bir hapsedilme alanına dönüşürken, özel alanın sahibi de kendi özsuyunda kaynamaya mahkum ediliyor.[381]

Woo'ya göre günümüzde yeni bir iletişim ortamı olarak internet, mahremiyet kavramını insanların onurları ve özerklikleri bağlamında değiştirmektedir. Teknolojinin mahremiyet ve gizlilik üzerindeki olumsuz etkileri sebebiyle, genel olarak teknoloji kullanımında özel olarak ise internette güvenlik konularının eğitimine verilen önemin artırılması gereği ortadadır. Koşut olarak güncel teknolojiye yönelik bir bilgilendirme süreci ve yasal kısıtlamalara yönelik çalışmalar çoğaltılmalıdır. Tekno-bilimsel gelişmelerin ve bu gelişmelerin sonuçlarının farkında olunarak kişinin temel insani

[380] Bauman, Zygmunt ve David Lyon, (2013), s.30.
[381] Bauman, Zygmunt ve David Lyon, (2013), s.35.

haklarını ihlalini düzenleyen yasal bağlamının oluşturulması, teknoloji karşısında insani olanın muhafazası açısından önemlidir.[382] Her ne kadar Woo gibi, güncel teknolojiye yönelik bilgilendirme sürecinin olması gerekliliği ve yasal kısıtlamalara karşı çıkan ideal bir bakış açısı olsa da, günümüzde büyük biraderleri temsil eden iktidarlar erişimi kısıtlayan ve mahremiyeti ihlal eden yasaları onaylamaya, çıkarmaya devam etmektedir.

Ülkemizde 2014 yılı Şubat ayında internette yapılan yasal düzenleme bu konuda verilebilecek en güncel ve önemli örneklerden sadece biridir. Bu düzenlemenin birçok yönden irdelenmesi birçok başlığı ön plana çıkarabilir. İktidarın gözünden bakıldığında "daha güvenli bir internet" savı savunulurken, bireyin gözünden durum vahim sonuçlar doğurmaktadır.

Tataroğlu'na göre, siyasi iktidarlar kendilerine güç sağlayacak veya güçlerini artıracak araçların cazibesi karşısında zafiyet gösterebilirler. İktidarların kendilerine büyük güçler sağlayan araçlara karşı bu güç hırsı ya da zafiyeti (temptation of power), demokratik rejimlerin aşınmasına yol açabilmektedir. Bilgi iletişim teknolojileri de izleme, gözetleme gibi bazı alanlarda iktidarları baştan çıkaran yetenekler sunmaktadır. Bu araçlar vasıtasıyla baskıcı, totaliter ve antidemokratik eğilimlere yönelmek olasıdır. Bu bakımdan e-devlet, sunduğu pek çok olumlu gelişmelerin yanında kişi mahremiyeti ve demokrasi açısından olumsuz pek çok kritik tehlikeyi bünyesinde barındırmaktadır.[383] Sonuç olarak mahremiyet, iktidarın kıskacı altında Bauman'ın da belirttiği gibi gittikçe bir hapsedilme alanına dönüşmektedir.

[382] Akça, Gürsoy ve Doğa Başer. "Karanlığın Yok Oluşu" Gelişen Teknolojinin Gizlilik ve Mahremiyet Üzerindeki Etkileri, **Muğla Üniversitesi SBE Dergisi**, Sayı:26, 2011, s.39.

[383] Tataroğlu, Muhittin. E-Devlette Kullanılan Gözetim ve Kayıt Teknolojilerinin Mahremiyet Üzerinde Etkileri, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi SBE Dergisi**, Cilt:1, Sayı:18, 2009, s.97.

4.6. METODOLOJİ ve ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu çalışma günümüzde internet ve gözetim temelinde şekillenen yeni dönem ile ilgili güncel çalışma ve görüşlere yer vererek, internetin gözetimde oynadığı rolün etkinliğini belirlemek amacını taşımaktadır. Bu amaçla, gözetimin internetteki uygulamalar ile birey ve toplum üzerinde nasıl etki bıraktığı irdelenmektedir.

Gözetim toplumu ve internet bağlamında yeni iletişim ortamlarında gözetimin nasıl dönüştüğü ile ilgili, çalışmanın ana çerçevesini oluşturan çeşitli başlıklar oluşturulmuştur. Aşağıda yer alan başlıklar belirlenirken, ilgili literatür temel alınmıştır ve gözetim alanında önemli eserleri olan isimlerle mülakatlar yapılmıştır. Araştırmanın çerçevesini oluşturan ana başlıklar şunlardır;

- Dijital çağda internetin toplum üzerindeki etkisi,
- Genel olarak yeni iletişim ortamlarında özelde ise sosyal paylaşım ağlarında gözetimin dönüşümü,
- Gözetim olgusu temelinde "internet demokrasi getirir mi?" tartışmalarının değerlendirilmesi,
- Dünyadaki toplumsal hareketlerde sosyal paylaşım ağlarının rolü ve bu ağların iktidar tarafından gözetiminin değerlendirilmesi,
- Görüşmecilerin eserlerine yönelik soruların değerlendirilmesi

4.6.1. Araştırma Yöntemi

Çalışmada, niceliksel ve genelleştirici değil, niteliksel ve keşfedici bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu araştırma niteliksel bilgiye ulaşmayı hedefleyen ve gözetimin yeni iletişim ortamlarında günümüzde nasıl dönüştüğü ile ilgili dinamikleri ortaya çıkarmaya yöneliktir.

Bu araştırmada, gözetim toplumu ve internet başlığı altında yeni iletişim ortamlarında gözetimin dönüşümü; toplumsal, ekonomik ve siyasal yapıları ele alan makro seviyede irdelenmiştir. Araştırmanın amacı, günümüz gözetiminin toplumsal meşruiyetini sağlayan nedenleri ortaya çıkarmada geniş kapsamlı bir söylem ve içerik analizine yönelik çalışma yapmaktır. Bu nedenle çalışmamız ile ilgili geniş kapsamlı bir literatür taraması yapılmış ve güncel eserler üzerinde odaklanılmıştır. Ayrıca bu alanda önemli eserleri olan iletişim bilimci, sosyolog, yazar vb. isimlerle mülakatlar yapılarak, internette gözetimde gelinen son nokta değerlendirmeye alınmıştır.

Literatür ile birlikte sosyal bilimlerde sık kullanılan ve niteliksel analizde tercih edilen mülakat yöntemi kullanılmıştır. Görüşmecilere çalışmanın kapsamını oluşturan ve metodolojide yer alan ana başlıklar altında 7'si genel, 1'i ise görüşmecinin kendi çalışmasına özel, toplam 8 soru yöneltilmiştir. Metodolojide yer alan ana başlıklar altında elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Mülakatların tamamı ekler kısmında özgün ve çevrilmiş şekilde yer almıştır.

4.6.2. İnternet ile Şekillenen Yeni Dönemde Yaşananlar ve Tartışmalar

Çalışmanın bu bölümünde bir gözetim aracı olan internetin, toplum üzerindeki etkisinden, sosyal paylaşım ağlarına, internetin demokrasi getirip getirmediğinden, dünyada

sosyal medya ile şekillenen toplumsal hareketlerde gözetime kadar çeşitli konu başlıkları irdelenmiştir.

Bu çalışmanın özgünlüğü, güncel literatürün taranmasının yanı sıra dünyada gözetim üzerine araştırma yapan ve konu ile ilgili önemli eserleri olan iletişim bilimci, sosyolog, yazar vb. isimler ile mülakatların gerçekleştirilmesi ve günümüzde bu isimlerin interneti hem bir gözetim aracı olarak nerede konumlandırdıkları hem de topluma etkisi üzerine cevaplar aranmasında yatmaktadır. Ayrıca internetin demokrasi getirip, getirmediği tartışmaları üzerine açıklamalar yapan bu isimlerin kendi çalışmalarını dikkate alarak bu tartışmanın tam olarak neresindeyiz, bunun cevabı aranmıştır.

Panoptik hapsedilme anlayışından günümüze kadar gözetim sürekli biçim değiştirmiş ve toplumsal gelişme ve değişimde de etkili bir güç olarak karşımıza çıkmıştır. Yeni iletişim teknolojileri ile sürekli biçim değiştiren gözetimde, Foucault'nun panoptik modeli, Poster'ın ortaya attığı ve Lyon'un geliştirdiği süperpanoptikon kavramına dönüşmüş, Mathiesen, seyretme eylemi üzerinden sinoptikon tezini ortaya atmış, Pimenta ise bu kavramı genişleterek buna omnioptikon demiştir. Şimdilerde ise öncelikli meselesi güvenlik ve biometrik ölçümleme olan Bigo, ban optikon kavramını ortaya atmıştır. Ancak teknolojinin müthiş bir hızla toplumu etkisi altına alması "akışkan gözetim" kavramı ile Lyon ve Bauman'ın tartışmalarına odaklanmak gerektiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Daha önceki bölümlerde ayrıntılı olarak açıkladığımız "akışkan gözetim" kavramı bir terim olarak günümüz gözetim anlayışını en iyi ifade eden terimdir. Zira, teknoloji başta olmak üzere, internet gözetimi akışkan bir hale getirmiştir. Bauman'ın "akışkan modernite"sinden ilham alınarak ortaya atılan bu kavram, bize gözetimin eskiden fiziksel caydırma yolları ile (örneğin hapsedilme, işkence vs.) gerçekleşirken, şimdilerde internette ya da sosyal paylaşım ağlarında gezinen biri için içselleştirilmiş bir hal almıştır. Bu içselleştirmeye birçok örnek verilebilir, ancak bu örneklerden ziyade, toplumda bu içselleştirmelerin akislerini vermek daha anlamlı olacaktır.

Birey ya da toplumun, günlük yaşamda deneyimledikleri birçok örnek bize gözetimin neden bu kadar normal karşılandığı üzerine fikir vermektedir. İnternet üzerinden yapılan alışverişlerle, büyük şirket ve firmalara ciddi manada veri hediye eden birey, sosyal medyada arkadaşının sayfasını kontrol eden birey, kendi yaşadıklarını veya mahrem olanının sosyal medyada ifşa etmeye can atan birey, bize bugün geldiğimiz aşamayı ifade eden örneklerdendir. Bu örnekler bize gözetimin normal karşılandığını ve akışkanlaştığını göstermektedir.

İnternette gözetim, günümüz gözetim pratiklerinden en kolayı hatta en ilgi çekici olanıdır. Konu ile ilgili son dönemde ciddi eserler kaleme alınmaktadır. Fiziksel gözetim tekniklerinden uzakta, sanal ortamda sayısal bedenleniş üzerine kurulan bu yeni dönem ile ilgili Mathiesen, 2011 yılında yayınlanan *"İnternet and Surveillance"*[384]ın önsözünde veritabanı üzerinden gözetiminin Google, Facebook, Twitter gibi internet mecraları ve sosyal paylaşım ağlarında nasıl ortaya çıktığı üzerine açıklamalar yapmaktadır. Mathiesen'e göre internetteki bu oluşumlar bir gizliliği ifade etmektedir ve yüzeyin altında, internet kullanımına dayalı keşfedilmemiş gözetim pratikleri ile dolu bir art bölge vardır. Bu art bölgede "*bankalarda, alış veriş merkezlerinde ve başka birçok yerde başka işlerimizle uğraşırken arkamızda elektronik işaretlerden oluşan koca bir iz bırakıyoruz."*[385]

Çalışmamız itibarı ile önemli ve güncel olan *"İnternet and Surveillance"* kitabının sonuç kısmında, gözetimin, internette, yeni iletişim ve bilgi teknolojileri temelinde panoptik gücün yeniden var olduğu[386] üzerine vurgu yapılması önemlidir. Her ne kadar gözetim üzerine farklı düşünceler olsa da, ortak paydanın internet ile gözetimin ikinci nesil internet hizmetlerini tanımlayan ve 2004'te kullanılmaya başlanan Web 2.0 uygulamaları ile iktidar tarafından güç çatışmaları ve çelişkileri ile şekillenen bir dönemde olduğunun kabul edilmesidir. Birey üzerinden ise bu biraz karmaşıktır. Zira sosyal seçimler, çelişkiler,

[384] Ayrıntılı bilgi için bkz: Fuchs, Christian, Kees Boersma, Anders Albrechtslund ve Marisol Sandoval, **İnternet and Surveillance**, Londra: Routledge Yayınları, 2011.
[385] Mathiesen, Thomas. İnternet and Surveillance (içinde), 2011, s.xıx.
[386] Boersma, Kees. İnternet and Surveillance (içinde), 2011, s.304.

içerme ve dışlama gibi faktörler sanal dünyanın önemli unsurlarıdır. Birey sosyal seçimleri temelinde olguyu değerlendirdiğinden, internette gözetimin önemli olup olmadığını birey üzerinden sorgulamanın zorluğu da ortaya çıkmaktadır. Ancak burada genel görüş, gözetlendiğinin farkında olan bireyin bu eylemi önemsemeden hareket etmesi ve sanal dünyada var olmaya devam etmesidir.

Sosyal paylaşım ağlarında gözetim üzerinden, toplumsal hareketler temelinde, bu hareketlerin demokrasi getirip getirmediği tartışılan bir diğer önemli unsurdur. Dünyadaki toplumsal hareketlerin yanı sıra ülkemizde de 2013 yılında vuku bulan Taksim Gezi Parkı Eylemleri yaşanan en önemli olay olarak, güncelliğini korumaya devam etmektedir. Bu eylemler, çalışmamızın büyük bir bölümünü kapsayan "gözetim" ile nasıl açıklanabilir? Bu sorunun cevabının arandığı bu bölümde hem güncel olan eserlerden yararlanılacak hem de mülakatlar ile elde edilen veriler değerlendirilecektir.

4.6.3. İnternetin Toplum Üzerindeki Etkisi

Toplumlar üzerinde, kimi zaman olumlu, kimi zaman da olumsuz etkileri gözlemlenen internetin, bireyin, sosyal hayatı ve kültürü üzerinde birtakım değişiklere yol açtığı görülmektedir. Bu değişiklerin günümüz toplum yapısında, olumlu etkilerinin sürekli dile getirilmesi, olumsuz olan etkilerin önüne geçmekte ve bir toplumsal yitim yaratmaktadır. Çünkü internetin hayatımıza kattığı olumlu etkilerin yanısıra, toplumlar arasında uçurumlar yaratan olumsuz etkileri de dikkatle irdelenmesi gereken bir alanı ifade etmektedir. Bu konu üzerinde hassasiyetle durmanın en önemli nedeni ise, bilgisayar teknolojileri temelinde internetin bir gözetim aracı olarak ifade edilir olmasıdır.

Dünya, internetle, bilgi ağırlıklı bir iletişim sisteminin içinde yol almakta ve bununla birlikte bilginin geniş kitlelere ulaşması internet sayesinde sağlanmaktadır. Bu nedenle sosyolojik temelde, "Bilgi Toplumu", "Ağ Toplumu", "Enformasyon Toplumu"

gibi tanımlar, iletişimde internet aracılığı ile bilginin geniş kitlelere yayılmasının önemini her fırsatta hatırlatarak, bahsedilen bu yeni toplum tanımlarının meşruiyetine onay vermektedir.

İnternet bir görüşe göre "etkileşimli iletişim" imkanı sunarak bireylerin "seçim" ve "özgürlük" alanlarını genişletmekte ve dolayısıyla yayılan bilgiyle toplumsal gelişmeye olumlu bir etki yapmaktadır. Bu konuda, Sheizaf Rafaeli'nin "etkileşim" kavramını incelemek yerinde olacaktır. Rafaeli, birçok araştırmacının referans gösterdiği bir isimdir ve "etkileşimli iletişim modeli"ni 1988'de geliştirmiştir. Rafaeli'ye göre iletişim dinamik bir süreçtir ve etkileşimli bir iletişim modelini diğer modellerden ayıran temel nitelik, karşılık verebilme yetisidir. Alıcı, verici durumuna geçip karşılık verebiliyorsa, modelde etkileşimden bahsetmek mümkündür. *"Interactivity On The Nets"*[387] makalesinde Rafaeli ve Sudweeks Bilgisayar Ortamında İletişim'in (CMC: Computer Mediated Communication) genel iletişimden farklı olduğuna değinerek, geleneksel otoriteden uzak çok daha kolay ve denetimsiz bir iletişim yarattığına değinmektedir. CMC, her ne kadar Rafaeli ve Sudweeks'e göre ororiteden uzak, kolay ve denetimsiz bir iletişim yaratıyormuş gibi gözükse de bu iyimser bir yaklaşımdır ve gerçeği yadsımaktan ibarettir. Geleneksel iletişim modellerine göre daha aktif ve kullanışlı olan bu modelin, olumsuz tarafına da değinmek gerekmektedir. Çünkü birey bilgisayar teknolojileri ve internet sayesinde, fiziki bir gözetime gerek duyulmadan, sayısal bedenleniş üzerinden gözetim ve denetimine maruz kalmaktadır.

Şiddet ve tüketim amaçlı olarak egemen kurumlar tarafından internette sunulan dezenformasyonun, bireyleri belirli egemen yaşam kültürü ve düşünceye kanalize ettiği de görülmektedir. Egemen kurumlar tarafından sürekli bilinçaltına mesajlar gönderilerek, internette keyifli zaman geçirdiğini düşünen birey ya da toplumlar yönlendirilmektedir. Örneğin Amerika kaynaklı savaş oyunları (Amerikan Ordusu) serisinde bu durum net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Savaş stratejilerinin oyun haline getirilerek zamanla

[387] Rafaeli, Sheizaf ve Fay Sudweeks, **"Interactivity On The Nets"**, NetWork and NetPlay: Virtual Groups on the Internet Panel, Sydney: AAAI/MIT Press, 1994, s.2.

sivilleştirilmesi ve dünyaya pazarlanması egemen gücün amacını ortaya koymaktadır. "Amerikan Ordusu" oyunları dünyada birçok ülkeye pazarlanmakta ve bununla ilgili ciddi yatırımlar yapılmaktadır. Bu ve benzeri oyunların amacı, oyun algısı üzerinden birey ve toplumlarda savaşı meşrulaştırmaktan ibarettir.

Pek çok araştırmacı ya da sosyal bilimciye göre, internet kişiler arasındaki mesafe, yaş, cinsiyet, ırk, kültür gibi gerçek dünyada önemli olabilecek pek çok özelliği ortadan kaldırmaktadır. İnternetin anonim karakteri sayesinde, aynı şekilde düşünen insanların, zaman ve mekana bağlı olmaksızın kolaylıkla bir araya gelerek, sanal cemaatleri oluşturması, farklı kültürlerin mensubu insanların birbirlerini tanıma fırsatı bulması, sanal ilişkilerden gerçek ilişkilere geçişlerin yaşanması ve insanların her türlü düşünceyi daha özgür ifade edebilir hale gelmesi, sosyal hayatta başlıca gözlemlenen değişimler olarak ifade edilmektedir. Ancak bilgi açığı ve dijital bölünme ile dünyada toplumların birbirinden net bir şekilde ayrılması bize sanal cemaatlerle sonuca ulaşamayacağımızı göstermektedir. Çünkü toplumlar arasında, enformasyon ve iletişim teknolojilerine kapsamlı erişim, bir topluma avantaj sağlıyorsa, erişim seviyesinde gecikme diğer toplum için dezavantaj oluşturuyor demektir ve burada bir eşitsizliğin olduğu ortaya çıkmaktadır.

E-alışveriş ve ticaret, hatta işe gitmeden evden çalışma, e-devlet gibi kullanımlar bireyin sosyal yaşamını ve ilişkilerini birebir etkilemektedir. İnternet kullanımının ekonomik hayatı ve üretim ilişkilerini, bunun sonucu olarak sosyal hayatı değiştirdiği açıkça görülmektedir. Bilgi çağının olmazsa olmazlarından olan internetin bu alanda yol açacağı yeniliklerle, eğlenceden giyime, insan haklarından ulusal değerlere, çalışma kültüründen boş zaman kavramına, mektup nostaljisinden e-mail haberleşmesine, bilimsel çalışmadan gazete okumaya kadar yaşamın tüm alanlarında kültürel değişim yaşanmaktadır. Bu değişim Dilmen ve Öğüt'e göre basit dir değişim değildir: *"Kavramların önüne getirilen 'e' harfi ile toplumda bir dönüşümün gerçekleşmiş olduğuna inanılmaktadır. Oysaki elektronikleşme sadece teknik bir konu değil aynı zamanda doğrudan bireyi ve toplumu ilgilendiren bir konudur. Başka bir deyişle, bu sözcüklerin başına 'e' harfini ekleyerek, yazılımsal ve donanımsal dönüşümün tamamlanmış olduğu*

gerçeğini kabul edebilsek bile toplumsal ve bireysel dönüşümün aynı paralellikte gerçekleşmiş olduğunu söylemek doğru olmayacaktır."[388]

Sadece bireyin kendi rızası ile şekillenen bir sürecin olduğundan bahsetmek ve internetin bu olumlu yönlerini görmek yeterli değildir. Çünkü günümüzde bireyler dünyaya geldikleri andan itibaren toplumsal yaşamın her aşamasında sistematik olarak kayıt altına alınmaktadır yani gözetlenmektedir. Enformasyon teknolojileri ile internette ziyaret edilen web sitelerinin izlenmesi, elektronik postaların okunması, akıllı (smart) kartlar yoluyla ekonomik işlemlerin denetim altına alınması ve bu yolla çıkarılan tüketici profillerinin veri bankalarında depolanması, şehrin dört bir yanına yerleştirilen MOBESE'ler, cep telefonlarının dinlenmesi, kredi kartlarının insanları tutsak etmesi ve bunun gibi birçok teknoloji odaklı eylem iktidarın denetim ve gözetim faaliyetlerini her geçen gün daha da güçlendirmektedir. Son dönemde ortaya çıkan veri madenciliği ile de sadece iktidar değil, büyük egemen kurumlarında, denetim ve gözetim ile bireyi Zamyatin'in "Biz"inde olduğu gibi şeffaf hapishanelere hapsedilmiş bir toplum yapısına dönüştürdüğü bir gerçektir. Onlarca yıl önce bu ve benzeri tanımlamalar bir senaryodan ibaretken, günümüzde dünya yeni iletişim teknolojileri ve internet ile bir şeffaf hapishaneye dönüşmüştür.

İnternetin toplum üzerindeki etkisi bağlamında, yapılan mülakatlarda görüşmecilere bu ana başlık altında bazı değerlendirmelerde bulunmaları istenmiştir. Sorulan sorularda öne çıkan ve cevabı aranan ara başlıklar şunlardır:

- Sanayi devriminden sonra yaşanan toplumsal değişimde internetin konumu ve toplumsal dönüşümünde üstlendiği rol,
- Enformasyon toplumunda prodüktivite (üretkenlik) paradoksu,
- "Bilgi açığı" ve "Dijital Bölünme" kavramlarının irdelenmesi,

[388] Dilmen, N. Emel ve Sertaç Öğüt, "Yeni İletişim Ortamları ve Etkileşime İletişimsel Bilişim Yaklaşımı", Yeni İletişim Ortamları ve Etkileşim Uluslararası Konferansı Bildiri Kitabı, İstanbul: **Marmara Üniversitesi**, 2006.

Sanayi devriminden sonra yaşanan toplumsal değişimde internetin konumu ve toplumsal dönüşümde üstlendiği rol: Toplum ve teknoloji bağlamında günümüzde internetin toplumsal değişim ve dönüşümde üstlendiği rolü nasıl değerlendirmek gerekiyor? sorusuna verilen cevaplara bakıldığında:

İletişim Bilimci Oscar Gandy'ye[389] göre toplumsal dönüşümler devrimselden ziyade süreklidir, başlı başına bir teknolojik formun etkisi hakkında söylemeye değer bir şeyler vardır ve "dijital" bilgisayar-temelli dönem kesinlikle önemlidir. Gandy, internetin dijital temelli bir bilgi ağı olarak dönüştürücü olduğunu ancak internetin "etkililiğini" değerlendirecek bir temelinin olmadığını ifade etmektedir. Gandy, bilgi akışını arttıran gelişmeleri, ağ kapasitesindeki artışların etkileri ile küresel ölçekte paylaşılan bilgi artışının etkisi üzerine odaklanmanın gerekliliğine vurgu yaparak, ağ sağlayıcı türdeki cihazların kapasitelerindeki dramatik değişimleri dikkate almadan ağ hakkında bir değerlendirmeye girilmemesinin gerekliliğine değinmektedir. Gandy, temelde interneti sorgulamak yerine, internetin hangi cihazlarda ve nasıl kullanıldığı üzerine dikkat çekmektedir.

Yazar Hal Niedzviecki'ye[390] göre ise; internet, popüler kültürü ve kitle medyasını büyüterek ve derinleştirerek günlük hayatımıza sokan bir büyüteçtir. Niedzviecki, interneti kendiliğinden yeni bir şey olmanın çok ötesinde, basım, radyo ve tv ile başlamış *elektronik yayılımlı kültürün bir uzamı* olarak görmektedir ve bunun yayıncılığın ve aracılığın bugünedek ki en etkin aracı olduğunu ifade etmektedir.

Kendini intermedia sanatçısı olarak niteleyen Emanuel Pimenta[391] ise, görsel bir toplumdan algı-ötesi bir topluma evrildiğimizi belirterek, yalnızca bunun bile dönüşüm hakkında bir fikir sahibi olmak için yeterli olduğunu belirtmektedir. Pimenta'ya göre, görsel bir toplumda, organizasyon paradigmatik iken algı-ötesi bir toplumda her şey sentagmatik (sözdizimsel) hale gelmiştir. Pimenta, yeni medya ve internetin temsil ettiği

[389] Oscar Gandy ile 11 Mart 2014 tarihinde yapılan mülakat. Ayrıntılı bilgi için "Ekler" kısmına bakınız.
[390] Hal Niedzviecki ile 17 Mart 2014 tarihinde yapılan mülakat. Ayrıntılı bilgi için "Ekler" kısmına bakınız.
[391] Emanule Pimenta ile 9 Mart 2014 tarihinde yapılan mülakat. Ayrıntılı bilgi için "Ekler" kısmına bakınız.

nörolojik faktörleri göz önüne aldığımızda bunun toplumsal dönüşümde karşı konulamaz bir şey olduğunu belirtmektedir.

Enformasyon toplumunda prodüktivite (üretkenik) paradoksu: Çağımızı diğer çağlardan ayırt eden önemli nokta, enformasyon teknolojisinde kaydedilen devrimsel sıçrama ve bunun üretim sürecindeki, iş sürecindeki yansımasıdır. Bu bağlamda, enformasyon toplumunda prodüktivite bir paradoks yaratıyor mu? sorusuna verilen cevaplara bakıldığında:

Gandy, pordüktivitede "üretim araçları" yerine, bilgi teknolojilerinin iletişime veya bilgi alışverişine olan etkisine odaklanmak gerektiğini düşünmektedir. Bu sistemlerin bilgi bazlı ürün ve hizmetlerin tüketimi ile olan ilgisi dikkatlerden kaçırılmamalıdır. Gandy, "Üretkenlik Paradoksu" ile ilgili, özellikle yakın zamanda yaşadığımız "Büyük Kriz" bağlamında bunun bilgi ürünleri ve hizmetlerinin ölçülemez yapısına bağlı olarak bu "ürünler"in "parasallaştırılması" bağlamında bir "tüketim krizi" olup olmadığına bakmak gerektiğine vurgu yapmaktadır. Gandy'ye göre 2008 yılında dünyada yaşanan ekonomik kriz üretkenlik paradoksu ile ilgili birçok fikir vermektedir.

Üretkenlikle motive olduğumuzu düşünmeyen Niedzviecki ise, dijital dönüşümün esas bilincimize bir dokunuş gerçekleştirdiğini, düşünme biçimlerimizin çoğuna yön tuttuğunu, onları gerçel ve izlenebilir hale getirdiğini belirtmektedir. Düşüncelerimizin harekete/durum güncellemesine dönüştüğünü söyleyen Niedzviecki, du durumun özellikle üretkenlikten bizi uzaklaştırdığını ifade etmektedir. Niedzviecki, gelecekte pek çok görevin otomasyona bağlanacağı bir çağda üretkenliğin olacağını ancak bunun gelecekte üretkenliğin sağlayıcısı olan yaygınlaşmış çevrimiçi ortamlara hakim az sayıdaki kişinin ellerinde yoğunlaşacağı uyarısını yapmaktadır. Bu durumun görece az sayıdaki insanlar için net kazanç sağlayacağını, çok sayıdaki yerelleşmiş kimse için ise bir kayıp olacağını belirtmektedir.

Pimenta, üretkenlik paradoksuna farklı yaklaşarak, "üretim araçları" ile proselitizme (kendi inancını yayma çabası) bağımlı hale geldiğimizi belirtmektedir: Mantıksal bir süreç

olarak bakıldığında, Gutenberg'e bağlanan mantıksal bir yapı, ordu, aile ve kiliseyle sıkı sıkıya bağlı bir içerik saptaması ile vücut bulmaktadır. Bir yönüyle, bir permütasyon (Matematikte permütasyon, her sembolün sadece bir kez ya da birkaç kez kullanıldığı sıralı dizi) sistemi içinde birbirinin dengi insanlarla ilgili; diğer yönüyle de tarımdaki hiyerarşik sistemin aynısıdır. Bu nedenle, bu bir paradoks değil çünkü yeni bir medium (araç) bir öncekini kendi içeriği olarak alıyor. Bu nedenle şu anda biz içeriğin ilüzyonuna sahibiz.

"Bilgi açığı" ve "Dijital Bölünme" kavramlarının irdelenmesi: 'Prodüktivite paradoksu' her toplumda farklılık göstermekte bu da "bilgi açığı" ve "dijital uçurum/bölünme" gibi olgularında türemesine sebep olmaktadır. Bu bağlamda enformasyon toplumunda bilgisayar ve teknolojileri, sosyolojik, kültürel, ekonomik açmazlar yaratmaktadır. Bu bağlamda verilen cevaplara bakıldığında;

"Bilgi açığı ve dijital uçurumlar daha kesin biçimde genel anlamıyla eşitsizlik, günümüz bağlamında kesinlikle bir sorundur" diyen Gandy; ulusların içlerinde ve aralarındaki eşitsizliğin doğasıyla ilgili yaklaşımların tüketim kavramında (veya hatta kapasite kavramı çerçevesi içinde) odaklandığını belirtmektedir. Burada "birey" kavramı yerine, daha çok ırk, sınıf, cinsiyet, mahalle gibi, bir nüfusun tanımlanabilir segmentleri içindeki insanlar üzerinde odaklanarak, bilgi sistemlerinin eşitsizliği arttırmak yerine azaltmak yönündeki kullanım yöntemlerini veya nasıl kullanılabileceklerini tanımlamak daha önemlidir.

Niedzviecki birey ve iktidar arasında gelecekte yaşanacaklar üzerinden bir ikilemin olduğunu ifade etmektedir. Niedzviecki, burada hem iyimser hem de kötümser yorumlarda bulunmakta, iktidarın davranışlarımızı izlemesi, görüntülemesi ya da optimize etmesini kabul edeceğimizi ifade etmektedir: İkilem şu ki, pek çok birey için son tahlilde güçlenme sağlayacak olan gelecek aynı zamanda çok da güç kaybettirici. Git gide artan biçimde dijital/sanal yaşamların içine çekildikçe, bireyselliğimize aracılık eden, bizi tercihlerimize kendi çıkarlarına göre yönlendiren, sağlayıcı/şirket niteliğindeki üçüncü partilere bağımlı olmaktayız. Dahası, tepkilerimiz durmaksızın takip edilerek, davranışlarımız ve

etkileşimlerimiz sürekli yönlendirilebilmektedir. İnternetin özgürlük sanısı çelişkili bir biçimde *lüks bir hapishaneye* dönüşmektedir. Dışına çıkamazsınız, zaten niye isteyesiniz? Üretkenlik dev sağlayıcıların çıkarlarına göre hareket etmemizi sağlayan gizli şemaları olağanlaştıran bir işletme terimidir. Üretkenliğimizi geliştirmek adı altında davranışlarımızın izlenmesi, görüntülenmesi ve optimize edilmesini sıkça kabul edeceğiz.

Bilgisayarların bürokratik prosedürlerin sonuçları olduğunu söyleyen Pimenta, kişisel bilgisayarlarda "klasörler", "dosyalar", "pencereler" olduğuna, bunların bizim bürolarımızın, ofislerimizin uzantıları olduğuna, bu nedenle dev bir bürokratik dalga yayan bu teknolojinin etkisi altına girerek bürokrasinin, gözetim, kontrol ve kangren yarattığına vurgu yapıyor: *Bu nedenle bürokratik bir süreç içinde yer alıp, daha az yetkili durumda onu kontrol etmeye imkan yoktur. Somut bir dünyada, varoluşsal ilişkiler içinde herşeyin iki yüzü vardır, aydınlanmış olan ve belirsiz olan, Yunan tanrısı Janus*[392] *gibi*.

4.6.4. Sosyal Paylaşım Ağları ve Gözetim

Klasik gözetim pratiklerinde "görmek ya da görünür olmak" ikircikli bir yapıyı teşkil etmemektedir. Görende görünür olanda nettir ve yerleri bellidir. Burada rollerin değişmediğini ifade etmek gerekmektedir. Günümüzde durum farklı ve bir o kadar da karmaşıktır. Çünkü internet ve yeni iletişim teknolojilerinin bir sonucu olarak günümüzde giderek etkinlik alanını artıran ve hayatımızın vazgeçilmezi olan sosyal paylaşım ağları ile birlikte bu karmaşıklık ortaya çıkmıştır. Sosyal paylaşım ağlarını bu şekilde ifade etmemizin nedeni açıktan gözetleme ya da bilerek, isteyerek gözetleme pratiğine dönüşen yeni bir anlayışın varlığıdır. Çalışmamızın daha önceki bölümlerinde de ifade ettiğimiz gibi

[392] **Janus**, bir yüzü sağa, bir yüzü sola bakan iki yüzlü Roma tanrısıdır. Bu tanrının resmine Roma paralarında rastlanır. Janus'a ait olan bu resimde yüzlerden biri kentten içeri girenlere, öteki ise kentten çıkanlara bakar. Böylece kent *güvenlik içinde* yaşamını sürdürür.

"öğrenme arzusu ve merak etme" enformasyon toplumunda yaşayan bireyi ele veren duyguların en başında gelmektedir.

Kent yaşamının, milyonlarca nüfusu barındırdığı günümüz toplum yapısında, mekansal bir aradalık ile meydanlarda, caddelerde, sokaklarda birbirini tanımayan kalabalıkların kamusal alanı oluşturduğundan yola çıkarak; birbirini tanımayan kalabalıkların anonimliliği düşünülürse, bu durum denetim ve denetleyen açısından bir sorunu teşkil etmektedir. Zira bu kimliklendirmeyi güçleştireceği için, bir yaftalama ya da fişlemeye gidebilmek için bu kalabalıkların tasnifine gerek duyulacaktır. Bu nedenledir ki, hapishaneler üzerinden gözetim ile bir ehlileştirmeye gidilmiş ve bireyler gözetlenmiştir. Devletler ya da genel deyim ile iktidarlar bu noktadan hareketle milyonlarca bireyi kimliklendirme yolunu tercih etmiş ve onların yaşamlarının her anını kayıt altına almış, arşivlemiştir. Nüfus cüzdanlarından, sağlık karnelerine, ikametgah belgelerinden sicil dosyalarına kadar her bir bilgi *'resmi belge'* özelliği kazandırılarak, bir izleme, gözetleme aygıtı olarak kullanıla gelmiştir. Birey doğduğu andan itibaren gözetlenmekte, izlenmekte ve denetlenmektedir. Bu yolla birey devlet ya da iktidar tarafından her yönü ile kimliklendirilmiştir. Toplumsal düzenin en önemli aygıtı olan ulus devlette bu yöntemler sıkça kullanılmış ve bireyin tasnifi başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

Bu kimliklendirme süreci, bilgisayar sistemlerinin gelişmesi ile çok daha başka bir boyuta kaymış ve biçim değiştirmiştir. Birey yeni iletişim teknolojileri ile sayısal bedenleniş ile yeniden yaratılmış, 11 haneli vatandaşlık numarası ile tanımlanacak hale getirilmiştir. Bilgisayar ile sağlanan muazzam veri tabanı ile panoptik yapıda olan hapishanelerden çıkarılan birey, yeni sistemlerle adım adım izlenmekte ve kayıt altına alınmaktadır.

Sınırları belli olmayan yeni hapishaneler olarak karşımıza çıkan internet ve onun getirdikleri üzerinden gözetimi ele almak gerekirse, internetin devlet ya da iktidar için en güçlü veri tabanı olduğunu söyleyebiliriz. İnternet ile birlikte iktidar, bireyi en sıkı denetlenen yeni hapishanelere hapsetmiştir. Artık taş duvarlar ile örülmüş hapishaneler

yerine, dünyayı saran ağlar, kablolar, sinyaller ile çevrili yeni şeffaf hapishaneler devreye girmiştir. İnternetin öznesi haline gelen birey, bilerek, isteyerek, haz alarak, merak duygusunu gidererek gözetime katkı sağlamaktadırlar. Bu durum daha çok sosyal paylaşım ağ ve ortamlarında ortaya çıkmaktadır.

Sosyal paylaşımın etimolojisinde sosyalliğin paylaşılması söz konusudur ve bu dünyanın dört bir yanına yayılmış ağlar sayesinde yapılmaktadır. Bu ağlar sadece insanların birbiri ile iletişim kurmasını mı sağlamaktadır, yoksa enformasyon toplumunda önemli bir veri kaynağı mı teşkil etmektedir? Birçok araştırmacının bu soruya cevap ararken karşısına çıkan kavram elbette *"gözetim"* olmaktadır ve maalesef bu bir senaryodan ibaret değildir. Çünkü bu paylaşım ağları 1 ve 0'ın tuğlaları ve harcını oluşturduğu yeni hapishanelerde, öğrenerek, eğlenerek, merak duygusunu gidererek sadece gözetlenmemekte ayrıca gözetleyen de olmayı kendine görev edinen bireyler yaratmaktadır. Asırlardır devam eden öğrenme ve merak etme arzuları elektronik ortamda da yaşamaya devam etmektedir.

Niedzviecki'nin *Dikizleme Günlüğü* kitabında *'mührü açmak'*[393] teorisi merak etme ve öğrenme arzusu üzerine fikir vermektedir. Örneğin insanların fotoğraflarını paylaştığı *Webshots.com'*u ziyaret eder *'mührü açmak'* deyimini girerseniz, banyoya gitmek üzere olan binlerce insanın fotoğrafı karşınıza çıkar. Niedzviecki teorisinde, bu tarz paylaşımlarla dikizlemenin bağımlılık yaptığına ve bir kez başlandığında durmanın, neredeyse imkansız olduğuna değinmektedir. Bu ve benzeri eylemlerin tekrarı, özel ile kamusal olan alanların zamanla bulanıklaşmasına ve sınırların ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Yaşadığımız dijital çağda kitle iletişim araçlarının sosyolojik, ekonomik ve politik etki alanları önceleri daha net ve anlaşılırken yeni iletişim ortam ve teknolojileri ile özel ve mahrem olanın kamusal olan ile arasındaki farklılıklarda zamanla silikleşmekte ve iç içe geçmektedir.

Görmek ve görünür olmak, denetim ve gözetimde bir eylemlilik halidir ve bundan haz almak, röntgencilik yapmak gibi birçok teşhir durumu bu paylaşım ağları ile yeniden üretilmektedir. Bundan önce panoptikonik görme eyleminde sadece görme gücüne öncelik

[393] Hal Niedzviecki'nin geliştirdiği bir teoridir.

verilmişken, şimdilerde ise toplumsal yapının değişimi ve sonrasında internet teknolojileri ile bu yetersiz kalmıştır. Çünkü gözetimde yaşanan yeni yöntem ve teknikler ile görme eylemi yine iktidar için değişmez bir güç olarak varlığını sürdürürken, birey için hapsolma ortadan kalkmış ve bu ağlar yeni hapishaneler olarak hayatımızın her anı ve alanına girmiştir.

İnternetin giderek yaygınlaştığı ve hayatımızın kayda değer bir zaman dilimini internete ayırdığımız günümüzde bireyin sosyalleşme ve sosyal iletişime geçme şekli değişime uğramış ve yeni bir boyut kazanmıştır. İnternet, önceleri sadece kişisel iletişime imkân tanırken artık bireylerin sosyalleştiği ve sosyal paylaşımlarda bulunduğu bir alan haline gelmiştir. Bu değişimin en önemli nedenlerinden biri de geliştirilen ve yaygınlaşan sosyal paylaşım siteleridir. Sadece belirli bir ülke ile sınırlı kalmayan, kullanım alanları giderek küresel bir nitelik kazanan sosyal paylaşım sitelerinin Türkiye'de en tanınmışı ve en çok kullanılanı Facebook ve Twitter'dır.

Bu ağlar, devlet ya da iktidar açısından bir bütün halinde veri tabanı hizmeti gören internet ortamının denetim ve gözetim anlamında önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Ülkemizde Facebook ve Twitter'ın çok kullanılmasından hareketle, bu ağların küresel boyutta önemli veri kaynakları olarak düşünülmesinde, NSA eski ajanlarından Edward Snowden'ın ifşaatlarının payı büyüktür. Amerika'nın *"büyük birader"* olduğu günümüz dünyasında, Snowden'ın ifşaatları önem arz etmektedir. Snowden, NSA'in "Prizma" isimli küresel gözetleme sistemini deşifre ederek, dünyada bu sistem ile gözetlemenin gerçekleştiğinden bahsetmesi, bu olayın patlak vermesinden hemen sonra, Twitter ve Facebook paylaşım ağlarının NSA'e veri sağladığı haberlerinin de peşi sıra çıkmasını sağlamıştır. Bu nedenle, sosyal paylaşım ağları ile gözetimin arasında anlamlı bir ilişki ortaya çıkmaktadır.

Küresel evrende artık, anonim değil bilinir olmayı, görünmez değil görünür olmayı, gözetlenmenin farkında olmayı ve gözetlenir olmaktan rahatsızlık duymanın ötesinde, bundan haz alan Facebook ve Twitter'ın öznesi olmayı tercih eden bir birey vardır. Kendini

bilerek isteyerek deşifre ettiğini, kendine zarar verecek veya vermeyeceğini düşündüğünü, her türden bilgiyi iktidarın veri tabanına kendi elleriyle hediye ettiğini söylemenin mümkün hale geldiği günümüzdeki birey anlayışı, iktidarın hiçbir çaba sarf etmeden gözetim ve denetimini gerçekleştirdiği bir duruma dönüşmüş ve dönüşüm geçirmeye devam etmektedir.

Sosyal paylaşım ağları ve gözetim bağlamında, yapılan mülakatlarda görüşmecilerden bu ana başlık altında bazı değerlendirmelerde bulunmaları istenmiştir. Sorulan sorularda öne çıkan ve cevabı aranan ara başlıklar şunlardır:

- Günümüzde gözetim olgusunun internet üzerinde ortaya çıkış biçimleri ve dönüşümü,
- Gözetlenen bireyin yeni iletişim ortamlarından vazgeçememesi ve eğlenerek gözetlenmesi,

Günümüzde gözetim olgusunun internet üzerinde ortaya çıkış biçimleri ve dönüşümü: Sosyal paylaşım ağlarında gözetimi değerlendirmeden önce total düzlemde internet ile gözetim olgusunun ortaya çıkış biçimleri arasında nasıl bir bağ vardır? sorusu ile yeni iletişim ortam ve araçlarının önemine dair görüşmecilerden alınan görüşlere bakıldığında;

Gandy, gözetimin, yeni iletişim "kanalları"nın geliştirilmesiyle dramatik bir biçimde genişlediğini belirtmektedir. Gandy'e göre gözetimin genişlemesini sağlayan yolların tanımlanması çok büyük değer taşıyor: *Örneğin "uzak algılama" hakkında söylenecek çok şey var ya da bireyler ve onların ilgili oldukları gruplar hakkında mesafelere ve etkileşimlerin yoğun gelişmiş karmaşıklığına bakılmadan toplanan bilgiler hakkında söylenecek çok şey var.* Gandy, burada çok yönlü gerçekleştirilen etkileşimli iletişimin iyi tanımlanarak, yeni gözetim pratiklerinin daha iyi anlaşılabileceğine vurgu yapmaktadır. Bu da iyi tasarlanmış bir sınıflandırmayla mümkün olacaktır.

İnternet çağında, gözetimle gönülsüz ya da çekimser bir ilişkiden, gönüllü ve kardeşçe bir ilişkiye doğru hareket ettiğimizi düşünen Niedzviecki ise, gözetimin; facebook, bloglar, amatör videolar vs. şeklindeki katılımcı pop kültürümüzün bir parçasına dönüştüğünü belirtiyor. Burada yeni gözetim pratikleri olarak sosyal paylaşım site ve ağlarına vurgu yapan Niedzviecki, *gözetimi sevmeyi* öğrendiğimizi belirtmektedir. Örneğin, birey kendisinin ne yaptığını anlık olarak sosyal paylaşım ağlarında paylaşmakta, yine bu ağlarda paylaştığı; fotoğraflarının, videolarının vs. beğenilip beğenilmediğini merak etmektedir. Bu tarz paylaşımlar ile gözetlendiğinin bilincinde olan birey, bunu dikkate almadan "*merak duygusu*"nun da baskın gelmesi ile *kendini teşhir etmekten* haz almaktadır. Durum sadece bunlar ile de sınırlı değildir. Ülkemizden örnek vermek gerekirse; bireyler acıktığında herhangi bir kebap fotoğrafı paylaşarak acıktığını, efkarlandığında ise bir kadeh rakıyı sosyal ağlarda paylaşmakta ve kendine has yarattığı siber dünyada duygularını ifade etmektedir. Bu tarz örnekler aslında, genel anlamıyla bireyin gözetlendiğini dikkate almadan, umursamaz bir şekilde kendini teşhir ile sonuçlanan bu durumdan haz aldığını ve gözetimi sevdiğini göstermektedir.

Pimenta internetin önemine değinerek bu sürecin paradoksal olduğunu belirtmektedir: *İnternet bilgiyi dışa yaymak için inanılmaz bir araç, ama bir yandan da gözetim ve kontrolün kötü unsurlarının tüm kötü potansiyellerini içeren bir araçtır. Bu durum paradoksaldır.*

Yeni iletişim ortamlarında gözetimin dönüşümünde kapsamlı bir inceleme ile, iletişim sistemlerinin sanıldığı gibi aşamalı olarak gözetlemeden vazgeçmediğini, aksine yeni yöntemlerle bunu daha da kolaylaştırdığını göstermektedir. Bu nedenle internetin de etkisi ile yeni bir boyut kazanan gözetimdeki dönüşümü nasıl değerlendiriyorsunuz? sorusuna verilen cevaplara baktığımızda, Gandy, yeni iletişim ortamlarında gözetimin dönüşümünü dramatik olarak görürken, Niedzviecki, sosyal paylaşım ağlarının *"katılımcı pop kültür"* betimlemesi ile gözetimi sevdiğimize vurgu yapmaktadır. Pimenta ise, özellikle internet ve gözetim arasında paradoksal bir ilişki olduğunu, bir taraftan internetin

muazzam bir bilgilendirme aracı olması ile aynı zamanda bir kontrol ve gözetim aracı olmasının bu paradoksu yarattığına dikkat çekmektedir.

Gözetlenen bireyin yeni iletişim ortamlarından vazgeçememesi ve eğlenerek gözetlenmesi: Gözetim üzerine yapılan alan araştırmalarında, birey gözetlendiğini bildiği halde yeni iletişim teknoloji ve ortamlarından vazgeçememektedir. Bu vazgeçememeyi neye bağlamak gerekiyor ve eğlendirerek gözetimi gerçekleştiren sistem bu noktada başarılı mıdır? sorusuna verilen cevaplara bakıldığında:

Gandy'ye göre yalnızca eğlence değil, her çeşit tüketimin birleşmesiyle gözetimin tehlikelerinin algımızın arka planına itilmesi söz konusudur: *Yalnızca belli bir tür etkinlik değil, bir ağ içinden geçen bilgi içeren her tür etkinlik (Etkileşim Güdümlü Bilgi), bir yönüyle gözetime tabidir.* Belli kısımları hakkında çok endişe duyduğumuz bir bilgi akışı hakkında bilinçli bir karar alma umudumuzun bile olmadığını belirten Gandy'ye göre, "gözetimi katlanılabilir kılma" ifadesinden çıkan EGB (Etkileşim Güdümlü Bilgi) ile oluşturulan sistemleri kullanmaya devam etmemizin, bizim başarılı bir şekilde her tarafımızın çerçevelenmiş olduğunu göstermektedir.

Gözetimde eğlenceyi bir anahtar olarak gören Niedzviecki, bunun tıpkı gelecek geldiğinde onu yakalayamama endişesi ve özgüvensizliği gibi bir şey olduğundan bahsetmektedir: *Hayatımızın ince detaylarına dikkat gösteren kişilerle sürekli bağlantı halinde olmak çok bağımlılık yapıcı bir şey. Bizi kapana kıstıranlara aşık olmamız anlamındaki Stockholm Sendromu gibi*. Niedzviecki, sosyal paylaşım ağlarında daha çok paylaşmanın, daha çok geri dönüşüm almanın, geri besleme merceği içinde, beyinlerimizin sabit dürtülere tepki vermesi ve daha çok istemesi ile sonuçlandığını belirtmektedir.

Pimenta ise, eğlendirerek gözetimin görsel bir toplumda kabul edilemez olduğunu belirtmektedir. Günümüz dünyasının farklı duyusal melekeleri olan daha yeni bir toplum yapısında olduğunu söyleyen Pimenta, bir şeylerin arasında olmak, zamanın geçmesini sağlamanın eğlence olduğunu, ama bizim gerçek zamana karşı sıfır zamanımızın olduğunu

da unutmamamız gerektiğini belirtmektedir: *Her şey zaman geçirmek için bir alıştırma haline gelir, çünkü zaman hiçtir, sıfırdır.*

4.6.5. "İnternet Demokrasi Getirir mi?" Tartışmaları

İnternetin demokrasi ile ilişkisinde iki farklı görüş etrafında tartışmalar yaşanmaktadır. Bu görüşlerden ilki, internetin demokrasi adına yeni bir açılım olduğunu öne sürerken, bir diğer görüş ise yaygın kitle iletişim araçlarından çok da farklı bir yapı sergilemediğini savunan, demokrasi adına bir yenilik olmadığını öne süren görüştür. Özellikle yukarıdaki tartışmalar, internetin katılımcı demokrasi ile ilişkisi üzerinden, internetin sanal alt yapısı nedeniyle en çok "ifade özgürlüğü" çerçevesinden tartışılmaktadır. Bu noktada, internet, ifade özgürlüğüne fırsat sunduğu noktada demokrasiyle kesiştiği için önem kazanmaktadır.

Zaman ve mekandan bağımsız, farklı coğrafya ve halk kitlelerinin bir araya gelerek etkileşimli iletişim ile demokratik kültüre katkıda bulunmaları, hiç kuşkusuz internetin yapısal özelliklerinden kaynaklanan olumlu görüşü desteklemektedir. Bu yapısal özellikler interneti yaygın kitle iletişim araçlarından ayırmakta ve bu nedenle demokrasi adına yeni açılım umutları barındırmaktadır. Katılımcı güce katkısı ile internetin, ucuz olması, dünyayı saran görünmez ağlar ile kitleler arasında genişçe bir alan yaratması, kolay kullanılabilir olması gibi etkenler, internet ortamında demokrasiye olumlu etkide bulunur görüşünü destekleyen faktörlerdir. Ancak çalışmada sorunsal olarak ortaya koyulan "dijital bölünme" ve "bilgi açığı" gibi olguların dikkatten kaçmaması internetin demokrasi getirip getirmediği noktasında yukarıda bahsedilen ikinci görüşü dikkatlice yorumlamayı gerektirmektedir.

İnternetin, demokrasi adına yeni bir umut söylemini kabul etmeyen ikinci görüşe göre, geniş coğrafya ve kitlelere yayılan hızı ve kapsayıcılığı ile daha önce görülmemiş özellikler önemlidir. Ancak bu durum interneti yaygın kitle iletişim araçlarından tamamen

farklılaştırıp onların üzerinde bir konuma taşımamaktadır. Aynı şekilde internetin sunduğu platform ile katılımcılığın arttırılması kabul edilebilir ancak bu durumun demokrasi kültürünü desteklediğini savunmak ve diğer etkenleri düşünmemek doğru değildir. Zira internetin kendine has yapısıyla ortaya koyduğu bazı fırsatlar demokrasi karşıtı oluşumları ve uygulamaları da destekleyebilmektedir ya da otoriter rejimlerin oluşmasına katkı sağlamaktadır.

İnternetin yaygın kitle iletişim araçlarından benzersiz olarak geniş coğrafyalara ve halk kitlelerine yayıldığı ve bu anlamda küresel bir teknoloji olduğu kabul edilebilir bir gerçek olabilir, ancak üzerinde durulması gereken nokta internetin ulaşamadığı noktaları dikkatlerden kaçırmamaktır. Küresel bir ağ sistemi olması ve gözle görülmeyen ulusal sınırlar olmamasına rağmen internet, dünyadaki her bir ülkenin ekonomik, kültürel ve sosyal alt yapısı farklılığında ve ülkeler içindeki bölgesel farklılıklar da aynı sonuçları vermemektedir. Bu nedenle de demokrasiye katkısının tartışıldığı günümüzde, internetin farklı coğrafyalarda demokrasi adına aynı sonuçları doğurması beklenmemektedir. Milyarlarca insan internetten yararlanmaktadır ve bu doğrudur ancak bir o kadar insanda bu teknolojiyi kulllanamamaktır. Bu nedenle olumlu görüşe göre internetin "çok sesliliği" üzerine yapılan vurgu düşündürücü olmaktadır.

İnternetin bir araya getirdiği farklılıklar yanında kendi farklılığının sorgulanması gereken yanları vardır. Bireylere sunulan sayılamayacak kadar seçeneğin var olması, bu seçeneklerin herhangi bir merkezce düzenlenmeden serbestçe seçilmesi, bireylerin özgürce oluşturdukları içerikte etkileşimli biçimde muhalif ya da benzeşen düşüncelerle demokratik kültüre katkıda bulunmaları olumlu kabul edilebilecek faktörlerden bazılarıdır. Ancak madalyonun diğer yüzüne bakıldığında ise, işlerin sanıldığı gibi yolunda gitmediği görülecektir. Çünkü bireylere sunulan seçeneklerin sınırsız olması nedeni ile bir bilgi karmaşasının yaşanması ya da yeterli zaman ayıramama sorunsalının ortaya çıkması söz konusudur. Sunulan bilgilerin *Google, Yahoo* ya da *Yandex* gibi arama motorlarında egemen rol üstlenenler tarafından belirlenmesi, kişilerin özgürce oluşturdukları bloglarda blog içeriğini belirleyen ile bloga giren arasında egemen rolün blog oluşturanda olması ve

etkileşime izin vermemesi gibi etkenler demokrasi adına katılımcılığın önüne set çeken engellerdendir.

İnternetin demokratik olmayan uygulamalar için de kaynaklık edebileceğine yer vermek gerekmektedir. İnternet otoriter rejimlere, tutumlara ya da kurumlara hizmet edebilmektedir. Kamuoyunu etkilemek için etkin araçlardan biri olan internet demokrasi karşıtı düşünceleri benimseyen birey, topluluk ve örgütlerce de kullanılabilmektedir. Otoriter devletler propagandalarını bunun üzerinden gerçekleştirebilmektedir. Bireylerce otoriter rejimlere ifade özgürlüğü üzerinden katkıda bulunabileceği gibi devletin internet yoluyla otoriter uygulamalarda bulunması da söz konusudur. Devletler interneti bireyleri izleme, denetleme ve gözetleme alanı olarak kullanabilmektedirler. Devlet, ağ tabanlarına müdahale etmekte, sosyal paylaşım sitelerini kapatabilmekte, sosyal paylaşım ağlarında bireyin takibini yapılabilmekte, bu ağlar üzerinden kişinin özel hayatına ait bilgilere dahi kolaylıkla ulaşılabilmektedir. Bu konu ile ilgili NSA'in *"Prizma"* küresel gözetim sistemi gelinen son noktayı yeniden bizlere hatırlatmaktadır. İnternetin sunduğu bilgiler üzerinden otoriter uygulamalara gidebilen bu durum devletlerin kendi tarihi, kültürel, siyasal, dinsel, yapısal ve ahlaki değerlerine ilişkin geleneksel sınırlamaların internete yansıyışı şeklinde olmaktadır.

Yeni iletişim teknolojilerinde bir bilgi edinme ve iletişim aracı olarak internetin demokrasi kavramı ile ilişkisini irdeleyen pek çok çalışma, konuyu çok yönlü olarak ele almaktadır. Bu çalışmalarda hakim olan ilk görüş internetin katılımcılığa olanak sağladığı yönündedir. Ancak katılımcılığa olanak sağlayan internetin demokrasi getirip getirmediği üzerine tartışmalar artarak devam etmektedir. Çünkü internetin gözetim gücünü elinde bulunduran iktidar, bu güç ile otoriter bir rejimin daha da güçlenmesi için çaba sarf etmektedir.

İnternetin demokrasi ile ilişkisi sorunlu bir başlığı ihtiva ettiği için bu iki kavramın karşılıklı olarak ele alınmasında bazı görüşlere başvurmak yerinde olacaktır. Ünsal Oskay, modern zamanlarda iletişim teknolojileri temelinde yaşanan gelişmelerin, insanlık için

özgürlük olanağı oluşturduğunu düşünmenin "yanlış ve tehlikeli bir iyimserlik" olduğunu ifade etmektedir.[394] Oskay ayrıca, günümüz iletişim anlayışında Foucault'un panoptikonundan ziyade, modern bilinç endüstrisinde internet gibi araçlar ile bireyin *"eğitici hapishaneye"*[395] hapsedildiğini belirtmektedir. Bu nedenle bu iki kavram arasındaki bağlamı dikkatlice sorgulamak gerekmektedir.

Siyaset Bilimci Evgeny Morozov'un da vurguladığı gibi dikkatli olunmadığı sürece yeni medyanın demokratikleştirme gücünün, demokrasi ve özgürlük getirmek yerine otoriter rejimlerin güçlenmesine sebep olacağı gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Morozov, bu savında internetin her şeyi çözebileceği inancının *"siber-ütopyacılık"*[396] olduğunu ifade etmektedir. Morozov'a göre, günümüzde internete, kapalı toplumları dışa açma konusunda yüklenen çok yüksek umutlar, tarihin yanlış ve ayıklanmış bir okumasından ibarettir. Siber-ütopyacılar yeni bir Birleşmiş Milletler oluşturmak için yola çıkmışken, dijital bir Cirque du Soleil (Sirk Kumpanyası) kurdular. Erken dönem internet kuramcıları internetin politika üzerindeki etkilerine incelerken, devlet kavramına hiç yer vermedikleri gibi, hukuku tanımayan ve farklı görüşlere hoşgörüsüz otoriter devletleri tümden unuttular. Bunun sonucunda da diktatörler çok usta bir biçimde interneti baskı aracına dönüştürdüler ve internetin modern sansür sistemleri son derece sofistike bir hal aldı.[397] Morozov, iktidarın interneti baskı aracı haline getirdiğini modern sansür sistemlerine yönelik önemli örneklerle vermektedir. Örneğin *İnternet Yanılsaması* isimli kitabında Morozov, *'KGB, sizin Facebook'a girmenizi neden ister?*[398] başlığı üzerinden, Facebook gibi sosyal paylaşım ağlarının iktidar için önemli veri kaynakları olduğundan bahsetmektedir.

Gerçeğin simülasyonlarla hayat bulduğu sanal dünyanın ötesinde gerçek yaşamda, söz hakkı tanınmayan ya da cinsiyeti, etnik kökeni ya da dış görünüşü nedeniyle soyutlanan

---

[394] Oskay, Ünsal. **19.Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım,** 4.Baskı, İstanbul: Der Yayınevi, 2000, s.416.

[395] Oskay, Ünsal. **"Yıkanmak İstemeyen Çocuklar" Olalım,** 5.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004, s.370.

[396] Morozov'un kullandığı bir kavramdır. Ayrıntılı Bilgi İçin **Bkz:** Morozov, Evgeny. **The Net Delusion**: The Dark Side of Internet Freedom, ABD: Public Affairs, 2011, s.xiii.

[397] Morozov, Evgeny, 2011, s.xii-xiv.

[398] Ayrıntılı Bilgi İçin **Bkz:** Morozov, Evgeny. s.143.

bireyler günümüz toplum yapısının en temel sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak internet ile birlikte bu bireylerin toplum içinde kendilerine yer bulabildikleri, düşüncelerini ifade edebildikleri ve bir araya gelebildikleri ifade edilmektedir. Bu anlamda internetin, demokrasinin gelişimine olumlu bir etki sağladığı söylenebilir mi, eğer bu böyleyse, internet ortamında bir araya gelen sanal grupların, daha çok aynı görüş etrafında birleşen ve kendi görüşlerinden farklı yaklaşıma sahip olan grupları nefret söylemine maruz bırakan gruplar olduğunu söylersek bu tutumun demokratik olduğu tartışılacaktır. Bu açıdan bakıldığında internetin demokrasi anlayışını olumsuz yönde etkileyebildiğini söylemenin mümkün olduğu ortaya çıkacaktır. Morozov'un da vurguladığı gibi *"güçlüyü daha güçlü, zayıfı daha zayıf kıldığından interneti demokratik gelişiminin merkezine koymak mümkün görünmemektedir"*.[399]

Morozov, internetin demokrasiye olumlu etkileri noktasında kendisinin de bir siber-ütopyacı olduğunu ancak *"İnternet Yanılsaması"* kitabının yazılma süreci ile bunun değiştiğini ifade etmektedir. Morozov, yeni ideolojiyle yüzleşmek ve demokrasiyi yaymak konusundaki süregelen olumsuz etkilerine karşı önlem almak gerektiğine vurgu yapmaktadır. Örneğin, *"çok sayıda bloggerın ve yeni medya girişimcisinin Batıdan çok yüksek fonlarla desteklenmesi, etkisi düşük projelerde çalışmayı, daha basit, sürdürülebilir ve hepsinden önemlisi etkili 'kendi' projelerinde çalışmaya tercih etmesi"*[400] bu fikrin değişmesinde önemli bir adım olarak ifade edilmektedir. Burada gözetimi kendi kontrolü altında tutan iktidarın müdahalesi, demokrasinin internette neden gelişmeyeceğini gösteren en önemli faktör olmaktadır.

Siber-ütopyacılık kavramı yerine internet ve demokrasi bağlamında Morozov, *"internet-merkezcilik"* kavramını öneriyor. Morozov'a göre, internet-merkezcilik diğeri gibi bir çeşit inançlar kümesi değil, demokrasinin promosyonu dahil kararların nasıl alındığı ve uzun dönem stratejilerinin nasıl oluşturulduğunu içeren bir aksiyon (hareket) felsefesidir. Siber-ütopyacılık ne yapılması gerektiğini öne çıkarırken, internet-merkezcilik

[399] Morozov, Evgeny. 2011, s.xvii.
[400] Morozov, Evgeny. 2011, s.xv.

nasıl yapılması gerektiğini öne çıkarır. Her ne kadar ütopyacılar internet-merkezci ise de internet-merkezciler tam olarak ütopyacı değildirler. Aslında çoğu kendilerini büyük kuramcılıktan uzak durarak ölçülebilir sonuçları hedefleyen pragmatik bireyler olarak görür.[401] İnternet-merkezciliğin çözüme daha yakın olduğuna vurgu yapan Morozov, internetin ortaya çıkarabileceği risk ve yanılsamalar açısından daha gerçekçi ölçümler yapılmasının, internetin etkileri konusunda iyi yoğrulmuş ve tarafsız bir değerlendirmeyi yerel zemine çok iyi oturtmakla mümkün olabileceğini ifade etmektedir. Dünyada milyarlarca insan interneti kullanıyor olabilir, ancak hangi coğrafyada, hangi şartlarda ve hangi yönetim anlayışlarında bu teknolojiyi kullandığı üzerine yerel değerlendirmeler yapmak, internetin demokrasi getirip getirmediği ile ilgili daha anlamlı sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

İnternet ve demokrasi arasında nasıl bir bağ vardır ve bağlamda günümüz toplumlarında ciddi tartışma konusu olan bu konunun içeriği nasıl doldurulmalıdır? sorusuna cevap aradığımız bu başlıkta, yapılan mülakatlarda görüşmecilerden bu ana başlık altında bazı değerlendirmelerde bulunmaları istenmiştir. Sorulan sorularda öne çıkan ve cevabı aranan ara başlıklar şunlardır:

- İnternet veya sosyal paylaşım ağları ve demokrasi bağlamının irdelenmesi,
- Yeni iletişim ortamlarında sürekli gözetlenen bireyin demokrasi kahramanı olup olamayacağının değerlendirilmesi,

***İnternet veya sosyal paylaşım ağları ve demokrasi bağlamının irdelenmesi*:** İnternetin dünyada yaygın olarak kullanılması nedeniyle, bu ortamda fikirlerin özgürce ifade edildiği sürekli dile getirilen bir düşüncedir. Gerçekten internet, fikirlerin çatışması ile filizlenen demokrasiye katkı sağlamakta mıdır? sorusuna verilen cevaplara bakıldığında:

[401] Morozov, Evgeny. 2011, s.xvi.

Gözetim konusunda dünya çapında bir uzman olan David Lyon[402], internetin köklerinin soğuk savaşta olduğunu, ancak bunun demokratik amaçlar için kullanılamaz bir araç olabileceğini söylemenin doğru olamayacağına ifade etmektedir. (*Volkswagen'in sadece Hitler propogandası için kullanılmamış, kullanılmıyor olması gibi*). Lyon, internet ve demokrasi bağlamında günümüzde sorulacak sorunun, gerçekten "interneti kim kontrol ediyor?" sorusu olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu soruya Lyon: "*Ne yazık ki demokrasi adına son 20 yılda yanıt artan bir biçimde, özellikle ABD'de (hava rotaları bulut vs saptamalarını kontrol ettikleri için), büyük küresel şirketler ve hükümet birimleri olmuştur"* şeklinde cevap vermiştir. Lyon bu noktada, FBI eski ajanı Edward Snowden'ın (*hem de hayatını riske atarak*) sorduğu sorunun da bu soru olduğunu söylemektedir. Lyon: "*Kimileri interneti demokratik amaçlar için kullanabiliyor, Arap Baharı denen durumda olduğu gibi. Ancak hükümetler de hızlı bir biçimde arayı kapıyor, bunun için de genelde güçlü araçları var*" yorumu ile demokrasi için yeni iletişim ortamlarında mücadele eden birey ya da topluma karşı, iktidarın hemen önlem aldığını da belirtmektedir.

Gandy, internet ve demokrasi bağlamında kullanılan teknolojilerin pek de anlam ifade etmediğini düşünmektedir. Gandy'ye göre, bireyler hangi mevcut teknolojiyi kullanırlarsa kullansınlar, bu özel bir durum ifade etmeyecektir.

Niedzviecki; "*ülkeler gözetimle farklı ilişkilere, çekişmelere farklı tepkilere sahip olduğu için, elde edilen sonuçlarda farklı olacaktır*" görüşündedir. Niedzviecki'ye göre, sosyal medyayı halkı protestoya yönlendirmek için kullanmak mümkündür. Ancak sosyal medyayla bu protestoları sürdürebilmek ve kalıcı politik, sosyal değişimler sağlamak zordur. Çünkü sosyal medya bütünlüksüz, sanal ve dağınıktır. *Ancak belki de en önemlisi tüm parametreleri yerleşik güç yapılarınca önceden tanımlı ve geliştirilmiş durumdadır.* Niedzviecki'nin ifadesinde dikkat çeken kısım yukarıda ifade edilen, toplumsal parametrelerin iktidar tarafından önceden tanımlı ve geliştirilmiş olduğunun unutulmamasıdır. Bu görüşe göre internetin demokrasi getirmediği ya da demokrasiye katkısının tartışılır olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

[402] David Lyon ile 29 Mart 2014 tarihinde yapılan yazışma. Ayrıntılı bilgi için "Ekler" kısmına bakınız

Pimenta ise, internetin demokrasi getirmediğini düşünmektedir. Pimenta, gözetim altındaki bir toplumda her şeyin manipüle edildiğini, bununda demokrasiyi sekteye uğrattığını ifade etmektedir. Pimenta'ya göre demokrasi: "*Fotoğrafik gerçeklik, tarihçiliğin gözdesi, görsel bir konu. Demokrasi yalnızca edebiyatla olur. Daha iyi bir deyişle, edebiyat demokrasinin ve ayrıca hukuk devletinin mantıksal durumudur. Gerçekleri hiçbir zaman çok yakın bulmam*." Pimenta ile yaptığımız mülakatta, internet ve demokrasi bağlamının iyice irdelenmesi gerektiğini düşünenen yazarın, bu konu ile ayrıntılı ilgileneceğini belirtmesi, günümüzde konunun hassasiyeti açısından ne kadar önemli olduğunu bizlere bir kez daha hatırlatmaktadır.

***Yeni iletişim ortamlarında sürekli gözetlenen bireyin demokrasi kahramanı olup olamayacağının değerlendirilmesi*:** Görüşmeciler, bireyin sosyal paylaşım ağlarında demokrasi kahramını olamayacağını; sürekli iktidarın gözetimi altında olunmasına, sosyal medyanın kalıcı politik sosyal sonuçlar doğurmamasına ve demokrasinin internet ile sağlanmasının tutarlı olmamasına bağlamaktadırlar. Gandy ise, bu konuda "*bilgi ve konumlarını daha iyiye adama konusunda gönüllü insanlar hep var olacaktır*" demektedir.

4.6.6. Dünyadaki Toplumsal Hareketler Ekseninde Gezi Parkı Eylemleri ve Gözetim

Gözetim bir olgu olarak, toplumsal yaşamın her aşamasına sistematik olarak yerleşmiş ve gündelik yaşamın her şeyi ile kayıt altına alınması doğal bir süreçmiş gibi algılanmaya başlamıştır. Bu süreç öylesine doğal bir hal almıştır ki, iktidarı oluşturan güçler ve/veya devlet, vatandaşlarını kayıt altına almak için özel bir çaba sarfetmek zorunda kalmamaktadır. Vatandaşlar ise tüm verilerin birbirine eklemlendiği sisteme dahil olmak için kayıt altına alınmayı bizatihi talep edermiş gibi gözükmekte ya da bu durumu umursamamaktadır.

Modernitenin hatta Bauman'ın ifade ettiği gibi *"akışkan modernite"*nin toplum yaşamı ve birey üzerindeki etkisi üzerinden gözetim ve gözetlemenin iki farklı anlamı olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki, şifrelenmiş bilgi birikimi ile bireylerin nesneler haline getirilerek kodlanmasını teşkil etmektedir. Toplanan bilgiler, basit bir bilgi toplama işleminin ötesinde, depolanan bilgi, belli bir sınıflama ve ayırt etme işlemi de içerdiği için nitelikli bir bilgi depolama işleminin gerçekleştiği söylenebilir. Gözetlemenin ikinci anlamı ise, otorite kuran kişi, kurum ya da devletin diğerlerinin hareketlerini takip etmesidir. Böylelikle, toplumsal yaşama egemen gruplar diğerlerinin hareketlerini daha etkin bir şekilde izleme ve denetleme kapasitesine sahip olmuşlardır. Burada üzerinde durulması gereken bir diğer önemli nokta ise, gözetimin modern toplumlarda modern olmayan toplumlara göre daha yaygın ve etkili bir biçimde uygulandığı gerçeğidir. Kısacası, gözetleme "yönetim iktidarı" olarak akışkan olan modernitede ve modern devlette daha fazla önem kazanmış ve devletin "idari kapsamını" genişletmiştir.

Gözetimde, "yönetim iktidarını" daha da güçlendiren ve "idari kapsamını" yeni iletişim teknolojileri ile genişleten iktidar karşısında, Facebook, Twitter gibi sosyal paylaşım ağlarında toplumsal hareketlerin ne anlama geldiğini açıklamamız gerekirse, bu hareketlerin farklı coğrafyalarda farklı etkiler ve sonuçlar yarattığını ifade ederek söze başlamak gerekmektedir. Çünkü gözetim bir olgu olarak toplumların gelişkinlik düzeyine göre farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle sosyal paylaşım ağlarının etkisi örneğin Amerika'da farklı sonuçlar doğurken ve aktif bir şekilde kullanılırken, dünyaya tamamen kapalı bir ülke olan Kuzey Kore'de bu ağların varlığından bile söz etmek neredeyse imkansız olmaktadır.

Toplumsal hareketlerde sosyal paylaşım ağlarının etkisi üzerine çok güncel olan ve dünyada (Gezi Parkı Eylemleri'de dahil) bütün eylemleri tek bir çatı altında toplayan Manuel Castells'in "İsyan ve Umut Ağları" kitabından konu başlığımız ile ilgili önemli

verilere de değinmek gerekirse, Castells, dünyadaki *"toplumsal hareketlerin internet ve kablosuz iletişim ağlarının kullanımından güç aldığını"*[403] ifade etmektedir.

Toplumsal hareketler, günümüzde artık geleneksel medyaya gerek kalmadan da duyurulma imkanına sahiptir. Öyle ki geleneksel medyayı kendi egemenliğinin aracı haline getiren iktidar, kitle iletişim araçlarını bir silaha dönüştürebilmiştir. Yeni iletişim teknolojileri ile süreç bireyden yanaymış gibi gözükse de ve bireye bir umut verse de bu araçlarda aslında iktidarın güdümü altındadır. Ancak 19 ve 20. yüzyıllara şekil veren kitle iletişim araçlarının yerini yeni iletişim ortamlarının sunduğu olanaklar almıştır. Sanayi devriminin getirmiş olduğu dinamikler içinde, merkezde bir iktidar vardır ve bu iktidar dilediği gibi yönlendiren, yöneten, baskı kuran bir özelliğe sahiptir. Yeni düzende ise iktidarı sorgulayan ve "Dijital Toplumu" oluşturan bireyler, düşüncelerini yeni iletişim ortamlarında tamamen kendi çabalarına yönelik geliştirdikleri yeni iletişim ortamlarında, kendini ifade etme ve dünya kamuoyuna duyurma imkanına kavuşmuştur.

Dünyada toplumsal hareketlere örnek vermek gerekirse, Castells'in de ifade ettiği gibi; ağlar oluşturan toplumsal hareketler önce Arap dünyasında yayıldı, orada Arap diktatörlüklerinin cinai şiddetiyle karşı karşıya kaldı. Zaferden, tavizlere, arka arkaya katliamlara ve iç savaşlara uzanan farklı akıbetleri oldu. Avrupa'da ve ABD'de yurttaşları aleyhine krizden sorumlu finansal elitin yanında yeralan hükümetlerin ekonomik krizi kötü yönetmesine karşı başka hareketler doğdu: İspanya'da, Yunanistan'da Portekiz'de, İtalya'da, Britanya'da ve benzer bir yoğunlukta olmamakla birlikte, benzer bir sembolizmle çoğu Avrupa ülkesinde. İsrail'de çok sayıda talebi olan kendiliğinden doğmuş bir hareket, ülke tarihinin en büyük taban seferberliği haline geldi, taleplerinin birçoğu karşılandı. ABD'de diğerleri kadar kendiliğinden olan, siberuzamda ve kent uzamında diğerleri kadar ağlar oluşturmuştur. Occupy Wall Street hareketi yılın olayı haline geldi, ülkenin çok büyük bir bölümünü etkisi altına aldı; o kadar ki *Time* dergisi "protestocu"yu yılın insanı ilan etti. Refahları, yüzde 1'in çıkarlarına feda edilen, ülke servetinin yüzde 23'ünü kontrol

[403] Castells, Manuel. **İsyan ve Umut Ağları**, İnternet Çağında Toplumsal Hareketler, Ebru Kılıç (çev.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2013, s.11.

eden yüzde 99 şiarı, Amerikan siyasi hayatının başlıca konusu haline geldi. 15 Ekim 2011'de *United For Global Change* (Küresel Değişim İçin Birlik) bayrağı altında birleşen küresel işgal hareketleri ağı 82 ülkede 951 kentte yüzbinlerce kişiyi *sosyal adalet* ve *gerçek demokrasi talebi* ile seferber etti. Bütün bu örneklerde bu hareketler siyasi partileri görmezden geliyor, medyaya güvenmiyor, hiçbir liderlik tanımıyor, bütün biçimsel örgütlenmeleri reddediyor, toplu tartışmalarda ve karar almalarda internete ve yerel topluluklara dayanıyordu.[404] Dünyadaki toplumsal hareketlerin yanı sıra 2013 Türkiyesi'ne damgasını vuran ve ses getiren bir eylemde Taksim Gezi Parkı'nda meydana gelmiştir.

Bilindiği üzere *#direngeziparki* olarak hafızalara kazınan bu süreç İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Taksim Meydanı'nda kalan son yeşil alan olan Gezi Parkı'nı yıkarak Topçu Kışlası mimarisinde bir alışveriş merkezi'ne dönüştürmek isteğine halkın tepkisi sonucu başlamıştır. Bu olay, Türkiye sınırlarını aşarak sosyal paylaşım ağlarının da etkisi ile tüm dünyada konuşulur hale gelmiş ve olay ile ilgili kitaplar bile yazılmıştır. Örneğin Meltem Banko ve Ali Rıza Babaoğlan'ın birlikte hazırladığı *"Gezi Parkı Sürecine Dijital Vatandaşın Etkisi"*[405] kitabı bunlardan bir tanesidir.

Ülkemizde 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra sürekli dile getirilen bir kavram olan "apolitikleştirme" (politikadan uzaklaştırma) gençlerin siyasetten uzaklaştırılması anlamına da gelmektedir. Gezi Parkı Eylemleri ile birlikte bu durumun ortadan kalktığını ifade eden görüşler ortaya çıkmıştır. Gezi Parkı Kitabı yazarları Banko ve Babaoğlan; apolitik olduğu için eleştirilen gençlerin sosyal paylaşım ağlarını etkili kullanmaları sonucu aslında apolitik olmadığını, dünyayı radyo ve televizyonlardan değil, mobil cihazlar üzerinden takip ettiğinin görüldüğünü belirtmektedirler: "*Çünkü onlar aslında birer Dijital Vatandaştı ve dünyayı farklı bir pencereden algılıyordu. Şu an anlaşılması gereken nokta*

[404] Castells, Manuel. 2013, s.18-19.
[405] Banko, Meltem ve Ali Rıza Babaoğlan, **Gezi Parkı Sürecine Dijital Vatandaşın Etkisi**, **www.geziparkikitabi.com**, Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2013.

ise; internetin ve sunduğu nimetlerin kontrol edilmesi gereken bir teknoloji değil, devlet eğemenliğini ve meşruluğunu güçlendirecek şeffaf bir yapı olduğu'[406]dur.

Bilgi Üniversitesi'nin Gezi Parkı Eylemleri'nde yer alan 3 bin kişi üzerinde yaptığı anket, çatışmaların son bulduğu bölgede yer alan göstericilerin kendilerini büyük ölçüde özgürlükçü ve laik olarak tanımladıklarını gösteriyor. Deneklerin yüzde 70'i de kendilerini herhangi bir partiye yakın görmediklerini ifade ediyor. 27 Mayıs'ta başlayan Gezi Parkı protestoları, polisin göstericilere yönelik orantısız güç kullanımının da etkisiyle Kemalistlerden, Liberallere geniş bir yelpazeden farklı talepleri olan amorf bir kitle oluşturmuştur. Bu süreçte kamuoyunu en çok meşgul eden husus iktidar partisinin gösteriler karşısında aldığı pozisyon ve Gezi Parkı'nın Türkiye siyaseti üzerinde yapacağı makro etkiler oldu.[407] Süreç içerisinde Twitter'da *#direngeziparki*, *#occupygezi* ve *#direnankara* etiketleriyle milyonlarca mesaj paylaşılmış, o gün yapılan analizlerin sonuçlarına göre, olayların sosyal medya üzerinde *#occupygezi* etiketiyle yani *#occupywallstreet* benzeri bir süreçle başladığı, sonrasında ise bu etiketin yurtiçi ve yurtdışındaki farklı tabanlardan aldığı destekle ilerlediği ve *#direngeziparki* şekline dönüşerek devam ettiği görülmüştür.

Türkiye'de ve dünyada tanınmış kişilerin sürece dahil olmasıyla birlikte de konu Türkiye içerisinde farklı illere ve yabancı basına taşınarak dünya gündemine oturmuştur. Örneğin Castells'in dünyadaki toplumsal hareketlerin sosyal paylaşım ağlarındaki yansıması üzerine kaleme aldığı *"İsyan ve Umut Ağları"* kitabının sonsözü tamamen Gezi Parkı Eylemleri ile ilgilidir.

Castells'e göre, Türkiye'deki bu toplumsal hareketin önemi, Türkiye'nin Avrupalı kimliğini vurgulayarak kıtanın diğer ülkeriyle aynı topluluğa katılmakta hak iddia ettiği, ülkede ekonomik büyüme ve modernleşmenin yaşandığı bir dönemde meydana gelmiş olmasında yatmaktadır. Bu bağlamda demokratik itibarın bu kadar önemli olmasının nedeni budur. İstanbul'daki çevreciler ve gençlerin kentlerinin geleceği ile ilgili olarak yurttaşların

[406] Banko, Meltem ve Ali Riza Babaoğlan, 2013, s.15.
[407] Banko, Meltem ve Ali Riza Babaoğlan, 2013, s.15.

sesinin de duyulmasını savunmak üzere kamusal tartışmaya katılmayı bir hak olarak görmesinin nedeni budur. Diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi finansal krize ve tasarruf politikalarına karşı bir protesto değil, sermaye birikimi adına Türkiye'nin doğasını ve kültürünü yok eden ekonomik büyüme modeline getirilmiş bir eleştiri olması da anlamlıdır.[408]

Sosyal paylaşım ağları, dijital ortamda eylemlerin belirlenmesi ve koordinasyonun sağlanması adına önemli bir gelişmedir. Ancak Castells'e göre, toplumsal hareketlerin genel anlamda toplumla ilişkilendiği iletişim süreçlerinin bileşenlerinden sadece biridir bu. Bu süreçlerin kent ortamında serbest cemaatler yaratarak kamusal alanı inşa etmeleri de gerekir. Kurumsal kamusal alan, yani anayasal olarak düşüncelerin üretileceği alan olarak belirlenmiş uzam, baskın elitler ve ağlarının çıkarlarının işgali altındadır. Bu nedenle toplumsal hareketlerin internet ile sınırlı olmayan toplumsal hayat mekanlarında kendisini görünür kılan yeni bir kamusal alan biçimleri gerekir.[409] Castells'in de ifade ettiği gibi toplumsal hareketlerin dijital ortamda eylemlerini belirlemesi yeterli değildir.

Sosyal paylaşım ağları üzerinden gerçekleştirilen toplumsal hareketler ve gözetim temelinde bireyin de iktidarları gözetleyebileceğinin mümkün olması "*karşı gözetim*" olarak ifade edilmektedir. Akıllı mobil cihazlar ile birey, etrafında olup bitenleri, başka biri ile paylaşabilir ve kitlesel olarak iktidara karşı bir dinamizm yaratabilir. Ancak sosyal paylaşım ağlarının mobil cihazlar ile de kullanılabildiğini düşündüğümüzde, akıllara gözetim ile ilgili birçok şüphenin de peşi sıra gelebileceğini göstermektedir. Örneğin toplumsal hareketlerde yaratılmak istenen bu dinamiz için, mobil cihazlarında bir şekilde gözetlendiğinin unutulmaması gerektiğidir. Her ne kadar gözetim faal olarak iktidarın tekelinde olsa da bu birey adına yeni bir dönemin inşa edilemeyeceği anlamına gelmemektedir. İletişim bilimcilere göre, mobil kullanıcı da artık kayıt alıyor, polis şiddetini kitle iletişim araçlarında göremezken, sosyal ağlarda görebiliyor. Kullanıcı çok basit de olsa iktidarı kayıt altına alarak orada olmayanlara ifşaatta bulunabiliyor. Bu durum,

[408] Castells, Manuel. 2013, s.302-303.
[409] Castells, Manuel. 2013, s.24.

çok minimal de olsa teknolojinin panzehirini kendisinin bu şekilde yaratacağı yönündedir. Bu karşı gözetime verilebilecek umut verici bir örnektir ve Castells'in de ifade ettiği gibi elitlerin baskısından kurtulan ve bireyin hakim olabileceği "*kurumsal kamusal alan*" ile bu sürecin gelişimini sağlaması mümkündür.

Toplumsal hareketler ekseninde irdelediğimiz Gezi Parkı Eylemleri'nin gözetim açısından nasıl sonuçlar doğurduğuna baktığımızda ise, ciddiye alınması gereken bazı etkenlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Castells'in de ifade ettiği gibi "kurumsal kamusal alan"ın anayasa ile teminat altına alınması önemlidir. Yeni iletişim ortamlarında bireyin sürekli gözetim altında olduğunu düşünürsek eğer, demokrasi ve bu ağlar bağlamında sorunları da dikkate almamız gerekmektedir.

Herhangi bir ülkede herhangi bir toplumsal hareketin akisleri olarak vücut bulan sosyal paylaşım ağlarındaki enformasyonların ne kadar özgür olduğunun iyice irdelenmesi gerekmektedir. Bu konuda Gezi Parkı Eylemleri sonrasında yaşananlar fikir vermesi açısından manidar sonuçlar doğurmaktadır. İnternette gözetimin yeni sistemler ile daha da kolaylaştığını dikkate alırsak eğer, bilgisayarın IP adresi üzerinden iktidar tarafından bireyin takibinin, kontrolünün ve gözetiminin de kolayca yapıldığını söyleyebiliriz. Gezi Parkı Eylemleri'nde de bu duruma verilebilecek çok sayıda örnek mevcuttur. Örneğin "İzmir'de 'yalan tweet' atarak halkı galeyana getirdiği iddiasıyla 38 kişi Türk Ceza Kanunu'nun 214 ve 217. maddeleri uyarınca gözaltına alınmış, gözaltına alınanlardan 12'si ifadeleri alındıktan sonra serbest bırakılmıştır."[410] Serbest bırakılmayan ve bazıları da tutuklanan ve "devlet düzenini bozmakla suçlanan" bu eylemcilerin hukuki mücadelesi hala devam etmektedir.

Toplumsal hareketler ve sosyal paylaşım ağları arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi üzerine cevap aradığımız bu başlıkta, yapılan mülakatlarda görüşmecilerden bu ana başlık altında bazı değerlendirmelerde bulunmaları istenmiştir. Sorulan sorularda öne çıkan ve cevabı aranan ara başlıklar şunlardır:

[410] 2013 Taksim Gezi Parkı Protestoları**, http://tr.wikipedia.org**/wiki/2013_Gezi_Park%C4%B1_ protestolar%C4%B1, Erişim Tarihi: 9 Nisan 2014.

- Toplumsal hareketler bağlamında sosyal medyanın rolünün değerlendirilmesi,
- İktidarın gözetimi sosyal paylaşım ağları aracılığı ile sistemli olarak geliştirip geliştirmediğinin değerlendirilmesi,
- Sosyal paylaşım ağlarının masumiyetini yitirip yitirmediğinin değerlendirilmesi,

***Toplumsal hareketler bağlamında sosyal medyanın rolünün değerlendirilmesi*:** Günümüzde toplumsal hareketlerin sosyal paylaşım ağlarındaki önlenemez yükselişi nasıl sonuçlar doğurmaktadır? sorusu bağlamında mülakatlarda elde edilen verilere bakıldığında:

Lyon'a göre birey ya da toplumlar, interneti demokratik amaçlar için kullanabiliyor, örneğin Arap Baharı'nda olduğu gibi. Ancak hükümetler de hızlı bir biçimde arayı kapıyor, bunun için de genelde güçlü araçları var. Geriye büyük soru kalıyor diyerek Lyon, *bu yanlış kullanımı sınırlamak için halk şu anda interneti işletenler üzerinde yeterli baskı oluşturacak mı?* sorusu ile önemli bir değerlendirme yaparak; "*şirketlerin uygun noktalara şifreler koyarak hükümetlerin kişisel bilgilere ulaşmasını engellemesi, hükümetlerin de yasal uyarı bulunmadan çeşitli datalara gelişigüzel erişim sağlayan programlardan geri durması*" gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Lyon'a göre başka bir sorun ise, günümüzde kullanılan yöntemlerin (neoliberalizme ve veri depolamanın ucuzluğuna bağlı olarak) artan bir biçimde *"büyük data"*ya -bir datanın genelde ne için kullanılacağı bilinmeden toplanmasını içeren pratikler ve teknikler kümesi- benziyor olmasıdır. Lyon çözümün internet kullanıcılarında olduğunu şu şekilde ifade etmektedir: "*Bu nedenle çatışmalar büyük olmakta ve çözümleri internet kullanıcılarının çoğunluğunun ne istediği konusunda daha net bir algının oluşması ve hükümetlerle şirketlerin interneti, kendi çıkarlarından ziyade farklı kullanımlara izin verecek şekilde düzenlemeleri yönünde, internet kullanıcıların oluşturacağı amansız bir baskıya bağlı olacaktır*."

***İktidarın gözetimi sosyal paylaşım ağları aracılığı ile sistemli olarak geliştirip geliştirmediğinin değerlendirilmesi*:** Gandy, tüm ağ sistemlerinin gözetim altında olduğundan kuşku duyulmaması gerektiğini belirtmektedir. "*Böylelikle karşı koymak/mücadele etmek olanaksızdır demek değildir*" diyen Gandy, yaratıcılık ve sistem riskleri hakkındaki farkındalığın başarılı bir toplumsal aktivizm için bir gereklilik olmaktan asla çıkmadığına vurgu yapmaktadır.

Niedzviecki, ülkelerin sosyo ekonomik ve politik farklılıkları temelinde sosyal paylaşım ağlarının bir gözetim aracı olarak kullanılmasının ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiğine vurgu yapmaktadır. *Örneğin Çin'de olan, Kanada'da olduğundan çok daha zor bir durumdur.* Kanada ve ABD gibi zengin ve kurumlar güdümündeki demokrasilerde, izleme ve casusluk alanında sistematik bir yaklaşım olmadığını savunan Niedzviecki, bu ülkelerde yalnızca kontrolü kendi çıkarları yönünde geliştirme eğiliminin varlığından bahsetmektedir.

***Sosyal paylaşım ağlarının masumiyetini yitirip yitirmediğinin değerlendirilmesi*:**

Sosyal paylaşım ağlarını "*yeni dijital aracılar*" olarak gören Niedzviecki'ye göre, bu aracıların görece az sayıda insanın elinde topladığı büyük bir gücü vardır. Milyarlarca insan aynı arayüzü kullanıyor. Niedzviecki'nin sosyal paylaşım ağlarının bir izleme aracı olarak kurulmadığı ancak kendiliğinden insan doğasıyla ona dönüştüğünü ifade etmesi, operatörlerden hükümetlere varan çeşitli grupların, popüler kültürün ideali olan bu araçlar üzerinde güç bölüşümü yaptığına doğru gittiği ile sonuçlandığını ve bu durumun aynı anda, tam bir ifade özgürlüğüyken, herşeyi kaydedip, yansıtıp paraya çevirmesiyle ifade özgürlüğünün tam tersi bir sonuç ortaya çıkardığını vurgulaması, günümüzde yaşananları özetler niteliktedir.

Pimenta ise, sosyal medyanın ilk çıkış amacıyla şimdiki amacının aynı olmadığını belirtmektedir. Görsel, gerçel ve mekanik bir toplumda olayların, foksiyonların ve insan gruplarının bölümlere ayrıldığını ifade eden Pimenta, artık dünyanın değiştiğini, ancak pek çok politikacının günümüzde yaşanan değişimleri anlayamadığını söylemektedir.

4.6.7. Görüşmecilerin Eserlerine Yönelik Soruların Değerlendirilmesi

Gandy'nin "*The Panoptic Sort"* eseri enformasyonun ne kadar değerli olduğu noktasında önemli fikirler vermektedir. Bu bağlamda Gandy'ye, küreselleşen gözetim ile birlikte, enformasyonun günümüz güç sistemlerinin gelişmesinde ve yeniden üretiminde nasıl bir rol oynadığı üzerine sorduğumuz soruya verdiği cevaba bakıldığında; Gandy, zaman ilerledikçe etkileşimden doğan ve git gide artan bilginin, *ele geçme* ve *analize* tabi olduğuna değinmektedir. Her ne kadar çalışmanın odak noktası gözetim ve internet üzerinde olsa da, Gandy, analitik yön hakkında düşünmenin (ve hatta *"büyük veri analitiği"* üzerinde tartışmak), "takibe alınabilir zeka"nın, tüm Etkileşim Güdümlü Bilgi'den (EGB) nasıl türediğini dikkate almanın önemine vurgu yapmaktadır.

Niedzviecki'nin 2009 yılında yazdığı, *"The Peep Diaries"* isimli eseri, teknolojinin gelişmesiyle birlikte bireyin *"Dikizleme Kültürü"* içinde kendini bulduğu bir anlama bürünmüştür. Bu kültürün genç yaşlı herkesin katkısı ile hızla geliştiğini ve hepimizin kendimizi ve komşularımızı gözetlemeyi sevdiğimizi ifade eden Niedzviecki'ye bu noktada, bireylerin birbirini gözetlemesinin, sistemin bizi gözetlemesi noktasında nasıl karşılaştırılması gerektiğini sorarak, her iki gözetimde de mahremiyet ve özel hayatın gizliliğine yönelik tehdit var mıdır ve bunu iyimser karşılıyor musunuz? sorusuna verdiği cevaba bakarsak eğer; Niedzviecki'ye göre, her zaman iyimserliğe yer vardır, bu sistemleri kullanan insanların çoğu kendilerini gözetlemeyi esas almış totaliter devletlerde yaşamıyorlar. Bu sistemlerin çoğu karşılıklı yarar gözeten "sizin için iyi olan, bizim için de iyidir" söylemindeki bir diktatörlükle işliyor ve gönüllü katılımımızla varoluyor. Hepimiz tek bir sistemi kullanmayı bırakmaya kalksak bizi zorlayacak hiçbir şey yapamazlar.

Asıl düşündürücü olanın, hükümetlerin yaptığı *"büyük data"* toplama işine girmelerinin olduğunu söyleyen Niedzviecki, bunun bizi tümden güvensiz kıldığını, interneti de yaptığımız her şeyi ve söylediğimiz her şeyi bize karşı kullanılmak üzere kaydeden büyük totaliter bir devlete dönüştüğünü belirtiyor. İnterneti kullanmayı tümden

bırakabilir miyiz? sorusu ile devam eden Niedzviecki *"büyük data"*nın dikkatlerden kaçmaması gerektiğini belirterek, görüşlerine şu şekilde devam etmektedir: Eğer yapısı şu anda geliştiği gibi gelişmeye devam ederse mecbur kalabiliriz. Sonuçta internet üzerinde çeşitli bireyler tarafından postalanarak paylaştığımız materyalleri eğlence amaçlı da, ekonomik çıkarlarımız için veya politik avantajımız için de kullansak gerçekten pek bir fark yok. Her durumda insanlıktan çıkarıcıdır -kişileri dataya dönüştürerek ve insanları kişiliklerinden soyutlayan bir sistem oluşturarak. Her ne şekilde kullanırsak kullanalım, insan davranışına data uyarlamanın tehlikesi budur.

Pimenta ise *"Low Power Society"* isimli çalışmasında, omnioptik gerçeklikte oluşan durumun, az güçlü bir toplumu, simetrik bir yapıya yöneliyormuş gibi bir yanılsamayla sunarak, toplumda yaygın bir *bilgi mikro-asimetrileri oluşturulduğunu*, bunun da demokratik ruhu güçlendirme gibi gösterildiğini ifade etmektedir. Bu nedenle, yeni gözetim araçlarını topluma entegre ederken kullanılan tüm söylemler, demokrasiyi garanti altına almak ve kişilik haklarını korumak iddiası üzerinden mi oluşturuluyor ve yeni gözetim araçlarının kullanım amacında, bu araçların demokrasi getirip getirmediğini gözetimin internetteki dönüşümü ve etkileri temelinde nasıl yorumlamak gerektiğini üzerine soru yönelttiğimiz Pimenta'nın vermiş olduğu cevabı değerlendirmek gerekirse; Pimenta, gözetimin ya da gözetim araçlarının demokrasiyi geliştirmediğine, güvenden yana bir ortamın olması gerektiğine inanmaktadır.

Bilgi mikro-asimetrilerinin geniş çaplı yapısının bir yanılsamaya yol açtığını ifade eden Pimenta, bu tür bir yanılsamanın politikacılar tarafından gerçeklik olarak anlaşıldığını belirtiyor. Pimenta bu çalışma kapsamında, online ortamda yaptığımız mülakatı örnek gösterek değerlendirmesine şu şekilde devam etmektedir: Yoğun bir biçimde kontrol edildiğimizi varsay (aslında, bir bakıma, öyleyiz zaten), ama sen benimle konuşmaya, ben seninle tartışmaya devam ediyoruz. Bu bizim sosyal nanoscale'imiz (çok küçük ölçü). Bizim bu skalamızda, tartışıyor olmamız tam bir özgürlük gibi görünüyor (ve öyle de), ama diğer yandan, farklı bir skalada, sözcüklerimiz sabit bir biçimde kontrol ediliyor. Politik söylem bu tür bir kontrolü saklıyor ve nanoscale'i bir mazeret haline getiriyor.

5. SONUÇ

Gözetim toplumunun internetteki dönüşümü ve yeni gözetim uygulamaları ile ilgili kapsamlı bir araştırma yapılan bu çalışmada, gözetimin bir olgu olarak geçmişten günümüze geçirdiği değişim ve dönüşüm, toplumsal dinamikler ışığında irdelenmiş, araştırılmış ve süreç ile ilgili sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Gözetim olgusunun ülkemizde yeteri kadar incelenmemesi, bu çalışmanın yapılmasına neden olan önemli unsurdur.

Batılı demokrasilerde adına kürsüler kurulan bu alan, aslında "gözetleyen" ve "gözetlenen" aktörler arasındaki bağlantıların sorgulanması açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bunun yanında gözetim olgusu, iktidarı elinde bulunduranların (yeni iletişim teknolojileri ve ortamlarını da kullanarak) birey ve toplum üzerindeki tahakkümünü ne şekilde geliştirmeye çalıştığının değerlendirilmesi açısından da önemlidir. Çünkü bu, beraberinde genel olarak toplumun ve özel olarak da bireyin, bütün bu gelişmeler karşısında kendini nerede ve nasıl konumlandıracağı sorunsalını ele almayı da gerektirmektedir. Ülkemizde ise bu olgu, hem yeterince incelenmemiş, hem de henüz toplum tarafından benimsenmiş boyuta ulaşamamıştır.

"*Gözetim toplumu*" tanımlaması çalışmanın toplumsal yönünün dikkatlice ele alınması gerektiği sonucunu doğurduğundan, bu çalışma toplumbilim kapsamında günümüz toplum yapısı ile elde edilen değişim ve yeni tanımlamalar ile açıklanmaya çalışılmıştır. Sanayi devrimi ile 18. yüzyılda modern toplum yapısının temellerinin oluşması sonrasında sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıkmasında muazzam etkileri olan Durkheim, Marx ve Weber gibi isimler toplumsal dinamikler temelinde toplum bilimine önemli katkılar sağlamış ve çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Bu sosyolojik çalışmaların, zamanla teknolojinin gelişmesi ile yetersizliği sonucu ortaya çıkmış ve toplumsal değişimi açıklamada eksik kaldıkları tespit edilmiştir.

Çalışma kapsamında, klasik sosyolojik mirasın günümüz toplum dinamiklerini açıklamada yetersiz kaldığının tespiti, teknoloji ile gelişen toplum arasında fabrikalardan hizmet sektörüne geçiş ile üretim anlayışının değişimi, Horkheimer'ın "kuramsal işlevselliği" ile bu sürecin açıklanması gerektiği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Günümüzde her anlamda farklı niteliklere sahip olan pek çok sınıf bir arada yaşamakta ve dolayısıyla ortaya çıkan siyasal, sosyal ve ekonomik tercihler hem tek bir sınıfın seçimi olamayacak kadar belirgindir hem de çağımızda her an her şeyin teknoloji başta olmak üzere değişime uğradığını göstermektedir. Böyle bir ortamda, yalnızca değişkenliği sebebiyle belirlenemeyecek kadar karmaşık özellikler taşıyan bir toplum yapısı ortaya çıkmaktadır. İşte bu yönüyle Horkheimer'ın "kuramsal işlevselliği" günümüz dinamiklerinin değerlendirmesinde oldukça önemlidir. Zira günümüz toplumu "enformasyon toplumu" olarak tanımlanmakta ve bu tanımlamanın belirleyicisi olarak da teknolojinin gelişimi ön plana çıkmaktadır.

Gelişen teknoloji ile anlam kazanan bilgi ve enformasyon kavramları, toplumsal değişimi sağlayan ve ona şekil veren öğelerdir. Araştırma kapsamında bu iki kavramın birbiriyle karıştırıldığı tespit edilmiştir. Gözetim toplumu ve internet temelinde, bir araştırma yapıldığından bilgi ve enformasyon kavramlarının ne anlama geldiğini açıklamak kavram kargaşasının önüne geçmek adına oldukça önemlidir. Zira bilgi ve enformasyon kavramları ile veri-enformasyon-bilgi üçlemesi arasında yapmış olduğumuz aşamaları dikkate alarak verinin belli bir amaç doğrultusunda elde edilen "bilgi"ye ulaşılmasından ziyade, verinin organize şekilde anlamlandırılması ile elde edilen "enformasyon" üzerinde durmanın daha anlamlı olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Günümüzde alabildiğine gelişmekte olan "enformasyon teknolojileri" sayesinde her türlü enformasyon, süratle çok daha geniş insan kitlelerine ulaştırılabilmekte, böylelikle bir anlamda da dünya küçülmektedir. Dolayısıyla, insanlar arasında enformasyon paylaşımı ve bu etkileşimin aracı olarak bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişim ve dünyayı saran ağ olarak internet, önemli bir yer almış bulunmaktadır.

Mc. Luhan'ın deyimi ile dünyanın teknoloji ile "küresel köy"e dönüşmesi, bilgi paylaşımı ve etkileşimin aracı olarak yeni iletişim ortamlarında, yeni paradoksların da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin "*üretkenlik paradoksu*" bunlardan bir tanesidir. Üretkenlik paradoksu olarak anılan bu olgu, enformasyon-telekomünikasyon teknolojilerinin yaygınlaştırılması için gösterilen çabaya rağmen, üretkenlik artışının geç gelmekte olması ve pek çok ülkede beklenen düzeyde olmaması anlamına gelmektedir. Her ülkenin yeni teknolojileri öğrenip özümseme ve azami faydayı sağlayacak biçimde kullanabilir hale getirme yetenek ve kapasitesinin farklı olması, "*bilgi açığı*" ve "*dijital uçurum/bölünme*" gibi olguların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Genelde enformasyon özelde ise yeni iletişim ortam ve teknolojileri, sadece ekonomik açmazlar yaratmamakta, aynı zamanda bireyler arasında ya da toplumda sosyolojik ve kültürel farkların daha da derinleşmesine neden olabilmektedir. Bu çalışma, teknoloji ile toplumların ve dünyanın topyekün değişmesinin henüz mümkün olmadığını ve Morozov'un deyimi ile "*siber ütopyalar*" ile bunun açıklanmasının yeterli olamayacağının bilinmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Gözetim olgusunun tarihsel, kuramsal ve kavramsal boyutu ile ilgili bu çalışmada elde edilen verilerin değerlendirmesini yapmadan önce "*görme*"nin bir eylem olarak neden önemli olduğunu açıklamak, gözetimi daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Berger'in de ifade ettiği gibi konuşmadan bile önce var olan görme eylemi, bellekte yaratılan imgelere dönüşmekte bu da hem görme organı olan gözü hem de görme eylemini önemli kılmaktadır. Çünkü görmenin gücü ile görme ve iktidar arasındaki yakın ilişki, gözetim odaklı teknolojinin gelişimine tarihten günümüze ivme kazandırmıştır. Gözün ve görmenin insan yaşamındaki önemi, iletişim teknolojilerinin görme ve görüntü aktarma yönünde gelişmesine sebep olmuştur.

Bir kavram ve olgu olarak "*gözetim*" ise tarihin her döneminde karşılaşılan bir olgu olmuştur. Tarihsel süreç içinde yaşanan toplumsal gelişmeler, olguya farklı kimlik ve görünümler kazandırmakla birlikte içinde bulunduğumuz yüzyılda gözetim kavramının teknoloji ile birlikte geçmişe oranla çok farklı bir görünüm kazanması, konuya

yaklaşımların da farklılaşması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Tarihin her döneminde var olmakla birlikte gözetim, modern yaşamın başlangıcı ve özellikle kapitalist sistemle özdeşleşen ulus devlet ile birlikte asıl işlevini kazanmıştır. Tarih boyunca "iktidarların" en önemli araçlarından birisi olan "gözetim"in kökeni çok eskilere kadar gitse de, toplumsal yaşamda gözetim pratikleri asıl ağırlığını modern zamanlarda hissettirmeye başlamıştır. Özellikle ulus devletlerin ve büyük ölçekli bürokratik örgütlerin gelişimine paralel olarak, gözetimin de yaygınlaşmasına tanık olunmuştur. Gözetim pratikleri bireyi, toplumu tahakküm altına almış ve bununla beraber daha kuramsal çerçevede yeni pratiklerle kontrolü sağlamaya çalışan bir iktidar anlayışı ortaya çıkmıştır. Geleneksel toplumlarda yalnızca şehirlerde uygulanabilen düzenli ve doğrudan gözetim, modern örgütlenmedekiler kadar başarılı değildir. Çünkü modern örgütlenmelerde toplumsal aktörlerin, ya gözetimin en belirgin dönemini içine alan zamanlar (fabrikalarda veya bürolardaki çalışma zamanı gibi) ya da bazı insanlar için yaşamlarındaki normal dışı zamanlar (hapishane ya da akıl hastanelerinde geçirilen zaman gibi) neredeyse sürekli bir gözetime maruz kalmıştır.

Modern zamanlarda bireyi ve toplumu tahakkümü altına almış olan gözetimin kuramsal çerçevede nasıl ilerlediği ile ilgili verileri değerlendirdiğimizde; Bentham'ın hapishane modeli üzerinden panoptikon kuramını geliştiren Foucault'nun çalışmaları, Marx, Weber, Giddens, Fayol ve Taylor gibi isimlerin ise üretim ilişkileri temelinde gözetimi açıklamaya çalıştıkları veriler, bu konuda kuramsal çerçeveyi oluşturmak açısından önemlidir.

Gözetimin modern ulus devletler ile birlikte yeni bir boyut kazanmasındaki ilk büyük etken "*kapatılma olgusu*" ve düzenin yeniden üretimi açısından anlam kazanan "*kapatılma kurumları*" olmuştur. Foucault'nun araştırmalarının temelinde yer alan kapatılma kurumları ile bedenlerin ya da bireylerin merkezi bir bakış altında tümüyle görünür olmalarının iktidarın ilkelerinden biri haline gelmesi söz konusudur.

Kapatılma kurumlarında tüm toplumu kapsayacak şekilde kendini gösteren ve *gözetim-denetim-ıslahtan* oluşan üçlü yapı, günümüz toplumunda da geçerli olan iktidar

ilişkilerinin temel boyutunu oluşturur. Günümüz toplum yapısında insanlık, Bentham'ın temellerini attığı ve programladığı panoptik toplumda hapis durumdadır. Çünkü panoptikon, toplum ve iktidar siyasalarının tüm çağlarda düşünü kurduğu bir ütopyadır.

Foucault, ideal yapısını panoptikon metaforunda bulan disiplinci sürecin tarihinin, aynı zamanda modern ruh kavramının da tarihi olduğunu vurgular. Büyük kapatılmanın gerçekleştiği asıl mekanın insan ruhu olduğunu belirten Foucault'nun bu benzetmesinin yanında onun "dünyanın bir akıl hastanesi olduğu" örneğini verdiği büyük kapatılmanın günümüzde de devam ettiğini belirtmesi, bu noktada oldukça anlamlıdır. Zira Foucault'ya göre günümüzde dünya, "hastane modeline" göre evrilme yolundadır ve yönetim bir tedavi işlevi edinmektedir. Bu nedenle siyasi iktidar yeni bir işlev edinmek üzeredir, bu işlev de "tedavi ediciliktir".

Gözetim tarihsel süreçte modernleşme ile birlikte kendine daha geniş bir yer edinmiştir. Toplumların gelişiminde önemli olan birçok sosyo-ekonomik faktöre bağlı, bazı düşünürlerin ortaya attığı kuramlar çerçevesinde gözetime bakıldığında, modern dönemin stratejileri bakımından ele alınan gözetimi anlatmak daha açıklayıcı olmaktadır. Çünkü modernite çerçevesinde, fabrika ve bürokrasi ekseninde oluşturulan bu kuramlar, gözetimin insan hayatında kapladığı yerin neden sonuç ilişkileriyle daha iyi anlayabilmenin önemini ortaya çıkarmaktadır.

Gözetim olgusunun modernite içerisinde önemli bir yer edinmesi sonucu bu olgu, kuramcıların üzerinde durdukları temel sorunlardan biri haline gelmiş ve her biri gözetimi kendi yaklaşımları ve çalışma alanları çerçevesinde açıklamıştır. Örneğin, Karl Marx üretim sürecinden hareket ederek gözetim olgusunu sınıf ilişkileri bağlamında analiz etmiş, kapitalist ekonomilerde gözetimin emek ve sermaye arasında verilen mücadelede açığa çıktığını ve sermayenin, idari denetimi sağlayabilmek için işçilerin gözetlendiğini belirtmiştir. Bu kurama göre, sermayeyi emekten güçlü kılan en önemli unsur gözetimdir.

Taylor ve Fayol'da bilimsel yönetim ilkelerinde işletmeyi ayakta tutabilecek disiplinin vazgeçilmez unsuru olarak yer alan gözetim, Max Weber'de bürokrasi kuramıyla,

fabrika ekseninde konumlandırılarak daha geniş bir perspektiften ele alınmıştır. Gözetimin sadece sınıf ilişkileri ile sınırlandırılmasına karşı çıkan, modern toplum içerisinde bir bütünsellikle açıklanması gerektiğini düşünen Weber'e göre, modern örgütler ile devlet idaresindeki yöneticilerin, "bireyleri ve topluluğu fişlemeye yönelik dosyalar tutması" paralelinde gözetimi değerlendirmek mümkündür. Weber, kişisel bilgileri içeren veri saklama tekniklerini ve bu verileri çağırma araçlarını geliştiren bürokrasi kavramı ile gözetimin alanını üretim ilişkilerinin dışına çıkarmıştır. Weber'in kuramında bürokrasi yapısına ve gözetim olgusuna bakıldığında, bu kavramın toplumsal bir denetim aracı olarak önemi daha net anlaşılmaktadır. Giddens ise gözetimi modern toplumlarda kurumsallaşmanın bir boyutu olarak vurgulamıştır.

Gözetimin edebiyata yansıyan örneklerine bakıldığında ise bireyin özgürlüğü üzerine inşa edilen, despotizmi eleştiren "karşı ütopyalar" ile karşılaşılmaktadır. 20. yüzyıla damgasını vuran tarihsel olaylar çerçevesinde bu eserlere bakmak, aynı zamanda gözetim tekniğinin de bu dönemde kapsamını ne kadar genişlettiği üzerine cevap aramak adına önemlidir. Bu nedenle Zamyatin'in "*Biz*" (1924), Huxley'in "*Cesur Yeni Dünya*" (1931) ve Orwell'ın "*Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*" (1949) adlı eserlerine geniş bir perspektifte bakılmıştır. Bu eserlerin ortak özelliği insanlığı gelecekte bekleyen olası felaketleri göstermesi ve ideal toplumun antitezi olarak *kötü sistem-kötücül toplum* tasavvuruna dayalı edebiyat türü olarak, özellikle gençler arasında, son yıllarda giderek artan bir okuma eğilimine dönüşmüştür.

Karşı ütopyaların en çarpıcı örneğini oluşturan Bin Dokuz Yüz Seksen Dört, "bireyin iktidara karşı konumlanışından" "düşünce suçuna", "sürekli gözetimden" "özgürlüğe" kadar birçok konu üzerinde günümüz dünyasının bu konular üzerinde tartışmasını sağlayan önemli bir kaynaktır. Özellikle gözetim teknolojilerinin çok önemli bir konuma geldiği günümüzde bu tarz kitaplara olan ilginin artması da bu noktada oldukça anlamlıdır.

İçinde yaşadığımız çağda sıradan vatandaşların bu edebi eserlerde geçen, Orwell'ın "*Büyük Birader*", Zamyatin'in "*Tek Devlet*", ve Huxley'in "*Dünya Devleti*" metaforlarında olduğu gibi, daha çok gözetim altında olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Ancak Orwell'ın Stalin yönetiminden esinlenerek, "Büyük Birader"ine atfettiği türden bir yönetimin gerçekleşmeyeceği ortaya çıkmıştır. Ya da Zamyatin ve Huxley'in belirttiği baskı ve işkence ile insanlar üzerinde fiziki güç kullanma aslında eskisi kadar kolay değildir. Zira günümüzde bu baskı ve işkencelerin ifşa olması çok kolay olduğu için, iktidarlar bu süreçte çok da rahat hareket edememekte ve yeni teknolojiler ile fiziki güç kullanma ihtiyacını ortadan kaldırmayı tercih etmektedirler. Bu nedenle, sürekli gözetim altında olduğunu düşünen insanlar da çok daha "*uysal*" yaratıklara dönüşmektedirler. Sistemin bireyi kendine hapsetmesi "fiziksel etki sürecinden" çıkmış, "zihinsel süreçlerde" etkili olmaya başlamıştır.

Bilgi ve iletişim teknolojileri ve sonrasında dünyanın her yerine bağlanma olanağını getiren internet ile birlikte gözetimde de ciddi değişim ve uygulamalara tanık olunmaktadır. 1990'ların sonunda, internetin iletişim gücü ile bilgi işlem aygıtları yaygınlaşmış ve bir teknolojik değişiklik ortaya çıkmıştır. Bu yeni teknolojik sistemde, Castells'in de ifade ettiği gibi "*mega server*"a bağlanır hale gelmiş yeni bir toplum yapısı ortaya çıkmıştır. Günümüzde evde, işte, okulda, alışverişte, ulaşım araçlarında kısaca hayatın her alanında yeni iletişim araçları ile bu geniş ağa bağlanan toplum yapısında gözetimin yerini sorgulamak oldukça anlamlıdır. Zira bu yeni sistemde gözetim pratik ve uygulamaları alabildiğine değişmiş, ilerlemiş ve yeni yöntemler türetilmiştir.

Toplum yapısı ve arz ettiği özellikleri açısından, ister enformasyon toplumu, ister gözetim toplumu, isterse de başka adlarla nitelensin, günümüz toplumunda değişmeyen unsur; enformasyon teknolojilerinin -özellikle de, kamusal ve özel alan ayrımı tanımadan tüm dünyayı elektronik ortamda birbirine bağlayan "*siberuzay*" içinde internetin- oynadığı dönüştürücü roldür. İnternet, hem giderek yalnızlaşan, hem de içe dönük ve sıkılgan kişilik yapıları nedeniyle gündelik yaşamda toplumsallaşamayan bireylerin, 'diğerleri' ile iletişime girmelerine imkan veren ve kişileri adeta görünmez sicimlerle birbirine bağlayan yeni bir

kamusal alana dönüşmektedir. Toplum yapısı gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri ile yeni bir boyut kazanırken, "*gizlilik*" ve "*şeffaflık*" kavramları da iktidar ilişkileri bağlamında iç içe geçmiş bulunmaktadır.

Yeni iletişim ortam ve teknolojileri ile birlikte, klasik iletişim modellerinde geçen kaynak ve hedef kitle arasında olan mesajın aktarımı büyük ölçüde bir dönüşüm yaşamaktadır. Bu dönüşüm, kitle iletişim araçlarında egemen güçlerin "*ne verirsem onu alırsın*" anlayışı ile oluşan simetrik bilgi akışından çıkarak, bireyin "*ne istersem onu alırım*" anlayışı ile asimetrik bir hal almasına sebep olmuştur. Bu da her eylem ve iletişimin, gözetime tabii olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Ancak bu, gözetimi gerçekleştirenlerin teknolojik bir esrar perdesinin altında görevlerini layıkıyla yerine getirmedikleri anlamına gelmemektedir. Çünkü birey yeni iletişim teknolojileri ile gözetlendiğini bildiği halde, bu iletişim araçlarından vazgeçemez hale gelmiştir. İnternete girenlerin çoğu, bu teknolojilerin sağladığı imkanlar doğrultusunda her an denetlendiklerinin bilincinde olsalar da, hatta iletişimde şifreleme yoluna gitseler de bu, gözetleyenin kullandığı elektronik altyapı ve donanımları nedeniyle pek de işe yaramayacaktır. Çünkü elektronik ağ üzerinde şekillenen özel yaşam ve etkinlikler, savunmasızca ve tüm çıplaklığıyla denetimcilerin gözleri önüne serilmektedir. Bu nedenle günümüz toplum yapısında karşı ütopyalar olan, *"Bin Dokuz Yüz Seksen Dört", "Cesur Yeni Dünya"* ve *"Biz"* gibi eserlerin okunması bir bilinç oluşturması açısından büyük önem taşımaktadır.

Gözetim ile ilgili çalışmaları ile dünyada ün kazanan ve en çok bilinen isim olan David Lyon, internetle birlikte gelişen gözetimi çeşitli başlıklar altında toplamıştır. Bu başlıklara yönelik olarak en temel özellik, internetteki gözetimin ticari bir nitelik taşımasıdır. İşyeri gözetiminin de tamamlayıcısı olan internet, sadece bilgisayar ile gerçekleşmemekte, mobil cihazlarla da gözetim hem ticari bir araç olarak hem de Foucault'nun kapatılma kuramının dışına çıkarak hayatın her alanında bir işlev kazanmaktadır. Bu nedenle teknolojinin gelişmesi ile birlikte gözetimi kapalı mekanlardan çıkaran ve "*her yerdeliğini*" mümkün hale getiren internet sayesinde sürekli gözetim altında

olan bir toplum yapısı inşa edilmektedir. Burada müşteri ilişkileri yönetimi ve veri madenciliği ile gözetimin gerçekleşmesi ise günümüzde gelinen son noktayı ifade etmek açısından önemlidir.

Her şeyin enformasyona dönüştürülebilmesi sonucunda, yeni iletişim ortamlarının yarattığı etki, gözetimde yeni yönlerinde ortaya çıkabileceğini göstermiştir. Bu nedenle bu yeni teknolojiler sadece gözetleyenin değil gözetime maruz kalanın da süreçte aktif rol üstlenebileceği sonucunu doğurmuştur. İnternet ile birlikte insanların başkalarının hayatları hakkında öğrenme arzusundan tutun da sistemin asırlardır devam eden öğrenme arzusuna kadar birçok alanda gözetim eyleminin değişiklik göstermesi de yeni tür gözetim, yön ve kavramlarının da ortaya çıkmasına neden olmuştur. *Panoptik* hapsedilme anlayışından günümüze kadar gözetim sürekli biçim değiştirmiş ve toplumsal gelişme ve değişimde de etkili bir güç aracı olmuştur. Yeni iletişim teknolojileri ile sürekli biçim değiştiren gözetimde, Foucault'nun panoptik modeli, Poster'ın ortaya attığı ve Lyon'un geliştirdiği *süperpanoptikon* kavramına dönüşmüş, Mathiesen, seyretme eylemi üzerinden *sinoptikon* tezini ortaya atmış, Pimenta ise bu kavramı genişleterek buna *omnioptikon* demiştir. Şimdilerde ise öncelikli meselesi güvenlik ve biometrik ölçümleme olan Bigo, *ban optikon* kavramını ortaya atmıştır. Ancak teknolojinin müthiş bir hızla toplumu etkisi altına alması "*akışkan gözetim*" kavramı ile Lyon ve Bauman'ın tartışmalarına odaklanmak gerektiği sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Çalışmada bu kavramlar araştırılırken, bu kavramların daha iyi anlaşılabilmesi için bütüncül bir değerlendirmeye gidilmiş ve gözetimde oynadıkları roller ayrıntılı olarak ifade edilmiştir. Gözetimin nicel ve nitel değişiminden önce, bu yeni yönler; *süperpanoptikon, sinoptikon* ve *omnioptikon* iken gözetimdeki değişimler nedeniyle "*biyo-politika"*, "*bireyin sayısal bedenlenişi"* ve "*akışkan gözetim"* gibi kavramlar günümüz gözetimini açıklamada önem taşıyan yeni yön ve kavramları oluşturmaktadır.

Süperpanoptikon kavramı Mark Poster'in kullandığı ve Lyon'un geliştirdiği bir kavramdır. Bilgisayarlar, bilgisayarlardaki veri tabanları ve bilgisayarlar vasıtasıyla

gerçekleştirilen yeni iletişim ortamları, panoptikonu hapishaneden çıkarmaktadır. Gözetlenen, artık çeşitli kapalı kurumsal yapılarda değil, her yerde gözetlenebilecek duruma getirilmiştir. Bu ve benzeri teknoloji ve ortamlar vasıtasıyla bütün toplum her yerde gözetimin "nesnesi" olmaktadır. Böylece, bireyler, "uzaktan işlenen", "sınıflandırılan", "çoğaltılan", "değerlendirilen" ve de "pazarlanan bir nesne" haline gelmektedir. Panoptikondan süperpanoptikona geçiş, gözetim pratiklerinin değiştiğini ve de kapsamını genişlettiğini göstermektedir. Gözetim eylemi panoptikonda olduğu gibi birkaç kişinin çoğunluğu izlemesi ile gerçekleşirken, süperpanoptikonda "*çoğunluk birkaç kişiyi ve çoğunluğu izler*" hale gelmiştir. İktidarın gözetimi kitle üzerinde devam etse de, süperpanoptikonda çoğunluk *"gönüllü"* gözetleyenler olmuştur. Burada üzerinde durulması gereken en önemli sonuç ise gönüllü olarak gözetime dahil olan bireyin aslında "gözetimin nesnesi" ve de "sürecin lokomotifi" haline gelmesidir. Çünkü panoptik gözetimde şiddet ve dayatma üzerinden gözetim olurken, günümüzde gözetim teknolojilerinin de katkısıyla sistemin gönüllü gözetleyenleri ve gözetlenenleri olmuş bir toplum ile karşılaşılmaktadır.

Thomas Mathiesen'in teorisi olan sinoptikonda ise "*çok*", "*azı*" izler. Bu çerçevede sinoptikonun temel medyası radyo ve özellikle televizyon gibi araçlardır. Kısaca, iletişim literatüründe "*kitle iletişim medyası*" olarak nitelendirdiğimiz araçlar sinoptikon modelinin temel unsurları arasında yerini alır. Geniş alanlara dağılan, birbirinden farklı yaşlara, sınıfsal konumlara, cinsiyetlere, tercihlere, kültürel arka planlara sahip insanlar, kültür endüstrilerince yaratılan aynı mesajlara maruz kalırlar. Mesajların içeriği önemli kişilikler, yıldızlar, kurmaca veya gerçek olaylar olabilir. Buna karşın, mesajların yaratımında alımlayıcıların doğrudan bir katkısı olmaz; onlar katılımcı değildirler, daha çok kendilerine sunulanları alırlar. Gözetimde sinoptikonu seyretme eyleminin ötesine taşıyarak bu yönün yeni iletişim ortamlarında da kendine yer bulduğu ifade edilmektedir. Ancak sinoptikonun ayrıntılarına inildikçe veya kapsamı genişletildikçe, seyretme eylemi ile elektronik ortamda olmanın gözetimde aynı sonuçları doğurmayacağı görülmektedir.

Panoptikon bireyleri, yer ve zaman koşuluna bağlı tutup sürekli izlenme durumuna sokarken, sinoptikon baskısız, koşulsuz, eğlenceli ve merak dürtüsü ile bir seyretme

eylemine sokmuştur. Söz konusu olan yeni iletişim ortamları ve internet ise ve seyretme eyleminin de ötesine geçiliyorsa burada artık devreye omnioptikon kavramı girmiş bulunmaktadır.

Omnioptikon; panoptik ve sinoptik yaklaşımların her ikisini birden içeren, fakat buna ek olarak "*her insanın bir diğer insanı kontrol ettiği sistem*"i tanımlamak için oluşturulmuş bir kavramdır. Emanuel Pimenta'ya göre, omnioptikon kavramıyla ortaya çıkan durum yalnızca panoptikon süreci (genelde halk üstünde uygulanan çoklu bir ispiyon sistemi) ve sinoptikon olgusunu (pek çok televizyon programı tasarımında, gazetecilik ve siyaset dünyası üzerinde etkin olan genel teşhircilik) birleştirmesi ile değil, aynı zamanda teşhirciliğin, kontrolün ve narsisizmin yoğun biçimde kitlelere geçmesi ve kendini üstün gören insanlar toplumu oluşturması ile açıklanabilir.

İnternet ile birlikte gözetimde karşılaşılan omnioptikon kavramı, günümüz ileri teknolojisinin bir sonucu olan iletişim sistemlerine yöneltilecek eleştirel yaklaşımlar için önemli bir dayanak noktası teşkil etmektedir. Kameralar, e-posta hesapları, telefonlar ve bunun gibi yeni iletişim ortam ve teknolojileri vasıtasıyla izlenen bireyler, şimdi de sosyal medya aracılığıyla ve en önemlisi de kendi istekleriyle bu gözetleme ve denetleme sisteminin içinde yer almaktadırlar.

Gözetimin küreselleşmesi de yine gelişen teknoloji ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü küreselleşmiş gözetimin, bölgeden bölgeye ve sektörden sektöre değişiklik gösterdiği, uluslar üstü gözetleme işlemlerinin önemli her sosyal, ekonomik ve politik sektörde görülebildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Lyon, polis iletişim ağlarının (örneğin Interpol), kanun kaçakları ve göçmenleri izlemek ve takip etmek için, uluslar üstü çalışmalarını gelişmiş teknolojileri kullanarak yaptıklarını, piyasa şirketlerinin kişisel müşteri verilerini elde etmek için rekabet ettiklerini ve ayrıca tüketimi izlemek, belirlemek ve takip etmek için gelişmiş bilgi teknolojilerini kullandıklarını ifade etmektedir.

Bu teknolojik üstünlük ile gözetleme verileri, küresel alanlarda özgürce dolaşırlar. Pek çok durumda amaç güvenliği geliştirmek ve riski azaltmaktır. Özellikle, uyuşturucu

trafiği ve uluslararası terörizm gibi yüksek profilli durumlarda gözetim, hem ulusal hükümetler hem de günlük yaşamdaki sıradan insanlar için davet edilen bir güvence yaratmaktadır. En azından, 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi'ne ve Pentagon'a yapılan terörist saldırılardan önce algı böyle olmaktaydı. Ancak günümüzde güvenliğe dayalı gözetim radikal bir şekilde basamak atlamış ve saldırıların görece olarak daha düşük teknik yapılarının tersine, yüksek teknolojiye dayanan öngörü belirten sağlamalar ile daha baskın hale gelmiştir.

Günümüz gözetim teknolojileri, temel olarak yeni iletişim ortam ve teknolojilerine dayalı olarak gelişmektedir. Bu teknolojilerin gözetime yönelik olarak birbirlerini desteklemeleri, hedef niteliğindeki bireylere/gruplara ve ülkelere hiçbir kaçış noktası bırakmamış; ayrıca küresel alanda egemenliklerini devam ettirmek ve daha da büyümek isteyen gelişmiş ülkeler, ekonomi ve sanayi casusluğuna ulusal bir politika olarak yaklaşarak, gözetim faaliyetlerine yeni bir boyut kazandırmışlardır. Yeni gözetim sistemleri günümüzde istihbarat faaliyetleri için kullanılan önemli teknolojiler olarak da karşımıza çıkmaktadır. Böylece eskinin istihbarat örgütlerinin yerini istihbarat ağları almıştır. Başka bir deyişle fiziki gözetimin yerini elektronik gözetim almıştır.

Gözetim faaliyetlerine yönelik istihbarat çalışmalarının son aşamasında, başta internet olmak üzere, elektronik gözetimin diğer biçimlerinin gündelik yaşamın her alanına yansıdığı görülmüştür. Bu bağlamda, bireylere ait bilgilerin devlet kurumları, istihbarat servisleri ve büyük şirketlerin bilgi bankalarında işlenmesi ve gözetim pratiklerine hazır olarak saklanması hız kazanmıştır. Hatta bu çalışmada dikkat çekilen bir nokta vardır ki o da; *Facebook* ve *Twitter* gibi sosyal paylaşım ağlarının istihbarat servisleri için vazgeçilmez bilgi kaynakları olduğu gerçeğidir.

İstihbarat servisleri için, dünyayı saran örümcek ağ *Echelon*, truva atı *Promis*, e-posta izleyicisi *Carnivor*, küresel istihbarat programı *Prism* önemli olan ve açıklanmaya değer sistemlerdir ve bu gözetim sistemleri küresel enformasyonun temininde kullanılmaktadır. Bu gözetim sistemlerinin dışında kullanılan birçok sistem de mevcuttur.

Ancak yukarıda ifade edilen sistemler dünyada en çok bilinen sistemlerdir. Bu sistemlerin çalışma kapsamında hangi özelliklere sahip olduğu genişçe açıklanmıştır. Bu sistemlerin en önemli özelliği kamunun bilgisi dışında oluşması ve istihbarat faaliyetleri için kullanıldığının tespit edilmesidir. Yukarıda bahsedilen gözetim sistemleri arasında günümüzde en çok dikkat çeken küresel istihbarat programı Prism'dır (Prizma). CIA'nin eski uzmanlarından Edward Snowden tarafından Haziran 2013'te ifşa edilen bu sistem, ABD'ye yönelik eleştirilerin artmasına ve ABD'nin dinleme skandalının merkezinde dikkatleri üzerine çekmesine sebep olmuştur. ABD'de hükümetin Amerikalıların telefon arama dökümlerini takip ettiğinin anlaşılmasıyla patlak veren skandal sonradan büyümüş ve hükümetin Prizma programıyla 9 teknoloji şirketinin sunucularına girdiği ve kişisel bilgilere ulaştığı ortaya çıkmıştır.

Prizma gözetim sisteminin ifşası ile birlikte, gözetimde artık bir devrimin yaşandığı söylenebilir ki, o da "*dijital devrim*"dir. Zira büyük şirket ve sosyal paylaşım ağları gözetimde yeni kanalları temsil etmekte ve "*gözeten*" ile "*gözetlenen*" arasında "*gözeten*" "*sırra kadem basmaktadır*". Çünkü elektronik teknolojilerle elde edilen veriler gözetimin amacına hizmet eden en önemli araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır ve bize Gandy'nin veriler ile tüketici profilleri oluşturulan "*sınıflandırma*"sını hatırlatmaktadır. Günümüz gözetiminde amaç, her daim bu sınıflandırmayı sağlayacak olan *Big Data*'ya (Büyük Veri) ulaşmaktır.

İnternette gözetim, günümüz gözetim pratiklerinden en kolayı hatta en ilgi çekici olanıdır. Fiziksel gözetim tekniklerinden oldukça uzakta, sanal ortamda "*sayısal bedenleniş*" üzerine kurulan bu yeni dönem ile ilgili Mathiesen, 2011 yılında yayınlanan "İnternet and Surveillance"ın önsözünde, veritabanı üzerinden gözetimin *Google, Facebook, Twitter* gibi internet mecraları ve sosyal paylaşım ağlarında bir gizliliğin olduğunu söylemektedir. Burada yüzeyin altında, internet kullanımına dayalı keşfedilmemiş "*gözetim pratikleri ile dolu bir art bölge*" vardır ve bu art bölgede bankalarda, alış veriş merkezlerinde ve başka birçok yerde başka işlerle uğraşılırken, arkada "*elektronik işaretlerden oluşan koca bir iz*" bırakılmaktadır.

Gözetim bir kavram olarak tarihsel süreçten günümüze sürekli içerik değiştirerek gelmiş, nicelik ve nitelik açısından da farklılıklar göstermiştir. Gözeten ve gözetlenen ilişkisi içerisinde şekillenen bu olgu, Bentham'ın panoptikonunun çok ötesine geçmiş ve yeni iletişim teknolojileri ile yeni bir boyut kazanmıştır. Artık dünya, kapalı kapılar ya da duvarlar arasında olan gözetimden ziyade, "*küresel boyutta şeffaf bir hapishaneye dönüşen ortamda*" kendine yer bulmuştur. Bu değişim, iktidarın sürekli denetim aracı biyo-politika, bireyin sayısal bedenlenişi ve gözetimin akışkanlaşması gibi birçok sonuç doğurmuştur.

Bedenlere incelikle hükmeden biyo-politika anlayışında, sinyal istihbaratı olarak da adlandırılan "*biyolojik gözetim*" ile yakın gelecekte insanların "uysal robotlar" haline gelebileceğinin ipuçları verilmektedir. Gözetim faaliyetlerinin doruk noktasını, genetik mühendisliği, biyoteknoloji, biyometri ve sinyal istihbaratı desteğindeki *biyolojik gözetim* oluşturmaktadır. Bu yeni alanlar her ne kadar insanlık tarihinin hayatını kolaylaştırmak ve ilerlemesini sağlamak üzerine inşa edilmiş gibi gözükse de, aslında iktidarın kendi güvenliği için hayata geçirdiği uygulamalardan ibarettir. Her ne kadar kamu yararı, güvenlik ya da ekonomik gelişkinlik üzerinden yapılan üstün körü değerlendirmelerle bu teknolojilerin yararlı olduğuna vurgu yapılsa da, aslında asıl hedefin belirli iktidar güçlerine hizmet ettiği unutulmamalıdır.

Biyometrik yöntemlerin gelişmesi ile birlikte, iktidar dijital yöntemlerle insan bedenini de kontrol edebilecek güce kavuşmuştur. Gözetimde dijital yöntemler ile kontrol altına alınan beden, dijitalleşme ile karşı karşıyadır. Bu yolla havaalanlarında, evde, işte, okulda yeni teknolojik yöntemler ile "*sürekli kontrol altında olan beden*", bu yöntemlerle ile "*kodlanmakta*" ve "*sayısal sembollere*" dönüşmektedir. Örneğin 11 haneli vatandaşlık numarası ile birey "*kimliklendirilmekte*" ve bireyin "*sayısal kayıtlanması*" gerçekleşmektedir.

Bu çalışmada, gözetimin geçirdiği tarihsel süreç, çeşitli kavramsallaştırmalar ile anlatılmış ve bu kavramların etkileri irdelenmiştir. Bu kavramlarda günümüz gözetiminde gelinen değişim ve dönüşümü ifade eden en iyi kavram ise Bauman ve Lyon'un "*Akışkan*

Gözetim"idir. Akışkan gözetim, gözetimi bütünlüklü bir biçimde tanımlamanın bir yolu olmaktan ziyade bir yönelimdir; yani günümüzün değişken ve sarsıcı modernizminde, gözetim konusundaki gelişmeleri konumlandırmanın bir yoludur. Akışkan gözetime göre, gözetim özellikle tüketimcilik alanında gevşekleşir. Bir amaçla toplanan kişisel veriler, başka bir amaçla da kolayca kullanılabildiği için eski statüko bağları çözülmektedir. "*Güvenlik*" talepleriyle çalkalanan ve teknoloji şirketlerinin ısrarlı pazarlamalarıyla sarsılan gözetim günümüzde her yerdedir.

Gözetimin her yerdeliği, gözetim ve denetimin normalleşmesi ve içselleştirilmesi sonucunu da doğurmuştur. Sürekli izlenmek, kaydedilmek, arşivlenmek temelinde Niedzviecki'nin deyimiyle "*elde edilen muazzam bir bilgi yığını*" ile *homo sapiens*'ten (düşünen insan), Sartori'nin *homo videns*'ine (gören insan) geçildiğini söylemek mümkün hale gelmiştir. Örneğin toplumsal paylaşım ağları üzerinde varoluş gösteren birey, internet öznesi olarak hem "röntgenci", hem "teşhirci" hem de "muhbir" olmayı başarmış ya da iktidar tarafından bu ortamlarda gözetim içselleştirilmiştir. Bu içselleştirme gözetimin, zamanla normalleşmesine ve farkındalığının ortadan kalkmasına sebep olmuştur.

İnternet ve bilişim teknolojisinin siber-uzay olarak adlandırılabilecek dönüşümleriyle birlikte mahremiyet de bir dönüşüm yaşamaktadır. Bauman'a göre anonimlik üzerinden mahremiyet silikleşmektedir. Zira internet ile öldürülen "*anonimlik*" neticesinde birey, mahremiyet hakkını da kendi rızasıyla katletmiş bulunmakta ya da iktidar tarafından sunulan "harikalar" karşılığında ödenecek bir bedel olarak mahremiyetinin kaybına rıza göstermektedir. Bedenin özelden çıktığı ve kamusallaştığı, mahrem alanın gözetleyen tarafından gözetime tabi tutularak meşru kılındığı, mahremiyet sınırları içinde bireyin hem röntgenci, hem teşhirci hem de muhbir olabilmeyi başarabildiği bu dönemi, Niedzviecki, "*Dikizleme Çağı*" olarak adlandırmaktadır.

Bu çağ ile birlikte bilgi iletişim teknolojileri izleme, gözetleme gibi bazı alanlarda iktidarları baştan çıkaran "yetenekler" sunmaktadır. Bu araçlar vasıtasıyla baskıcı, totaliter ve antidemokratik eğilimlere yönelmek olağan hale gelmektedir. Bu bakımdan e-devlet gibi

uygulamaların sunduğu pek çok olumlu gelişmenin yanında, kişi mahremiyeti ve demokrasi açısından olumsuz pek çok kritik tehlikeyi de bünyesinde barındırdığı unutulmamalıdır. Bu nedenle mahremiyet, iktidarın kıskacı altında Bauman'ın da belirttiği gibi "*gittikçe bir hapsedilme alanı*"na dönüşmektedir.

Gözetim toplumu ve internet bağlamında yeni iletişim ortamlarında gözetimin nasıl dönüştüğü ile ilgili, çalışmanın ana çerçevesini oluşturan çeşitli başlıklar oluşturularak gözetim alanında önemli eserleri olan isimlerle mülakatlar yapılmış ve görüşmecilerin fikirlerine başvurularak, çalışmanın kavramsal, kuramsal ve tarihsel çerçevesi içerisinde gelinen süreç, sonuçları ile birlikte değerlendirilmiştir. Bu kapsamda elde edilen sonuçların daha iyi anlaşılması için gözetim üzerine önemli eserleri olan isimlerle yapılan mülakatlar çeşitli başlıklar altında kategorize edilerek düzenlenmiş ve gözetimde yaşanan dönüşüm irdelenmiştir.

İnternetin gözetimde oynadığı rolün etkinliğini belirlemek amacını taşıyan bu çalışmada, gözetimin internetteki uygulamalar ile birey ve toplum üzerinde nasıl etki bıraktığı sorgulanmıştır. Dijital çağda internetin toplum üzerindeki etkisi üzerinden, sanayi devriminden sonra yaşanan toplumsal değişimde internetin konumu ve toplumsal dönüşümünde üstlendiği rol, enformasyon toplumunda prodüktivite (üretkenlik) paradoksu, "bilgi açığı" ve "dijital bölünme" kavramları temelinde sorgulanmış ve görüşmecilerden fikir alınmıştır.

Görüşmecilere göre, internetin toplum üzerindeki etkisi, sanayi devriminden günümüze dijital temelli bir boyut kazanmıştır ve kesinlikle toplumu dönüştüren bir etkiye sahiptir. İnternet, popüler kültürü ve kitle medyasını büyüterek ve derinleştirerek günlük hayatımıza sokan bir büyüteçtir; kendiliğinden yeni bir şey olmanın ötesinde, kitle iletişim araçları ile başlamış "*elektronik yayılımlı kültürün bir uzamı"* olarak görülmüştür.

Enformasyon teknolojisinde kaydedilen devrimsel sıçrama ve bunun üretim sürecindeki yansımasında, enformasyon toplumunda prodüktivitenin (üretkenlik) bir paradoks yaratmadığına dikkat çeken görüşmecilerin ortak fikri, bilgi temelli ürün ve

hizmetlerin üretkenlikle açıklanmasının henüz erken olduğu sonucudur. Gelecekte pek çok iş, hizmet ve görevin otomasyona bağlanacağı bir çağda üretkenliğin ön plana çıkacağına vurgu yapan görüşmeciler, bunun gelecekte üretkenliğin sağlayıcısı olan yaygınlaşmış çevrimiçi ortamlara hakim az sayıdaki kişinin ellerinde yoğunlaşacağı uyarısını yapmaktadırlar. Burada bir güç olan "bilgi" her ne kadar yeni iletişim teknolojileri ile bireyin kullanımına bırakılsa da, bu "bilginin yönetimi", "büyük biraderlerin elindedir" ve mülakatlarda elde edilen sonuçlara göre de bu hiçbir zaman değişmeyecektir.

Üretkenlik paradoksu, "bilgi açığı" ve "dijital uçurum/bölünme" gibi olguların da ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Enformasyon toplumunda yeni iletişim ortam ve teknolojileri, sosyolojik, kültürel, ekonomik açmazlar yaratmaktadır. Bu bağlamda verilen cevaplara bakıldığında; görüşmeciler, 'bilgi açığı' ve 'dijital uçurumlar'ın daha kesin biçimde genel anlamıyla eşitsizlik yarattığına değinmiştir. Ulusal ve uluslararası eşitsizliğin doğasıyla ilgili yaklaşımların tüketim kavramında odaklandığını ve "birey" kavramı yerine, daha çok ırk, sınıf, cinsiyet, mahalle gibi, bir nüfusun tanımlanabilir bölümleri içindeki insanlar üzerinde odaklanmak gerektiğini belirten görüşmeciler, bilgi sistemlerinin eşitsizliği arttırmak yerine azaltmak yönündeki kullanım yöntemlerini veya nasıl kullanılabileceklerini tanımlamanın daha önemli olacağına vurgu yapmaktadırlar.

Sosyal paylaşım ağları ve gözetim bağlamında, yapılan mülakatlarda görüşmecilerden bu ana başlık altında, günümüzde gözetim olgusunun internet üzerinde ortaya çıkış biçimleri ve dönüşümü, gözetlenen bireyin yeni iletişim ortamlarından vazgeçememesi ve eğlenerek gözetlenmesini nasıl değerlendirdikleri sorulmuştur. Gözetimin, yeni iletişim ortam ve teknolojilerinin geliştirilmesiyle dramatik bir biçimde genişlediğini belirten görüşmeciler, çok yönlü gerçekleştirilen etkileşimli iletişimin iyi tanımlanarak, yeni gözetim pratiklerinin daha iyi anlaşılabileceğine vurgu yapmaktadırlar. İnternet çağında, gözetimle gönülsüz ya da çekimser bir ilişkiden, gönüllü bir ilişkiye doğru hareket edildiğini düşünenlerde vardır. Bu görüşe göre, gözetimin Facebook, bloglar, amatör videolar vs. şeklindeki katılımcı pop kültürün bir parçasına dönüştüğü ve yeni

gözetim pratikleri olarak sosyal paylaşım site ve ağlarına vurgu yapılarak "*gözetimi sevmenin*" öğrenildiği ifade edilmektedir.

Yeni iletişim ortamlarında gözetimde, iletişim sistemlerinin sanıldığı gibi aşamalı olarak gözetimden vazgeçmediğini, aksine yeni yöntemlerle bunu daha da kolaylaştırdığı görülmektedir. Bu nedenle internetin de etkisi ile yeni bir boyut kazanan gözetimdeki dönüşümü değerlendirmeleri istenen görüşmeciler, bu dönüşümün dramatik olduğuna, internet ve gözetim arasında paradoksal bir ilişki ile bir taraftan internetin, *muazzam bir bilgilendirme aracı,* aynı zamanda *bir kontrol ve gözetim aracı olmasının* bu paradoksu yarattığına dikkat çekmektedirler.

Gözetlenen bireyin yeni iletişim ortamlarından vazgeçememesi ve eğlenerek gözetlenmesinde Etkileşim Güdümlü Bilgi'nin (EGB) etkili olduğu sonucuna varan görüşmeciler, eğlenerek öğrenmenin gözetimde önemli bir anahtar olduğunu belirtmektedirler. Burada EGB ile oluşturulan sistemleri kullanmaya devam etmenin, başarılı bir şekilde her tarafın "çevrelenmiş" olduğunu gösterdiğine dikkat çekilmektedir.

Bu çalışma kapsamında, internetin demokrasi getirip getirmediği de sorgulanmıştır. İnternetin demokrasi ile ilişkisinde iki farklı görüş etrafında tartışmalar yaşanmaktadır. Bu görüşlerden ilki, internetin demokrasi adına yeni bir açılım olduğunu öne sürerken, bir diğer görüş ise yaygın kitle iletişim araçlarından çok da farklı bir yapı sergilemediğini savunan, demokrasi adına bir yenilik olmadığını öne süren görüştür. Özellikle yukarıdaki tartışmalar, internetin katılımcı demokrasi ile ilişkisi üzerinden, internetin sanal alt yapısı nedeniyle en çok "*ifade özgürlüğü*" çerçevesinden tartışılmaktadır.

Morozov yeni iletişim ortamlarının demokratikleştirme gücünün, demokrasi ve özgürlük getirmek yerine otoriter rejimlerin güçlenmesine sebep olacağını, bu savında internetin her şeyi çözebileceği inancıyla ortaya çıkan *"siber-ütopyacılık"* ile olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle Morozov, siber-ütopyacılık kavramı yerine internet ve demokrasi bağlamında, *"internet-merkezcilik"* kavramını öneriyor.

Bu yeni kavram ile internetin ortaya çıkarabileceği risk ve yanılsamalar açısından daha gerçekçi ölçümler yapılabilir, internetin etkileri konusunda iyi yoğrulmuş ve tarafsız bir değerlendirme yerel zemine çok iyi oturtulabilir. Yerel zeminde değerlendirme yapmanın önemi büyüktür. Zira dünyada milyarlarca insan interneti kullanıyor olabilir, ancak hangi coğrafyada, hangi şartlarda ve hangi yönetim anlayışlarında bu teknolojiyi kullandığı üzerine yerel değerlendirmeler yapmak, internetin demokrasi getirip getirmediği ile ilgili daha anlamlı sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

İnternet ve demokrasi arasındaki bağın sorgulanması bağlamında, elde edilen verilerin anlamlı bir sonuç çıkarmasının beklendiği bu çalışmada sonuca bakıldığında, yapılan mülakatlarda internet ve sosyal medya ile "*demokrasinin ilerleyemeyeceği*" fikri ön plana çıkmıştır.

Gözetim konusunda dünya çapında bir uzman olan Lyon ile yapılan mülakatta, Lyon internetin köklerinin soğuk savaşta olduğunu, ancak bunun demokratik amaçlar için kullanılamaz bir araç olabileceğini söylemenin doğru olamayacağına ifade etmektedir. Ancak Lyon, internet ve demokrasi bağlamında günümüzde sorulacak sorunun, gerçekten "*interneti kim kontrol ediyor*?" sorusu olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu soruya Lyon, demokrasi adına son 20 yılda özellikle ABD'de büyük küresel şirketler ve hükümet birimlerinin interneti kontrol ettiği cevabını vermiştir. Lyon ayrıca, demokrasi için yeni iletişim ortamlarında mücadele eden birey ya da topluma karşı, iktidarın hemen önlem aldığını da belirtmektedir. Örneğin uluslararası arenada devletler, ulusal ya da uluslararası güvenliği sebep göstererek, bu doğrultuda önlem almakta ve kontrolü kendi açılarından "meşru zemine" oturtmaktadırlar.

Görüşmeciler özellikle demokrasi ve sosyal medya bağlamında, sosyal medyanın halkı protestoya yönlendirmek için kullanmanın mümkün olduğunu, ancak sosyal medyayla bu protestoları sürdürebilmenin ve "kalıcı politik, sosyal değişimler" sağlamanın zor olacağını ifade etmektedirler. Çünkü görüşmecilere göre, sosyal medya "bütünlüksüz, sanal ve dağınıktır". Yukarıda ifade edilen ve dikkat çekici olan toplumsal parametrelerin iktidar

tarafından önceden tanımlı ve geliştirilmiş olduğunun unutulmamasıdır. Bu görüşe göre internetin demokrasi getirmediği ya da demokrasiye katkısının tartışılır olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Görüşmeciler, bireyin sosyal paylaşım ağlarında "demokrasi kahramanı" olamayacağını; sürekli iktidarın gözetimi altında olunmasına, sosyal medyanın kalıcı politik sosyal sonuçlar doğurmamasına ve demokrasinin internet ile sağlanmasının tutarlı olmamasına bağlamaktadırlar.

Gözetim bir olgu olarak, toplumsal yaşamın her aşamasına sistematik olarak yerleşmiş ve gündelik yaşamın her şeyi ile kayıt altına alınması doğal bir süreçmiş gibi algılanmaya başlamıştır. Bu süreç öylesine doğal bir hal almıştır ki, iktidarı oluşturan güçler ve/veya devlet, vatandaşlarını kayıt altına almak için özel bir çaba sarf etmek zorunda kalmamaktadır. Vatandaşlar ise tüm verilerin birbirine eklemlendiği sisteme dahil olmak için kayıt altına alınmayı bizatihi talep edermiş gibi gözükmekte ya da bu durumu umursamamaktadır.

Modernitenin hatta Bauman'ın ifade ettiği gibi *"akışkan modernite"*nin toplum yaşamı ve birey üzerindeki etkisi üzerinden gözetimin iki farklı anlamı olduğunu söylemek mümkündür.

Bunlardan ilki, şifrelenmiş bilgi birikimi ile bireylerin nesneler haline getirilerek kodlanmasını teşkil etmektedir. Toplanan bilgiler, basit bir bilgi toplama işleminin ötesinde, depolanan bilgi, belli bir sınıflama ve ayırt etme işlemi de içerdiği için nitelikli bir bilgi depolama işlemine dönüşmüştür.

Gözetimin ikinci anlamı ise, otorite kuran kişi, kurum ya da devletin, diğerlerinin hareketlerini takip etmesidir. Böylelikle, toplumsal yaşama egemen gruplar diğerlerinin hareketlerini daha etkin bir şekilde izleme ve denetleme kapasitesine sahip olmuşlardır.

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer önemli nokta ise, gözetimin modern toplumlarda modern olmayan toplumlara göre daha yaygın ve etkili bir biçimde uygulandığı gerçeğidir. Kısacası gözetim, "yönetim iktidarı" olarak akışkan olan

modernitede ve modern devlette daha fazla önem kazanmış ve iktidarların "idari kapsamını" genişletmiştir. İktidarın idari kapsamını genişleten yeni iletişim ortamlarındaki gözetimde, dünyayı büyük ölçüde etkileyen toplumsal hareketlerin nasıl konumlandırıldığı da ortaya çıkan bir diğer önemli sonuçtur.

Toplumsal hareketler ve sosyal paylaşım ağları arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi üzerinden görüşmecilerden elde edilen verilere bakıldığında, birey ya da toplumların, interneti demokratik amaçlar için kullanabildiğine (Arap Baharı'nda olduğu gibi), ancak hükümetlerin de hızlı bir biçimde buna yönelik "eksiklerini" gidererek "önlem aldığına" ve bunun için de genelde güçlü araçlarının olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Mülakatlardan konu ile ilgili elde edilen bir diğer önemli sonuç ise, iktidarların günümüzde kullandığı yöntemlerin artan bir biçimde, bir verinin genelde ne için kullanılacağının bilinmeden toplanmasını içeren pratikler ve teknikler kümesi olan *"büyük veri"*ye (Big Data) benzetiliyor olmasıdır.

Yapılan mülakatlarda, küreselleşen gözetim ile birlikte, enformasyonun günümüz güç sistemlerinin gelişmesinde ve yeniden üretiminde oynadığı önemli rol ile birlikte, zaman ilerledikçe etkileşimden doğan ve git gide artan bilginin, "*ele geçme* ve *analize"* tabi olduğu gerçeğine ulaşmak bu çalışmanın en önemli sonuçlarındandır. Zira görüşmecilerin tamamı gözetim ve yeni iletişim ortamları ile ilgili bundan sonraki süreçte "*büyük veri*ye" odaklanılması gerektiğine vurgu yapmaktadırlar.

İktidarların *"büyük veri"* toplama işine girmeleri, iktidarın gözünde bireyi tümden güvensiz kılmakta, internet ise yapılan her şeyi ve söylenilen her şeyi bireye karşı kullanılmak üzere kaydeden "büyük bir totaliter devlete" dönüşmektedir. İnternet kullanımı tümden bırakılabilir mi bilinmez ama, kişileri dataya dönüştürerek ve kişiliklerinden soyutlayarak bir sistem oluşturmanın tehlikesi yadsınamayacak kadar önem taşımaktadır.

Her ne kadar bu çalışmanın odak noktası gözetim ve internet (sosyal paylaşım ağları) üzerinde olsa da, yapılan mülakatlarda, bundan sonrası için analitik yön hakkında

düşünmenin, *"büyük veri analitiği"* üzerinde tartışmanın, "*takibe alınabilir zeka*"nın, Gandy'nin deyimi ile *Etkileşim Güdümlü Bilgi*'den (EGB) nasıl türediğini dikkate alarak araştırma yapmanın gerekliliği ortaya çıkmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen bu verilerin ileride bu konu ile ilgili yapılacak olan çalışmalara yön vereceği, özellikle bu alanda gelinen nokta ile ilgili "büyük veri"nin gözetimde oynayacağı rol üzerinde araştırma yapmanın da önemli sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir.

İktidarların gözetimi, özellikle sosyal paylaşım ağları aracılığı ile sistemli olarak geliştirdiği düşünüldüğünde, tüm ağ sistemlerinin gözetim altında olduğundan kuşku duymadan, "*karşı koymanın, mücadele etmenin*" de olanaklı olabileceği unutulmamalıdır. Morozov'un da ifade ettiği gibi yerel zeminde değerlendirme yaparak, sistemin riskleri hakkında farkındalığın başarılı bir toplumsal aktivizm ile elde edilebilmesi mümkündür.

Yeni iletişim teknolojilerinin iktidar için bir ispiyon aracıymış gibi kullanılmasında toplum *bu yanlış kullanımı sınırlamak için şu anda interneti işletenler üzerinde yeterli baskı oluşturacak mı?* sorusu üzerinden Lyon'un cevabına kulak verdiğimizde "*şirketlerin uygun noktalara şifreler koyarak hükümetlerin kişisel bilgilere ulaşmasını engellemesi, hükümetlerin de yasal uyarı bulunmadan çeşitli datalara gelişigüzel erişim sağlayan programlardan geri durması*" yeterli olacaktır.

Burada özellikle internet ve yeni iletişim teknolojilerini kullanan bireyin mücadelesi ve amansız baskısı bu sürecin kendi lehine dönmesi adına oldukça önemli olacaktır.

6. EKLER

6.1. DAVID LYON: Kanada, Ontario'da, Queen's University'de sosyoloji profesörüdür ve gözetim konusunda dünya çapında bir uzmandır. Lyon, Kanada'da kurulan "Gözetim Araştırmaları Merkezi"nin başkanlığını yürütmektedir. Gözetim araştırmaları konusunda dünyaca ünlü olan Lyon, bilgi toplumu, küreselleşme, sekülerleşme ve postmodernizm üzerine de çok sayıda ulusal ve uluslararası esere imza atmıştır. Türkiye'de gözetim ile ilgili eseri olan ve eserleri en çok Türkçeye çevrilen isimdir. "Akışkan Gözetim", "Gözetim Toplumu", "Gözetim Çalışmaları", "Vesikalı Yurttaş" bu eserlerden birkaçıdır.

David Lyon ile 29 Mart 2014 tarihinde elektronik ortamda yapılan yazışmada, Lyon'un sorumuza verdiği cevap aşağıdaki gibidir.

Soru: Sosyal medya aracılığı ile çalışmamızda da önemli yer ayırdığımız sosyal medya ve demokrasi bağlamında, 'Wall Street'i İşgal Et', 'Arap Baharı ve Sosyal Medya', 'İstanbul Taksim'deki Gezi Parkı Eylemleri' ve hatta 'NSA ve Edward Snowden'ın ifşaatları" gibi birçok örnekte, sosyal medyanın demokrasiye giden yolda önemli bir araç olduğunu düşünüyor musunuz? Bu ortamlarda sistem tarafından sürekli gözetlenen bireyin, demokrasi kahramanı olması mümkün müdür?

David Lyon: İnternetin kökleri soğuk savaştadır, ama bu demokratik amaçlar için kullanılamaz demek değildir (Volkswagen'ın sadece Hitler propogandası için kullanılmamış kullanılmıyor olması gibi). Günümüzde soru gerçekten "interneti kim kontrol ediyor?" sorusudur ve ne yazık ki demokrasi adına son 20 yılda yanıt artan bir biçimde, özellikle ABD'de (hava rotaları bulut vs saptamalarını kontrol ettikleri için), büyük küresel şirketler ve hükümet birimleri olmuştur. Bu tam da Snowden'ın sorduğu soru (hem de hayatını riske atarak). Kimileri interneti demokratik amaçlar için kullanabiliyor, Arap Baharı denen durumda olduğu gibi. Ancak hükümetler de hızlı bir biçimde arayı kapıyor, bunun için de genelde güçlü araçları var. Geriye büyük soru kalıyor: Bu yanlış

kullanımı sınırlamak için halk şu anda interneti işletenler üzerinde yeterli baskı oluşturacak mı? Bunun içinde şirketlerin uygun noktalara şifreler koyarak hükümetlerin kişisel bilgilere ulaşmasını engellemesi, hükümetlerin de yasal uyarı bulunmadan çeşitli datalara gelişigüzel erişim sağlayan programlardan geri durması bulunabilir. İkincisiyle ilişkili bir sorun, günümüzde kullanılan yöntemlerin (neoliberalizme ve veri depolamanın ucuzluğuna bağlı olarak) artan bir biçimde "büyük data"ya -bir datanın genelde ne için kullanılacağı bilinmeden toplanmasını içeren pratikler ve teknikler kümesi- benziyor olmasıdır. Bu nedenle çatışmalar büyük olmakta ve çözümleri internet kullanıcılarının çoğunluğunun ne istediği konusunda daha net bir algının oluşması ve hükümetlerle şirketlerin interneti, kendi çıkarlarından ziyade farklı kullanımlara izin verecek şekilde düzenlemeleri yönünde, internet kullanıcıların oluşturacağı amansız bir baskıya bağlı olacaktır.

Orijinal Metin

Question: With regard to the debate on social media democracy relationships, do you think examples like "Occupy Wall Street", "Arab Spring", "Gezi Protests in Taksim, Istanbul", "NSA and Edward Snowden's Disclosures" prove the impacts of social media on the way to democracy? Is it possible for an individual to become a "democracy hero", with media open to systematic surveillance?

David Lyon: The internet had its roots in the Cold War but that does not mean that it cannot be used for democratic purposes (any more than Hitler's "volkswagen" did not and does not have other kinds of uses than Nazi propaganda). The question today really is 'who controls the internet?' and unfortunately for democracy over the past two decades the answer has increasingly been large global corporations and government departments, especially in the USA (because if its control over routing, the cloud, etc). This is exactly the question that Snowden asks (and for which he was prepared to risk his life). Some are able to use the internet for democratic purposes, such as in the Arab Spring, so-called. But governments are quick to retaliate and they usually have powerful means of doing so. Thus the big question remains; will the public be able to put sufficient pressure on those who

currently run the internet, to limit its misuse? This could include companies putting proper encryption in place that prevents government access to personal data and governments withdrawing from programs that allow unfettered access to data, without a judicial warrant. One problem relating to the latter is that the methods used today (due to neoliberalism and the cheapness of data-storage) increasingly resemble what is called 'big data' -- a set of practices and techniques that usually involve obtaining data before it is known what they will be used for. So the conflicts are major ones and their resolution will depend on a clearer sense of what the majority of internet users want and unrelenting pressure on governments and corporations to permit different kinds of operations than the ones they favour for their own benefit.

6.2. OSCAR GANDY: İletişim Bilimci Oscar Gandy, 2006 yılında emekli olduğu Pennsylvania Üniversitesi Annenberg İletişim Okulu'nda uzun yıllar akademik çalışmalar yaptı. Gandy, ekonomi politik üzerine çalışan dünyaca ünlü bir bilim adamıdır. Çok sayıda kitap ve makelesi olan Gandy, gizlilik, ırk, bilgi teknolojisi, media çerçeveleme (media framing), medyanın gelişimi gibi konularda çalışmalar yapmıştır. Gandy, "panoptik sıralama" adını verdiği kavramla, gözetim toplumu, gözetimin tarihsel gelişimi ve teknikleri üzerine eserler kaleme almıştır.

Oscar Gandy ile 11 Mart 2014 tarihinde elektronik ortamda yapılan mülakat.

Soru: Toplum ve teknoloji bağlamında sanayi devriminden dijital devrime geçişi nasıl yorumluyorsunuz? Sanayi devriminden sonra yaşanan toplumsal dönüşümde, internet bu dönüşümde en etkili araçlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle askeri amaç doğrultusunda geliştirilen internet, günümüz toplumunun dönüşmesinde nasıl bir rol üstlenmektedir ve etkinliği sizce ne durumdadır?

Oscar Gandy: Ben dönüşümlerin devrimselden ziyade sürekli olduğunu düşünen türden adamlardanım. Yine de başlı başına bir teknolojik formun etkisi hakkında söylemeye değer

bir şeyler var, "dijital" bilgisayar-temelli dönem kesinlikle önemli. İnternet, dijital temelli bir bilgi ağı olarak kesinlikle dönüştürücü, ama "etkililiğini" değerlendirecek bir temelim yok. Kuşkusuz, bana bilgi akışını arttıran gelişmeleri, ağ kapasitesindeki artışların etkileri ile küresel ölçekte paylaşılan bilgi artışını sormuyorsun. Seni ağ sağlayıcı türdeki cihazların kapasitelerindeki dramatik değişimleri dikkate almadan ağ hakkında bir değerlendirmeye girişmemen konusunda uyarmak isterim (örneğin, birşeylerin interneti). *(Burada anlatılmak istenen, asıl değişen şeyin teknolojinin yardımı ile yeni cihazlarda da interneti daha iyi kullanmamızı sağlayan sağlayıcıların gelişerek değişmesidir. Örneğin: Cep telefonunun internet baglanıtısı gibi.)*

Soru: Çağımızı diğer çağlardan ayırt eden önemli nokta, enformasyon teknolojisinde kaydedilen devrimsel sıçrama ve bunun üretim sürecindeki, iş sürecindeki yansımasıdır görüşüne katılıyor musunuz? Bu değişimde yolu açmak için gösterilen muazzam çabanın ardındaki temel güdünün prodüktiviteyi artırabilme arayışı olduğu ifade ediliyor. Bu bağlamda, enformasyon toplumunda prodüktivite bir paradoks yaratıyor mu?

Oscar Gandy: Bir iletişim bilimci olarak, anladığım kadarıyla "üretim araçları" ifadesinden kastedilenden ziyade, bilgi teknolojilerinin iletişime veya bilgi alışverişine olan etkisine odaklanıyorum. Gerçekten de, bugünlerde ilgimin bir kısmını bu sistemlerin bilgi bazlı ürün ve hizmetlerin tüketimi ile olan ilgisi oluşturuyor. "Üretkenlik Paradoksu" ile ilgili sorunu, özellikle yakın zamanda yaşadığımız "Büyük Kriz" bağlamında biraz genişletmeni öneririm, bilgi ürünleri ve hizmetlerinin ölçülemez yapısına bağlı olarak bu "ürünler"in "parasallaştırılması" bağlamında bir "tüketim krizi" olup olmadığına bakarak.

Soru: Yeni toplum yapısı ile birlikte üretkenlikte, ürün üzerinden elde edilen verilerin yerini dijital ortamdaki verilerin devraldığını görüyoruz. Hatta yeni düzende prodüktivitede beklenen artışın olmadığını savunan Nobel Ödüllü Robert Solow bunun için "Bilgisayar çağı her yerdedir; prodüktivite istatistikleri hariç" demiştir. 'Prodüktivite paradoksu' olarak anılan bu olgunun, toplumlarda farklılık göstermesi aynı zamanda "bilgi açığı" ve "dijital uçurum/bölünme" gibi kavramlarında türemesine sebep olmuştur. Bu bağlamda sizce

enformasyon toplumunda bilgisayar ve teknolojileri, sosyolojik, kültürel, ekonomik vb. ne gibi açmazlar yaratmaktadır ve bireyin bu noktada toplumdaki konumu nasıldır?

Oscar Gandy: Bir kez daha, araştırmanı bu denklemin tüketim kısmını da içine alacak şekilde genişletmeni öneririm. "Bilgi açığı" ve "dijital uçurum" ve daha kesin biçimde genel anlamıyla eşitsizlik, günümüz bağlamında kesinlikle bir sorun. Günümüzde ulusların içlerinde ve aralarındaki eşitsizliğin doğasıyla ilgili yaklaşımlar tüketim kavramında [veya hatta kapasite kavramı çerçevesi içinde] odaklanıyor. Ben birebir "birey" kavramı yerine, daha çok ırk, sınıf, cinsiyet, mahalle gibi, bir nüfusun tanımlanabilir segmentleri içindeki insanlar üzerinde odaklanma eğilimindeyim. Bana göre, bilgi sistemlerinin eşitsizliği arttırmak yerine azaltmak yönündeki kullanım yöntemlerini veya nasıl kullanılabileceklerini tanımlamak daha önemli. Elbette ki çabalarımın çoğu eşitsizliği arttıran/yeniden üreten yöntemleri tanımlamak üzerinde odaklanıyor.

Soru: Gözetim toplumu ve internet temelinde araştırma yaptığımız bu çalışmada, gözetim bir eylem olarak yeni iletişim ortamlarında yeniden karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde gözetim olgusunun internet üzerinde ortaya çıkış biçimleri, özgürlükleri yayma idealinde olan yeni iletişim ortamlarında bu kavramın incelenmesini özellikle önemli kılmaktadır. Kapsamlı bir inceleme, iletişim sistemlerinin sanıldığı gibi aşamalı olarak gözetlemeden vazgeçmediğini, aksine yeni yöntemlerle bunu daha da kolaylaştırdığını sizce de göstermekte midir? Siz bu konuda, internetin de etkisi ile yeni bir boyut kazanan gözetimdeki dönüşümü nasıl değerlendiriyorsunuz?

Oscar Gandy: Hiç kuşku yok ki, gözetim, yeni iletişim "kanalları"nın geliştirilmesiyle dramatik bir biçimde genişledi. Gözetimin [ki çok iyi tanımlanması gerekiyor] genişlemesini sağlayan yolların tanımlanması çok büyük değer taşıyor. Örneğin "uzak algılama" hakkında söylenecek çok şey var ya da bireyler ve onların ilgili oldukları gruplar hakkında mesafelere ve etkileşimlerin yoğun gelişmiş karmaşıklığına bakılmadan toplanan bilgiler hakkında söylenecek çok şey var.

Soru: Gözetim üzerine yapılan alan araştırmalarında, birey gözetlendiğini bildiği halde yeni iletişim teknoloji ve ortamlarından vazgeçememektedir. Bu vazgeçememeyi neye bağlıyorsunuz ve sizce eğlendirerek gözetimi gerçekleştiren sistem bu noktada başarılı mıdır?

Oscar Gandy: Bir diğer güzel soru; yalnızca eğlence değil, her çeşit tüketimin birleşmesiyle gözetimin tehlikelerinin algımızın arka planına itilmesi söz konusu. Yalnızca belli bir tür etkinlik değil, bir ağ içinden geçen bilgi içeren her tür etkinlik (etkileşim güdümlü bilgi), bir yönüyle gözetime tabidir. Belli kısımları hakkında çok endişe duyduğumuz bir bilgi akışı hakkında bilinçli bir karar alma umudumuz bile olamaz. Eğer "gözetimi katlanılabilir kılma" ifadesinden çıkan anlam EGB'leri (Etkileşim Güdümlü Bilgi) oluşturan sistemleri kullanmaya devam etmemizse haklısın her tarafımız başarıyla çevrelenmiştir.

Soru: Sosyal medya aracılığı ile çalışmamızda da önemli yer ayırdığımız sosyal medya ve demokrasi bağlamında, 'Wall Street'i İşgal Et', 'Arap Baharı ve Sosyal Medya', 'İstanbul Taksim'deki Gezi Parkı Eylemleri' ve hatta 'NSA ve Edward Snowden'ın ifşaatları" gibi birçok örnekte, sosyal medyanın demokrasiye giden yolda önemli bir araç olduğunu düşünüyor musunuz? Bu ortamlarda sistem tarafından sürekli gözetlenen bireyin, demokrasi kahramanı olması mümkün müdür?

Oscar Gandy: Ne mutlu ki, bilgi ve konumlarını daha iyiye adama konusunda gönüllü insanlar hep var olacak. Gerçek şu ki, hangi mevcut teknolojiyi kullanırlarsa kullansınlar, bu özel bir durum ifade etmez.

Soru: Sosyal medyanın bireyleri izlemek ya da daha net bir ifadeyle gözetlemek isteyen siyasal ve ekonomik yapılanmaların sistemli bir girişimi olduğunu söylemek sizce şüpheci bir yaklaşım mı olur? Sosyal medyanın başlangıçtaki işlevini ya da masumiyetini yitirdiğini düşünüyor musunuz?

Oscar Gandy: Tüm ağ sistemlerinin gözetim altında olduğundan nasıl kuşku duyabilirsin ki? Bu demek değil ki karşı koymak/mücadele etmek olanaksız. Yalnızca şu anlama geliyor, yaratıcılık ve sistem riskleri hakkındaki farkındalık başarılı bir toplumsal aktivizm için bir gereklilik olmaktan asla çıkmıyor.

Soru: "*The Panoptic Sort"* yapıtınızda geçen panoptik sınıflandırma hakkında yazdıklarına değinmek, enformasyonun ne kadar değerli olduğu noktasında bizlere fikir vermektedir. Küreselleşen gözetim ile birlikte, enformasyon günümüz güç sistemlerinin gelişmesinde ve yeniden üretiminde hayati rol oynamaktadır. Bu noktada internet ile daha da güçlenen yeni gözetim teknikleri hakkında neler söylemek istersiniz?

Oscar Gandy: İnternet ve gözetimin rolü hakkında pek çok şey söyledim. Zaman ilerledikçe etkileşimden doğan ve git gide artan bilgi, ele geçme ve analize tabi oluyor. Her ne kadar senin odak noktan ağ üzerinde olsa da, analitik yön hakkında düşünmek (ve hatta "büyük veri analitiği" üzerinde tartışmak), "takibe alınabilir zeka"nın tüm bu EGB'den (Etkileşim Güdümlü Bilgi) nasıl türediğini dikkate almak önemli.

Orijinal Metin

Question: How do you interpret sociological and technological transition from industrial revolution to the digital revolution? The role of the Internet is undoubtedly essential, what role do you think the Internet plays in the transition of contemporary society and what is the state of its effectiveness?

Oscar Gandy: I am one of the group of folks who tend to see transformations as more continuous than revolutionary. Nevertheless, there is something to be said about the impact of a particular technological form, and the "digital"/computer-based moment is certainly important. The internet, as a digitally based information network is certainly transformational, but I have no basis for assessing its "effectiveness." Surely you aren't asking about whether there have been improvements in the transmission of information and the expansion of network capacity as measured by the amount of information being shared

globally. I would caution you not to attempt an evaluation of the network without also taking account of the rather dramatic changes in the kinds of devices that are able to make use of the network's capacity (the internet of things, for example).

Question: Do you agree with the view that the major differentiators of our era from others are the revolutionary jump in information technologies and means of production? It is widely believed that the main motivation behind the digital transformation and its supporting efforts is to increase the productivity. In this regard, what do you think about the productivity paradox?

Oscar Gandy: As a communications scholar, I naturally focus on the role of information technologies in terms of their impact on communication, or information exchange, rather than what I assume is meant by reference to the "means of production." Indeed, part of my concern these days has to do with the role of these systems in the consumption of information based goods and services. I invite you to extend your question about the "productivity paradox," especially in light of our recent experience with the "Great Recession," to consider whether there is not also a "consumption crisis," with particularly troublesome problems due to the intangible nature of information goods and services and the difficulty in "monetizing" these "products."

Question: We observe a contradiction between the remarkable advances in computer power and the relatively slow growth of productivity at the level of the entire economy, including individual firms and many specific applications. This concept is sometimes referred to as the Solow Computer Paradox in reference to Robert Solow's 1987 quip, "You can see the computer age everywhere but in the productivity statistics". The different outcomes of Productivity Paradox in different societies have introduced concepts like "information deficit" and "digital gap". Within this context, what kind of sociological, cultural, economic, paradoxes do the information technologies create in an information society? And, what is the position of individual in such a society?

Oscar Gandy: Again, I invite you to open up your inquiry to include the consumption part of the equation. The same concerns about "information deficit" or "digital gaps" or more centrally, inequality more generally, are certainly a problem in the present context. Much of the interest these days in the nature of inequality within and between nations is focused on differences in consumption [maybe even framed in terms of capability], and the role that public policy plays in widening the consumption gaps within society. I tend not to focus on "individuals," per se, but on people within identifiable segments of the population; such as those identified by race, class, gender, and neighborhood. For me, it becomes important to be able to identify the different ways in which information systems are being used, or could be used to reduce inequality, rather than making it worse. Of course, most of my efforts are focused on identifying the ways in which inequality is being increased/reproduced.

Question: In this study based on surveillance society and Internet, surveillance emerges as an action in the new communication channels once more. The emergence of surveillance forms on Internet makes it important to study this concept with regard to the freedom enhancing ideals in new media. Do you think an extensive study may reveal that the emergence of new media has not gradually eliminated surveillance but even made it easy with new methods. What is your opinion about the transformation of surveillance with the contribution of Internet?

Oscar Gandy: There is no question that surveillance has expanded dramatically with the development of new communications "channels." There is great value in identifying the different ways in which surveillance [which needs to be defined well] has expanded. For example, there is much to be said about "remote sensing," or the ability to gather information about individuals and the groups of which they are associated almost without regard to distance or the massively expanded complexity of their interactions.

Question: Some of the researches conducted on surveillance have revealed that individuals cannot give up the usage of several new media channels. How do you interpret this attitude? Do you think entertainment factor is successful in making surveillance tolerable?

Oscar Gandy: Another nice question; it is not only entertainment, but all sorts of consumption that combine to move the dangers of surveillance to the background of our consciousness. It is not any particular activity, but all activity that generates information (Transaction-Generated-Information) that passes across the network is subject to some form of surveillance. We simply cannot possibly hope to make informed decisions about which parts of this information stream we should worry the most about. If that is what is meant by "making surveillance tolerable," in that we continue to make use of systems that generate TGI, then you are right—there is success all around us.

Question: With regard to the debate on social media and democracy relationships, do you think examples like "Occupy Wall Street", "Arab Spring", "Gezi Protests in Taksim, Istanbul", "NSA and Edward Snowden's Disclosures" prove the impacts of social media on the way to democracy? Is it possible for an individual to become a "democracy hero", with media open to systematic surveillance?

Oscar Gandy: Thankfully, there will always be people willing to place their knowledge and position in the service of the greater good. The fact that they use whatever technology is available is nothing special.

Question: Do you think it is too skeptic an approach to argue that watching or even spying on individuals on social media is a systematic attempt of some political and economical organizations? Do you think social media has lost its initial function and/or innocence?

Oscar Gandy: How can you doubt that all networked systems are under surveillance? That doesn't mean that resistance/struggle is impossible. All that it means is that creativity as well as awareness of system risks never ceases to be a requirement for successful social activism.

Question: The concept of panoptic categorization which you discussed in your book "The Panoptic Sort", enlightens us about how important information is. With the globalizing surveillance, information has gained a vital role in the development and reproduction of

power systems. At this point, what would you like to say about the new surveillance techniques increasingly empowered by the internet?

Oscar Gandy: I've pretty much said it with regard to the role of the internet and surveillance. More and more information from more and more transactions are subject to capture and analysis. While your focus seems primarily to be on the network, it is important to give some thought to the analytical side (all that talk about "big data analytics"), and consider how "actionable intelligence" is being derived from all this TGI (Transaction-Generated-Information).

6.3. HAL NIEDZVIECKI: 9 Ocak 1971 tarihinde, Ontario Brockville'de doğan Kanadalı romancı ve kültür eleştirmeni Hal Niedzviecki, Toronto Üniversitesi'nde lisans, Bard College'da yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. 2002 yılında bir arkadaşıyla birlikte yer altı sanatlarıyla ilgilenen *Broken Pencil* dergisini çıkarmıştır. Bölgesel ve ulusal birçok dergi ve gazetede yazan Hal Niedzviecki'nin roman, deneme, antoloji gibi türlerde yayımlanmış kitapları vardır. Niedzviecki'nin "Ben Özelim" ve "Dikizleme Günlüğü" Türkçeye çevrilmiştir.

Hal Niedzviecki ile 17 Mart 2014 tarihinde elektronik ortamda yapılan mülakat.

Soru: Toplum ve teknoloji bağlamında sanayi devriminden dijital devrime geçişi nasıl yorumluyorsunuz? Sanayi devriminden sonra yaşanan toplumsal dönüşümde, internet bu dönüşümde en etkili araçlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle askeri amaç doğrultusunda geliştirilen internet, günümüz toplumunun dönüşmesinde nasıl bir rol üstlenmektedir ve etkinliği sizce ne durumdadır?

Hal Niedzviecki: İnternet, popüler kültürü ve kitle medyasını büyüterek ve derinleştirerek günlük hayatımıza sokan bir büyüteç. Kendiliğinden yeni bir şey olmanın çok ötesinde, basım, radyo ve tv ile başlamış elektronik yayılımlı kültürün bir uzamı. Yayıncılığın ve aracılığın bugünedek ki en etkin aracı.

Soru: Çağımızı diğer çağlardan ayırt eden önemli nokta, enformasyon teknolojisinde kaydedilen devrimsel sıçrama ve bunun üretim sürecindeki, iş sürecindeki yansımasıdır görüşüne katılıyor musunuz? Bu değişimde yolu açmak için gösterilen muazzam çabanın ardındaki temel güdünün prodüktiviteyi artırabilme arayışı olduğu ifade ediliyor. Bu bağlamda, enformasyon toplumunda prodüktivite bir paradoks yaratıyor mu?

Hal Niedzviecki: Gerçekten üretkenlikle motive olduğumuzu düşünmüyorum. Dijital dönüşüm esas bilincimize bir dokunuş gerçekleştirdi -düşünme biçimlerimizin çoğuna yön tuttu, onları gerçel ve izlenebilir hale getirdi-. Düşünceler harekete/durum güncellemesine dönüştü. Bu, özellikle üretkenliğe yöneltmiyor. Ama pek çok görevin otomasyona bağlanacağı gelecek çağda çok üretkenlik olacak. Sorun şu ki, gelecekte üretkenlik, üretkenliğin sağlayıcısı olan yaygınlaşmış çevrimiçi ortamlara hakim az sayıdaki kişinin ellerinde yoğunlaşacak. Bu durum görece az sayıdaki insanlar için net kazanç sağlarken, çok sayıdaki yerelleşmiş kimse için kayıp olacak.

Soru: Yeni toplum yapısı ile birlikte üretkenlikte, ürün üzerinden elde edilen verilerin yerini dijital ortamdaki verilerin devraldığını görüyoruz. Hatta yeni düzende prodüktivitede beklenen artışın olmadığını savunan Nobel Ödüllü Robert Solow bunun için "Bilgisayar çağı her yerdedir; prodüktivite istatistikleri hariç" demiştir. 'Prodüktivite paradoksu' olarak anılan bu olgunun, toplumlarda farklılık göstermesi aynı zamanda "bilgi açığı" ve "dijital uçurum/bölünme" gibi kavramlarında türemesine sebep olmuştur. Bu bağlamda sizce enformasyon toplumunda bilgisayar ve teknolojileri, sosyolojik, kültürel, ekonomik vb. ne gibi açmazlar yaratmaktadır ve bireyin bu noktada toplumdaki konumu nasıldır?

Hal Niedzviecki: İkilem şu ki, pek çok birey için son tahlilde güçlenme sağlayacak olan gelecek aynı zamanda çok da güç kaybettirici. Git gide artan biçimde dijital/sanal yaşamların içine çekildikçe, bireyselliğimize aracılık eden, bizi tercihlerimize kendi çıkarlarına göre yönlendiren, sağlayıcı/şirket niteliğindeki üçüncü partilere bağımlı olmaktayız. Dahası, tepkilerimiz durmaksızın takip edilerek, davranışlarımız ve etkileşimlerimiz sürekli yönlendirilebilmektedir, tabi ki bizim yararımıza. İnternetin

özgürlük sanısı çelişkili bir biçimde lüks bir hapishaneye dönüşmektedir. Dışına çıkamazsınız, zaten niye isteyesiniz? Üretkenlik dev sağlayıcıların çıkarlarına göre hareket etmemizi sağlayan gizli şemaları olağanlaştıran bir işletme terimi. Üretkenliğimizi geliştirmek adı altında davranışlarımızın izlenmesi, görüntülenmesi ve optimize edilmesini sıkça kabul edeceğiz.

Soru: Gözetim toplumu ve internet temelinde araştırma yaptığımız bu çalışmada, gözetim bir eylem olarak yeni iletişim ortamlarında yeniden karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde gözetim olgusunun internet üzerinde ortaya çıkış biçimleri, özgürlükleri yayma idealinde olan yeni iletişim ortamlarında bu kavramın incelenmesini özellikle önemli kılmaktadır. Kapsamlı bir inceleme, iletişim sistemlerinin sanıldığı gibi aşamalı olarak gözetlemeden vazgeçmediğini, aksine yeni yöntemlerle bunu daha da kolaylaştırdığını sizce de göstermekte midir? Siz bu konuda, internetin de etkisi ile yeni bir boyut kazanan gözetimdeki dönüşümü nasıl değerlendiriyorsunuz?

Hal Niedzviecki: İnternet çağında, gözetimle gönülsüz ya da çekimser bir ilişkiden, gönüllü ve kardeşçe bir ilişkiye doğru hareket ediyoruz. Gözetim, facebook, bloglar, amatör videolar vs. şeklindeki katılımcı pop kültürümüzün bir parçasına dönüşüyor. Gözetimi sevmeyi öğreniyoruz.

Soru: Gözetim üzerine yapılan alan araştırmalarında, birey gözetlendiğini bildiği halde yeni iletişim teknoloji ve ortamlarından vazgeçememektedir. Bu vazgeçememeyi neye bağlıyorsunuz ve sizce eğlendirerek gözetimi gerçekleştiren sistem bu noktada başarılı mıdır?

Hal Niedzviecki: Eğlence anahtarlardan biri, tıpkı gelecek geldiğinde onu yakalayamama endişesi ve özgüvensizliği gibi. Hayatımızın ince detaylarına dikkat gösteren kişilerle sürekli bağlantı halinde olmak çok bağımlılık yapıcı bir şey. Bizi kapana kıstıranlara aşık olmamız anlamındaki Stockholm Sendromu gibi. Daha çok paylaştıkça, daha çok geri dönüşüm alıyoruz, geri besleme merceği içindeyiz., beyinlerimiz bu sabit dürtülere tepki veriyor ve daha çok istiyor.

Soru: Sosyal medya aracılığı ile çalışmamızda da önemli yer ayırdığımız sosyal medya ve demokrasi bağlamında, 'Wall Street'i İşgal Et', 'Arap Baharı ve Sosyal Medya', 'İstanbul Taksim'deki Gezi Parkı Eylemleri' ve hatta 'NSA ve Edward Snowden'ın ifşaatları" gibi birçok örnekte, sosyal medyanın demokrasiye giden yolda önemli bir araç olduğunu düşünüyor musunuz? Bu ortamlarda sistem tarafından sürekli gözetlenen bireyin, demokrasi kahramanı olması mümkün müdür?

Hal Niedzviecki: Farklı ülkelerin gözetimle farklı ilişkileri, çekişmelere farklı tepkileri var. Sosyal medyayı halkı protestoya yönlendirmek için kullanmak mümkün. Ancak sosyal medyayla bu protestoları sürdürebilmek ve kalıcı politik, sosyal değişimler sağlamak zor. Çünkü sosyal medya bütünlüksüz, sanal, dağınıktır, ama belki de en önemlisi tüm parametreleri yerleşik güç yapılarınca önceden tanımlı ve geliştirilmiş durumdadır.

Soru: Sosyal medyanın bireyleri izlemek ya da daha net bir ifadeyle gözetlemek isteyen siyasal ve ekonomik yapılanmaların sistemli bir girişimi olduğunu söylemek sizce şüpheci bir yaklaşım mı olur? Sosyal medyanın başlangıçtaki işlevini ya da masumiyetini yitirdiğini düşünüyor musunuz?

Hal Niedzviecki: Yine, ülkeye ve bağlama göre değişir. Örneğin Çin'de olan, Kanada'da olduğundan çok daha zor bir durumdur. Kanada ve ABD gibi zengin ve kurumlar güdümündeki demokrasilerde, izleme ve casusluk alanında sistematik bir yaklaşım yok, yalnızca kontrolü kendi çıkarları yönünde geliştirme eğilimi var. Bu yeni dijital aracıların görece az sayıda insanın elinde topladığı büyük bir gücü var. Milyarlarca insan aynı arayüzü kullanıyor. Bir izleme aracı olarak kurulmadı, ama kendiliğinden insan doğasıyla ona dönüştü, operatörlerden hükümetlere varan çeşitli gruplar, popüler kültürün ideali olan bu araçlar üzerinde güç bölüşümü yapıyorlar: Bu durum, aynı anda, tam bir ifade özgürlüğüyken, herşeyi kaydedip, yansıtıp paraya çevirmesiyle ifade özgürlüğünün tam tersidir de.

Soru: 2009 yılında yazdığınız, *"The Peep Diaries"* isimli eserinizde, teknolojinin gelişmesiyle birlikte kendimizi *"Dikizleme Kültürü"* içinde bulduğumuzu ifade

ediyorsunuz. Bu kültürün genç yaşlı herkesin katkısı ile hızla geliştiğini ve hepimizin kendimizi ve komşularımızı gözetlemeyi sevdiğimizi ifade ediyorsunuz. Ben bu noktada, bireylerin birbirini gözetlemesinin, sistemin bizi gözetlemesi noktasında nasıl karşılaştırılması gerektiğini sormak istiyorum. Ayrıca her iki gözetimde, mahremiyet ve özel hayatın gizliliğini tehdit etmiyor mu? Bu konuda iyimser bir düşünceye yer verebilir miyiz?

Hal Niedzviecki: Her zaman iyimserliğe yer vardır, bu sistemleri kullanan insanların çoğu kendilerini gözetlemeyi esas almış totaliter devletlerde yaşamıyorlar. Bu sistemlerin çoğu karşılıklı yarar gözeten "sizin için iyi olan, bizim için de iyidir" söylemindeki bir diktatörlükle işliyor ve gönüllü katılımınızla varoluyor. Hepimiz tek bir sistemi kullanmayı bırakmaya kalksak bizi zorlayacak hiçbir şey yapamazlar. Asıl düşündürücü olan hükümetin yaptığı "büyük data" toplama işi. Bu bizi tümden güvensiz kılıyor, interneti de yaptığımız her şeyi ve söylediğimiz her şeyi bize karşı kullanılmak üzere kaydeden büyük totaliter bir devlete dönüştürüyor. İnterneti kullanmayı tümden bırakabilir miyiz? Eğer yapısı şu anda geliştiği gibi gelişmeye devam ederse mecbur kalabiliriz. Sonuçta internet üzerinde çeşitli bireyler tarafından postalanarak paylaştığımız materyalleri eğlence amaçlı da, ekonomik çıkarlarımız için veya politik avantajımız için de kullansak gerçekten pek bir fark yok. Her durumda insanlıktan çıkarıcıdır -kişileri dataya dönüştürerek ve insanları kişiliklerinden soyutlayan bir sistem oluşturarak. Her ne şekilde kullanırsak kullanalım, insan davranışına data uyarlamanın tehlikesi budur.

Orijinal Metin

Question: How do you interpret sociological and technological transition from industrial revolution to the digital revolution? The role of the Internet is undoubtedly essential, what role do you think the Internet plays in the transition of contemporary society and what is the state of its effectiveness?

Hal Niedzviecki.: The internet is a magnifier of pop culture and mass media, extending it farther and deeper into our everyday lives. Far from being something intrinsically new, it is

an extension of electronic mediated culture that began with printing and then radio and tv. It's the most effective medium of broadcast and mediation so far.

Question: Do you agree with the view that the major differentiators of our era from others are the revolutionary jump in information technologies and means of production? It is widely believed that the main motivation behind the digital transformation and its supporting efforts is to increase the productivity. In this regard, what do you think about the productivity paradox?

Hal Niedzviecki: I don't think we are ever truly motivated by productivity. The digital transformation tapped into something in our primal consciousness – it mirrored a lot of the ways we think, making them literal and trackable. Thoughts became actions/status updates. This isn't yielding productivity, necessarily. But there is a lot of productivity in the coming age of full automation of many tasks. The problem is the productivity will be concentrated in the hands of a few people who can own the mediated online environments that make this productivity possible. It will be a net gain for relatively small number of people and a loss for a lot of localized entities.

Question: We observe a contradiction between the remarkable advances in computer power and the relatively slow growth of productivity at the level of the entire economy, including individual firms and many specific applications. This concept is sometimes referred to as the Solow Computer Paradox in reference to Robert Solow's 1987 quip, "You can see the computer age everywhere but in the productivity statistics". The different outcomes of Productivity Paradox in different societies have introduced concepts like "information deficit" and "digital gap". Within this context, what kind of sociological, cultural, economic, paradoxes do the information technologies create in an information society? And, what is the position of individual in such a society?

Hal Niedzviecki: The paradox is that the future – which is supposed to be the ultimate empowering of the individual – is also very disempowering. The more disembodied we become as we move into increasingly digital/virtual lives, the more we rely on third party

vendors/corporate entities which mediate our individuality and steer us toward preferences and behaviours that primarily benefit them. Furthermore, our reactions are relentlessly tracked so that our behaviours and interactions with the systems can be continually modified – all for our benefit, of course. The supposed freedom of the 'net is paradoxically becoming a luxurious prison. You can't leave and why would you want to? Productivity is a business term that justifies many of these secretive schemes to make us want to behave in ways that benefit the giant servers. We'll accept a lot of tracking and monitoring and optimizing of our behavior in the name of enhancing our productivity.

Question: In this study based on surveillance society and Internet, surveillance emerges as an action in the new communication channels once more. The emergence of surveillance forms on Internet makes it important to study this concept with regard to the freedom enhancing ideals in new media. Do you think an extensive study may reveal that the emergence of new media has not gradually eliminated surveillance but even made it easy with new methods. What is your opinion about the transformation of surveillance with the contribution of Internet?

Hal Niedzviecki: In the internet age we move from an unwilling or reluctant relationship to surveillance to a willing, fraternal relationship with surveillance. Surveillance becomes an aspect of our new participatory pop culture of facebook, blogs, homemade video and so on. We learn to love surveillance.

Question: Some of the researches conducted on surveillance have revealed that individuals cannot give up the usage of several new media channels. How do you interpret this attitude? Do you think entertainment factor is successful in making surveillance tolerable?

Hal Niedzviecki: Entertainment is one of the keys, as is insecurity and anxiety about missing out on the arrival of the future. It's highly addictive to be constantly in contact with people who are paying attention to the tiny details of your life. It's like the Stockholm Syndrome, we fall in love with our captors. The more we "share" the more feedback we

receive, we're in a feedback loop, our brains reacting to the constant stimulus and demanding more.

Question: With regard to the debate on social media and democracy relationships, do you think examples like "Occupy Wall Street", "Arab Spring", "Gezi Protests in Taksim, Istanbul", "NSA and Edward Snowden's Disclosures" prove the impacts of social media on the way to democracy? Is it possible for an individual to become a "democracy hero", with media open to systematic surveillance?

Hal Niedzviecki: Different countries have different relationships to surveillance and different reactions to dissent. It is possible to use social media to galvanize people to protest. But it's difficult to sustain these protests and create lasting political and social change through social media because it is disembodied, virtual, decentralized and perhaps most importantly of all its parameters are all predetermined and mediated through established power structures.

Question: Do you think it is too skeptic an approach to argue that watching or even spying on individuals on social media is a systematic attempt of some political and economical organizations? Do you think social media has lost its initial function and/or innocence?

Hal Niedzviecki: Again, it depends on the country and context. It's a very different situation in say, China, then it is in Canada. In the rich corporate dominated democracies like Canada and the US, there is no systematic approach to watch and spy, there is only the imperative to increase control over users to your advantage. What these new digital intermediaries have is tremendous power in the hands of relatively few individuals. Billions of people all using the same interface. It wasn't set up to be a tool for monitoring, but it becomes one by default and then human nature takes over and various parties ranging from the operators to the government seek to consolidate power over these incredible new tools which are in many ways the ideal of pop culture: they are, at once, the ultimate in free speech and the complete opposite of free speech in that everything said is recorded, monitored and monetized.

Question: In your 2009 book "The Peep Diaries" you discuss that we find ourselves in a "Peeping Culture" with the developing technology. You also discuss that with the contribution of people from any age, this culture is developing rapidly, and we enjoy peeping our neighbors and ourselves. At this point, I would like to ask for a comparison between the peeping individuals and the political systems' surveillance on us. Are both types of surveillance equally effective in challenging privacy and the secrecy of private life? Can we still have optimistic views about this situation?

Hal Niedzviecki: There's always optimism, most people using these systems don't live in a totalitarian state bent on monitoring them. Many of these systems operate more like beneficent dictators working under the adage "what's good for you is good for us" and depend on our willing participation. If we all stop using a particular system, there is nothing they can do to compel us. More concering is the big data trawling done by the governemnt. This makes us distrustful overall, it turns the internet into one big totalitarian state where everything said and done is monitored to use against us. Can we stop using the internet as a whole? We may have to.if its structure continue to evolve the way they are evolving. In the end, though, there is no real difference between using material posted online by individuals as our entertainment or using this material for economic goals or to gain political advantage. In each case, we are dehumanizing – turning people into data and creating a system where human beings can be stripped of their personhood. This is the danger of data as applied to human behaviour, however we use it.

6.4. EMANUEL DIMAS de MELO PIMENTA: Emanuel Dimas de Melo Pimenta 1957 Brezilya doğumludur. Pimenta, müzisyen, mimar, ve intermedia sanatçısıdır. Pimenta'nın eserleri, New York Whitney Müzesi, Ars Aevi Çağdaş Sanat Müzesi, Venedik Bienali, Kunsthaus Zürich, Paris Bibliotheque Nationale gibi sanat koleksiyonlarına dahil edilmiştir. *"Low Power Society"* adlı eserinde Pimenta, yeni medyanın toplum üzerindeki etkilerini gözetim kavramı ekseninde sosyolojik boyutta incelemiştir.

Emanuel Dimas de Melo Pimenta ile 9 Mart 2014 tarihinde elektronik ortamda yapılan mülakat.

Soru: Toplum ve teknoloji bağlamında sanayi devriminden dijital devrime geçişi nasıl yorumluyorsunuz? Sanayi devriminden sonra yaşanan toplumsal dönüşümde, internet bu dönüşümde en etkili araçlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle askeri amaç doğrultusunda geliştirilen internet, günümüz toplumunun dönüşmesinde nasıl bir rol üstlenmektedir ve etkinliği sizce ne durumdadır?

Emanuel Pimenta: Bu kompleks bir soru, çünkü pek çok faktör içeriyor. Unutmamak gerekir ki, görsel bir toplumdan algı-ötesi bir topluma evrildik. Yalnızca bu bile dönüşüm hakkında bir fikir sahibi olmak için yeterli. Görsel bir toplumda, organizasyon paradigmatiktir – Thomas Kuhn örneğinde olduğu gibi. Algı-ötesi bir toplumda her şey sentagmatik (sözdizimsel) hale geliyor. Yalnızca bir örnek olarak Romanesk'ten Gotik'e geçişi şimdi de ters yönde düşünebilirsin. Elbette ki geçmişe gitmiyoruz. Yalnızca bir örnek. Aynı şekilde yeni medya ve internetin temsil ettiği nörolojik faktörleri göz önüne alalım. Karşı konulmaz bir şey.

Soru: Çağımızı diğer çağlardan ayırt eden önemli nokta, enformasyon teknolojisinde kaydedilen devrimsel sıçrama ve bunun üretim sürecindeki, iş sürecindeki yansımasıdır görüşüne katılıyor musunuz? Bu değişimde yolu açmak için gösterilen muazzam çabanın ardındaki temel güdünün prodüktiviteyi artırabilme arayışı olduğu ifade ediliyor. Bu bağlamda, enformasyon toplumunda prodüktivite bir paradoks yaratıyor mu?

Emanuel Pimenta: Benim buna farklı bir yaklaşımım var. Biz "üretim araçları" ile ilgili proselitizme (kendi inancını yayma çabası) bağımlı haldeyiz. Bu duruma mantıksal bir süreç olarak bak. Gutenberg'e bağlanan mantıksal bir yapı, ordu, aile ve kiliseyle sıkı skıya bağlı bir içerik saptayacaksın. Bir yönüyle, bir permütasyon (Matematikte permütasyon, her sembolün sadece bir kez ya da birkaç kez kullanıldığı sıralı dizi) sistemi içinde birbirinin dengi insanlarla ilgili; diğer yönüyle de tarımdaki hiyerarşik sistemin aynısı. Neolitik/Cilalı Taş devri! Ordu, aile ve kilise mantık bağlamında tarımdan türemiştir. *Prodüksiyon*

sözcüğü latince *pro* - "belli bir yönde giden" ve Hint-Avrupa dilinde *dux* -yön verme sözcüklerinden türemiştir. O yüzden *prodüksiyon* bir şeyi belli bir yönde gerçekleştirme anlamındadır. Bu durum görsel, gerçel ve mekanik dünyada belirgindi. Ama internetin olduğu dünyada?! Kesinlikle değil. Farklı bir mantık. Nan June Paik'in dediği gibi "video uçmak demektir". Bu bir paradoks değil çünkü yeni bir medium bir öncekini kendi içeriği olarak alıyor. Bu nedenle şu anda biz içeriğin ilüzyonuna sahibiz.

Soru: Yeni toplum yapısı ile birlikte üretkenlikte, ürün üzerinden elde edilen verilerin yerini dijital ortamdaki verilerin devraldığını görüyoruz. Hatta yeni düzende prodüktivitede beklenen artışın olmadığını savunan Nobel Ödüllü Robert Solow bunun için "Bilgisayar çağı her yerdedir; prodüktivite istatistikleri hariç" demiştir. 'Prodüktivite paradoksu' olarak anılan bu olgunun, toplumlarda farklılık göstermesi aynı zamanda "bilgi açığı" ve "dijital uçurum/bölünme" gibi kavramlarında türemesine sebep olmuştur. Bu bağlamda sizce enformasyon toplumunda bilgisayar ve teknolojileri, sosyolojik, kültürel, ekonomik vb. ne gibi açmazlar yaratmaktadır ve bireyin bu noktada toplumdaki konumu nasıldır?

Emanuel Pimenta: Her şeyden önce, atıfta bulunduğun paradoks basit bir gerçeklikle ortaya çıkıyor: Bilgisayarlar bürokratik prosedürlerin sonuçlarıdır. Bu nedenle kişisel bilgisayarlarımızda "klasörler", "dosyalar", "pencereler" vs. var. Bunlar bizim bürolarımızın, ofislerimizin uzantıları, o yüzden dev bir bürokratik dalga yayıyorlar. Bürokrasi gözetim, kontrol ve kangrendir. Bir ara buna LDL (kötü kolesterol) demeye alışmıştım. Ama ikna oldum ki aslında bu bir kangren. Bürokratik bir süreç içinde yer alıp, daha az yetkili durumda onu kontrol etmeye imkan yoktur. O zaman benim bilgisayarlara ve küresel interaktif telekomünikasyona karşı olup olmadığımı sorabilirsin. Hayır! Sadece diyorum ki somut bir dünyada, varoluşsal ilişkiler içinde herşeyin iki yüzü vardır, aydınlanmış olan ve belirsiz olan -kadim Yunan tanrısı Janus[411] gibi. Önemli olan bir öncekini alt üst edecek yeni teknolojiyi anlamak ve yaratmaktır. Sorun şu ki, büyük bir

[411] **Janus**, bir yüzü sağa, bir yüzü sola bakan iki yüzlü Roma tanrısıdır. Bu tanrının resmine Roma paralarında rastlanır. Janus'a ait olan bu resimde yüzlerden biri kentten içeri girenlere, öteki ise kentten çıkanlara bakar. Böylece kent *güvenlik içinde* yaşamını sürdürür.

kitlemiz var cahillerden ve "banaud"lardan oluşan (Baudelaire'in kullandığı bir tabir, bir diğeri de Walter Benjamin'in söylediği "flanneur").

Soru: Gözetim toplumu ve internet temelinde araştırma yaptığımız bu çalışmada, gözetim bir eylem olarak yeni iletişim ortamlarında yeniden karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde gözetim olgusunun internet üzerinde ortaya çıkış biçimleri, özgürlükleri yayma idealinde olan yeni iletişim ortamlarında bu kavramın incelenmesini özellikle önemli kılmaktadır. Kapsamlı bir inceleme, iletişim sistemlerinin sanıldığı gibi aşamalı olarak gözetlemeden vazgeçmediğini, aksine yeni yöntemlerle bunu daha da kolaylaştırdığını sizce de göstermekte midir? Siz bu konuda, internetin de etkisi ile yeni bir boyut kazanan gözetimdeki dönüşümü nasıl değerlendiriyorsunuz?

Emanuel Pimenta: Çoğunlukla gözetim bürokrasidir. İnternet bilgiyi dışa yaymak için inanılmaz bir araç, ama bir yandan da gözetim ve kontrolün kötü unsurlarının tüm kötü potansiyellerini içeren bir araçtır. Bu durum paradoksaldır. Benim görüşümce yalnızca insan formasyonu internetin korkunç potansiyellerini önleyebilir. Fonetik alfabeden ve negatif özgürlükten bahsediyorum. İsviçre'de yaşıyorum ve burada birinin bizi gözetlediği düşünülemez -şimdiye dek en azından- çünkü en basit yetkili ve kontrol etmeyi kabul etmez. Çünkü *eğitimleri (education)* var. - Latince "*e" "dışa"* anlamında ve yine *"dux" "yönlendirme"* anlamında açık fikirler üretme. Bu kadar basit bir işlem toplumsal değerlerimizi organize ediyor.

Soru: Gözetim üzerine yapılan alan araştırmalarında, birey gözetlendiğini bildiği halde yeni iletişim teknoloji ve ortamlarından vazgeçememektedir. Bu vazgeçememeyi neye bağlıyorsunuz ve sizce eğlendirerek gözetimi gerçekleştiren sistem bu noktada başarılı mıdır?

Emanuel Pimenta: Daha da fazlası. Gözetim, görsel bir toplumda kabul edilemez. Ama biz farklı duyusal melekeleri olan daha yeni bir toplumdayız. Eğlence nedir? Birşeylerin arasında olmak, zamanın geçmesini sağlamak. Ama bizim gerçek zamana karşı sıfır zamanımız var. Demek istediğim, her şey zaman geçirmek için bir alıştırma haline gelir,

çünkü zaman hiçtir, sıfırdır. Çelişikili gibi geliyor, ama doğa zıtlıklarla işler diye düşünürsen çok açık.

Soru: Sosyal medya aracılığı ile çalışmamızda da önemli yer ayırdığımız sosyal medya ve demokrasi bağlamında, 'Wall Street'i İşgal Et', 'Arap Baharı ve Sosyal Medya', 'İstanbul Taksim'deki Gezi Parkı Eylemleri' ve hatta 'NSA ve Edward Snowden'ın ifşaatları" gibi birçok örnekte, sosyal medyanın demokrasiye giden yolda önemli bir araç olduğunu düşünüyor musunuz? Bu ortamlarda sistem tarafından sürekli gözetlenen bireyin, demokrasi kahramanı olması mümkün müdür?

Emanuel Pimenta: Sanmıyorum. Bu olayların çoğunun manipule edildiğini düşünüyorum. Gözetim altındaki bir toplumda her şey manipule ediliyor. Fotoğrafik gerçeklik, tarihçiliğin gözdesi, görsel bir konu. Demokrasi yalnızca edebiyatla olur. Daha iyi bir deyişle, edebiyat demokrasinin ve ayrıca hukuk devletinin mantıksal durumudur. Gerçekleri hiçbir zaman çok yakın bulmam. Bununla bir şekilde ilgileneceğim.

Soru: Sosyal medyanın bireyleri izlemek ya da daha net bir ifadeyle gözetlemek isteyen siyasal ve ekonomik yapılanmaların sistemli bir girişimi olduğunu söylemek sizce şüpheci bir yaklaşım mı olur? Sosyal medyanın başlangıçtaki işlevini ya da masumiyetini yitirdiğini düşünüyor musunuz?

Emanuel Pimenta: Sondan başlıyorum. Sosyal medya, bizim bildiğimiz şekliyle, bitti. Şimdi de sorduğun sorunun başı -her şey bağlantılıdır. Demek istiyorum ki, görsel gerçel ve mekanik bir toplumda olayları, foksiyonları ve insan gruplarını bölümlere ayırıyoruz -ama bu farklı bir mantıkla artık mümkün değil. Niyet bir varsayımdır. Varsayım da yüklemdir -kitap, fonetik alfabe ve kağıt, edebiyat, özel bir görsel toplum. Artık dünya başka bir şey. Ama pek çok politikacı böyle bir fenomeni anlayamıyor- çok anlaşılabilir bir şeyken.

Soru: *"Low Power Society"* isimli çalışmanızda, omnioptik gerçeklikte oluşan durumun, az güçlü bir toplumu, simetrik bir yapıya yöneliyormuş gibi bir yanılsamayla sunarak, toplumda yaygın bir *bilgi mikro-asimetrileri oluşturulduğunu*, bunun da demokratik ruhu

güçlendirme gibi gösterildiğini ifade ediyorsunuz. Bu nedenle, yeni gözetim araçlarını topluma entegre ederken kullanılan tüm söylemler, demokrasiyi garanti altına almak ve kişilik haklarını korumak iddiası üzerinden oluşturuluyor. Size göre tam da bu noktada, yeni gözetim araçlarının kullanım amacında, bu araçların demokrasi getirip getirmediğini gözetimin internetteki dönüşümü ve etkileri temelinde nasıl yorumluyorsunuz?

Emanuel Pimenta: Gözetimin demokrasiyi geliştireceğini sanmıyorum. Aslında, gözetime tamamen karşıyım. Güvenden yanayım. Ve bu noktada eğitimin önemi devreye giriyor - ama broşür vari türden değil. İçerik olarak değil! Kitabımda söylediğim bu bir yanılsama- bilgi mikro-asimetrilerinin geniş çaplı yapısı bir yanılsamaya yol açıyor- ve bu tür bir yanılsama politikacılar tarafından gerçeklik olarak anlaşılıyor. Şöyle açıklayayım: Yoğun bir biçimde kotrol edildiğimizi varsay (aslında, bir bakıma, öyleyiz zaten), ama sen benimle konuşmaya, ben seninle tartışmaya devam ediyoruz. Bu bizim sosyal nanoscale'imiz (çok küçük ölçü). Bizim bu skalamızda, tartışıyor olmamız tam bir özgürlük gibi görünüyor (ve öyle de), ama diğer yandan, farklı bir skalada, sözcüklerimiz sabit bir biçimde kontrol ediliyor. Politik söylem bu tür bir kontrolü saklıyor ve nanoscale'i bir mazeret haline getiriyor. Bir diğer büyük sorun, çok kez de bu sorunlarla yakından ilişkili olarak şu ki, tüm dünyada politikacıların çoğu cahil ve aptal insanlara dönüştü. O yüzden, çoğunlukla, ne olup bittiğini bile anlayamıyorlar. Öte yandan, bu durum ilginç olabilir, çünkü her şey kimyasal bir işlem gibi akmaya başlıyor.

Orijinal Metin

Question: How do you interpret sociological and technological transition from industrial revolution to the digital revolution? The role of the Internet is undoubtedly essential, what role do you think the Internet plays in the transition of contemporary society and what is the state of its effectiveness?

Emanuel Pimenta: It is a complex question, because it involves many factors. Have in mind that we mutated from a visual society to a trans-sensory one. Only this is enough to have an idea about the transformation. In a visual society, the organization is paradigmatic -

like what happens to Thomas Kuhn, for example. In a trans-sensory society everything becomes syntagmatic. Just as an illustration, take the passage from the Romanesque to the Gothic, now in the opposite direction. Of course, we are not going back. Just an illustration. Now imagine taking all neurological factors that the new media, like Internet, represent. It is overwhelming.

Question: Do you agree with the view that the major differentiators of our era from others are the revolutionary jump in information technologies and means of production? It is widely believed that the main motivation behind the digital transformation and its supporting efforts is to increase the productivity. In this regard, what do you think about the productivity paradox?

Emanuel Pimenta: I've a different approach to that. We are addicted to the proselytism regarding the "means of production". Take a look on it as a logical process. You will identify a logical structure connected to Gutenberg, and a content strongly linked to the army, the family and the Church. On one hand, it deals with all people equivalent in a permutation system; on the other, the hierarchical structure is the same of agriculture. It is the Neolithic! Army, family and Church were generated from agriculture in logical terms. The word *production* emerges from the Latin *pro* - meaning something "going in a specific direction" - and the Indo-European **dux*, meaning "to lead". So, *production* means to conduct something in a specific direction. This was clear in a visual, literary and mechanical world. But in a world like that of the Internet?! Surely not. It is a different logic. Video is to fly, as Nan June Paik said. It is not a paradox because a new medium takes the previous one as its content. Thus, now we have the illusion of the content.

Question: We observe a contradiction between the remarkable advances in computer power and the relatively slow growth of productivity at the level of the entire economy, including individual firms and many specific applications. This concept is sometimes referred to as the Solow Computer Paradox in reference to Robert Solow's 1987 quip, "You can see the computer age everywhere but in the productivity statistics". The different

outcomes of Productivity Paradox in different societies have introduced concepts like “information deficit” and “digital gap”. Within this context, what kind of sociological, cultural, economic, paradoxes do the information technologies create in an information society? And, what is the position of individual in such a society?

Emanuel Pimenta: First of all, the paradox you refer is unveiled by a simple fact: computers were result of bureaucratic procedures. Because of this, we have "folders", "files", "windows" and so on in our personal computers. They are extensions of our bureaus, of our offices, and so they project a huge bureaucratic wave. Bureaucracy is surveillance, control and gangrene. I was used to say that it is LDL, the bad cholesterol. But, I'm convinced that, in fact, it is gangrene. It is impossible to work in a bureaucratic process and only the less competent take advantage of it. You can ask, then, if I'm against computers and global interactive interactive telecommunication. No! I just say that everything in concrete world, in the relations of existence, has two faces, an enlightened one and the other obscure - like the ancient Roman god Janus. The important is to understand and create new technology to subvert the previous one. The problem is that we have a tremendous mass of ignorant and badauds (to refer to an expression by Baudelaire, "flanneurs", and Walter Benjamin's comment).

Question: In this study based on surveillance society and Internet, surveillance emerges as an action in the new communication channels once more. The emergence of surveillance forms on Internet makes it important to study this concept with regard to the freedom enhancing ideals in new media. Do you think an extensive study may reveal that the emergence of new media has not gradually eliminated surveillance but even made it easy with new methods. What is your opinion about the transformation of surveillance with the contribution of Internet?

Emanuel Pimenta: Often surveillance is bureaucracy. Internet is an amazing tool to spread out information, but it contains all worse potentialities of the worse elements of surveillance and control. It is paradoxical. In my point of view, only the human formation

can avoid the terrible potentials of the Internet. I talk about phonetic alphabet and negative freedom. I live in Switzerland and there it is unthinkable to have someone spying us - until now at least - because even the most basic operators cannot accept to control. They have *education* - from the Latim *e* and again the Indo-European **dux* - to con-duct out (e) clear ideas. Just this simple act organizes our social values.

Question: Some of the researches conducted on surveillance have revealed that individuals cannot give up the usage of several new media channels. How do you interpret this attitude? Do you think entertainment factor is successful in making surveillance tolerable?

Emanuel Pimenta: More than that. Surveillance is unacceptable in a visual society. But we are in a new one, made of different sensory faculties. What entertainment is? Is to be between things, it is to make time pass. But, we have zero time with real-time. That is to say, everything becomes an exercise to make time pass, because time is nul, zero. It seems contradictory, but it is very clear when you have in mind that Nature works by opposites.

Question: With regard to the debate on social media and democracy relationships, do you think examples like “Occupy Wall Street”, “Arab Spring”, “Gezi Protests in Taksim, Istanbul”, “NSA and Edward Snowden's Disclosures” prove the impacts of social media on the way to democracy? Is it possible for an individual to become a “democracy hero”, with media open to systematic surveillance?

Emanuel Pimenta: I don't think so. I believe that many of these events are manipulated. Everything becomes manipulated in a society under surveillance. Photographic verism, so dear to historicism, is a visual issue. Democracy only happens with literature. Better to say, literature is the logical condition of democracy. And also of the State of Law. I never take facts that are too near – I will be involved with it in some way.

Question: Do you think it is too skeptic an approach to argue that watching or even spying on individuals on social media is a systematic attempt of some political and economical organizations? Do you think social media has lost its initial function and/or innocence?

Emanuel Pimenta: Starting from the end. I think social media, as we knew it, is finished. And going to the beginning of your question - everything is connected. That is to say, in a visual, literary and mechanical society we departmentalize events, functions and groups of people - but this is no longer possible in a different kind of logic. Intention is predication. And predication is the verb - the book, the phonetic alphabet and paper, literature, a specific visual society. Now, the world is another thing. But many politicians cannot understand such phenomenon - what is very comprehensible.

Question: In your book "Low Power Society", you argue that "what happens in the omnioptic reality of the low power society is the expansion of large-scale structure of micro-asymmetries of knowledge, giving rise by an illusion of a tendency to symmetric structure of the strengthening he democratic spirit. Thus, all political discourse in the establishment of new surveillance tools is based on the ideas that they will serve to ensure democracy and individual rights." At this point, how do you interpret the usage of surveillance tools, their transformation and effects in improving democracy?

Emanuel Pimenta: I don't think surveillance can improve democracy. In fact, I'm absolutely against surveillance. I'm in favor of trust. And here the importance of education - but not in the pamphletary sense. Not by content! What I say in my book is that it is an illusion - the large-scale structure of micro-asymmetries of knowledge gives rise to an illusion - and that such illusion is taken by politicians as reality. I explain: imagine that we all are intensely controlled (as, in some sense, we already are), but you are talking to me and I'm arguing with you. This is our social nanoscale. So, in our scale the fact we are discussing looks like a tremendous freedom (and it is), but on the other hand, in a different scale, our words are permanently controlled. The political discourse hidden such control, taking the nanoscale as justification. Another big problem, many times so closely related to all this, is the fact that the great majority of the politicians all over the world became ignorant, stupid persons. So, many times, they even cannot understand what is really happening. On the other hand, this can be interesting as everything starts floating like a chemical process.

7. KAYNAKÇA

Kitaplar

Alver, Füsun**. Gazetecilik Bilimi ve Kuramları,** İstanbul: Kalkedon Yayınları, Ocak 2011.

Alver, Füsun**. Gazeteciliğin Kuramsal Temelleri,** İstanbul: Beta Yayınları, 2007.

Akay, Ali. **Michel Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2000.

Althusser, Louis. **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Alp Tümertakin (çev.), İstanbul: İthaki Yayınları, 2003.

Aslan, Cumhur. Medya Mahrem, Medyada Mahremiyet Olgusu ve Transparan Bir Yaşamdan Parçalar (içinde),**Türkiye'de Özel Alanın İfşası ve Mağduriyet Halleri**, Hüseyin Köse (Ed.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

Atikkan, Zeynep ve Aslı Tunç. **Blogdan Al Haberi: Haber Blogları, Demokrasi ve Gazeteciliğin Geleceği Üzerine**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Aydoğan, Filiz ve Ayşen Akyüz. (Der.). **İkinci Medya Çağında İnternet,** İstanbul: Alfa Yayınları, 2010.

Baldini, Massimo**. İletişim Tarihi**, Gül Batuş (çev.), İstanbul: Avcıol Basım Yayın, 2000.

Bauman, Zygmunt ve David Lyon, **Akışkan Gözetim**, Elçin Yılmaz (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.

Bauman Zygmunt. **Küreselleşme,** Abdullah Yılmaz (çev.), 4.Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.

Bauman, Zygmunt. **Bireyselleşmiş Toplum**, Yavuz Alogan (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.

Bauman, Zygmunt. **Parçalanmış Hayat-Postmodern Ahlâk Denemeleri**, İ. Türkmen (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.

Bauman, Zygmunt. **Özgürlük**, Vasıf Eranus (çev.), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997.

Berger, John. **Görme Biçimleri**, Yurdanur Salman (çev.), 18. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2012.

Bilgili, Can. **Medyada Olmayanlar** (Medya Eleştirileri 2006), İstanbul: Beta Yayıncılık, 2006.

Binark, Mutlu, Ali Toprak, Ayşenur Yıldırım, Eser Aygül, Senem Börekçi, Tuğrul Çomu. **Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: "Görülüyorum Öyleyse Varım!"**, İstanbul: Kalkedeon Yayınları, 2009.

Boetie, Etienne de La. **Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev**, Mehmet Ali Ağaoğulları (çev.), İstanbul: İmge Kitabevi, 1995.

Bottomore, Tom. **Frankfurt Okulu,** Ahmet Çiğdem (çev.), 2.Baskı, Ankara: Vadi Yayınları, 1997.

Bulut, Mesut. **Gazete ve İnternet**, Ankara: Tek Ağaç Eylül Yayınları, 2006.

Caputo, Anthony C. **Digital Video Surveillance and Security**, USA: Elsevier Publications, 2010.

Castells, Manuel. **İsyan ve Umut Ağları**, İnternet Çağında Toplumsal Hareketler, Ebru Kılıç (çev.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2013.

Castells, Manuel. **Ağ Toplumunun Yükselişi**, Ebru Kılıç (çev.), 2.Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

Chomsky, Noam. **Medya Gerçeği**. Abdullah Yıldız (çev.), 2.Basım, İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık, 1999.

Çelenk, Sevilay. **İletişim Çalışmalarında Kırılmalar ve Uzlaşmalar**, Ankara: De Ki Yayınevi, 2008.

Dolgun, Uğur. **Şeffaf Hapisane Yahut Gözetim Toplumu: Küreselleşen Dünyada Gözetim, Toplumsal Denetim ve İktidar İlişkileri**, Ankara: Ötüken Neşriyat, 2008.

Dolgun Uğur. **Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna**, Bursa: Ekin Kitabevi, 2005 (1).

Dolgun, Uğur. **İşte Büyük Birader**, İstanbul: Hayykitap, 2005 (2).

Drucker, P. F., **Kapitalist Ötesi Toplum**, B. Çorakçı (çev), İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993.

Dura, Cihan, Hayriye Atik. **Bilgi Toplumu, Bilgi Ekonomisi ve Türkiye**, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2002.

Durkheim, Emile. **Sosyolojik Metodun Kuralları**, Enver Aytekin (çev.), 2. Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994.

Ellul, J., The Technological System, New York: Continuum, (1980), Akt. Lyon, 2006.

Erdoğan, İrfan. **İletişimi Anlamak**, 2.Basım, Ankara: Erk Yayınları, 2005.

Erdoğan İrfan ve Korkmaz Alemdar. **Öteki Kuram,** 3. Baskı, Ankara: Erk Yayınları, 2010.

Ergun, Doğan. **Sosyoloji El Kitabı**, Ankara: Gerçek Yayınevi, 1973.

Erkal, Mustafa. Burhan Baloğlu ve Filiz Baloğlu. **Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü**, İstanbul: Der Yayınları, 1997.

Erkan, Hüsnü. **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1993.

Foucault, Michel. **Büyük Kapatılma**, Ferda Keskin, Işık Ergüden (çev.), 3. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

Foucault, Michel. **İktidarın Gözü**, Işık Ergüden (çev.), 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007.

Foucault, Michel. **Deliliğin Tarihi**, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), 2. Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi, 1995.

Fuchs, Christian, Kees Boersma, Anders Albrechtslund ve Marisol Sandoval, **İnternet and Surveillance**, Londra: Routledge, 2011.

Geray, Haluk. **İletişim ve Teknoloji: Uluslararası Birikim Düzeninde Yeni Medya Politikaları**, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2003.

Giddens, Anthony. **Ulus Devlet ve Şiddet,** C. Atay (çev.), İstanbul: Devin yayıncılık, 2005.

Giddens, Anthony. **Üçüncü Yol ve Eleştirileri,** Nihat Şad (çev.), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2001.

Gordon, Marshall. **Sosyoloji Sözlüğü**, Osman Akınhay, Derya Kömürcü (çev.), 2.Basım, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.

Güven, Mehmet. **İnternet'te Güvenlik ve Hacker Meselesi**, Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2004.

Güven Kesim, Sevgi. Medya Mahrem Medyada Mahremiyet Olgusu ve Transparan Bir Yaşamdan Parçalar (içinde), **Gözetimin Toplumsal Meşruiyeti**, Hüseyin Köse (Ed.)., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

Headrick, Daniel. **Enformasyon Çağı: Akıl ve Devrim Çağında Bilgi Teknolojileri 1700-1850**, Zulal Kılınç (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002.

Herman, Edward S., Noam Chomsky. **Kitle Medyasının Ekonomi Politiği: Rızanın İmalatı**, Ender Abadoğlu (çev.), İstanbul: Aram Yayıncılık, 2006.

Horkheimer, Max. **Geleneksel ve Eleştirel Kuram,** Mustafa Tüzel (çev.), 2.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.

Hobsbawm, Eric. **Devrim Çağı: 1789-1848**, Bahadır Sina Şeker (çev.), 3. Basım, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2003.

Huxley, Aldous. **Cesur Yeni Dünya**, Edip İhsan Polat (çev.), Ankara: Yaba Yayınları, 1997.

Irak Dağhan ve Onur Yazıcıoğlu. **Türkiye ve Sosyal Medya**, İstanbul: Okuyan Us Yayıncılık, 2012.

Kara, Tolga ve Ebru Özgen (Ed.). **Sosyal Medya / Akademi**, İstanbul: Beta Basım Yayım, 2012.

Keefe, P. R. **Echelon: Dünyayı Dinleyen İstihbarat Örgütleri**, İstanbul: Defne Yayınları, 2006.

Kejanlıoğlu, D.Beybin. **Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Bir Uğrağı: İletişim ve Medya,** Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.

Kete, Nazmiye. Medya Mahrem, Medyada Mahremiyet Olgusu ve Transparan Bir Yaşamdan Parçalar (içinde), **Yoksulluk, Mahremiyet ve Ölüm İlişkisini Medya Üzerinden Okumak**, Hüseyin Köse (Ed.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

Köse, Hüseyin (Ed.). **Medya Mahrem Medyada Mahremiyet Olgusu ve Transparan Bir Yaşamdan Parçalar**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

Laughey, Dan. **Medya Çalışmaları Teoriler ve Yaklaşımlar**, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2010.

Lazar, Judith. **İletişim Bilimi,** Cengiz Anık (çev.), Ankara: Vadi Yayınları, 2001.

Lyon, David. **Gözetim Çalışmaları**, Ali Toprak (çev.), İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2013.

Lyon, David. **Vesikalı Yurttaş**, Gözetim Aracı Olarak Kimlik Kartları, Barış Baysal (çev.), İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2012.

Lyon**,** David. **Günlük Hayatı Kontrol Etmek: Gözetlenen Toplum**, Gözde Soykan (çev.), İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2006.

Lyon**,** David. **Elektronik Göz**, Dilek Hattatoğlu (çev.), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997.

Manfred Buhr, Alfred Kosing, **Bilimsel Felsefe Sözlüğü**, Veysi Bildik (çev.), 2. Baskı, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1999.

Manovich, Lev. **The Language of New Media,** MIT Press, 2001.

Masuda, Yoneji. "Image Of The Future Information Society", Frank Webster (Ed.), **The Information Society Reader**, New York: Routledge, 2004.

Mattelart, Armand. **Bilgi Toplumunun Tarihi**, Halime Yücel Altınel (çev.), 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Mattelart, Armand ve Michelé Mattelart. **İletişim Kuramları Tarihi,** Merih Zıllıoğlu (çev.), 2.Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Megill, Alan. **Aşırılığın Peygamberleri,** T. Birkan (çev.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.

Morozov, Evgeny. **The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom,** ABD: Public Affairs, 2011.

M. Rosenthal ve P. Yudin. **Materyalist Felsefe Sözlüğü,** Aziz Çalışlar (çev.), 2.Baskı, İstanbul; Sosyal Yayınlar, 1975.

Mutlu, Erol. **İletişim Sözlüğü**, 6.Baskı Ankara: Sofos Yayınları, 2012.

Niedzviecki, Hal. **Ben Özelim**, Sibel Erduman (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

Niedzviecki, Hal. **Dikizleme Günlüğü**, Gökçe Gündüç (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.

Orkan, Ahmet. **Bilişim Teorisi**, İstanbul: M.Ü. Matbaa Birimi, 1992.

Orwell, George. **Bin Dokuz Yüz Seksen Dört,** Nuran Akgören (çev.), 6. Baskı, İstanbul: Can Yayınları, 2004.

Oskay, Ünsal. **Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım**, 5. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Oskay, Ünsal. **19. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım**, 4.Baskı, İstanbul: Der Yayınevi, 2000.

Özcan, Oğuzhan. **İnteraktif Medya Tasarımında Temel Adımlar**, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2003.

Özçağlayan, Mehmet. **Yeni İletişim Teknolojileri ve Değişim,** İstanbul: Alfa Yayınları, 1998.

Polanyi, Karl. **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri,** Ayşe Buğra (çev.), 10. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Postman, Neil. **Teknopoli: Yeni Dünya Düzeni**, Mustafa Emre Yılmaz (çev.) İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2006.

Poynter, Ray. **İnternet ve Sosyal Medya Araştırmaları El Kitabı**, Ümit Şensoy (çev.), İstanbul: Optimist Yayınları, 2012.

Rigel, Nurdoğan. "Gözün Gastronomisi", Giovanni Sartori, **Görmenin İktidarı**, Gül Batuş, Bahar Ulukan (çev.), 2. Baskı, İstanbul: Karakutu Yayınları, 2006.

Rigel, Nurdoğan (Ed.), **Kadife Karanlık: 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar**, 2. Baskı, İstanbul: Su Yayınları, 2005.

Rigel, Nurdoğan ve diğerleri (hzl.), **Kadife Karanlık,** İstanbul: Su Yayınevi, 2003.

Robins, Kevin. **İmaj: Görmenin Kültür ve Politikası**, Nurçay Türkoğlu (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları,1999.

Rosen, Jeffrey. **The Naked Crowd**, Reclaiming Security and Freedom In An Anxious Age, 2. Baskı, Toronto: Random House Trade Paperbacks, 2005.

Sarup, Madan. **Post-yapısalcılık ve Post-modernizm,** A. Güçlü (çev), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2004.

Sartori, Giovanni. **Görmenin İktidarı (Homo Videns: Gören İnsan),** Gül Batuş, Bahar Ulukan (çev.), 2. Baskı, İstanbul: Karakutu Yayınları, 2006.

Savran, Sungur. **Kod Adı Küreselleşme: 21.Yüzyılda Emperyalizm**, İstanbul: Yordam Kitap, 2008.

Sennett, Richard. **Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri**, Barış Yıldırım (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2008.

Şeker Bektaş, Tülay. **İnternet ve Bilgi Açığı**, Konya: Çizgi Kitabevi, 2005.

Toffler, Alvin. **Üçüncü Dalga,** Selim Yeniçeri (çev.), İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2008.

Toffler, Alvin. **Yeni Güçler Yeni Şoklar**, Hülya Tekoğlu, Nilgün Himmetoğlu (çev.), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları, 1992.

Törenli, Nurcan. **Enformasyon Toplumu ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2004.

Uçkan, Özgür ve Cemil Ertem. **Wiki Leaks Yeni Dünya Düzenine Hoşgeldiniz**, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2011.

Uluç, Güliz. **Küreselleşen Medya İktidar ve Mücadele Alanı**, 2. Basım, İstanbul: Anahtar Kitaplar, 2008.

Weber, Max, **Sosyoloji Yazıları**, Taha Parla (çev.), 12. Baskı, İstanbul: Deniz Yayınları, 2008.

Yaylagül, Levent. **Kitle İletişim Kuramları: Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar,** 3. Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010.

Zamyatin, Yevgeni, **Biz**, Algan Sezgintüredi (çev.), 4. Baskı, İstanbul: Versus Kitap Yayınları, 2013.

Zizek, Slavoj. **Yamuk Bakmak Popüler Kültürden Jacques Lacan'a Giriş**, 5. Basım, İstanbul: Metis Yayınları, 2012.

Süreli yayınlar

Akça, Gürsoy ve Doğa Başer. "Karanlığın Yok Oluşu" Gelişen Teknolojinin Gizlilik ve Mahremiyet Üzerindeki Etkileri, **Muğla Üniversitesi SBE Dergisi**, Sayı:26, 2011.

Aktan Coşkun C. ve Mehtap Tunç. Bilgi Toplumu ve Türkiye, **Yeni Türkiye Dergisi,** Ocak-Şubat 1998.

Aktaş, Celalettin. "İnternet'in Gazeteciliğe Getirdiği Yenilikler", **Selçuk İletişim**, 2007, Vol.5, No.1, 2007.

Anderson, Beth, Patrick Fagan, Tom Woodnutt, Thomas Chammorro-Premuzic. "Facebook Psychology: Popular Questions Answered by Research", **Psychology of Popular Media Culture,** Vol.1, No.1, 2012.

Arklan, Ümit ve Erdem Taşdemir. "Bilgi Toplumu ve İletişim: Bilginin Yayılması Sürecinde İletişim Araçları ve İnternet", **Selçuk İletişim,** Vol.5, No.3, 2008.

Ataman, Nejla. "Gazetecilik ve İnternet", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Vol.6, No.24, Haziran 2005.

Aydoğan, Filiz, "Eleştirel Perspektiften Yeni Medya", **Marmara iletişim Dergisi**, Sayı 15, 2009.

Bakız, Bekir. "Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori: Sosyolojik Pozitivizmin Eleştirisi", **Sosyoloji Dergisi,** Sayı:12-13, 2004.

Bell, Daniel, "Welcome to the Post-industrial Society", **Physics Today**, 1976.

Bell, Daniel. The Coming of Post-Industrial Society: **A venture in Social Forecasting**, New York: Basic Boks, 1973.

Bell, Daniel. İletişim Teknolojisi: Gidişat Daha İyiye mi Yoksa Daha Kötüye mi?, K.Ahmet Sevimli (çev.), Uğur Dolgun (der.), **Sosyo Ekonomik Perspektif**, Bursa: Asa Yayıncılık, 2001.

Bozkurt, Veysel. "Gözetim Toplumu ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu?", **Birikim Dergisi**, Sayı:136, 2000.

Bulut, Eduard Alan. Türkiye'de İnternet Yasakları", **Bilgi Dünyası,** Vol.10, No.2, 2009.

Castells, Manuel. Ağda küreselleşme, kimlik ve toplum: Calhoun, Lyon ve Tourine'e Cevap", Küresel Kusatma Karsısında İnsan, Haz: Mustafa Armağan, Şehabettin Yalçın (çev.), İstanbul: **Ufuk Kitapları**, 2004.

Çalışkan, Behlül. "Yeni İletişim Ortamlarında Gözetim Üniversite Çalışanlarının Gözetim Algıları", **Yeni İletişim Ortamları ve Etkileşim Uluslararası Konferansı,** İstanbul: Marmara Üniversitesi, 28-30 Nisan 2010.

Çalışkan, Koray. "Kapital ve Disiplin", **Birikim Dergisi**, Sayı: 90, 1996.

Dilmen, N. Emel ve Sertaç Öğüt, "Yeni İletişim Ortamları ve Etkileşime İletişimsel Bilişim Yaklaşımı", Yeni İletişim Ortamları ve Etkileşim Uluslararası Konferansı Bildiri Kitabı, İstanbul: **Marmara Üniversitesi**, 2006.

Dolgun, Uğur. "Çalışma Yaşamında Gözetim", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, sayı 49, 2005.

Drucker, F. Peter. "Bilgi Devriminin Ötesinde", Anthony Giddens (Ed.), **Sosyoloji: Başlangıç Okumaları**, İstanbul: Say Yayınları, 2009.

İrfan, Erdoğan. "Karl Marx, İnsan Toplum ve İletişim", ***İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi***, Sayı:25 Yaz-Güz, 2007.

Ersöz, Selva."İnternet ve Demokrasinin Geleceği", **Selçuk İletişim,** Vol.3, No.4, 2005.

Gandy, Oscar. "The Surveillance Society: Information Technology and Bureaucratic Social Control", **Journal of Communication**, Sayı:3, 1989.

Gandy, Oscar. "Coming to Terms with the Panoptic Sort", Computers,Surveillance, and Privacy" **(Minneapolis: University of Minnesota Press)**, Serdar Öztürk (Akt), "Filmlerle Görünürlüğün Dönüşümü: Panoptikon, Süperpanoptikon, Sinoptikon"**, Gazi Üniversitesi, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi,** Sayı:36, 2013.

Göker, Aykut. Bilim ve Teknoloji Politikalarına Giriş İçin 'Enformasyon Toplumu' Üzerine Kavramsal Bir Bakış Denemesi, **TTGV Dergi**, Eylül 2001, s.3-4.

Gülçayır, Selcen. "İnternet Çağının Hiyeroglifleri" ya da Evrenselleşen Sanal Bedenler: MSN İfadeleri", **Milli Folklor,** Sayı:83, 2009.

Güven Kesim, Sevgi. "Yeni Dünya Düzeni İçinde Enformasyon Teknolojilerinin Vaatleri ve Tehditleri", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi,** Sayı: 34, 2008.

Hacıefendioğlu, Şenol. "Sosyal Paylaşım Sitelerinde Üye Bağlılığı üzerine Bir Araştırma", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Vol.20, No.2, 2010.

Ihnat, Denial Mark. "The Eyes Of Capitalism: Surveillance In The Workplace", A thesis submitted to the Department of Sociology in conformity with the requirements for the degree of Master of Arts, **Queen's University Kingston,** Ontario, Canada, March 2000.

İslamoğlu, Feyza. "George Orwell'ın 'Bin Dokuz Yüz Seksen Dört' Adlı Romanı ile Cengiz Aytmatov'un 'Gün Olur Asra Bedel' Adlı Romanının 'Düşüncesuçu' Bağlamında Karşılaştırılması", **Turkish Studies** International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Cilt:8, Sayı:8, Ankara, 2013.

İsmayılov, K. Ebru ve Gözde Sunal. "Gözetlenen ve Gözetleyen Bir Toplumda, Beden ve Mahremiyet İlişkisi: Facebook Örneği", **Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi,** Sayı:18, Aralık 2012.

Karaaslan, Enis. Serhat Koç ve Gökhan Akın. "Vatandaşlık Numarası Bazlı E-devlet Sistemlerinde Kişisel Veri Mahremiyeti Durum Saptaması", **İzmir Bilişim Hukuku Kurultayı**, 2010.

Kill, Lyall. "Information, Society and the Panopticon**",** **The Western Journal of Graduate Research**, Vol. 10 (1), 2001.

Köseoğlu, Özgür. Sosyal Ağ Sitesi Kullanıcılarının Motivasyonları: Facebook Üzerine Bir Araştırma, **Selçuk İletişim,** Vol.7, No.2, Ocak 2012.

Kutlu, Tezcan Özkan ve Onur Bekiroğlu. "Türkiye'de Yurttaş Gazeteciliği Bağlamında İnternet Haberciliği: Bianet Örneğinde Kentsel Dönüşüm Projesiyle İlgili Haberlerin Analizi", **Selçuk İletişim,** Vol.6, No.2, 2010.

Küçüköner, Mustafa. "Görme Üzerine Bir İnceleme", **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi**, Sayı:8, 2005.

Marx, Gary T. Surveillance and Society, **Encyclopedia of Social Theory,** 2005.

Marx, Gary T. "A Tack in the Shoe: Neutralizing and Resisting the New Surveillance", **Journal of Social Issues,** vol. 59 (2), 2003.

Marx, Gary T. "What‟s New About the New Surveillance‟? Classifying for Change and Continuity", **Surveillance and Society**, Sayı:1, 2002.

Marx, Gary T. "Privacy and Technology", **Telektronikk**, Volume 92 No: 1, 1996.

Murat, Hazar. "Sosyal Medya Bağımlılığı – Bir Alan Çalışması", **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi,** Sayı:32, 2011.

Nastase, Pavel ve Floarea Nastase. "İnternet Denetim Teknolojilerinin Balkan Ülkelerinde Kullanılması", **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Sayı:34, Nisan 2007.

Orhan, Kamil. "Modern Zamanlar" Filmi ve Dönemsel Bir Çalışma İlişkileri Yorumlaması, **Çağdaş Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi,** Cilt:1 Yıl: 2010.

Özalp Soyocak, Sevinç**. "**Peter Ferdınand Drucker'ın Yönetsel Açıdan Değerlendirilmesi", **Hitit Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi,** Cilt 3, No 2, 2011.

Öztürk, Serdar. "Filmlerle Görünürlüğün Dönüşümü: Panoptikon, Süperpanoptikon, Sinoptikon"**, Gazi Üniversitesi, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi,** Sayı:36, 2013.

Öztürk, Serdar. "En Eski ve En Yeni İletişim Medyası: İnsan", **Praksis,** Sayı:24, 2010.

Papic, Marco ve Sean Noonan. "Sosyal Medya: Bir Protesto Aracı", Ece Dündar (çev.), **Türk Kütüphaneciliği,** Vol.25, No.1, 2011.

Rafaeli, Sheizaf ve Fay Sudweeks, "Interactivity On The Nets", NetWork and NetPlay: Virtual Groups on the Internet Panel, Sydney: **AAAI/MIT Press**, 1994.

Rızvanoğlu, Kerem. "Bilişim Toplumlarında İnternet Üzerinden Kültürlerarası İletişim ve Kullanılabilirlik: Paradigmalar ve Parametreler", **İletişim** (Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Akademik Yayını) , Sayı:2, 2005.

Savaş, Serkan, Nurettin Topaloğlu ve Mithat Yılmaz. "Veri Madenciliği ve Türkiye'deki Uygulama Örnekleri", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi,** Yıl:11 Sayı: 21, Bahar 2012.

Şeker, Güven. " Kamu Alanında Bilginin İnternet ile Sunumu ve Önündeki Tehlikeler: Amerikan Örneği", **Polis Bilimleri Dergisi**, Vol.5, No.3-4, 2003.

Şentürk, Ünal. "Modern Kontrol: Tüketim", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Vol.32, No.2, 2008.

Tataroğlu, Muhittin. E-Devlette Kullanılan Gözetim ve Kayıt Teknolojilerinin Mahremiyet Üzerinde Etkileri, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi SBE Dergisi**, Cilt:1, Sayı:18, 2009.

Tokgöz, Cemile. "Bilişim Çağında Toplumsal Denetim Aracı Olarak Gözetim Olgusu ve Yeni İletişim Ortamlarında Bireyin Gözetim Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE,** 2011.

Toktaş, Arslantaş Selma, Mutlu Binark, Ergin Şafak Dikmen. Işık Barış Fidaner, Elif Küzeci, Alkım Özaygen. **Türkiye'de Dijital Gözetim T.C. Kimlik Numarasından E-Kimlik Kartlarına Yurttaşın Sayısal Bedenlenişi,** E-Baskı, İstanbul: Alternatif Bilişim Derneği Yayınevi, 2012.

Tonta, Yaşar. "Bilgi Toplumu ve Bilgi Teknolojisi", **Türk Kütüphaneciliği**, Sayı:13, 1999.

Tümurtürkan, Meral. "Gündelik Hayatın Gözetimi: Panoptikon Toplumu", **Ethos: Felsefe ve Toplumbilimlerde Diyaloglar,** Vol.3, No.2, Temmuz 2010.

Uraltaş Nazlım Tüzel ve L.Serah Bahadırlı. "Sosyal Medya / İletişim", Tolga Kara (Ed.), Ebru Özgen (Ed.), **Sosyal Medya / Akademi**, İstanbul: Beta Basım Yayım, 2012.

Uyanık, Faik. Sosyal Medya: Kurgusallık ve Mahremiyet, **Kocaeli Üniversitesi Yeni Medya Kongresi,** 2013.

Venkatesh, Alladi. "The Mode of Information and the Cultures of the Internet-A Conversation with Mark Poster", **Center for Research on Information Technology and Organizations (CRITO),** Consumption Markets and Culture, Vol. 3 (3), 2000.

Wood, David Murakami (Ed.), "A Report on the Surveillance Society", **For the Information Commissioner by the Surveillance Studies Network,** September 2006.

Yalçın, Cemal. "Sosyolojik Bir Bakış Açısıyla İnternet", **Cumhuriyet Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Vol.27, No.1, Mayıs 2003.

Yüzer, T. Volkan. "Günlük Yaşamda İnternet ve Medya İlişkileri", **Selçuk İletişim,** Vol.4, No.2, 2006.

İnternet Kaynakları

ABD'de şimdi Prizma bombası patladı,**http://www.hurriyet.com.tr/planet/23456393.asp**, Erişim Tarihi: 8 Şubat 2014.

Aksiyon, "ABD'nin Küresel Gözetim Sistemi", **http://www.aksiyon.com.tr /aksiyon/haber-6456-11-abdnin-kuresel-gozetim sistemi.html,** Erişim Tarihi: 5 Şubat 2014.

Aysoy, Mehmet, **http://mehmetaysoy.wordpress.com**/gelenegin-sosyolojisi-ve-anthony-giddens/, Erişim Tarihi: 29 Eylül 2013.

Aytun, Cengiz. Enformasyon Toplumu Sürecinde Dijital Bölünme, **http://ab.org.tr /ab06/bildiri/101.doc**, Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2013.

Banko, Meltem ve Ali Rıza Babaoğlan, Gezi Parkı Sürecine Dijital Vatandaşın Etkisi, **www.geziparkikitabi.com**, Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2013.

Bulunmaz, Ali. "Akışkan Gözetim", **Cumhuriyet Kitap Eki**, **http://www.cumhuriyet .com.tr/haber/kitap/37509/_Akiskan_Gozetim_.html**, Erişim Tarihi: 19 Şubat 2014.

Fordizm, **http://tr.wikipedia.org/wiki/Fordizm,** Erişim Tarihi: 21 Eylül 2013.

Gültekin, Cenk. Distopya, **http://www.aksam.com.tr/ekler/kitap/distopya/haber-244146,** (13 Eylül 2013), Erişim Tarihi: 1 Ekim 2013.

Kardaş, Ümit. "İstihbaratın Denetim ve Gözetimi", **http://www.taraf.com.tr/umit-kardas/makale-istihbaratin-denetim-ve gozetimi-1.htm**, Erişim Tarihi: 11 Eylül 2013.

Kırılan 'Prizma' takip skandalını ortaya çıkardı, **http://www.zamanamerika.com /index.php/tr/gundem2/item/7972-haber-analiz-k-r-lan-prizma-takipskandal n-ac-ga-c-kard**, Erişim Tarihi: 8 Şubat 2014.

Kırmızı, Meriç. Postmodern Zamanlarda Esnek Sömürü, **http://www.sendika.org/2008 /01/post-modern-zamanlarda-esnek-somuru-meric-kirmizi/**, Erişim Tarihi: 11 Eylül 2013.

Ntvmsnbc, "FBI El Kaide'nin e-postalarını yanlışlıkla silmiş", **http://arsiv.ntvmsnbc com/news/155260.asp,** Erişim Tarihi: 6 Şubat 2014.

Omnioptikon, **http://www.oxforddictionaries.com/definition/american_english/omni-,** Erişim Tarihi: 31 Ocak 2014.

Online Ezoterik Sözlük, **http://ezoteriksozluk.blogspot.com.tr/2007/08/elektronik-gzetim-sistemleri.html**, Erişim Tarihi: 6 Şubat 2014.

Pimenta Emanuel Dimas de Melo**, Low Power Society,** Chapter 8: The City of Sun: Panopticon, Synopticon, Omniopticon - Big Brother and the Giant with Thousand Eyes. **http://www.emanuelpimenta.net/lowpower/download/english.html**, Erişim Tarihi: 26 Ağustos, 2013.

Prism, Büyük Veri ve Direniş, **http://yarimada.gen.tr/?p=277,** Erişim Tarihi: 26 Kasım 2013.

Sinoptikon, **http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/synoptic?q=synoptic**, Erişim Tarihi: 31 Ocak 2014.

Sinoptikon, **https://tr.wikipedia.org/wiki/Sinoptik_İnciller,** Erişim Tarihi: 31 Ocak 2014.

Şen, Bilal. "Elektronik Gözetim, **http://www.caginpolisi.com.tr/eski_sitemiz/30/44-45-46-47.htm**, Erişim Tarihi: 24 Şubat 2013.

Taylor, Frederick Winslow., **http://www.netmba.com/mgmt/scientific/**, Erişim Tarihi: 22 Eylül 2013.

TDK, Yöntembilim Terimleri Sözlüğü, **http://www.tdk.gov.tr**/index.php?option=com_bilimsanat&arama=kelime&guid=TDK.GTS.51eda5935e7db2.99628189, Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2013.

Ütopya, **http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%9Ctopya**, Erişim Tarihi: 1 Ekim 2013

2013 Taksim Gezi Parkı Protestoları**, http://tr.wikipedia.org**/wiki/2013_Gezi_Park %C4 %B1_protestolar%C4%B1, Erişim Tarihi: 9 Nisan 2014.

http://www.tubaterim.gov.tr/, Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2013.

8. ÖZGEÇMİŞ

10 Haziran 1984'te Sarıkamış'ta doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Sarıkamış'ta tamamladı. 2005 yılında İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nden mezun oldu. Ayrıca İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü yandal eğitimini aynı yıl içerisinde tamamladı. 2009 yılında, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Genel Gazetecilik Bilim Dalı'nda "Atatürk Dönemi'nde Türk Kimliğinin İnşası ve 1930-1938 Basını" adlı yüksek lisans tezini tamamladı. 2011 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Genel Gazetecilik Bilim Dalı'nda doktoraya başladı. Halen Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Antakya Meslek Yüksek Okulu Gazetecilik ve Habercilik Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak çalışmakta ve ders vermektedir.